PAULA PRERADOVIĆ

PERO I PAVA

EX ARDUIS PERPETUUM NOMEN

PAULA pl. PRERADOVIĆ

PAVE I PERO

ROMAN

PREVELA
BOŽENA BEGOVIĆ

„S V J E T S K I   P I S C I"

UREDNIK I IZDAVAČ:

ANTE VELZEK

ZAGREB - BULIĆEVA 12 - TEL. 35-73

NASLOV ORIGINALA

PAVE I PERO

PREVELA:

BOŽENA BEGOVIĆ

ZAGREB 1940

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB

Pogledaj, preci očekuju pjev Tvoj

Z A R U Č N I C I

VJEČNO ŠUME VODE OKO LUKORANA

Tko je zazidao tu kuću? Tko je zasadio taj vrt? Davno je to već i nitko to ne zna.

Lijep i krasan je maestral, vjetar ljeta, vjetar podneva, koji puše plavetnilom sa sjeverozapada. On čisti zrak i razveseljuje srce, on tjera valove da zaplešu, a jedra da polete. Blaženim se krikom prepuštaju galebovi njegovim zračnim krilima. On prelistava granje maslina da izgledaju kao bijelo perje, prenosi miris oleandrova cvijeta od jednog kraja na drugi, on šumi u visokom tamnozelenom vršku bora, što stoji pokraj zida.

Ako netko hoće da za vrijeme maestrala jedri od Zadra do Lukorana, onda mu najpovoljniji povjetarac nadme jedra i ne treba mu strpljivosti, pa i ako zna da ga prijeko, u kući punoj hlada očekuje zaručnica. Jedva što bi za sobom ostavio bijeli Zadar, već bi mu se približavao otok sve jasnije i šarenije. Jedva što bi ga svježi vjetar malo propuhao i navlažio slani vodeni prah, već otkrio znakove smjernice, što označuju polovicu puta: desno šiljak rta što se mora zabosti točno u daleki mali Scoglio, a lijevo crkva, koja mora prekriti toranj stare stražarnice. A kad je jednom prevalio pola puta, kako onda brzo stigne k cilju! Mala se luka otvara i tu leži kuća, svi su prozori prema istoku zatvoreni, kako ne bi prodrlo sunce, a srce udara burno od blažene nestrpljivosti.

Pave je svaki čas polazila do prozora zasjenjene i ugodne hladne sobe i otvarala malo kapke. Odmah bi unutra navrlo pobjedonosno žarko svjetlo. Očekivala je malo jedro, jer su joj sa sigurnošću bili

obećali da će danas stići, ali je sa svog prozora mogla vidjeti jedino malu okruglu luku i dio ulaza u nju, a tamo se nije pokazivalo ništa. Toliko je bila uzbuđena od iščekivanja, da se nije mogla prihvatiti nikakva posla. Jedino bi nastojala, dižući se iznova, bježeći do prozora i sjedajući opet razočarano, da ne zgnječi previše svoju ružičastu haljinu od batista sa stegnutim pasom i navoranom suknjom, koju joj je, svježe izglačanu jutros položila u sobu dobra Marucia, kako bi se Pave lijepo dotjerala za posjet svog zaručnika. Zašto barka već ne dolazi? Ali kad je nakon nekog vremena opet malo otvorila kapke da pogleda, barka je već bila pristala i Pero je već išao preko suncem obasjanog mola prema kući.

Sišla je niz jednostavne uzane stepenice na zasjenjenoj strani kuće, prema vrtu. Njezina je osamnaestgodišnja pojava lebdjela kao ružičasti oblak povrh starih kamenih stepenica. Tu je bila hladovina. Ali kad je izišla kroz vrtna vratašca, odmah je oblije vruće i blještavo svijetlo. More, što je plitkim valovima udaralo o obalu i o molu, iskrilo se u žarkom sjaju ljetnog dana. Zbog osjeke vonjalo je po ribama, a sivozeleno grmlje na brežuljcima, bijele kuće i tamni čempresi stajali su tako mirno kao da ih je umrtvila snaga moćnog sunca, dok je užareni zrak plavkasto treperio.

Pero u svojoj odori nadporučnika, bio je već prišao i stajao je pred njom. Povukla ga je u vrt, jer ga nije mogla pozdraviti tu pred kućom gdje bi ih vidjeli ljudi s prozora i iz luke.

Sada su bili u sjeni. Nad njihovim glavama šumio je bor. Jedan su časak stajali tako posve mirno, gledajući se plaho, no ipak obuzeti plamenom čežnjom.

Pave je Peru gledala kako stoji pred njom sav užaren od ljubavi i vrućine ljetnog dana. Pogled joj je obuhvatio njegovo lice: smjele, tamne oči vatreno su je gledale, njegovom mladenačkom, gustom smeđom kosom s razdijelkom nad lijevom sljepočicom poigravao se maestral, čvrstra tajnovita usta s malim

brčićem drhtala su iznad plemenitog podbradka s duboko urezanom jamicom.

Stajali su tako samo toliko koliko treba galebu da se spusti na površinu vode i ugrabi uvrebani plijen, onda su srnuli jedno prema drugom i zagrlili se. Pavina su se usta strastveno priljubila uz Perine usnice, zatvorila je svoje od dugih trepavica zasjenjene oči i prepustila se poljupcima u nekom besvijesnom blaženstvu. Njezini pomno udešeni, dugi i smeđi uvojci letjeli su oko njezina lica kad bi joj Pero uhvatio glavu, savinuvši je natrag i opet je privinuo na svoje grudi, na kojima su svjetlucavi gumbi njegova časničke odore trljali i hladili njezine obraze. Njihove su se gipke, mlade pojave stisnule jedna uz drugu, a okruživalo ih je zujanje i brujanje pčela i mušica, teški, slatki miris oleandra i igra sjena od lišća na crvenoj zemlji, posve raspucanoj od vrućine.

— Ah Pero, Pero! Nemoj više. Dosta je! Sjednimo tu na mali zid.

Pave je duboko udahnula i oslobodila se zagrljaja. Na njihovim je licima ležala svečana, upravo smrtna ozbiljnost. Bili su duboko prodrli u još neotkriveno carstvo plamenih, čarobnih slasti i sada, vrativši se ponovno u svagdašnjicu nosili su u svojoj kosi sjaj nekog tuđeg svijeta.

— Pave, — rekao je Pero, a njegov je pogled obuhvatio kao plamen cijelu njezinu pojavu, — danas je sretan dan. Govorio sam s tvojim bratom Valerijem, novčana će se pitanja moći urediti. Sada više nema dugog čekanja.

— Ah, Pero! — uzdahnula je sretno i uhvatila ga za ruku.

— Osim toga sam ti i nešto donio.

Knjigu? — upitala je brzo.

— Još ne. Rougier uzima uvijek nešto drugo u tisak. Može to još tjednima trajati. Ali evo posvetne pjesme što će kao prva biti štampana u knjizi. Slušaj! Pročitat ću ti je.

Pave je poduprla podbradak prstima lijeve ruke dižući pogled prema svom dragom koji je ustao i počeo da čita na jednom listu nadrljane stihove. Čitao je polagano punim i zvučnim glasom, dršćući od uzbuđenja. Svaku riječ, svaki stih što ih je bio napisao, stavio je sad pred svoju zaručnicu kao da žive posebnim životom. Opijao se zvonkošću svojih rima i ljepotom svojih slika, uljuljavajući se u ritmu svoje pjesme u neko uzvišeno blaženstvo.

Posvetjenje

Vami svima, krasne domorodke,
A medj svima Tebi, mila Pave,
Koja za me svijuh liepost imaš,
Posvetjujem ove slabe plodke,
Trudnih tiednih nedeljne zabave.

Sve što ovdie sastavio jesam,
U Tvom kipu, kao u zercalu,
Vidjet možeš svaku ovih piesam',
Sve su u Tebi, jer si Ti u svima.

Ti si u svima, jer si dušo moja,
Moja misao i moje ćutjenje.
Ja sam žica pa samo ono glasim,
Što u meni budi slika Tvoja.
Ja sam piesnik samo uz Tvoje pienje!

Kad je završio drhtao je sav od duboke unutrašnje potresenosti. Ona je isprva sjedila potpuno nijema, onda mu se nasmiješila, uhvatila ga za ruku i prošaptala sretno:

— O Bože, Pero! Kako je to lijepo! Ali nije istinito! Kako možeš reći da ti sve dolazi od mene!

— Ali je ipak tako! Sve mi dolazi od tebe! — rekao je sa strastvenošću, koja nije dopuštala da joj se protuslovi. — Jer te tako nada sve ljubim oživi mi duša i može da pjeva. A zašto te tako ljubim? Jer si tako lijepa, tako lijepa i divna. Sve moje pjesme dolaze od tebe, one su tvoj odsjev, kao što sam to rekao ovdje, i ako se u njima ni jednom riječi ti ne spominješ.

Ona mu je uzela papir iz ruke i s lakim smiješkom pročitala ponovno ono što je napisao:

— Ja sam piesnik samo uz Tvoje pienje! — reče s djetinjim ponosom i pročita što je stajalo ispod toga:

— Zadar u lipnju 1846. godine.

— Nadam se, da će to već za četiri tjedna stajati u mojoj knjizi pjesama. Bit će lijepa u tamnoljubičastom uvezu obrubljena zlatnim crtama. Rougier mi je obećao i trajan zlatorez jer se nadam da će tu knjigu mnogi uzeti u ruke, pa neka još i našim unucima sjaji njezin zlatni rez. Jesi li ponosna, pjesnikova vjerenice?

— I te kako sam ponosna, Pero, ali se i bojim. Kako bih zavrijedila sreću da budem tvoja? Da li ću ti moći pružiti sreću koju zaslužuješ?

— Sreću, Pave? Znaš li što sam upravo sada mislio dok si ti govorila: da je doduše dragi Bog stvorio na svijetu mnoge divote, sunce, more, stabla, cvijeće i ptice, ali je najdivnije od svega, najsavršenije savršenstvo svega, upravo tako lijepa žena kao što si ti, Pave!

Držala je ispisani papir u desnoj ruci, lijevom je uhvatila njegovu i tako su sjedili nijemi i savršeno sretni.

O ljepoto, o mladosti, o vi zaljubljenici u rascvjetanom vrtu nade!

Maestral je strujao kroz borovo granje, neki je leptir lepršao nad njihovim glavama, oleandar se izdaleka crvenio, jedan se galeb smijao nad žalom, a šaputanje valova pratilo je riječi zaljubljenih.

Vječno šume vode oko Lukorana.

PUTNIK

Ah, kako su šareni u ožujku obronci i livade Cmroka! Na sjenovitim mjestima leži još snijeg i sjaji u svojoj bjelini pod vedrim plavim nebom, ali tamo gdje je doprlo sunce, ukazuje se smeđa i vlažna zemlja, tako da se ove bijele i smeđe mrlje posvuda dotiču, pa je zato još nedavno jednolično bijeli kraj sada veselo prošaran i nemiran.

Kako je samo zamamno i zavodljivo to slatko svijetlo ožujskog poslijepodneva, kad se složi rano godišnje doba i kasno doba dana, da bi te s najoporijim, a ipak tako sladostrasnim osvjetljenima zavelo na čeznutljivo sanjarenje.

I ne pitajući za razlog svoje radosti promatraš kako se po golom granju visokih šumskih stabala već pogdjegdje pojavljuju pupoljci, slušaš večernji pijev od proljetnog zraka omamljenih ptica, i ljubice, što proviruju među uvenulim, otpalim zimskim lišćem, potresaju te na čudan način, ma da si doživio već mnogo puta njihovo prostodušno i mirisno buđenje.

Pero je lakim koracima prolazio pod drvećem. Nosio je u ruci svoju crnu kapu natporučnika, izloživši svoje čelo svježem zraku. Desni je okrajak svoje široke, sive časničke pelerine prebacio preko lijevog ramena i pustio da mu duga sablja struže po zemlji. Miris ožujske zemlje, taj miris pun nade, ispunjavao je grudi šetaoca tolikom srećom, te mu se činilo da lebdi na orlovskim krilima. U hodu je zabacio glavu natrag, disao duboko i oduševljeno i promatrao proljetni kraj tako dubokim zadovoljstvom, kao da je sva ta divota njegovo vlastništvo, a uz to je katkada širom rastvorio oči da bi onda opet sretno zažmirio.

Bio je prešao uzvisinu i put se polagano spuštao prema gradu Zagrebu. Na desno su ležali golom šumom pokriveni obronci Tuškanca, a lijevo pusti brežuljci Šalate. Samotni šumski puteljak oživio je. Ladanjske su se kuće nizale s obje strane, a crkvica Svetog Jurja sa svojim grobljem ocrtavala se oštro u jasnom svijetlu poslijepodneva. Tornjevi Kaptola ukazivali bi se od vremena na vrijeme u nizini i opet bi nestajali.

Na mjestu gdje Jurjevska ulica skreće malo na desno i otvara pogled na kuće Gornjega Grada, ugledao je Pero mladog čovjeka, visoka rasta i bradata lica koji mu je žurnim koracima dolazio u susret.

— Stanko! Brate! — vikne Pero i mahne mu kapom, — kako si mogao znati da ću doći s ove strane?

Prijazno, ispaćeno lice pjesnika Stanka Vraza, kojemu je toga proljeća godine hiljadu osamsto četrdeset i sedme bilo trideset i sedam godina, zasjalo je od radosti.

— Što bi mogao naš Putnik po tako kraljevski divnom, proljetnu danu da radi, nego da tumara krajem? A gdje šeću Zagrepčani? Po Cmroku! Zato sam pomislio: uspni se Jurjevskom ulicom, tamo ćeš ga već sresti!

— Odlično, Stanko, odlično! Radujem se, od srca radujem, da smo se već ovdje sreli. Dakle će nam preostati još malo vremena, prije no što me odvučeš u društvo, zar ne?

— Upravo je četiri sata, ne moramo se pojaviti prije pet. Hoćeš li još malo k meni gore? Znaš da ne stanujem daleko odavle.

— Zrak je tako divan, da bih još najradije ostao napolju. Šetnja po brežuljcima bila je božanstvena. Stanko, Stanko, vaš je Zagreb prekrasan! Opija me poput jaka vina, mogao bih kliktati i pjevati.

Stanko Vraz promatrao je mlađeg druga s divljenjem i bratskom srdačnošću. — Mora da Zagreb

postane i tvoj, ili bolje: Zagreb je već i tvoj! Osvojio si ga! Ti si naš najsjaniji, naš najbolji pjesnik!

Pero je s lijeve strane primio prijatelja ispod ruke.

— Stanko, nemoj me odviše hvaliti! Tvoj mi je sud mjerodavniji od svih ostalih. Ali poznajem svoje mjesto u našoj mladoj književnosti. Da, moje su pjesme smjele probuditi mnoge svijesti, čudesno je da takova pjesma, što izvire iz dubine srca i rađa se iz najličnijih, tajnih pobuda, raste iz nevidljivog, zakopanog korijena našeg srca, ipak iskazuje ono, što mnoga druga srca osjećaju, žele i naslućuju. To je čudo pjesništva, njegova najveća milost: da smijemo biti usta onih, koji ne umiju govoriti!

Prolazili su polagano Jurjevskom ulicom prema Kipnom trgu.

Pero nastavi: — Ali kome ja to govorim! Stanko, tebi je samom to poznato. Tebe slušaju, pjevaju, vole. Ima li koja djevojka, ima li koja lijepa žena, koja tvoje »Đulabije« ne drži na svom noćnom stoliću? Nisi li svima progovorio iz duše? Nisi li ih sve očarao? Ne, ne, Stanko ne precjenjuj me! Da, tamo dolje u Zadru, tamo mi se katkad čini kao da sam ja jedini sin našeg naroda, koji je pozvan da pjeva, kao da sam jedini pjesnik na svijetu. Ali ovdje! Kod vas! Ah, Stanko, kad sam malo prije prolazio šumovitim brežuljcima i ma da nisam vidio Zagreb, ni slutio za obroncima njegovu blizinu, kako mi je srce gorilo od sreće kod pomisli na bogatstvo, koje je ovdje izraslo, na mnogostruku vašu darovitost, na procvat pjesništva što ga je primjer Gaja i tvoj primjer, brate, izazvao ovdje zadnjih deset do petnaest godina! Kako sam bio blažen dok sam šetao pod drvećem domovine, blažen brate, da smijem pripadati vašem krugu, da me niste prezreli, da me hoćete tako srdačno, tako bratski prigrliti, mene, stranog putnika, koji vam je stigao iz daleka.

— To je sve lijepo Pero, — rekao je Stanko Vraz tihim, strpljivim smiješkom. — Ali ipak si ti najveći među nama!

Pero slegne ramenima i učini kretnju kao da nešto odmiče od sebe.

— Ne govori tako Stanko! Stid me je zbog toga i još više, to me rastužuje. Ne ću da budem najveći među vama, nego da budem ono što i vi, to je bila moja čežnja. Reci mi, Stanko, koga li ću sresti u toj kući u koju me vodiš? Koga li ću upoznati od onih kojima se divim?

Bili su stigli pod lipe Kipnog trga, koji je svoje ime dobio po maloj svetačkoj slici. Na desno skretala je ulica, suzavajući se, među usko stisnute kuće Gornjega Grada, a s lijeva spuštao se put po vanjskom rubu brežuljka i otvarao širok pogled na katedralu i Kaptol, trgove i ulice Donjega Grada, koji se je sve više širio. Na raskršću puta, nasuprot svete slike, stajala je mala, drvena kućica, a prostodušno ispisani natpis nad njezinim vratima objavljivao je da se tu nalazi kavana. Stanko Vraz pristupi vratima i prodrma kvaku. — Zatvoreno! Šteta! Mogli smo ovdje popiti crnu kavu. Obično se ovdje sastajemo. Ali je ionako još prehladno da bi sjedili pod vedrim nebom. Moraš ostati ovdje, brate, dok dođe toplije vrijeme. Jer ovdje, pred ovom miniaturnom kavanom, za tri do četiri mala, okrugla stola, što su sada vjerojatno spremljena u kućici, odigravao se velik dio našeg najboljeg života. Ova stabla bila su svjedoci nebrojenih razgovora u kojima smo doživjeli rođenje i napredak ilirske ideje. Ovdje pod ovim lipama čula se škripa zubi rodoljuba što su stenjali pod madžarskim jarmom, progovorila je naša čežnja za slobodom i budila se svijest narodnog jedinstva. Trebalo bi ih nazivati ilirskim lipama i ovjesiti liru, ilirsku liru o njihovo granje!

Pero je slušao sjajnih očiju. — Divno bi bilo, sjediti ovdje s vama! Koga prikazuje ta mala slika tamo?

— Nekog sveca, ne znam kojega. Ali ma kako se zvao, bio nam je svakako dobar zaštitnik.

Pero je gledao po malom trgu. — Zaštitnik vaših ilirskih večeri? Znaš li, brate, koga sam smatrao uvijek našim svecem zaštitnikom i u sebi ga tako nazivao? Starog Herdera u Weimaru! Taj je pravi zaštitnik sviju nas, taj je prvi naslutio što to znači: narod. On je osjetio naše postojanje još prije no što smo mi sami mogli sebe osjetiti i on je za nas znao već mnogo ranije nego što smo mi postali svijesni sebe. Usred mladih naroda, što se bude, ne bi se nikada smjela sastati dva rodoljuba, a da se ne sjete velikog Herdera i uistinu bi trebalo na svakom raskršću i na svakom mostu kod nas postaviti njegovu sliku, ma da nije htio odustati od toga da nas s nepravom nazivlje Morlacima.

Pero se nasmije a Stanko Vraz se od srca pridruži njegovu smijehu. — Imaš pravo, — rekao je, — i za mene stoluje Herder na vrhu Olimpa.

Pero je uzeo prijatelja ispod ruke. — Ah brate Stanko, kako bih rado dijelio s vama taj divni život. Ali ne mogu ostati, za osam do deset dana morat ću otići. Dopušteno mi je samo kratko vrijeme, da se odmorim i da se s vama upoznam.

— Zašto? — upita Stanko Vraz iskreno rastužen. Okrenuo je svom mladom prijatelju svoje dobroćudno, zamišljeno, ali ponešto umorno lice s duboko upalim očima. — Zašto ne možeš ostati? Za tebe bi bilo važno da u ličnom dodiru produbiš svoj odnos prema ovdašnjim domorocima. A to se ne može u tako malo dana.

Pero se gorko nasmiješi: — Ne znaš ti, i vi svi ovdje ne znate kako je to bijedno biti natporučnik. Onih nekoliko mjeseci u Pešti živio sam skupo, a nisam imao nikakvog dodatka. Sada bih još imao dopusta, ali novaca je nestalo. A zatim još nešto: znaš da sam zaručen.

— Čuo sam za to.

— Za vrijeme svog boravka u Pešti bio sam kod grofa Gyulay-a, našeg zapovjednika i zamolio sam ga za dozvolu da se vjenčam. On me je jednostavno

odbio. Rekao je da ne će oženjene natporučnike. Tu ne preostaje druge nego pokoriti se ili napustiti vojsku. A kad nemamo novaca, kad nismo ni magnat ni vlastelin, ni bogataš, preostaje nam samo da se pokorimo i da čekamo na bolja vremena. Ali djevojka, moja Pave, ubrzo će napustiti Zadar. Ona je siroče, njezin se brat oženio, a jedna joj je sestra udata u Dubrovniku. Kod te će sestre živjeti, do našeg vjenčanja. Već za nekoliko sedmica morat će se ukrcati i otputovati tamo dolje. Shvatit ćeš da ne smijem zakasniti, da je još moram vidjeti. — Od rujna se nismo vidjeli.

— Jest, razumijem te. Ali onda treba dobro iskoristiti ovo malo dana!

Oba pjesnika proslijedila su uskim puteljkom, koji se spuštao po vanjskoj strani bedema, pod čitavim nizom krasnih plemićkih i patricijskih kuća i završio nedaleko kuće Stanka Vraza u Dugoj ulici, koja vodi u Donji Grad.

Zbog kopnjenja snijega bio je zrak zasićen vlagom. Slatko-trpki ožujski dan upravo se predao gotovo zimskoj večeri. Na jugu i na zapadu bilo je nebo rumeno, ali sa zenita i s istoka blistale su srebrene zvijezde dalekim sjajem usred pravetnila što je ujedno blijedilo i tamnilo. Nježni mjesečev srp stajao je na čvrstim obrambenim tornjevima, što su okruživali katedralu. Pod tankom koprenom magle, što se je širila, zablistala su svijetla grada, a daleko u nizini mogao se naslutiti tok Save.

— Dakle si već morao podnijeti teških muka, brate, — reče Vraz blagim i saosjećajnim pogledom.

— Da, tako je, moram da služim za kruh svagdašnji, ma da mi je ta služba često odvratna. Moram čekati na ispunjenje svojih ljubavnih čežnja, iako izgaram od vatrenih želja. Ali što zato, brate, kad sam smio doći k vama, kad sam poput putnika, koji se vraća domu, smio doživjeti ovakve dane u vašoj sredini.

Stanko Vraz slušao je tronuto izljev mlađeg druga, i prije no što se mogao snaći bio ga je Pero zagrlio i pritisnuo na svoje grudi, a njegove ponosne crvene usne, pod malim spuštenim brkom žarko su poljubile Stankov obraz.

— A sad mi reci s kim ću se sve sastati? Htio bih biti pripravan. Da li ću vidjeti Ivana Mažuranića?

— Sreo sam ga danas u podne. On je spriječen i očekuje te sutra u svojoj kući. Njega ionako već poznaješ.

— Samo površno. Dakle reci mi koga ću sresti? A tko je domaćin?

— Vancaš pripada našem krugu, to je vjeran drug. A njegova žena je lijepa, pametna i dobra i njezina je kuća naš dom. Naziva nas svojim sinovima a mi je zovemo našom majčicom, ma da je mnogo mlađa od nas. U nje je plamena duša i ilirska misao ne može nigdje gorjeti čistijim plamenom nego u njezinom plemenitom srcu.

— Dalje! Tko još?

Prošli su kratkom, malom uličicom i našli se sada usred vijugavih i zakutnih ulica Gornjega Grada, gdje su u svijetlu velikih uljenih svjetiljaka iskrsnula iz tame pročelja palača, gdje se staro drveće naginjalo preko vrtnih zidova i crnilo se iza ograda od kovanog željeza.

— Gaj je obećao da će doći, željan je da se s tobom upozna.

— Ah, Gaj! Koje li sreće! Mislio sam na njega kao na daleku zvijezdu.

— Da, a Gaja treba vidjeti. Njegova moć ne leži u onome što misli i piše, nego u onome što govori i što sijeva iz njegova pogleda. On nije piskaralo, on je lovac ljudskih duša. Sve što je učinio za našu stvar, ostvario je pomoću svoje lične privlačivosti.

— Radujem se! Tko još?

— I Šulek će doći, to je odličan učenjak, to znaš i sam.

— Vidio sam ga već u tvojoj kući. Da li ću upoznati Rakovca i Trnskoga?

— Ne znam, ali ćeš to ubrzo doznati, stigli smo.

Tihe su ulice ležale u nestvarnom sutonu kao začarane ulice grada snova. Koraci dvojice prijatelja odzvanjali su s pročelja otmenih starih kuća, kojih su prozori bili zasjenjeni čipkastim zastorima, doksati su drijemali, velika kućna vrata otvorila su se tiho pod pritiskom Stankove ruke i lijepo rasvijetljene stube zaškripale su pod njihovim koracima. Stanko zavikne u veselu vrevu: — Evo dovodim našoj majčici novog slavnog sina!

Vitka, mlada žena, dražesno odjevena po najnovijoj modi, ali s istaknutim ličnim ukusom, skočila je sa svog mjesta za bijelo prostrtim stolom, krcatim kineskim šalicama, čašama, srebrenim košaricama za kolače i cvijećem; nekoliko gospode, koji su sjedili do nje, ustali su također.

— Ah, evo ga! — klikne Josipa pl. Vancaš, — evo ga, njega, kojega smo ljubili iz daleka. Naš dalmatinski pjesnik, naš ilirski brat, naš Putnik!

Ova neobuzdanost niti je bila smiješna niti uvredljiva, jer je ona svoj zanosni pozdrav izrekla tako dražesno prirodnim, ozbiljnim a ipak laganim načinom. Pristupila je k Peri ispružila obje ruke prema njemu i promatrala njegovo lice šaljivom točnošću, a zatim ga je posjela na stolicu pokraj sebe, nakon što je Stanka Vraza, s kojim je bila očito vrlo sprijateljena, pozdravila jednako srdačnim načinom.

— Što, a nas ne ćete pretstaviti? — začuje se dubok i vrlo zvučan glas iza Perinih leđa. Glas, koji je zanosio i mamio a ujedno odavao razum i pouzdanost, glas, što ga je svatko morao zavoljeti čim bi ga začuo. Kad je Pero, okrenuvši se ustao, ugledao je visokog vitkog čovjeka, kojemu je moglo biti oko trideset i pet godina. Njegovo uzano pravilno lice, s visokim čelom očaravalo je svojom ljepotom. Uski, kestenjasti, već pomalo prosjedi zalisci zasjenili su mu obraze, gusta kosa kovrčala se nad visokim i širo-

kim čelom, a velike sive oči sjale su pod zavinutim obrvama, pune privlačnosti poput jakih magneta. Nosio je ilirsku surku i Pero opazi da su mnogi od prisutnih mladića bili jednako odjeveni.

— Doktor Ljudevit Gaj! — reče Josipa Vancaš i pokaže rukom lijepog muža.

— Već smo vas nestrpljivo očekivali, gospodine natporučniče, jer vas svi poznajemo i ljubimo, — reče Gaj, i Peri su se činile te riječi, izgovorene ovim neodoljivim glasom, kao čarobna glazba. — Smijem li vas upoznati s drugim prijateljima, koji su se skupili da vas pozdrave, jer je naša poštovana domaćica toliko zbunjena vašim dolaskom, da je zaboravila na to. — Obijesnim smiješkom pogledao je gospođu Josipu, koja je upravo punila čaše i šalice i odgovorila na tu šalu samo smijehom.

— Ovdje je naš poštovani domaćin, doktor Vancaš, ovo je doktor Rakovac, ovo doktor Šulek, koji se hvali da se je s vama već upoznao. — Pero je stisnuo ruke, što su mu ih pružali, gledao je u vjerne i zanesene oči, a nekoliko mladih u surkama, koji su skromno stajali u pozadini sobe, pristupili su i poklonili se pjesniku.

Sjedeći između Josipe Vancaš i Ljudevita Gaja osjećao je Pero sa srećom u duši kako se razlio nad njim val priznanja, oduševljenja i ljubavi. Najradije bi zagrlio sve ove vjerne i zanosne pjesnike i domoroce, kao što je malo prije bio zagrlio Stanka Vraza gore na bedemima. Ali ga je sprečavala skromna plahost, pomislio je časak na Pavu i zaželio njezinu blizinu, onda začuje opet kako mu govori Gaj:

— Upravo prije vašeg dolaska čudili smo se što nam stižete iz Pešte. Za nas je vaša ličnost srasla s mišlju na Zadar, na dalmatinsko more i na »Zoru«, koju ste izdavali.

— Po vojničkoj sam dužnosti sproveo pola godine u Pešti, i vraćam se u Zadar.

— Vi ste Dalmatinac? — nastavio je pitanjima Gaj.

— Ne, gospodine doktore, ja sam graničarski sin, iz gjurgjevačkog kotara. Ali već sam pet godina u Zadru u garnizoni i nadam se da ću još dalje ostati tamo.

— Dakle ćete nastaviti svojim radom oko izdavanja »Dalmatinske Zore«? To nam se čini najkorisnije i mnogo se tome radujemo. Upravo u Dalmaciji potreban nam je netko, tko će plameno zastupati našu stvar i bodriti naše sumišljenike, jer tamo, kao što nam je poznato, nailazimo na velik otpor.

Pero okrene svoju stolicu prema doktoru Gaju: — Otpor je doduše velik, Dalmatinci su separatisti. Smatraju pravom strahotom i krivovjerjem svako izjednačenje pravopisa i zajedničko narječje, koji bi narodnom ujedinjenju morali služiti kao temelj. Nažalost može se reći da u čitavoj Dalmaciji nema više od desetak odraslih ljudi koji sebe smatraju Hrvatima, Ilircima i Južnim Slavenima. Ali omladina osjeća drukčije. Nju treba osvojiti, probuditi i oduševiti! — Pero uzdahne duboko i pogleda doktoru Gaju u oči.

— Da ta omladina danas drukčije osjeća, to je u glavnom tvoja zasluga, pobratime. Kad opet dođem u Dalmaciju, ne ću više naći tamo nijednoga mladića, koji ne nosi surku. Naša misao pobjeđuje, skoro ćemo biti slobodan, ujedinjen narod. U buduće rodit će se svako dijete našoj vjeri.

Sivooki, vitki muž ustao je, povukavši Peru da je i on ustao, a iz njegovih je očiju sjalo toplo, uvjerljivo svijetlo. — Nije li tako, braćo? Nije li divno da nama pripada budućnost, da s m o m i ta budućnost!

Peru je zahvatilo zanosno, pobjedonosno oduševljenje, i on koji je inače bio miran i nije volio otkrivati svoju dušu i isticati se u prisustvu mnogih ljudi, uhvati sada čašu, koju mu je Josipa Vancaš bila natočila a s drugom je rukom stisnuo Gajevu desnicu i uskliknuo drhtavim glasom: — Budući da je naš narod dao takva čovjeka kao što je Ljudevit Gaj, ne smije nitko posumnjati u našu budućnost. Tu gdje

se je mogao razviti takav cvijet, mora da je korijenje jako i zdravo!

Nastalo je radosno i glasno klicanje, neki su vikali »živio«, svi su se pokrenuli da bi nazdravili jedan drugome. Stanko Vraz, koji je stajao nešto udaljen od stola, pristupi sada držeći u ruci mali kolačić od badema, i pogledavši sa smiješkom Josipu Vancaš, poljubio je slatkiš i rekao: — Sada ćemo nazdraviti našoj majčici! Neka živi naša majčica koja ne samo što nas podbada i zanosi, nego nam peče još i kolače od badema koji su divni kao najljepša pjesma!

— Ah, koješta! — klikne ona veselo, — nadam se, da ćemo se ovdje častiti drugim pjesmama, a ne samo mojim bijednim kolačićima. Valjda ne mislite, — obrati se ona Peri, — da ste ovamo došli samo zabave radi? Svi koji smo ovdje nadamo se čuti iz vaših usta nekoliko vaših slavnih stihova, kojima ste očarali sva srca. Nadam se da me ne ćete odbiti? — Zavodljivo ga je pogledala.

— Da vas odbijem? Kako bi to bilo moguće! — Pero je zanosno uzvratio njezin pogled.

— Ali nemam ništa uza se, jer nisam bio pripravan na vaš zahtjev.

— Mi imamo ovdje vaše »Prvence«, vašu divnu, novu knjigu, — sa stolića na kojemu je ležala u pripravnosti uzela je prvu tanku knjižicu Perinih pjesama, koja je bila izišla iz štampe prošlog ljeta, i pružila mu je.

— A što da čitam? — upita on i pogleda naokolo.

— Mnogo toga, mnogo! Ali kao prvo, naravno, svoju najljepšu pjesmu! Pjesmu o povratku domovini! Svoga »Putnika«!

— Putnika! Da, Putnika! — klikne doktor Gaj, uzvikne Stanko Vraz i odobravali su burno mladići u surkama.

Pero je pogledom zamolio gospođu Josipu za dopuštenje, onda je ustao, sagnuo malo glavu i započeo glasom koji je u početku malo drhtao, ali od stiha do

stiha postajao sve sigurniji i zvučniji. Čitao je svoju pjesmu o putniku pod čijom je prilikom ocrtao sudbinu čovjeka koji, odijeljen od svog naroda, traži utočište kod tuđih ljudi. On tužno luta kroz noć i maglu i kuca na vrata tuđe majke, zamolivši je za konak i okrepu, ali ga ona otpravlja, jer su sav prostor u kolibi zauzela njezina vlastita djeca, pa ga upita zašto se ne vraća svojoj majci. Otjerani prima ovu opomenu, sjetivši se svoje majke, svog naroda i svog jezika, te se iz negostoljubive tuđine vraća onamo, gdje ga očekuje zaboravljena domovina.

Pero je čitao svoju zanosnu pjesmu, napisanu u trohejima, glasom u kojem su drhtale suze, kad je u milozvučnim rimama progovorio bol i sreća povratka. Svi su bili oduševljeni i potreseni kad je pjesma završila sa ona dva dirljiva, domovini posvećena stiha:

»U tvom polju daj mu groba,
Tvojim cvijećem grob mu kiti!«

— Živio Putnik! Živio onaj, koji nam se vratio iz tuđine! Živio! Živjela Hrvatska! — klicali su muževi. Josipa Vancaš prišapnula je Gaju: — On je na visokim školama sasvim zaboravio hrvatski jezik, tako da nije razumio ni rođenu majku. Pjevao je tuđim jezikom. Ali on nam se vratio!

— On nam se uistinu vratio! — reče Stanko Vraz i ustane. — Pijmo u zdravlje našeg Petra, koji je sa svojih malo pjesama više učinio za domovinu, nego mi svojim marljivim radom, našom etimologijom i našim dogovorima. Neka živi naš veliki pjesnik! Neka živi Putnik, neka živi domovina!

Mnoge su ruke stisnule Perinu desnicu, čaše su kucnule o njegovu čašu, sjajne i oduševljene oči tražile su njegove, a njegovo je srce kucalo ponosno i burno u neizmjernom zanosu.

SUDBINA JE POŠTEDILA PAVU

Postoji li na svijetu mnogo ulica tako lijepih kao što je Stradun u Dubrovniku?

Ima li mnogo ulica isto tako opločenih glatkim, svjetlucavim kamenim pločama poput svečane dvorane? Da, Stradun je zaista svečana dvorana, velika svečana dvorana za primanje grada Dubrovnika. Po njemu ne smije da gazi konjsko kopito, kola ne smiju po njemu ostavljati trag svojih kotača i nikad još nisu konjske izmetine obeščastile njegovo bijelo kamenje. Po Stradunu se hoda, postajkuje i šeta, ali se ne vozi. Za vožnje ima dovoljno mjesta u prostranom, velikom svijetu, po širokim državnim cestama i kolnim putevima, kao na primjer po karavanskom putu, što južno od samostana Svetog Nikole kreće prema istoku i po kojem su nekoć izaslanstva dubrovačke republike u zlatom izvezenim odorama i sa blistavim oružjem putovala preko cijelog Balkana u Bizant, o čemu ti još mogu pričati mnogi stari ljudi. Kola mogu voziti po cestama što su ih po naredbi Napoleona u dalmatinskoj zemlji iskopali Marmontovi vojnici i koje sada teku duž obale poput širokih bijelih vrpca. Mogu da voze po svim onim cestama, što vode kroz strani, bogati, veliki svijet, gdje se strani, bogati i obrazovani ljudi voze u raskošnim kočijama. Mnogo se govori o tome, a i u časopisima se može vidjeti naslikano, kako su u nekim zemljama — gdje su ljudi pametni pa se bave kojekakvim izumima — počeli graditi posve ravne ceste sa željeznim tračnicama, po kojima jure strahoviti parni strojevi, vukući za sobom duge redove kola.

Po svim tim cestama možeš se voziti, ako ti je po volji, ali kad stupiš na Stradun, idi pješice i sa strahopoštovanjem, jer ni u sobu svoje majke, a ni u crkvu nećeš ulaziti s volovskim kolima.

Reci mi iskreno, zar postoji negdje ljepša ulica? Nije doduše vrlo duga, ne, kako bi mogla biti duga kad se cijeli Dubrovnik sa svojim ogromnim bedemima, svojim prekrasnim crkvama i samostanima, svojim kipovima, bunarima, stepenicama i dvorištima, s kneževim dvorom sa sedam stupova i sa svim svojim mnogobrojnim bijelim kamenim kućama mora stisnuti na malenom poluostrvu? I reci mi, što će ti ulica koja bi bila duga, a ne bi bila lijepa?

Evo, samo pogledaj taj Stradun! Zar nije krasan kako se proteže ravno i mirno od jednih velikih gradskih vrata do drugih, od vrata od Pila, koja su u ratnim vremenima morali braniti Franjevci, do vrata od Ploča, za kojih su se sigurnost morali brinuti bijeli fratri Dominikanci. Pogledaj kako su slične jedna drugoj te plemenite, stare bijele kuće što ga zatvaraju, slične kao što su slične divlje sabljičice na livadama u Lapadu, i kako se opet svaka pojedina razlikuje od druge, isto kao što ne možeš naći nijednu sabljičicu koja bi bila potpuno nalik na svoju sestru, ali ćeš zato u prodavaonici umjetnog cvijeća naći samo potpuno jednake ruže i karanfile od tkanine.

Jesi li već primjetio da na Stradunu svaka kuća stoji na uglu ulice? I možeš li mi navesti koju drugu ulicu po najznamenitijim gradovima svijeta, koja bi se mogla hvaliti s tako čudnom prednosti? Naravno, ako samo letimično pogledaš, vidjet ćeš neprekinuti red bijelih kuća. Ali hodaš li polagano primjetit ćeš da svaku kuću dijeli od susjedne kuće posve uzana, tamna uličica, toliko uzana da je jedva i primjećuješ, ali koja ipak daje svakoj kući ponosnu i plemenitu samostalnost.

Bio je ljetni dan nemirne godine 1848. I dok su tamo u gornjoj Italiji stajale jedna prema drugoj austrijska i pijemonteška vojska, dok je Jelačić sa

svojim Hrvatima pošao prema Beču, Mađari i Česi zahtijevali burno svoja prava, a u Frankfurtu zasjedao prvi njemački parlamenat, dotle je na podnevnom praznom Stradunu sjalo žestoko ali spokojno sunce, ne brineći se za sve te uzbune i novotarije. Iza zatvorenih kapaka odmarali su se svi oni, kojima je to bilo moguće, u presvođenim dućanima sjedili su trgovci lijeno i pospano, a mnogi su bili i zatvorili svoje radnje preko podneva i malo legli na počinak. Debele su muhe zujale naokolo i tražile kakav dobar zalogaj, po mogućnosti nešto natrulo, našto bi se s užitkom slegle, a katkada bi iz luke preletjelo nad gradom nekoliko galebova kreštajući kao da se smiju.

Po uzanom traku sjene što ju je već počeo bacati zapadni red kuća, hodala je Pave u veselo šarenoj, ljetnoj haljini sa širokim florentinskim šeširom na tamnim uvojcima i čipkastim rukavicama bez prstiju na smeđim djevojačkim rukama, i uputila se brzim i gracioznim koracima prema Onofrijevu bunaru. Imala je sada dvadeset i jednu godinu. U ove dvije godine, otkad smo je vidjeli kako u vrtu Lukorana dočekuje svog zaručnika, njezino se tijelo još više ispravilo i postalo još vitkije, lice joj se malo suzilo i poprimilo čeznutljiv izraz, a tamnosmeđe oči gledale su dražesnom blagošću ispod visoko zaobljenih obrva. Dok je tako koracala, ogledavala se kao da očekuje nekoga. Mala, od šarenih bisera izvezena torbica, koju je objesila oko ruke, njihala se kod svakog njezina koraka amo tamo. Na malom trgu pred vratima od Pila, na trgu koji je zapravo samo malo proširenje Straduna, gdje se koso nasuprot crkve Franjevaca nalazi Onofrijev bunar, bilo je u jednom kutiću nešto malo sjene. Ovdje je sa Straduna nevidljiv stajao mladi par. Čovjek na početku tridesetih godina, obrijana lica i visoka rasta sa žućkastim šeširom od manilskog vlakna, u svijetlom kaputu i bijelim hlačama, i žena u svijetloplavoj haljini od muselina, koje je nježno lice sa sunčanim pjegama zasjenjivao bijeli šešir krašen vrpcama. Izgledalo je, da i oni očekuju nekoga, ali njihovi

pogledi nisu bili tako radosni i pouzdani kao Pavini, već su oni zabrinuto promatrali jedno drugo kao da se boje onoga što su iščekivali.

— Dakle, Carolina, ostaje pri tome da joj još ne kažemo ništa, — reče uporno mladoj ženi čovjek sa Manila-šeširom. — Pomalo ćemo je pripraviti. Za vrijeme vožnje u kolima pustit ćemo je još na miru. Pazi samo da ne počneš plakati. Moramo u početku izgledati potpuno vedri i pripraviti je sasvim polagano. Ona još uopće ništa ne zna.

— Zašto joj baš mi to moramo reći? — upita Carolina i obriše finim rupčićem znojne kapljice sa čela. — Zašto upravo mi? Čini mi se da još nikada u životu nisam stajala pred strašnijom zadaćom. Zašto joj to ne kaže njezina sestra? Zašto joj ne kaže njezin šurjak? Ja to ne uviđam...

— Carolina, ne razumijem te. Bio sam Perin prijatelj i moja je časna dužnost da preuzmem tu žalosnu zadaću. Jutros nam se njezina sestra sva u plaču tužila, kako nikako ne može javiti sirotoj Pavi smrt njezina zaručnika. A ona to konačno mora doznati. Moj mi otac piše, da su dva časnika, koji su se vratili s talijanskog bojišta, potvrdili vijest koju je donijelo neko pismo iz Zagreba. Pave može svakog dana primiti kakvo pismeno saučešće. Zar da dozna Perinu smrt od stranih ljudi?

— A ako nije istina? Mnoge su već tako proglasili mrtvima.

— Zar ne čuješ da su glasine bile potvrđene. A već tri tjedna nema od njega nikakvih vijesti.

Gospođa je Carolina mjesto odgovora samo uzdahnula. Stupila je na otvoreni Stradun, pogledala niz ulicu da bi onda svom mužu prišapnula preko ramena puna nove tjeskobe: — Auguste, evo dolazi.

Pave je s vedrim smiješkom pozdravila svoje prijatelje: — Ah, vi već čekate! Dobar dan, gospođo Carolino. Dobar dan, gospodine doktore. Znam, zakasnila sam. Ali Adelaida se ponijela tako čudno kod mog odlaska. Ona mi je sama predala jutros vaš poziv i

još me nagovarala da ga prihvatim. A sada, kad sam htjela otići, ponašala se kao da polazim na svjetsko putovanje. Zagrlila me i izljubila, rekla mi »siroto moje dijete«, još me sa stepenica pozvala natrag — njezino je vladanje bilo upravo luckasto. Možda to dolazi od toga što očekuje dijete.

Doktor se Kaznačić uputio kao prvi kroz uzana vrata od Pila i nakon blještave svjetlosti Straduna zaogrne ih sada, kad su izišli iz grada, prijatna sjena drveća osvježena lakim povjetarcem. U širokom su se luku dizale gradske zidine prema sjeveru i jugu i grozila se kula Minčeta. Na cesti su stajala laka kola, na kojih je boku blaženo spavao kočijaš u konavoskoj seljačkoj nošnji, i on se sada prestrašeno trgnuo.

Bio sam glupan, mi smo učeni ljudi često upravo najgluplji, mislio je doktor Kaznačić, dok se kočija između otmenih ladanjskih kuća i vrtova uspinjala prilično strmim putem. Zamišljao sam, da će mi biti lakše ako joj to kažem pod vedrim nebom nego u zagušljivoj sobi. A sada? Nije li to potpuno nemoguće, nije li to još okrutnije? Satrti to siroto mlado srce usred ovog blještavog plavetnila i sjajnog zelenila, pod tim rascvjetanim granjem i uz to pjevanje ptica? Auguste, Auguste, tko bi pomislio da si tako glup? Zar je to tvoje prijateljstvo za poginulog druga? Je li to tvoja ljubav za nezaboravnog prijatelja? Morat ćeš nježno postupati prema obudovjeloj nevjesti, sirotoj djevojci, koja se još smije i zabavlja i ne sluti ništa. Možda tamo dolje na Lapadu, gdje je sve tako tiho, daleko od puta u maslinicima gospara Gondole, da, tamo će biti pravo mjesto. Nikako ne ovdje na Bellavisti, gdje se more duboko dolje smiješi tako blaženo i slatko, gdje u bujnoj raskošnosti vise preko ograda pavitina bijela i crveni slak, gdje lete bijeli galebovi, gdje pogled pada na Dubrovnik s njegovim krasnim zidinama i kulama. Dopusti joj, Auguste Kaznačiću, da još kratko vrijeme uživa u sreći! Pogledaj je samo kako se šali s Carolinom, kako se sretno ogledava, kako se vedro naslonila, pa se hladi rupčićem.

Kad se večeras budemo vraćali ovim putem, onda će plakati. Sirota Pave!

Pave je iz svoje torbice izvadila presavinuti list papira i rekla gospođi Carolini: — Danas konačno nisam zaboravila da vam donesem pjesmicu, što mi ju je spjevao conte Zamagna. — Pružila je prijateljici krasopisom ispisani list uz veseo i malo smeten smiješak.

— Ah, ah, — reče Carolina, kad je pročitala prve retke. — »Dražesnoj gospođici Pavi za njezin i njezina zaručnika zajednički imendan, 28. lipnja 1848. godine.« — pročita glasno. — Zamagna vas mnogo poštuje. To može svatko da vidi. — U sebi je mislila: doduše, nije više mlad, ali možda bi ovo siroto dijete moglo uza nj da nađe novu sreću, kad jednom utiša svoj veliki bol.

— Auguste, pročitaj nam ove stihove, ti umiješ tako lijepo čitati pjesme.

Doktor Kaznačić, koji je bio kratkovidan, a nije mogao odmah naći svoje naočale, držao je papir tik do svojih očiju, najprije preletio retke, a onda pročitao muklim glasom kratku pjesmicu:

Oktava

Paolino mila, smiri dušu svoju!
Junaka, kojeg usud Ti dosudi,
Samo je Nebo štitilo u boju.
Gle, vraća se na Tvoje vjerne grudi!
Već šuti Mars i skoro sreću Tvoju
Naviješta zora što Te mladu budi:
Bog Himen s bakljom, eto, s neba sleti
Ljubavi slatku vezu da posveti!

Kad je završio, doktor se Kaznačić polagano nakašljao, a Carolina je brisala oči. — Dirljivo, zbilja dirljivo, — reče ona. A Pave, koja ih je malo začuđeno promatrala, reče spremajući papir u torbicu:

— Hoće da me tješi, taj dobri čovjek. Ah, kad bi samo imao pravo! Jeste li i vi čuli o nekom primirju, gospodine doktore?

— To su samo priče, gospođice Pave. Rat se nastavlja.

Kola su bila prevalila najveći uspon puta nazvan Bellavista i vozila sad brzo i lagano prema gruškom zalivu. Pave se radosno ogledavala. Ovog časa nije ni osjećala svoju uvijek budnu brigu za Peru, bojažljivo iščekivanje vijesti s bojišta, a ni zle slutnje što su je često obuzimale otkada su bitke postale češće, a pisma stizala sve rjeđe. Svog se dragoga sjećala radosna srca, bilo joj je kao da su njih dvoje sigurni i zaštićeni i nije baš ništa slutila o strahovitoj vijesti, koja je ovim dragim ljudima, koji su je pozvali na taj izlet ležala na jeziku gorka kao kininovac. Nije primijetila kako su im lica ukočena, kako se tjeskobno vrpolje na svojim mjestima i s kojom su bolnom smetenošću izbjegavali njezin pogled.

Kad su stigli u Gruž, doktor je Kaznačić otpustio kola i oni se upute duž okruglog zaliva, ostavljajući po strani sam gradić, čije su kuće ležale raštrkane oko luke i na obronku brijega. U sjeni maslina, čempresa i eukaliptusa, zaokrenuli su zatim putem što je silazio s lijeve strane, dok se pred njima nije naskoro ukazalo savršeno mirno zrcalo osamljene morske uvale. S juga su borovi sa brda Petke bacali svoju sjenu a na ulazu uvale dizale su se iz mirnog mora vlažne, crvenkaste, izrezuckane pećine nazvane »Pettine«, što znači »zupci češlja«.

Ovdje je još previše svijetla, previše je radosno, pomisli August Kaznačić. Još ću je poštediti. — Pođimo malo dalje, — obrati se objema ženama i pomogne im da siđu do obale niz naravne, bijele stepenice, što ih je sačinjavalo samo kamenje pećine. Osjeka je bila upravo prošla i more je počelo blagim, izjednačenim udarcima, zapjenivši se kod svakog vala, preplavljivati uvalu, prekrivenu okruglim poput mrtvačkih kostiju blijedim šljunkom i pljesnivom morskom travom. Jedna je izbočena pećina pružala sjenu. Pažljivo raširivši svoje suknje obje su žene sjele na

topli kamen i uživale u hladovini toga skrivenog mjestanca.

— Zašto ste tako žalosni, Carolina? — progovori Pave prijateljici. — Ja sam danas tako radosna. Tako je divno poći u prirodu! Adelaida nema nikada volje za to. Kad budem jednom Perina žena, morat ćemo često na izlete.

Carolina je, ne gledajući Pavu, promatrala igru valova i pogledima pratila nenadani udarac vjetra, koji se ukazao kao putujuće mreškanje na površini mora. — Ne možemo uvijek biti veseli, — odgovori izbjegavajući, — katkada nam je srce teško. Ali sam sretna, što ste vi veseli, Pave.

— Zapravo i nemam razloga da se radujem, — reče Pave, — jer mi jučerašnja lađa opet nije donijela pismo od Pere. Inače bih ga već primila. Pošta s parobroda uvijek se raznosi već idućeg jutra. Ne znam što je tome uzrok, ali nisam više tako u strahu kao što sam to bila još prije nekoliko dana.

Supruzi izmijene tjeskobne poglede, a August Kaznačić pomisli: dragi Bože, zašto mi ne pomažeš u mojoj teškoj zadaći? Upravo sam htio da je malo pripravim na bolni udarac, ali kako da to učinim kad je tako sretna i ne sluti ništa?

Pave primi gospođu Carolinu ispod ruke. — Sirota Dragojlice! Samo veselo! Što vam je? Ah, pogledajte ove lijepe smokve, što ih je sa sobom dovukao vaš dobri muž! — I ona se hrabro posluži malim smeđim smokvama, što ih je iz okrugle pletene košarice, koju je bio vjerno ponio sa sobom, nudio doktor Kaznačić.

— Ne podnosim vrućinu, — reče gospođa Kaznačić, a njezin muž, koji se sada nešto podalje zabavljao bacajući plosnate kamenčiće tako da su plesali po površini vode, u čemu je bio vrlo spretan, pritekne joj u pomoć doviknuvši, da je danas upravo nepodnošljiva sparina. — Mora da nešto leži u zraku. Katkada mislim da čak i ovdje osjećamo sav bol i jad dalekog bojišta.

— Ah, more je divno! — reče Pave. — I Pero ga vrlo voli. Poznate li one lijepe pjesme o moru što ih je napisao?

— Naravno da ih poznajem, — odgovori liječnik, ali je njegov glas zvučio tako oporo i Pave pomisli da mu se Perine pjesme o moru sigurno ne sviđaju. Čudno, a ona ih tako voli!

— Ah, ovdje je tako lijepo, — usklikne opet, — upravo kao kod nas u Lukoranu, samo što mi nemamo otvoreno more nego gledamo preko kanala na Zadar i Velebit. Zar naš Lukoran nije lijep, gospodine doktore? Vi ste nas tamo pohodili. I gospođa Carolina mora ga jednom pogledati.

Doktor je Kaznačić opet dohvatio košaricu sa smokvama i pozvao obje gospođe da se preko kamenih stepenica vrate gore. Htio ih je još povesti kroz prostrane maslinike parka gospara Gondole, gdje možda još nije sasvim ocvao znameniti oleandar. Sunce je već stajalo nisko i nije više tako peklo. Hodali su polagano po uskom puteljku među gustim šikarjem i preko strmih grebena poluotoka, gledajući pred sobom široku pučinu. Gospođe su otvorile svoje dražesne suncobrane, galebovi su nad njima letjeli poput bijelih strijela, a stado ovaca paslo je kratku od sunčane žege požutjelu travu, dok je njihov prastari pastir s crvenom kapicom na glavi i u širokim hlačama od plavog platna stajao naslonjen na visoku kukastu batinu.

— To je stari Ivo, ovčar gospara Gondole, — reče Kaznačić i pozdravi iz daleka starca.

Sad ulazimo u guštaru i tako mi Boga, tamo među maslinicima reći ću joj sve! Nisu li masline tužna stabla? Nije li se Isus pod maslinama znojio krvavim znojem? Da, to će biti pravo mjesto.

Dok je Perin prijatelj tako mudrovao, otskakutala je Pava lakih nogu naprijed po uzanom puteljku, koji je odvajajući se od obalnog puta vodio u maslinik.

Gospođa Carolina povuče svog muža za rukav i časak ga zadrži: — Auguste, — reče, — ne mogu više izdržati tu šutnju, to laganje, to hinjenje i zatajivanje!

Ako ne možemo da joj sada sve kažemo, onda je uopće nismo smjeli povesti sa sobom!

— Naravno, sad ću to učiniti. Budi samo spretna i priskoči mi u pomoć. Upravo je strašno, što baš ništa ne naslućuje.

August Kaznačić je upravo imao na jeziku da kaže Pavi nagnutoj prema grmu mirte: »Čini se da su ove ratne godine gubici vrlo veliki«, kad mu Pava dovikne: — Sve su mirte već ocvale. Šteta, šteta! Ima li nešto ljepše od mirte u cvatu? Ovaj je grm prije mjesec dana morao biti divan. Kod kuće sam gajila mirte, jer kad se Pero vrati iz rata i kad se budemo konačno vjenčali, hoću da nosim vijenac od mirta koje sam sama uzgojila.

Čovjek smjele prirode uhvatio bi se za te riječi i nadovezao: »Ne ćete se nikada udati za Peru, gospođice Pave, jer je pokopan negdje u lombardijskoj ili venecijanskoj zemlji«. Ali doktor Kaznačić nije bio tako smjele prirode. Riječi što ih je htio izgovoriti, presahnu mu na usnama. Promatrao je mirtin grm i rekao tiho i potišteno: — Da, čini se da su ovdje cvale mnoge mirte. To je krasan grm.

Nastavili su put kroz šikarje. Niskom travom obrašteno tlo maslinika dizalo se polako uzbrdo u malim podzidanim stepenicama. U jednom grmu sa strane zašušti nešto. Ispod niskog granja izađe velika fazanka sa šest ili sedam mladih i pobjegne, kao da pleše uz prodorno kreštanje u gustiš borovice.

— Ah, ti slatki mali fazani, — povikne Pave. — S kolikim su povjerenjem slijedili svoju majku! Veselim se već na ono vrijeme kad ću i sama imati djecu. Kako je sretna Adelaida što očekuje dijete.

Supruzi su se opet pogledali i Kaznačić proguta ono što je upravo htio da kaže o krutoj sudbini koja dandanas razara sreću mnogih zaljubljenika. Sav očajan istrgnuo je samo iz zemlje dugu vlat trave.

Siva, svinuta stabla maslina dizala su se iz tamne divljine šipraga, a proziran krov njihovih krošanja ljeskao se srebreno u svijetlu kasnog popodneva. Iz

skrivenih se gnijezda čulo tiho pjevuckanje češljugara što su brižno oblijetavali svoje mlade, poput čovjeka visoki grmovi mlječike širili su svoje cvjetove u raznim tonovima zelenila.

Liječnik učini nekoliko odlučnih koraka i stane do Pave. Sada mora biti i neka mi Bog pomogne! Ali još prije nego je mogao otvoriti usta, uhvatila ga je Pave za ruku, položivši prst na usta i pokazujući opreznom kretnjom glave na kameni zid. Među sivim, lako naslaganim kamenjem izmigoljila je smeđa, duga i debela zmija u praiskonskom puzanju i spustila se uz tiho šuštanje na suho maslinovo lišće što je prekrivalo crvenu zemlju. Podigla je svoju snažnu glavu, pogledala svojim sjajnim, kao crno staklo očima, nenaviknutima na svijetlost, zasiktala kliznula dalje među travu, što se malo zatalasala, a zatim nestala za nekim velikim kamenom.

— Smuk, eskulapova zmija, — izusti tiho doktor Kaznačić.

— O kako se tome veselim! — Pave je još uvijek gledala na ono mjesto gdje se je bila pojavila zmija. — Nisam je još nikada u životu vidjela. Je li istina da Eskulapova zmija ždere opake poskoke? Je li istina da su one zaštitnice ovog kraja kao u Eskulapovo vrijeme? Pero mi je to jednom pričao. Kažu da je u Cavtatu bilo svetište Eskulapovo. Je li u istinu tako ili sam izbrbljala neku glupost?

— Tako je. Cavtat je bio kolonija grčkog Epidaura, gdje je stajao veliki hram Eskulapov i naseljenici su svog boga donijeli sa sobom. Možete ga još vidjeti na sedmom stupu u Kneževoj palači.

Ispod stabala se opet pojavi stari pastir sa svojim stadom. Sad je on povjerljivo pozdravio liječnika i počeo mu se tužiti zbog tvrdokornog kašlja, što ove godine ni ljeti nije htio da mine. On se doduše i sam razumije u ljekarstvo i ponosi se što dosada još nikada nije zatražio pomoć učene gospode, ali ovog se puta ipak usuđuje upitati ga, jer su tamo prijeko u dvorcu

Solitudo hvalili gospodina doktora kao najboljeg liječnika.

Doktor se Kaznačić smjesta zadubio u zanimljiv razgovor sa starcem, dok su ovce što su ih polagano slijedile, čujnim škripanjem zubi čupale kratku travu. O Bože, dao si mi još malo vremena, pomislio je doktor Kaznačić i nije se nimalo sustezao da podijeli mnogo dobrih savjeta starom pastiru, koji je pored njega vukao svoje platnenim krpama omotane noge u ogromnim opancima. Štaviše, još je i sjeo na kamen i napisao lijek, izvadio iz džepa forintu i dao je pastiru Ivanu kako bi sebi pribavio taj ljekoviti napitak u ljekarni »Kod Male Braće«.

U međuvremenu je gospođa Carolina pošla s Pavom naprijed. Divljina se bila malo razrijedila i pred njima je u sjaju zalazećeg sunca ležao veliki vrt s ogromnim palmama i jednom dugom alejom od oleandara sa cvjetovima blijedo-ružičaste pa sve do žarko-crvene boje.

— Pobjeći ćemo Augustu, — reče gospođa Carolina, jer se sad ona htjela konačno osloboditi tjeskobe. Danas joj to ionako ne ćemo više reći, zaključi ona u sebi. Poći ćemo do kočije i sjesti. I sutra još ima vremena. Kad je doktor Kaznačić u gruškoj luci dostigao žene, koje su mu laganim koracima bile izmakle, one su upravo ulazile u kola. Kočijaš iz Konavlja zapucketa bičem i okrene kočiju.

Sada se eto vraćamo kući, a ona još ništa ne zna, govorio je u sebi bolnim nezadovoljstvom August Kaznačić. Ne mogu joj to reći ovdje u kočiji. Ali ipak! Mora da bude! Ne možemo je otpraviti k sestri, a da joj ništa nismo rekli.

Kola su vozila uzbrdo, sa zemlje se dizala hladovina. Cijela je priroda odahnula nakon žege ljetnog dana. Svuda su sjedili ljudi pred svojim kućama, polijevali vrtove, a djeca se igrala pred vratima.

Pero, Pero, hrabri vojniče, ljubljeni pjesniče svog naroda, na bojnom si polju prolio svoju dragocjenu

krv kao junak, kao žrtva. A ja, tvoj prijatelj, ja sam odviše kukavan da to saopćim tvojoj Pavi.

— Gospodjice Pavo, — započe on, nismo vas bez naročite namjere pozvali na ovaj izlet.

Ali gospođa Carolina, koja je još danas htjela poštediti svoju prijateljicu, upadne: — Naravno, da nije bilo bez naročite namjere. Već smo vam uvijek htjeli pokazati Lapad. To je naše najmilije mjesto. U Lapadu smo se zaručili. — Doktor Kaznačić dobaci svojoj ženi ljutit pogled. I opet mu je bilo onemogućeno da nastavi. Nijemo su se vozili dalje. Skoro smo na Bellavisti, a ona još ne zna ništa, pomisli liječnik. Ali tada, upravo na mjestu gdje se na desno može vidjeti staro groblje pomoraca dolazio im je u susret neki jahač. Već je izdaleka pozdravljao svojim sivim cilindrom i sav sjajući od veselja smješio se svojim prijateljima. Bio je to čovjek od kojih četrdeset godina s kosom crnom kao ugljen. Njegova je duhovita glava s izbočenim nosom i nešto žalosno spuštenim usnim kutovima bila ružna ali simpatična.

— Conte Zamagna, — povikne Pave iznenađena. A supruzi Kaznačić učtivo odvrate pozdrav.

— Dobar večer! Dobar večer! — dovikne im jahač i obuhvati društvance začuđenim i smetenim pogledima. — Već na povratku? Vidim, da ste svi dobre volje! Koje li sreće! Dakle, nisam stigao prekasno! — Posegnuo je u džep svog kaputa i izvadio pismo. — Pismo od njega! Gospođice Pave, ipak je jučerašnji brod donio pismo za vas! Vaša me je sestra poslala vama u susret, tako da ga ne primite ni časak kasnije, nego što je neophodno potrebno.

Prijatelji su se zabezeknuto pogledali. — Otkada je to pismo?

— Staro je samo pet dana! — Pave je strgnula omot i zadubila se blaženog i užarenog lica u čitanje. Jahač je bio okrenuo konja i jahao uz kočiju. Onda se sagnuo do doktora Kaznačića, koji je sjedio na stražnjem sjedalu: — Niste joj još ništa rekli? Hvala Bogu! Jer je on živ! Da, bila je lažna vijest o njegovoj smrti. — Pave podigne začuđeno pogled: — Što vi to govorite? — upita još otsutna duhom. — — Pero je postao kapetan. U listopadu dolazi, pa ćemo se vjenčati.

Iz liječnikovih grudi izbije upravo bučan uzdah olakšanja. Njegova ga žena pogleda slavodobitno, stane svojom malom nogom na njegovu prašnu cipelu i prišapnu mu: — Vidiš li, ipak nije bila istina! — Conte Zamagna bacio je ganut pogled na Pavu, koja je ponovno čitala pismo, nasmiješio se i prišapnuo supruzima: — Neka uopće ne dozna ništa. Srce bi joj i kod same pomisli moglo da pukne. — Nato su August i Carolina samo kimnuli glavom.

Vozili su se preko Bellaviste, more je ležalo plavo i svileno pod njima, žućkaste su zidine Dubrovnika oblo zaokruživale grad, iz vrtova su dopirali slatki večernji mirisi, ptice su pjevale zadnju pjesmu, a Pave je sretno gledala preda se.

Crn i zloslutan oblak bio je prešao nad njezinom glavom i nestao. Mač je već bio izvučen da joj probuši slatko srce, ali joj još nije bilo suđeno da trpi. Još su budno bdili svi dobri duhovi da je zaštite od bola i suza.

Bojažljiva, kolebljiva riječ na usnama prijatelja, ocvali grm mirte, fazanka sa svojim mladima, smeđa Eskulapova zmija i stari bolesni ovčar, sve je to bilo poslano od anđela čuvara da zadrži strahovitu vijest.

Lakim brzim koracima žurila se Pave preko zasjenjenog, hladovitog Straduna, što je sada odjekivao od mnogih koraka. Nije ni slutila opasnost, koja joj je bila zaprijetila i koje je sada nestalo. Smješkala se u svojoj dubokoj sreći i žurila da svojoj sestri saopći dobru vijest.

Ovog je puta sudbina poštedila Pavu.

S U P R U Z I

FLORIANIGASSE

Vjetar istočnjak bio je došao iz širokih slobodnih nizina Rusija i Mađarske, preletio Male Karpate, prešao preko Dunava i uzvitlao mnogo prašine i smeća na zaprljanim ulicama bečkoga kotara Leopoldstadta. S fijukom je prohujao kroz uličicu koja se zove »Stoss im Himmel«, pomeo sve uglove Judenplatza, prodro s oštrim krikom na trg »Am Hof« i pod plahte prodavačica zimskog povrća, koje su tamo stajale u debelim čarapama, sa širokim maramama i debelo potstavljenim kapama. Onaj koji je danas morao izlaziti pazio je prije svega da dobro zaštiti uši i ruke, jer bi mu se inače nemilosrdno smrznuli, ma da još nije prošao ni listopad te godine 1854. Straži, koja je šetala pred »Hofkriegsgebäude« vidjelo se na licu koliko zebe, jer je bilo tamnocrveno od oštrog zraka.

Straža je upravo pozdravila puškom, jer su se među topovima, što su bili postavljeni lijevo i desno od ulaza još od zadnje talijanske vojne pojavila dva časnika i izišla na ulicu. Onaj koji je išao s desne strane bio je stožerski časnik. Nad sivim baršunastim ovratnikom visoko zatvorenog kaputa virila je zlatna vrpca s bijelom zvijezdom. Čovjek je bio srednjeg rasta i dosta nježna stasa, lice mu je bilo fino i plemenito. Uski zalisci spuštali su se od sljepočica do podbratka u kojem je bila duboko urezana jamica. Čvrsta, ali ipak sanjarska usta napola je prekrivao mali smeđi brčić mnogo svjetlije boje od njegove skoro crne kose i zalisaka. Nad uskim, ravnim, dosta istaknutim nosom gledale su smeđe oči, kojih bi pogled bio odvažan da ga nisu zaklonile pomalo umorne

vjeđe. Između lijepih obrva bile su urezane dvije okomite bore, dok su se dvije druge bore na samom čelu gubile pod zaštitom kape.

Major je odzdravio straži ozbiljno i bez ikakve nemarnosti podignuvši polagano desnu ruku u bijeloj rukavici do crnog štita svoje kape, dok je časnik koji ga je pratio, mladi pukovnijski liječnik, samo kratko i nehajno trgnuo ruku u vis. Bio je to čovjek srednjeg stasa, koji je hodao nemirnim korakom poput živog srebra, svjetloplava lavovska brada okruživala mu je mladenačko skoro djetinje lice iz kojeg su mudre smeđe oči gledale tolikim saosjećajem u svijet kao da je svakom najbolji prijatelj. Dok su oba časnika produžili put pored klupa s povrćem prema Heidenschussu, obratio se je major učtivo svojem pratiocu.

— Kako da vam zahvalim, gospodine doktore, što ste tako brzo ispunili moju molbu. Bojim se samo da vam time poremetim čitav dnevni raspored.

— Neka vrag nosi dnevni raspored jednog neženje, gospodine majore! Zar to zbilja smatrate takvom nesrećom ako danas stignem malo kasnije na ono loše jelo u gostionici? Međutim molio bi vas da me već sada malo uputite u bolest svoje gospodje supruge.

— Moja će mi žena biti vrlo zahvalna što joj dovodim liječnika kojeg već pozna. Ona je već toliko zaplašena zbog toga čestog selenja i uvijek nove i tuđe okoline. Pred nekim nepoznatim liječnikom ne bi se usudila ni da progovori. Vas je, gospodine doktore, upoznala već u Karansebesu, gdje joj je bilo vrlo dobro. Pred vama će biti hrabra, jer osim toga govorite još i talijanski.

— Dakako, ta bio sam kao mladi vojnički liječnik u Milanu. Ali smijem li sada doznati od čega boluje milostiva gospođa?

Major se je uzdahom okrenuo prema njemu.

— Stvar je u tome, gospodine doktore, što imamo sinčića od dva mjeseca. Već skoro pod kraj svoje

trudnoće morala je sirota na tegoban put od Karansebesa u Beč. Porođaj nije bio lak i od onda se moja žena nije više oporavila. Ona već dulje kašlje i prije jednog sata poslala mi je po služavci ceduljicu, pozivajući me da se naskoro vratim s jednim liječnikom, jer joj je vrlo slabo. Dragi Bože, ako samo nije što ozbiljnije.

— Sirota milostiva, možda ne podnosi ovo podneblje, — rekao je živahni liječnik i pogledao tjeskobno majora. On je nerado saopćivao ljudima nešto neugodna, ali Bože moj, kao liječnik je čovjek često prisiljen na to. — Milostiva je gospođa Dalmatinka, ako se dobro sjećam?

— Da, iz Zadra, — rekao je major, vi ćete je sad odmah pregledati i savjetovati nam što bi se tu moglo učiniti. Moja je sirota žena već mnogo propatila. Ima takvih priroda, koje se ne mogu presaditi, ni tjelesno ni duševno.

Zašutio je i gledao ravno preda se. Prolazili su upravo preko Freyunga. Pred njima se dizao sivi, široki, stari samostan »Schottenkloster«, s tornja je upravo odbijalo dvanaest sati, a neki se je mladi crkvenjak u crnom polusvećeničkom odijelu mučio da zatvori teška željezom okovana vrata. Major bi mnogo dao da je sada mogao šutke hodati, umetnuti časak šutnje između svog mnogostrukog službenog posla i brige, što ga čeka u njegovu domu.

Ali načela plavokosog doktora nisu dopuštala prekid jednog započetog razgovora. Kako je pretpostavljao da major ne želi nastaviti razgovor o svojoj bolesnoj ženi, trudio se svim silama da nađe neku novu temu. Gospoda su bila prešla Schottentor i nalazila se upravo na mostu, koji je vodio na glacis.

Pukovnijski je liječnik unatoč vjetra, što je ondje osobito oštro puhao, digao obje ruke i pokazao na desno prema Rossauerlände i lijevo prema Burgbastei, te rekao važno i nehajno u isti mah:

— Kao što se čuje imalo bi sve to da nestane. Bedemi, utvrde, grabe, mostovi, sve će nestati, a

mjesto toga gradit će se velika široka ulica. Čovjek ne može to ni zamisliti. — Pogledao je s pitanjem svoga pratioca.

Major je uprkos vjetra, koji je sad hujao kao prava oluja, sve više ubrzavao korak što se je više približavao svom domu. Učtivo je odgovorio:

— Pa zašto ne? Široki boulevard-i kao u Parizu, to ne bi bilo tako loše. — Nažalost nije više ništa. dodao. Liječnik s lavovskom bradom odmah je prihvatio riječ »Pariz«. Nagnuvši glavu pomalo koso zapitao je:

— Gospodin je major bio u Parizu?

— O, nisam. Kako bi takvu siromahu kao što je časnik bilo moguće takvo putovanje? Za to nisam nikada imao ni vremena ni novaca. Jednom, u godini četrdesetidrugoj, bio sam za svoju razonodu u Veneciji. To je bilo jedino takvo putovanje, ali je bilo lijepo.

— Tamo je gospodin major bio sigurno na svom bračnom putovanju? — zapitao je susretljivo doktor Krumbholz.

— Bože dragi, ne, onda još nisam bio oženjen. Koliko vi to mislite da mi je godina, cijenjeni gospodine?! — Uštinuo je u šali ruku svog pratioca, a zatim nastavio prijazno i zamišljeno:

— Ne, ne, nije se onda radilo o ženama, već samo o prijateljima, da, o mojim prijateljima! Kako je onda bilo lijepo!

Doktor nije znao što bi na to odgovorio, pa se konačno odluči na pitanje »A?«. Kradomice je pogledao čovjeka, koji je brzo koracao kraj njega i odjednom se sjetio raznih glasina i govorkanja što su kolali o majoru i bila doprla i do njegovih ušiju: da je pjesnik i da je mnogo toga napisao na hrvatskom jeziku, i to je štampano i bilo vrlo znamenito tamo dolje u njegovoj domovini. Sam Bog će znati, ima li u tome istine; međutim, pukovnijski je liječnik smatrao neumjesnim da ga o tom ispituje.

Glacis je tog jesenskog popodneva pružao tužnu sliku. Unatoč jakog vjetra, što je neprestano puhao još od prošle noći, bilo je nebo oblačno i zamagljeno i tek se je sada počelo pojavljivati mliječno blijedo sunce. Ogoljelo granje sagibalo se pod udarcima vjetra, a od prijašnjih kiša natopljena zemlja po puteljcima osušila se poput sive ispucane kore. U rijetkim još preostalim mlakama plivalo je zadnje žuto lišće.

»Sirota Pave, pomisli major, teško se je priučiti na ovo bečko jesensko vrijeme, a ti nisi dovoljno jaka da se priučiš na nepogode strane zemlje!«

Gospoda su išla poprečnim putevima što su na lijevo vodili prema Josefstadtu. Čim su skrenuli u Florianigasse, bili su donekle zaštićeni od oštrog vjetra s istoka. Major je brzo i uznemireno koracao duž kuća. Stigavši do jedne kuće na uglu druge poprečne ulice, otvorio je oprezno kućnu vežu, da mu vjetar ne bi istrgnuo vrata iz ruke, propustio učtivo liječnika i stupajući sada s njegove lijeve strane požuri s njim zavojnim stepenicama u gornji kat. Ta je kuća bila vjerojatno sagrađena početkom stoljeća i ma da je stubište bilo bez ikakva ukrasa, djelovalo je ljepotom mirnih i plemenitih proporcija tog razdoblja, u kojem su ljudi umjeli graditi po unutrašnjem nadahnuću.

Stigavši u drugi sprat izvuče major ključ iz džepa i otvori brzo i nervozno vrata stana, što je ležao s desne strane, povuče u isto doba za uže zvonca, a na taj je zvuk dotrčala mala i vrlo mlada služavka iz kuhinje, što je ležala prema ulaznim vratima i iz koje se čulo pucketanje vatre i širio se dim po hodniku u koji su upravo ušla gospoda.

— Netti, primi kaput gospodina pukovnijskog liječnika! — naredi major zažarenoj sluškinji. — Kako je milostivoj gospođi?

— Legla je samo na kanape. Mislim, da je milostivoj već malo bolje, — rekla je djevojka samilosnim glasom.

— Daj Bože! — Major otvori sobna vrata i propusti liječnika. Blagovaonica u koju su najprije ušli, ležala je prema jugoistoku i od nje je bio širok i slobodan pogled preko krovova. Major je s velikim olakšanjem primijetio, da je stol bio prostrt za dvije osobe. Dakle je Pave namjeravala objedovati s njim. Možda sve to i nije bilo tako zlo! — Gospoda su prošla kroz drugu sobicu na istoj strani, što je bila uređena kao skromni salon i tako su ušla još prije no što će stići do bračne spavaonice na sjeveroistoku, u neku sobu na uglu, s mnogo prozora, u kojoj su se dvije male djevojčice igrale s lutkama. Čim su ugledale majora dotrče kliktajući k njemu. On ih podigne jednu za drugom u vis, zavrti njima po zraku, da bi ih zatim opet oprezno spustio na tlo. Nakon toga su se djevojčice, od kojih je starijoj moglo biti četiri, a mlađoj oko dvije godine, učtivim koracima približile stranom gostu pruživši mu nespretno ruke. Doktor je Krumbholz ganuto primijetio da su obje kćerkice majorove bile prave male ljepotice. Ma da su bile tako punašne kao mali anđelci, kretale su se ipak ljupko po sobi, a njihova lišca, okružena smeđim uvojcima, bila su ne samo ljupka, već izvanredno čistih oblika i savršeno lijepa, a da zato nisu gubila ništa od svoje djetinje mekoće. Osobito je mlađa djevojčica kad je pozdravljala liječnika dižući otvoreno svoj pogled prema njemu, imala u isto doba i anđeoski slatki i vragoljasti izraz. Doktor Krumbholz želio je da kaže majoru koju prijaznu riječ o njegovim kćerkicama, ali je taj nakon što je naložio djeci da mirno nastave svoju igru prošao kroz mala tapetna vrata u spavaonicu.

U toj su se sobi osim bračnih kreveta i pokrivene dječje košarice nalazila još dva visoka ormara, pred uskim prozorom stolić za šivanje i ne baš preširoka počivaljka, s koje je žurno ustala majorova supruga čim je opazila došljake. Bila je lijepa, nježna i vitka žena. Besprikorni oval njezina lica bio je uokviren

Petar Preradović

pažljivo zavijenim uvojcima, što su od ležanja bili jedva malo poremećeni.

— Pero, hvala ti, brzo si došao, — pozdravila je svog muža, da bi se zatim obratila liječniku svom uobičajenom ljubeznošću i lakoćom Talijanke: — Ah, il signor dottore! — uzviknula je živahno i pružila mu obje ruke. Sudlanice tih ruku nisu baš bile uske, ali su se prsti plemenito suzivali prema vršcima. — Ah, il signor dottore, kako je to lijepo, kako je to ljubezno, što ste odmah došli!

— Da li si se jako prestrašio zbog mog pisma? — obratila se je majoru, uhvativši na čas njegovu ruku. — Htjela sam s dječicom poći na šetnju... Mislim, da ta sirota djeca i onako premalo izlaze na svježi zrak. Ovdje gore se i ne primjećuje taj strašni vjetar, no samo što smo pošle nekoliko koraka prema Glacisu, već mi je čestito pozlilo i osjećala sam jako probadanje u leđima. — Pokazala je na smeđem suknu svoje zimske haljine mjesto na leđima između lopatica: — I tako mi je teško bilo pri duši, još više nego obično. — Lijepoj, mladoj ženi navrle su suze na oči i bespomoćno je gledala muža pa liječnika.

— No, no, Pave, nemoj opet gubiti svu hrabrost! — tješio ju je major, no pritom je i sam izgledao malodušan.

— I naš je »Furetto« opet očajno plakao. Sigurno mu je bilo premalo mlijeka! — Kad je opazila začuđeni pogled liječnika, protumači mu posve ozbiljno i stvarno: — Mi smo našeg sina nazvali »Furetto«, to jest »lasica« — jer je tako strašno mršav.

Prišla je tiho dječjoj košarici, odmaknula pokrov i pustila liječnika da pogleda dijete. To je dojenče zaista izgledalo očajno. Prozirno, dugoljasto i posve sitno lišce ležalo je na jastuku među pomodrelim šačicama, što su bile zabačene unatrag.

— Koliko je mali težak? — upitao je pukovnijski liječnik i kad je doznao da u sedmom tjednu važe samo sedam i po funti, skupio je svu svoju odlučnost i rekao: — To je premalo. Mora da nešto nije u redu.

Major ga tjeskobno pogleda: — Dakle, to je premalo? Bojao sam se da je tako. Vidiš, Pave, trebali smo uzeti dojkinju.

— Uz ta vječna putovanja i selenja još i dojkinju! Pero, Pero, a otkuda bi to smogli? — Mlada se žena smijala, ali se osjećalo da je taj smjeh zapravo samo jecanje. Pokrila je opet kolijevku i spustila se izmoreno na počivaljku.

— Što mora biti, mora da bude i unatoč moje »kneževske« plaće. A sada će te gospodin doktor pregledati, a onda ćemo čuti što je sve potrebno da se poduzme. Molim, gospodine doktore, hoćete li sada biti tako ljubezni!

Major se udalji kroz tapetna vrata i pođe u sobu gdje su se igrale njegove male djevojčice. Milica mu smijući se dotrči ususret.

— Miu, znaš li što Cotia uvijek govori?

— No, što govori?

Milica se sva svijala od smijeha dok je pripovijedala ocu.

— Ona uvijek govori o vrtu u Karansebesu i kako je došao neki pijetao i pozobao njezino grožđe i njezine ribize. Ali pijetao ne jede ribize!

Tome se je Milica morala toliko smijati, da se je zavrtjela u krugu. Ali mala Cotia, kojoj je govor još zadavao poteškoća, stajala je mirno naslonjena uz ormar, promatrajući oca velikim, blagim pogledom, i rekla polagano:

— Miu to zna. U Karansebesu je bio vrt i tamo je došao zločesti, zločesti pijetao i pojeo moje grožđe. I ribize. Miu to zna.

Major uzme dijete u naručaj i dok mu se srcem razlio val slatke topline čvrsto je pritisnuo uza se oblo tjelašce i govorio tiho u malo, vruće, zamršenim uvojcima prikriveno uho:

— Zna li to Miu? Došao je neki pijetao i taj je sirotoj Cotiji pojeo njezino lijepo voće! O ti zločesti pijetle! Mi ćemo ga otjerati!

Spustio je Cotiju na pod, zapljeskao rukama i pričinjao se kao da tjera čitavo jato pilića. Onda ostavi razdraganu djecu i pođe u mali salon.

Na krhkom stoliću pred kanapeom čekala ga je njegova pošta. Tamo je našao dva pisma. Prihvatio je nož od bjelokosti i sjeo na kanape.

Tko mu to piše? Ah, Šulek iz Zagreba i Valerio, Pavin brat iz Zadra. Major je najprije otvorio pismo svog šurjaka. Taj ga je izvješćivao o malom dobru Zemonigo kraj Zadra, koje je bilo dio Pavina miraza. A Valerio je nadzirao poslove na tom imanju. Dakle, što piše taj dobri Valerio, koji je tako vjerno bdio nad imetkom i probitkom svoje mnogobrojne braće? Kolika bi to bila olakšica za majora, da tamošnji maslinici odbace primjerni čisti prihod, sada kad je Pave bolesna i kad mu prijeti niz nepreglednih poteškoća i izdataka! Lani je dobitak bio priličan.

Major preleti pismo i lice mu se namrgodi. Berba je ove godine nažalost bila slaba, pisao je šurjak. Ne može mu poslati više od 175 forinti. Major je uzdahnuo. Bio je računao na više. Lanjske je jeseni primio daleko više od 250 forinti.

Mjesto da se napokon, napokon izbavi iz tih dugova i briga, zaglibio je još više. Kao na nekoj krhkoj lađici plovio je s tim svojim ljubljenim, bespomoćno i u svema od njega zavisnim bićima neprijateljskom rijekom života, i svi njegovi napori da skrene u mirnije i blaže vode bili su uvijek uzaludni.

A sada još i ta bolest! Ne će on zato ništa ni pripovijedati Pavi o onim natezanjima, što ih je danas opet imao s generalom, s tim odvratnim i zagrižljivim poljskim glupanom, o njegovom uvredljivim nepovjerenju i nepodnošljivom i bezobraznom tutorstvu. Kao obično gutat će i dalje svoj bijes i šutjeti. Nije to lako, ali zar nije ta nijema patnja uvijek urodila zlatnim plodovima? Nisu li sva ta gorka iskustva zašla u najskrivenije dubine njegova bića, uhvatila tamo korijena, da bi se nakon Božjom voljom određenog vremena, katkada vrlo brzo, a kat-

kada tek nakon nekoliko godina vratila opet u svijetlo kao tiha i tužna ili kao plamena, živa pjesma? Zar je za njega uopće i postojao pravi bol, prava nesreća, kad bi se tako čudotvorno preobrazilo u njemu sve, što bi na pravi način primio i pohranio u svojoj duši?

Ali, zar se je smjelo o toj tajni razmišljati? Zar se ne skriva, zar ne presahne taj živi izvor pjesama, što ga usrećuje i zanosi i kojim ga je udes tako neshvatljivo i nezasluženo obdario? Zar se ne skriva, zar ne presahne to zlatno miomirisno vrelo čim se razmišlja o njegovoj biti, kad se ma samo i plahom mišlju dirne u tajnu njegova podrijetla?

Major je sjedio zamišljeno. Njegovo je lice poprimilo napet ali ipak slobodan izraz, oči su mu potamnjele u potpunoj sabranosti, a usne pod malim spuštenim brčićem stisnule su se čvrsto, no nipošto grčevito. Neka se je topla struja penjala iz njegova srca u mozak, ispunivši ga takvim blaženstvom, da ga je upravo zaboljelo.

Osjetio je sveto zbivanje, rađanja pjesme, kao da bi mu neka ruka divlje i čvrsto stisnula srce. Naglo je uzeo netom otvoreni omot Valerijeva pisma i počeo da piše po njemu.

Ali u tom su času zaškripila vrata, ušla je djevojka i zapitala bi li smjela donijeti juhu na stol.

— Još ne! — rekao je major trgnuvši se i tek se sada sjetio da se doktor još nije vratio s Pavom. Prišao je tapetnim vratima. Iza njih se razabrao tih razgovor.

Kako je samo dugo trajao taj pregled! Kad bi samo premilostivi Bog dao, da Pavina bolest ne bude teška!

Nije više ni pomišljao na to, da dalje radi na svojoj pjesmi. Stavio je bilješku u svoju lisnicu i otvorio drugo pismo. Šulek, taj vjerni drug, čestitao mu je rođenje sina.

»Dragi prijatelju i domorode«, pisao je kao što su pisali svi mladi Ilirci u onim danima nade i vatrenog oduševljenja prije godine četrdesetiosme. Pisao

je da svi stari prijatelji pozdravljaju njega i njegov genij i kako se nadaju da će naskoro svojoj domovini opet darovati novu krasnu i zanosnu knjigu. Izrazio je uvjerenje, da se Perina veličina po drugi put rodila u njegovu sinu i da će se tako sačuvati još dugo njezin sjaj na sreću njihova naroda.

Major se bolno osmjehnu, sjetivši se bijednog, mršavog djeteta. Bit će to dugotrajan put, dok taj napola izgladnjeli dječak, kojemu je sada smrt bliža od života, bude mogao da osjeti oduševljenje, da ubere čast i da pomaže na izgradnji velikog hrama ideje.

Da li se to Veliko i Sjajno može uopće naslijediti? Pa i on sam — iz kakva li je samo siromašnog, priprostog i strogog doma izišao! Jesu li njegov vojnički strogi otac, graničar, koji je tako rano umro i Pelagija, njegova majka, jesu li ikada ma samo i pomislili ili poželjeli nešto, što nije bilo u skladu s njihovom okolinom i običajima Vojne krajine. Sve su se njihove misli kao i sva njihova djela kretala u okviru nenapisanih zakona, naslijeđenih od nebrojenih pokoljenja beziznimno junačkih predaka, naviknutih na oskudicu, a koji su zakoni bili njihova patrijarhalna seljačko-vojnička baština? Čitava su se plemena rađala u zadruzi, pa i njegovi su se roditelji u njoj rodili i odrasli. U nepreglednom slijedu pokoljenja, sve do onog legendarnog prvog Ivana, Johana ili Juana, koij je u tridesetgodišnjem ratu zadobio plemstvo a izgubio život u bitci kod Breitenfelda, nisu se njegovi pretci nikada otuđili od sumornog zaklona svog zadružnog tla što ih je branilo. Bili su to bojovni ljudi, koji su služili caru na svim bojnim poljima i prolijevali svoju krv za obranu Zapada; bile su to hrabre i šutljive bezimene majke, koje su za vrijeme beskrajnih ratnih otsustava svojih muževa upravljale obiteljima, odgajale djecu u čvrstoj stezi i časti, obrađivala polja zadruge, pa u krajnoj nuždi bile čak pozivane i na granicu, gdje su se naoružane puškama u pojednim okršajima borile hrabro i bez sustezanja kao muškarci protiv vjekov-

nog turskog neprijatelja. Bio je to čitav niz hrabrih, radinih i pobožnih ljudi, ovih muževa i žena, i nitko od njih nije tražio svoje sopstveno dobro u životu, već su se svi samo brinuli za opće, dosuđeno im davnim sudbinama. Nijedan od njih nije bio nezavisna ili osamljena ličnost, svi su bili samo karike istog lanca, ljudi jaki, spremni na odricanja, odani Bogu i caru kao čvrsti temelji velikog carstva.

Iz tame tog prastarog krila rodio se on, Pero, — pjesnik! On, pojedinac, žarko osvijetljen pred licem svijeta, j e d a n koji je znao, ono, što su u tom uzburkanom toku vremena tolika srca nijemo i nejasno bila osjetila i morala da prešute.

A koga je izabrao za majku svoje djece? Zar neku čvrstu, hrabru graničarsku kćer, sposobnu da se odupre svim olujama, pripravnu na sva iskušenja, bezimenu majku prepunu ljubavi i topline?

Ne. Prohtjelo mu se da se združi s isto tako posebnom ženom kao što je i on bio poseban čovjek, s lijepom Pavom iz plemićke kuće, od latinske loze, stare i umorne krvi, profinjene od davnog bogatstva i kulture. Doduše, bila je puna topline, ljubavi i samoprijegora, ali prekrhka da bi neslomljeno podnosila teret i bol ljubavi, prenježna i preosjetljiva da bi izdržala surovi, pun promjena život vojničke žene.

Zar je bilo vjerojatno da će se iz te veze roditi čovjek snažan i sjajan — sunčani sin, Lučonoša, koji će biti usta nijemih i oko slijepih?

Što to liječnik radi tako dugo? Zar je morao toliko toga pregledati? — Major učini nekoliko nemirnih koraka po sobi, da bi zatim s uzdahom ponovno sjeo na tvrdi kanape.

Još nikada nije tako svijesno osjetio temeljna svojstva svoje ličnosti, još se nikada pred njegovim unutrašnjim pogledom nije tako slikovito odrazila budućnost što se rađa iz prošlosti. Ma što ti život i donio, Dušane, sine moj, pomislio je i mislio tako usrdno, da su mu usne tiho prošaptale te riječi, —

jedno ti želim, samo jedno: da bi jedamput u svom životu (uzdržala te milostiva pomoć Božja) proživio ovakve dane presretne opojnosti, djelotvornog stvaranja i samopouzdanja, podržavanog od bliskih prijatelja, kao što sam ih doživio ja u Zadru, kad sam smio da kao predstraža najavljujem prvo buđenje našeg naroda! Kad sam izdavao listove »Dalmatinske Zore«, kad su se u mom srcu danju i noću rađale pjesme i kad je Pave, tvoja majka, koja sada mora da bolesna živi u tuđini, lebdjela pred mojom plamenom čežnjom kao opojan san lakokrile ljepote.

Odjednom je majoru postalo svijesno kako tu sjedi odsutan duhom i govori nešto preda se. Pokrio je na čas rukama oči, ustao i pridružio se opet djeci.

U međuvremenu je doktor Krumbholz postavio majorici mnoga pitanja: da li već odavno kašlje, osjeća li se često izmorenom i u groznici, trpi li od noćnog znojenja i jeli posvećivala pažnje svojoj tjelesnoj težini. Mlada je žena odgovarala oklijevajući i nakon dužeg razmišljanja, jer nije sebe — kako je i sama priznala — nikada promatrala. U pogledu svoje težine znala je samo da ne želi biti predebelom, na što međutim i ne naginje. U toku njezina života mučio ju je više puta kašalj, no zar postoje ljudi, koji nisu nikad zakašljali? Naravno, otkad se preselila u taj vjetroviti Beč, kašlje mnogo jače i češće. Umorna, da, umorna je uvijek, ali zar to nije sudbina svih žena? A noćno znojenje? Ne bi znala reći... Ipak, možda od vremena na vrijeme. Da li bi se sada svukla?

— Da, bluzu svakako, ako milostiva hoće da bude tako ljubezna.

Ljepota i tuga majorice izazvala je u tom živahnom čovjeku čudnu zbunjenost. Vruće je želio da ne pronađe nikakvu ozbiljnu bolest, kako ne bi morao nepovoljnom izjavom otešćati križ iskušenja bračnih drugova.

Pave je okrenuta stajala do kolijevke pred jednim od onih velikih ormara i otkopčavala svoju haljinu. Brzo je i sramežljivo kliznula iz rukava, a zatim pre-

krila ramena bluzom kao nekim kaputićem, kako ne bi bila posve otkrivena.

— Molim, — rekla je, a pukovnijski se je liječnik približio mrmljajući: — Dopustite, milostiva, — i prislonio uho na njezinu bijelu put nad prsima. Molio je da isprva diše lagano, a zatim jače, i prislanjao uho sad više sad niže. Žena je stajala nepomično, držeći svoju bluzu za rukave, spuštajući pogled na svijetloplavu mušku glavu. Čuvala se da ne bi nikakvom kretnjom smetala pregledu i čekala tjeskobno na izjavu liječnikovu, osjećajući kako je njegova brada bode čak i kroz prslučić i košulju. Jednog joj se časa činilo vrlo smiješnim, da ta okrugla, plava lubanja počiva na njezinu tijelu i pomislila je: »Mora da je strašno imati za muža drugog čovjeka, a ne Peru!«

Sada se je doktor Krumbholz spremao da nastavi svoje prisluškivanje na Pavinim leđima. Zamolio je skromno da otstrani prebačenu bluzu, a Pave je na to skine i položi na prsa, dok je liječnik stavljao dlan lijeve ruke između njezinih ramena, kuckajući po njoj prstom desne ruke. Onda je opet prisluškivao, prislanjajući uho sad sasvim visoko pod zatiljkom, gdje su već visjeli smeđi uvojci, sad niže između plećaka, i napokon duboko u struku do hrptenice. Pave je opet morala čas duboko disati, čas silom zakašljati, a onda opet posve zadržati dah. Konačno je liječnik završio pregled, ispravio se, prešao rupčićem preko lica i rekao: — Hvala.

— Dakle? — zapita mlada žena, koja se oblačila ponovno sramežljivo okrenuta na stranu.

— Mogao bih sada otići gospodinu majoru, kako bi se milostiva gospođa mogla nesmetano obući, — predložio je doktor Krumbholz.

— A što je sa mnom? — pitala je uporno Pave, gledajući liječnika preko ramena.

— O tome ćemo se u troje porazgovarati! — izbjegavao je odgovor doktor Krumbholz i utekao kroz tapetna vrata.

Dok je majorica zatvarala razne kopče, gumbe, petlje i vrpce svoje zimske haljine, počelo je blijedo dojenče u košarici da plače jadnim, tankim glasićem. Morala ga je izvaditi i položiti na svoj krevet, gdje ga je oslobodila uprljanih pelena i čisto previla. Zabrinuto je promatrala bijedno malo tjelašce i mršavo navorano lišce svoga sinčića.

— O ti moj Furetto, mali moj Furetto, što će biti od tebe? — šaptala je tiho, pritišćući svoje lice na malo dječje tijelo. Onda je pokušala razveseliti dječaka mljaskanjem usnica i pucketanjem prstiju, ali se je malo plavkasto lice ponovno rasteglo u plaču. Sad je Pave pošla do drvenih vrata što su vodila na hodnik i odškrinuvši ih viknula: — Netti, ugrijati brzo kamomilu i donijeti! Ali brzo! — Zatim je podigla dijete i nosila ga gore-dolje po sobi, njišući ga lagano u naručju i pjevuckajući mu dubokim, tamno obojenim glasom neku pjesmicu, dok nije počela kašljati i morala da stane sva zadihana.

Popodne kasne jeseni stajalo je sivo pred prozorima, neprijateljski su prijetili krovovi i vatrobrani zidovi tuđega grada. Ali kad je ušla mlada služavka i bila upućena kako će dojenčetu pažljivo žličicom sipati čaj u usta, lijepa se je Pava unatoč svega ispravila, te se krhka i nježna uputila u salon da čuje sudbonosno mišljenje plavokosog liječnika. Sudbonosna osuda, što ju je doktor Krumbholz izgovorio sivim licem i mucajući, glasila je: Groznica. Početak sušice. Potrebna je dojkinja i drugo podneblje.

* *
*

Drugog dana u isto vrijeme ležala je Pave u svom krevetu. Kroz jedini je prozor ulazilo više svijetla nego jučer. Na zid susjedne kuće padalo je prilično žarko popodnevno sunce i neki su prozori veselo zabljesnuli. Ipak, u Pavinu sobu na sjeveroistoku dopiralo je sunce slabo kao i uvijek. Mirno i spokojno ležala je Pave na jastucima. Bila je navukla noćni haljetak od bijelog batista. Ovratnik i manšete, što

su se priljubljivale uz vrat i zglobove ruku, bili su izvezeni švicarskim vezom. Kosa joj više nije bila začešljana u uvojke, nego ispletena u dvije pletenice i pričvršćena iznad zatiljka, a bila je pokrivena kapicom od čipaka. Na majorovu krevetu, što je stajao do njezina, ležao je pomno složen široki kačkani pokrivač za dvostruki krevet.

Dječja košarica s usnulim djetetom bila je smještena do Pavinog ležaja. Tapetna su vrata bila samo prislonjena i iz susjedne su sobe dopirali prigušeni cvrkutavi glasovi malih djevojčica.

Mlada je žena prisluškivala tome milom zvuku i pustila da joj nosi mir njezine bolesničke sobe, kao barka što tiho klizi po vodi. Osjećala je neku voljku umornost i ujedno blago uzbuđujući ritam lake groznice, pa je bila manje obeshrabljena nego dan prije. Bila se predala svojoj bolesti kao stanju, koje joj u tom času pripada, uviđajući da je izmirenje sa sudbinom najbolje što je mogla učiniti. Jučerašnja bljedoća i zbunjenost pukovnijskog liječnika kad je izgovarao svoj teški sud, pa i njezin vlastiti jučerašnji očaj, činili su joj se danas upravo smiješni. Pa dobro, bila je bolesna i već je to odavna osjećala. Sve što još u buduće bude potrebno, morat će se poduzeti, a sada joj se već nekako pričinjalo kao da je položaj manje težak, no što je u svojoj bojazni bila pomislila. Doktor je Krumbholz govorio o nekoj dojkinji, Furlanki, koju je bio pozvao u Beč konjički kapetan grof Strassoldo, rođak maršala Radetzkoga iz okolice Udina, gdje su mu ležali posjedi. Ali mu je žena upravo prekjučer rodila mrtvog sinčića, zadavljenog od pupkovine, i tako mu više nije trebala dojkinja. Doktor je Krumbholz bio obećao, da će se smjesta raspitati za nju. Pored drugih kapaciteta bečkih klinika bili su k tome porođaju pozvali i pukovnijskog liječnika, pa je tako i on prisustvovao tom tužnom događaju. Ova bi dojkinja imala tu prednost, što bi se kao Talijanka lako sporazumjela s Pavom, što joj je put do Beča već bio plaćen od grofa Strassolda i da će se, kad s Pavom i djecom bude za nekoliko

tjedana krenula u Mottu, nalaziti upravo u neposrednoj blizini svoje kuće.

Jer Pave mora svakako da napusti Beč. To je doktor Krumbholz zahtijevao svom usrdnošću. »Ima toliko Dalmatinaca, koji ne podnose ovu klimu, vidio sam to kod svojih vojnika. Milostiva gospođa mora na jug!« — rekao je ponovno, gledajući joj pri tom s takvom ozbiljnošću u oči kao da je preklinje. Pero je doduše s uzdahom no ipak s mjesta bio pristao na to da piše šurjaku Mihi, mužu Pavine sestre, koji se kao liječnik bio nastanio u Motta di Livenza na mletačkom području i da ga zapita, da li bi njegovu obitelj mogao primiti preko zime u svoju kuću. Pave je znala da je to pismo već odaslano.

Tako će ona s djecom naskoro stanovati kod Beppe, i ne će više morati da živi u tom tuđem, tjeskobnom, upravo nepodnošljivom gradu. Da, ali Pero? Morat će ga napustiti, ostaviti ga sama, njega, koji je također tuđinac u tom Beču, iako neizmjerno manje od nje. Jer gdje bi Pero i bio zaista tuđinac, on koji je na tajanstven način povezan sa svim stvarima i ukorijenjen na svakom mjestu! Osim toga mogao bi Pero da bude i premješten, te nije bilo nipošto nevjerojatno, da će ga naskoro poslati ponovno u Italiju, u Veronu ili u Udine, a u tom bi slučaju ona s djecom smjesta otputovala iz Motte i pridružila mu se, i sav jad i sva tuga otsutnosti bili bi zaboravljeni.

Pave se smireno nasmiješi. Ne smijemo se odviše prepustiti brigama, zaista ne smijemo! Zar je ikada koristilo, ako bi za vrijeme tih sedam teških godina svog braka razbijala svoju siromašnu glavu, ili kad bi unaprijed drhtala od straha i tjeskobe? Ipak je sve došlo kako je možda i moralo doći. Sve se je na kraju svršilo dobro ili zlo — češće zlo nego dobro — onako kako je htjela sudbina ili možda Bog? Tako je došao kraj i onom dugom putovanju od Dubrovnika do Zagreba, što ga je, nalazeći se u blagoslovljenom stanju, prevalila uz ljuljanje broda i drndanje kola, kao što je došao kraj i nedavno pretrpljenom putu iz Karan-

sebesa u Beč. Usprkos svih njezinih žarkih potajnih molitava: »Samo da više ne otputujemo, samo ne opet u tuđinu, samo kad bi smjeli malo ostati i smiriti se«, ipak već tri puta bila prisiljena da svoje krhko pokućtvo ostavi nesigurnoj otpremi, da sa sitnom bespomoćnom dječicom krene u neizvjesnu tuđinu, i već se je triput, doduše uz mnogo tjeskobe i bola, konačno snašla u toj nepoznatoj tuđini.

A ona druga molba, ona najusrdnija: »O Bože sačuvaj mi ljubav mog Pere!«, da li je ta bila uslišana? Zar nije takva molitva bila besmislena? Što se više brinula i strepila, sve bi više gubila hrabrost i postajala sve nesposobnijom da čovjeku kao što je bio Pero ostane jedina žena na svijetu. Strepila ona ili ne, Peru će zanimati i nadalje lijepe, pametne i blistave žene, ona mlada Njemkinja s lijepim glasom u Zagrebu, kojoj je štaviše spjevao i neke pjesme, to je Pave dobro znala, mnogo pjesama na njemačkom jeziku.

I bolest Čedomila, njezina prvijenca, svršila je smrću; što su koristile njezine strepnje, njezina patnja i njezine probdjevene noći? Na zagrebačkom je groblju bio iskopan mali grob da se zatvori nad smrtnim ostacima nježnog života od samo nekoliko tjedana. Mali moj Čedomile! Prvijenče moj, kojeg sam začela u radosti, očekivala sa strepnjom, a zatim oplakivala gorkim suzama! O mali moj Čedomile, koji si prvi sisao mlijeko mojih grudi, upravo je nepojmljivo da u svom sjećanju ne nalazim više tvoga lika! Zar se je ikad dogodilo da je majka zaboravila lice svog djeteta? Imao si tamnu kosu, to još znam, pamćenje mi to kazuje i oči su tvoje bile tamne no tvog je malog lišca, što je za mene bilo najljepše lice na svijetu, pojam svih lica, tvog je malog lica sasvim nestalo. Kad zatvorim oči u želji da ga dozovem, onda se samo pojave lica mojih djevojčica i Dušanovo uzano, blijedo i bijedno lišce. Ne, tvoje je nestalo zauvijek. Prisilit ću se vjerujem da te je Bog uzeo k sebi, jer inače, Čedomile, prvijenče moj, bila

bi tvoja sudbina i previše žalosna, jer te je zaboravila čak i tvoja vlastita majka!

Pave zatvori oči. Zašto je morala misliti na Čedomila upravo sada, kad se je jedva nešto bila smirila? Zar joj sudbina nikada ne će priuštiti časak mira?... Svijesnim naporom volje zakopala je glavu duboko u jastuk i govorila sama sebi: »Ne ću više! Ne mogu više! Sad sam bolesna! Ja sad moram, moram imati mira!

U tihom odsjevu popodnevnog sunca, uz nježan cvrkut dječjih glasova, konačno su joj se zaplele misli i zaspala je tako duboko, kao što se katkada spava danju dok nam svijetlo pada na zaklopljene vjeđe. Duh i tijelo kao da su propali u bezdan, bila je kao obzidana gorama sna, što je u početku bio samo neko muklo brujanje bez snova, a onda se malo po malo pretvorila tama i težina u nježnu svjetlost. Pave je šetala u lijepoj haljini iz svojih djevojačkih vremena preko Calle Larga u Zadru. Šetala je sva razdragana i vedra i susretala mnoge znance. U odmjerenom razmaku, ali ipak tako blizu da je tapkanje koraka dopiralo do njezina uha, išla su tri mlada časnika. Jedan je od njih bio Pero, ali Pero kojeg je poznavala tek po viđenju. Drugi je bio doktor Krumbholz u odori poručnika zadarske pješačke pukovnije, a treći, također u odori poručnika, visoka rasta i blijeda lica, bio je zapravo ptica, to jest, bio je ujedno i poručnik i ptica, a i jedno i drugo potpuno. Pave je znala da je to »Pelikan« i da se tako zove. Osjetila je izvjesno negodovanje, ali ujedno i neku veselost što je ta trojica tako tvrdokorno slijede, dok nije čula glas Pelikana: »Kako samo brzo hoda gospođica Pave! No mi ćemo je ipak dostići!« Tada je uhvati strah, počela je da bježi, i kad je ulica nenadano završila beskrajnim stubama, što su se spuštale duboko, odlučila je smjesta da poleti niz nebrojene stepenice u dubinu...

Trgnula se naglo i probudila. U srcu je osjećala sladak bol nad onim dalekim, nestalim svijetom u

kojem se je još maločas nalazila, a onda s užasom primjeti, da u polumračnoj sobi, nedaleko malih vrata što vode u kuhinjski hodnik, stoji neka crna pojava, koja ju je po svoj prilici i probudila svojim ulaskom. Pave je buljila zbunjenim pogledom u nejasnu pojavu, srce joj je divlje udaralo, te je prostenjala promuklim, napola snenim glasom: — Tko je tu?

Neki duboki glas odgovori:

— Ja sam, dojkinja!

* *
*

Pokazalo se da je dojkinja, koja se zvala Santa Vianello, a bilo joj je trideset i jedna godina, do krajnosti zamjeravala sudbini, što ju je otplavila iz kuće grofa Strassoldo u mali majorov stan u predgrađu. Pogledom punim negodovanja prolazila je kroz sobe, uspoređujući očito skromnost svega toga pokućstva s udobnostima i sjajem grofovskog doma, u čemu je po odluci sudbine smjela najprije da uživa kratak čas, da bi joj zatim ta ista sudbina sve to oduzela upravo neshvatljivom zlobom. U prvim bi danima često, pa i onda kad bi sjedeći na niskoj klupici dojila malog Dušana, klimala glavom upravo prijekornom gorčinom i mrmljala preda se: »Che disastro! Che disastro!« Nije bilo jasno, da li se to u prvom redu odnosilo na smrt dječačića grofa Strassoldo ili na njezino vlastito preselenje k majorovoj obitelji. Vrlo je vjerojatno da je svojim mrzovoljastim držanjem htjela prisiliti svoje poslodavce na krajnje napore kako bi udovoljili svim njezinim željama, samo da ne bi trpjela kakvoća njezina mlijeka zbog njezine potištenosti te tako naškodilo malom Dušanu. Bila je to prastara lukavština svih dojkinja, što će je morati podnijeti posvuda i uvijek svi oni, koji su prisiljeni uzimati najmljene žene da bi im hranile djecu.

Uostalom, skoro je Santa ispoljavala neku samoživu nježnost prema povjerenom joj dojenčetu i kao da se radi o njezinoj časti svakim je danom iskrenije nastojala da mališan što bolje napreduje. Prema

majoru je gajila neko suzdržljivo poštovanje, jer ako i nije bio grof ni rođak maršalov, ni posjednik furlanskih dobara, bio je ipak časnik i predstavljao je nešto u svijetu. Ali prema njegovoj mladoj ženi, koja nije mogla da hrani svoje vlastito dijete, dok su nju, Santu Vianello radi njezina znamenitog mlijeka odveli od kolijevke njezina djeteta u daleki svijet, prema toj ženi osjećala je samo prezir, a male je djevojčice smatrala potpuno suvišnima. S najvećom je gorljivošću nastojala obraniti sva prava Dušanova na mir i prvenstvo u kući protiv njegovih sestrica, koje bi nevino se ogledavajući i previše žustro tapkale po kući. Tek nakon nekoliko dana postalo je njezino držanje nešto ljubeznije prema kćerima ove kuće, jer ju je na kraju pobijedila uvijek jednako ljupka umiljatost Milice i Cotije.

Desetak dana nakon što je bilo otposlano pismo Pavinu šurjaku Mihi, stigao je jednog jutra njegov odgovor. Njihov je prijedlog bio prihvaćen. Šurjak je pisao da je njegov stan dovoljno prostran, pa da on, njegova žena i sinčić s najvećim veseljem očekuju dolazak Pave i njezine djece.

* *
*

U spavaonici su bili poredani otvoreni kovčezi. Pave je u svojoj staroj smeđoj zimskoj haljini hodala ovamo i onamo, vadila iz ormara rublje i haljine, slažući ih u dubine kovčega. Doktor Krumbholz, koji je i dalje vjerno posjećivao bolesnicu, vrlo joj je nerado dopustio da ustane, ali je i sam morao uvidjeti, da nije mogla otputovati a da prije ne spremi prtljagu.

Tako su ponovno pred njom stajali ti kovčezi, te nemani koje je mrzila, jer su bili znamenje i nijemi svjedoci njezina nemirnog, bespokojnog života. Dakle je i opet morala spremati prtljagu i opet putovati, otputovati bez Pere. Kada su u njezinu roditeljskom domu spremali kovčege? Kada su putovali? Moglo bi se reći: nikada! — osim početkom ljeta, kad bi se svi odvezli prijeko na Lukoran, da bi tamo

u plavetnilu ostrva pod maslinama i plutnjacima ili u hladovini čvrste kamene kuće živjeli mjesecima tiho i spokojno. Ah, kad bi smjela provesti samo jedno jedino takvo ljeto na Lukoranu s Perom i s djecom, dugo, lijeno ljeto, kad kobaltno plavi dani slijede jedan za drugim, kad se jedu ribe, masline i grožđe, kupa u uvali i barkom plovi ususret večernjem rumenilu! Nikada ne će dobiti dopusta, buknut će novi rat i tko bi znao kamo će ga još premjestiti!

Zar nisu mogli ostati u Karansebesu? Tamo doduše nije bilo ni mora ni ostrva; bila je tuđina, ali prijazna tuđina, na koju se bila priviknula. Tamo je bio vrt sa suncokretima i ribizovim grmljem, te su bili okruženi dobrim, prijateljskim ljudima. Tamo se rodila slatka Cotia, utjeha Perina i njezina, tamo je to dijete smjelo nesmetano proživjeti dvije godine.

Nema dugo da su ti odvratni veliki kovčezi stajali ovako na podu sobe u Karansebesu i ona je išla naokolo i vadila iz ormara svoju imovinu. Tada je Piroška, ljubezna i žustra madžarska sluškinja koju nažalost nije mogla povesti sa sobom u Beč, po njezinoj uputi slagala u kovčege plahte, jastučnice, dječje cipelice i haljinice i sve ostalo, jer je Pave već bila skoro pri kraju trudnoće, a svaka žena zna da duboko sagibanje može biti na smrt opasno za dijete koje nosi pod srcem.

Sada više nije bila u blagoslovljenom stanju. Ne, njezin je sin ležao u pokrajnoj sobi, rodio se, bio je živ i, hvala Bogu, mlijeko dojkinje kao da mu prija! Nije više nosila teret materinstva, bila je vitka kao u djevojačkim danima, haljine su joj bile čak i preširoke. Nije više gajila slatku nadu!... Prestraši se: nije više imala nikakve nade.

Ušla je Netti, sva užarena od kuhanja, donijela joj neku posjetnicu i trudila se da rastumači Pavi da je neka gospođa došla u posjete. U prvi je mah Pave htjela odbiti gospođu. Kako da sada primi posjetu. Na sebi je imala staru kućnu haljinu, morala je spremati prtljagu, a već se približavalo podne.

Onda baci pogled na posjetnicu i pročita: »La comtesse Louis Strassoldo, née comtesse Alexa Ujhazy«.

Da li je to bila ona grofica Strassoldo, kojoj je umro sinčić? Trudila se da objasni sluškinji kako treba da gospođu uvede u salon i da joj ponudi mjesto, a zatim je brzo izvadila iz ormara zelenu haljinu iz kašmira i obukla je. Vrlo je voljela ovu haljinu, koja je već dvije godine bila njezina najbolja haljina i ne bi je rado bila zamijenila drugom. Duboki je izrez u obliku srca ispunjavao umetak od bijelih čipaka, dugi su se rukavi priljubili uz njezine oble ruke, a gornji dio haljine produživao se je šiljastom struku sve do u nabore široke suknje. Topla tamnozelena boja pristajala je odlično njezinoj puti, rijetko je kada bila tako pristalo obučena. Pave nije bila tašta. Pave je to bila premalo. A kakva bi samo ljepotica mogla da bude, kad bi se latila svih onih sredstava što ih upotrebljavaju druge žene da bi podigle svoju ljepotu! Ipak je zato svoje haljine katkada nježno voljela, jer su joj se činile kao dio njezina vlastitog bića, kao koprene i svjedoci njezina života. Nekih svojih djevojačkih haljina sjećala bi se jednako kao i pokojnih prijateljica, čeznula bi za nestalim uzorcima, za naborima i čipkama, i bilo joj je kao da još osjeća miris onog proljetnog dana, kada je po prvi put nosila onu svoju plavu ili svjetložutu haljinu.

Pogleda u zrcalo i razveseli se. Još je uvijek bila mlada i lijepa i nikakvi se tragovi bolesti nisu opažali. Da li će na tu stranu, otmenu gospođu učiniti dobar utisak? Zašto je došla? Što traži? Što hoće? U kakvom li će tuđem jeziku morati sirota Pave opet natucati?

Međutim kad je htjela da brzo prođe kroz dječju sobu, pružio joj se tu neočekivan prizor Na jednom od onih niskih dječjih stolčića sjedila je mlada, elegantna žena, kao da je oduvijek bila u toj sobi, držeći na svom krilu lutke malih djevojčica motreći ih stručnim pogledima, dok su Milica i Cotia veselo skakutale oko nje, a dojkinja koja je sjedeći na svojoj

klupici upravo počela da hrani malog Dušana, razgovarala sa od veselja užarenim licem i sva razdragana sa tuđinkom. Čim je Pave stupila u sobu, ustala je gospođa koja je bila u crnini i pošla joj ususret.

— Smetam vam u nezgodnom času, — rekla je ugodno dubokim, pomalo šaljivim glasom na talijanski. — Jutros je stigao naš upravitelj iz Furlandije i donio za dojkinju pismo od njezina muža, pa sam htjela da joj ga odmah predam.

Pave je prijazno pogledala prema Santi, koja je svoje pravilno talijansko lice sa svinutim obrvama i uskim, dugoljastim nosom bila sagnula nad djetetom, koje je dojila, a na glatkoj crnoj, u sredini razdijeljenoj kosi blistao se odraz jakog podnevnog sunca. Dosada Pave još nije bila ni primijetila, da je dojkinja bila zapravo vrlo lijepa žena; možda ju je sada poljepšavalo i veselje radi posjete i pisma, jer se činilo da grofičin posjet pripisuje u prvom redu sebi.

Pave je stranoj gospođi pružila ruku i u njezinu veselju što ju je gošća nagovorila talijanskim jezikom kojim se služila brzo i vješto, nestalo je njezine inače nesavladive zbunjenosti, te je odmah našla pravu riječ, upitala za zdravlje comtesse i izrazila joj svoje saučešće zbog teškog udarca, koji ju je zadesio. Grofica nije izgledala bolećivo; možda se njezine ružičaste puti prave plavojke teško i primala bljedoća, ali su i njezine sive, pomalo kose oči bile blistave i vrlo živahne, a na njezinu licu nije bilo ni umornosti ni tuge. Lične su joj kosti bile dosta široke, ali joj je nos bio vrlo fin i uzan, a usnice, u sredini punašne, protanjile su se nježno prema kutovima. Ma da je ta žena bila mlada, ipak se Pavi činilo da joj je ružičasta koža lica nekako zgužvana, a da nije znala reći zašto joj se tako čini. Pod malim, duboko na čelo utisnutim šeširom, sličnom maloj lađici, provirivala je lijepa, svjetloplava kosa. Cijela je pojava bila nježna, pikantna i svojevoljna, haljina od crnog tafta bila je jednostavna, no ipak krojena po najnovijoj modi, što je Pave utvrdila s odobravanjem, ali i s nešto neprijateljskim zaziranjem. Struk haljine

bio je usko priljubljen uz tijelo, ali su se rukavi proširivali prema ručnim zglobovima u nabrane vrećice s našivenim baršunastim arabeskama, a sličan ukras od baršuna bio je i na rubu neobično široke krinoline.

»Nosi vrlo veliku krinolinu, a rukavi su joj vrlo široki«, pomisli Pave zabrinuto. »Nemam više tkanine. Čime da preudesim svoju zelenu haljinu?« — Bacila je pogled na svoju suknju, koja je doduše također padala u lijepim naborima, ali je ipak bila preuska za ovogodišnju modu.

— Hvala, opet sam potpuno zdrava, — odgovorila je grofica na Pavino pitanje. — Ali taj jadni moj mali! Bio je tako lijepo čvrsto dijete! Što da se radi? Moramo se pomiriti sa sudbinom. Profesori su rekli da nema ničije krivnje. Ni u mom tjelesnom sustavu, ni na primalji, ni na bilo čemu. Takav je udes i mora se snositi!

Malo je uzdahnula, ali je uz to mirno gledala Pavu, koja je bila puna udivljenja prema jakom duhu te nježne žene. Roditi mrtvo dijete! Ona bi mjesecima plakala nad tužnom sudbinom malog bića. A ipak, strana gospođa kao da nije bila tvrda srca, naprotiv, činilo se da ima mnogo majčinskog osjećaja i da je vrlo mila.

— Smijem li Vas zamoliti da sjednete malo sa mnom u salon? — pozivala je Pave, a grofica Strassoldo odgovori živahno kao što je to bio njezin običaj:

— Vrlo rado, ali malo kasnije. Htjela bih najprije pročitati dojkinji njezino pismo. Obećala sam joj to. Gdje je Pismo, Santa? — obrati se dojkinji, koja iz džepa svoje crne suknje izvadi preklopljeni i zapečaćeni list krutog papira i pruži ga grofici.

Ova je ponovno sjela na svoje prijašnje mjesto, a i Pave se negdje smjestila, dok su se dvije male djevojčice privile uz majku.

Pismo nije bilo dugo. Grofica je čitala pomalo zapinjajući valjda zbog nejasnog rukopisa, ali jasnim izgovorom poruku seljaka Francesca Vianelle iz Rizzija kraj Udine svojoj ženi u Beču.

»Draga ženo,

gospodin upravitelj Cozzio putuje u Beč gospodarima i ja mu smijem dati pismo da ga ponese sa sobom. Gospodin je župnik tako dobar da mi ga napiše. Draga ženo, mi obojica, Giovanni i ja kao i mala zdravi smo. Sve je dobro. Žena Lorenza Faganella dolazi svaki dan i nahrani malu kao što si se s njom dogovorila, a zato ja pomažem njezinu mužu kad mu je potreba. Mala je debela i okrugla Samo nam je dosadno bez tebe. Kada se vraćaš? Da li bi nam jednom mogla poslati pismo? Kako ti je u Beču kod milostivih gospodstava? Draga ženo, začudit ćeš se kad čuješ za sreću mladog Filippa Petinellija. Znaš i sama, da nemaju ništa u kući i da imaju toliku djecu. Od pšenične žetve služio je kao težak kod Vicentijevih. Sada se ženi njihovom kćeri, koja je jedinica i bit će tamo gospodar kad jedamput roditelji umru.

I kod tvoje su sestre svi zdravi. Beppino sada ministrira i to već sasvim dobro umije.

Draga ženo, mnogo poljubaca od Giovannija i Tvog muža.

Giovanni pita svakog jutra kad se probudi: je li se mama vratila?«

Mali je Dušan bio sit. Ispustio je sisu dojkinje i ogledavao se zadovoljno. Njegovo lišce zaista nije više bilo tako plavkasto i mršavo...

Santa je Vianello i dalje sjedila na klupi, držeći dijete u svom krilu, a po njezinu se licu prelijevali najrazličitiji stupnjevi radosna uzbuđenja. Nakon što je tako nijemo sjedila, sva sjajući od radosti, počela je konačno da glasnim uzvicima daje oduška svojoj sreći:

— Ah, dragi Bože! Zdravi su! A mala je debela i okrugla! Ah, signor Dio! Grazie, grazie! I taj Giovanni, koji svako jutro pita da li se vratila mama! Ubogo srce, još će dugo morati da tako pita! — Sretan preokret u životu Filippa Petinellija posve ju je zadivio. Klimala je glavom čudeći se i uzbuđeno se obratila na groficu s pitanjem da li poznaje posjed Vicentijevih. Grofica ga Strassoldo nije poznavala.

— Šteta, — uzviknula je dojkinja, — lijepa je to i velika kuća — i polja! Polja dokle god Vam oko stiže! Imaju lijepo blago i mnogo težaka. A Petinellijevi! Puka sirotinja! Hrane se jedino palentom, u jutro, u podne i na večer. A sada Fillippo uzima Vincentijevu kćer! Taj je sretan! — Opet je klimala glavom i tako žestoko udarala jezikom o gornje zube, da se je činilo kao da glasno izgovara: Ts-ts-ts.

Pave je ustala i obećala Santi da će major po njezinu kazivanju napisati pismo za muža joj u Rizziju. Santa još nije bila ni pomislila na tu mogućnost, pa je sada bila upravo ushićena, te je smjesta pitala groficu, kada li se upravitelj vraća kući. Pave međutim primijeti, da više ne će biti potrebno iskorištavati dobrotu gospođe grofice, jer je svakom čovjeku slobodno da šalje pisma carskom poštom, što je kod Sante ponovno izazvalo klimanje glave i glasno ts-ts-ts-.

Sada je Pave ponovno zamolila groficu da bi napustila dječju sobu i pošla s njom u salon. Smatrala je da se tako pristoji, ali je glavni razlog bio taj, što je vruće zaželjela da se na samo porazgovori s tom milom, živahnom ženom, za koju je već od prvog časa osjetila veliku simpatiju. Mada grofica nipošto nije činila utisak osobito nježne ili osjećajne žene, Pavu je ipak privlačilo nešto blisko i srodno u njezinu biću a što već odavno nije bila osjetila ni kod koje druge osobe. Očito je ta žena umjela da smjesta ispravno i s mnogo dobrohotnosti prosudi sve stvari i ljude, da joj je sve ljudsko bilo blisko i milo i da će neograničeno pomoći i savjetovati svakoga, u svako vrijeme i bez mnogo riječi.

Pave već odavno nije bila tako dobro raspoložena kao sada kad je s groficom Strassoldo sjela na svoj uzani kanape. Dok su u blagovaonici stol, kredenca i pletene stolice bile po nedavno uskrsloj modi široki i savinuti, na uglovima zaobljeni i ukra-

šeni istokarenim uresima, bio je Pavin mali salon još u jednostavnom stilu koji je vladao zadnjim desetljećima. Taj pomalo ukočen, skroman i neudoban namještaj počivao je sav na krhkim, ravnim, prema dolje utanjenim nogama; tkaninu kojom je pokućstvo bilo presvučeno, čvrsti vuneni rips zelene boje, bio bi sigurno odbacio s najvećim prezirom svaki novoj modi odani tapetar. Mala vitrina postavljena na komodu sadržavala je jednu lepezu i nekoliko šalica i figurica. Pave bi ih rado bila brzo sakrila da ih grofica ne vidi. Kako će joj se te stvarčice činiti bijedne! Ona sigurno u svojoj kući ima najdivnijih skupocjenosti u ogromnim staklenim ormarima! Ah, da je Pave ponijela sa sobom sve ono što je po pravu i nasljedstvu bilo njezino vlasništvo, mogla je i ona napuniti više od jedne jedine vitrine, međutim u predviđanju da će njezin život uz muža časnika biti ispunjen vječnim selidbama, odustala je od toga da nenadoknadive obiteljske dragocjenosti ponese sa sobom, jer bi uvijek bile u opasnosti da se razbiju ili odštete. Bila je već privikla da je smatraju iskorijenjenom siroticom bez porijekla i da ne bude ništa više nego majorica, Perina žena, a nekada dok je još bila zaručnica mislila je, da će joj ta čast nadoknaditi i najbolji društveni položaj, sva naslijeđena bogatstva, pa i samo njezino plemićko porijeklo. Još je uvijek znala da biti Perinom ženom znači uzvišenu, nezasluženu i u svom pravom značenju upravo neshvatljivu sreću, no ipak je bilo gorko da je uvijek morala ostati nepoznata i da osim samog Pere nije susretala nikoga, koji bi znao tko je ona uistinu.

Ovoj bi ona ženi to bila rado objasnila, ali je bilo nemoguće. Ta nije mogla iznenada početi da priča o nekadašnjem velikom bogatstvu svoje obitelji, (koji doduše sada nije ni izdaleko više bio tako ogroman kao u prošlim danima!), o gospodskim posjedima, vinogradima i maslinicima u Noni i Zaravecchiji; o diplomatima i admiralima njezine krvi koji su u službi venecijanske republike izvršili tolika

junačka i zaslužna djela, ili o pobožnim i časnim biskupima, koji su u toku mnogih stoljeća iznikli iz njezine kuće. Nije je mogla zaskočiti saopćenjem, da je onaj grof Mastai-Feretti, koji je prije šest godina zasjeo na prijestolje Svetog Petra kao Pijo IX., zapravo njezin bratić drugog stepena!

Grofica se je pažljivo iako bez ikakve neučtive znatiželje ogledavala po maloj sobi i njezin je pogled odmah pao na tešku škrinju od hrastovine s jednostavnim intarzijama i starinskom bravom, što je na širokim, poput kruglja zaobljenim nogama stajala do jedinog prozora.

— Kako imate lijepu škrinju, — rekla je stvarno. — Vrlo volim takve starinske škrinje. Ova je sigurno vrlo stara?

— Mislim da ju je nabavio moj djed još davno prije francuskih ratova. Uvijek je putovala sa mnom i dobila već dosta ogrebotina.

Grofica je željela znati, da li je Pave već često morala da seli, a Pave pogođena na najbolnijem mjestu odmah se raspričala o mnogim i dugim putovanjima, žaleći se da se žena časnika nikada ne može smiriti.

— Zbilja, imate pravo, — uskliknula je na to živahna plavojka. — Smirit ćemo se tek u grobu! Moramo uvijek računati s tim vječnim promjenama i nikada se ne smijemo pouzdati da ćemo negdje moći ostati, jer će nas inače svaki premještaj ispuniti žalošću i strahom.

— Pa to i jest tako! — priznala je Pave. — Bar je za mene tako.

— Ali to ne smije da bude tako! — Grofica je pogledala Pavu nasmijanih usnica, ali s pogledom punim ozbiljnosti. Ova mlada žena, koja je bila tako otmena i tako prijazna, te imala tako dražesne kćerkice, očito nije znala kako treba svladavati život.

— Mi uopće ne smijemo biti tužne, to kvari našu ljepotu i odbija naše muževe. Naši muževi žele da budemo vesele, jer se nisu oženili s nama da bi s nama tugovali.

— Ali ako je ono što proživljujemo uistinu tužno? — pitala je Pave nemalo začuđena i pomislila u sebi da je grof Strassoldo sigurno sasvim drugi čovjek nego njezin Pero. No ubrzo se sjetila da možda i Pero ne bi za njihova boravka u Zagrebu bio tako često odlazio k lijepoj i veseloj Lini Schauff, da ona sama nije jedino i neprekidno oplakivala svog malog Čedomila.

— Sve naše doživljaje moramo znati svladati u nama samima. Mislite li možda da ja nisam bila žalosna, što nije smio da živi moj zlatni, krasni sinčić, kome sam se bila toliko radovala? I što je to dugo nošenje i čekanje bilo uzaludno? Ali kome bi koristilo da sam plakala? — Sada je grofičino lice bilo potpuno ozbiljno. Sjedila je časak potpuno nepomično i gledala nijemo u prazninu.

Pave je to primijetila sa saučešćem, htjela je šutjeti, ali je prevladavala u njoj želja da nastave taj razgovor, koji ju je uzbuđivao i pogađao do dna duše.

— Što nam koristi razmišljanje da li ima koristi u našem plakanju ili nema, kad naprosto moramo da plačemo?

— To i jest ono: mi to ne moramo! Smijemo bjesniti, ako doživimo neku strahotu, ali na kraju moramo s njom svršiti. Mi smo žene srce našeg doma. Ne smijemo se prekrivati plaštom tuge, od tuga bi obolila čitava naša okolina. — Grofica se ponovno nasmiješi i pogleda Pavu: — Uostalom, da sam tako lijepa kao vi plesala bih i pjevala čitav dan!

Pave osjeti kao neki ubod. Ta je primjedba o njezinoj ljepoti u vezi s velikim i žalosnim zbivanjima života pozlijedila njezinu nježnu osjećajnost i preosjetljivost, ali zato nimalo nije umanjila njezinu naglo iskrslu simpatiju i divljenje prema toj za životnu borbu tako sposobnoj ženi. Zato je na grofičinu primjedbu tek malo podigla obrve, trgla malo ramenima i odgovorila otegnuto i sa smiješkom:

— Lijepa? Što je lijepo? Tko je lijep? Biti pametna, živahna, dosjetljiva — to je mnogo važnije, a sve to ja nisam.

— Samo ne tako skromno! — smijala se grofica. — Ni previše skromne ne smijemo biti! Muškarci nas ionako previše omalovažavaju, osim dok su u nas zaljubljeni.

Sad se je i Pave morala nasmijati. Ta je grofica Strassoldo zbilja bila dragocjeno stvorenje! Ona je sva ta tmurna i tjeskobna pitanja, oko kojih je Pave obilazila u krugu puna malodušnosti i zdvojnosti, nazivala pravim imenom, pa kao da ih je time izbrisala iz svog života. Ah, kad bi joj ta žena postala prijateljicom! Koja bi to bila sreća, koja utjeha i kakav oslonac! Ali je već opet morala da otputuje! Sudbina nije sirotoj Pavi priuštila ništa dobra.

U nastojanju da pokaže svoje divljenje i da uplete u razgovor neko ljubezno-laskavo priznanje, izrazila se je pohvalno o izvrsnoj talijanštini grofice, jer joj se činilo da je na posjetnici svoje gošće primijetila ime što ukazuje na njezino madžarsko porijeklo.

— Moj je muž iz Furlanije, tamo leže i njegova imanja, pa sam tako prisiljena da govorim talijanski, — odbijala je ona pohvalu.

— Moj muž je Hrvat, ali ja govorim vrlo slabo hrvatski, — odgovori Pave postiđeno.

— To nije pravo! — izjavi strastveno grofica Strassoldo, — tim manje, što je vaš muž neka osobita ličnost. On nije samo običan Hrvat. Neki dan se kod nas govorilo o njemu. Nije li on pjesnik?

Pave potvrdi ponešto u neprilici ali ipak s dosta ponosa.

— No, vidite! Ne, ne, to ne može tako dalje! U prvom redu morate biti veseli i vedri! Puna samopouzdanja! Zatim naučite pošteno hrvatski! . . . Već vidim, da ću vas još morati odgajati!

— O, kako bih to željela! — uzdahne Pave, — ali ja ću otputovati.

— Da, zbilja, doktor nam je Krumbholz rekao da morate otići odavle radi svog zdravlja. Koje li štete! Uostalom, ne putujete li u našu Furlaniju?

— U Motta di Livenza svojoj sestri.

— Izvrsno! To je blizu Udina. U proljeće ću vas posjetiti. A dotle morate biti veseli, ponosni i zdravi! Doduše, u hrvatskom ćete jeziku teško napredovati u Motti.

— Moj šurjak govori hrvatski.

— Tim bolje! Teško vama, ako do proljeća ne budete govorili već savršeno hrvatski. Mi žene moramo govoriti jezik naših muževa. Ja sam naučila talijanski, a vi morate naučiti hrvatski. A kako je s njemačkim jezikom? — ispitivala je grofica nemilosrdno.

Pave se plaho nasmiješi:

—Jao, taj još slabije govorim! Učila sam doduše njemački, ali to je tako težak jezik!

— Aha, težak je! Naravno, njemački jezik i jest težak. I ja sam se dosta namučila. Ali što zato? Žena austrijskog časnika mora govoriti njemački. Ali zato nemojte misliti da nisam madžarska patriotkinja! Mi smo Madžari vatreni rodoljubi. Naša nam mala domovina znači više od čitava velika i široka svijeta, a naš nam je jezik, ma da ga izvan naših granica ni živ čovjek ne razumije, ipak od svih jezika najdraži. Ali bih zato bila prava luda i zaslužila bih batina, kad kao časnička žena ne bih znala njemački. Njemački jezik je jezik naše vojske i jezik velikog i sposobnog naroda, pa nam samo može biti od koristi.

— Upravo je divno, kako vi sve znate tako lijepo reći, grofice! — Pave je s plahim smiješkom promatrala svoju gošću. — Ali nije svatko sposoban da izvrši sve ono, što smatra ispravnim i korisnim. Mnogo toga ne znamo izvršiti.

— Imate pravo. Ako je netko rođen kao poštenjak, ne će nikada znati da počini izvjesne stvari. Ja, na primjer, ne bih nikada mogla prevariti svog muža ma koliko se i trudila, a po nosu vam vidim, da to ni vi ne biste mogli!

Pave pomisli: »Za Boga, to se ni izgovoriti ne smije. Ona je zaista divna, no ipak govori previše otvoreno o izvjesnim stvarima.« — Ali je grofica međutim nastavila:

— Sve što je ispravno i korisno moramo znati i izvršiti, inače ćemo čitav život ostati samo šeprtlje. A vi s vašim krasnim djevojčicama, uz sina kojeg ste zdravog rodili i uz muža pjesnika — zar biste htjeli biti šeprtlja?

Obje su se žene pogledale i nasmiješile. Grofica pomisli: »Što je to samo s tom prekrasnom mladom ženom? Boluje li od čežnje za domovinom? Ili joj plućna bolest, o kojoj nam je govorio doktor Krumbholz, tako zamračuje život? Rado bih joj pomogla. Preglupo, što mora otputovati!«

Pave je međutim mislila: »Draga i mudra sveznalice, lako je tebi! Ti si bogata, a ja siromašna; ti si rođakinja maršala, a mene ovdje nitko i ne poznaje; ti si zdrava, a ja sam bolesna. Pomozi mi! . . . Da, ali ja moram na put. Šteta!«

Grofica ustane:

— Sad ću još samo da pregledam djecu, a onda moram otići.

— Vaša su djeca dražesna, — reče kad su opet stajale u dječjoj sobi. — Djevojčice su upravo neobično lijepe, možete se ponositi njima. A i dječačić će se još oporaviti, to se već sada vidi.

— Kako to da se tako dobro snalazite s djecom? — upita Pave.

— To sam oduvijek znala. Pa ja sama želim imati djece, mnogo djece! Moja dječja soba mora još da vrvi od djece! Mora!

Čulo se otključavanje vrata i odjednom je ušao major, vrlo začuđen što je zatekao posjetu i ugledao Pavu u lijepoj zelenoj haljini i sa sretnim i živahnim izrazom u očima, nju koju je očekivao naći izmorenu od spremanja prtljage.

Pave ga predstavi grofici, koja veselo usklikne:

— Ecce poeta!

»I latinski govori!« pomisli Pave, dok je major gošći poljubio ruku, pitao za zdravlje i pričao da je upravo prije jednog sata sreo gospodina kapetana, njezina supruga, u dvorskom ratnom vijeću.

— Ja sam inspicirala vašu obitelj, gospodine majore, i čestitam vam. Zaista je šteta, što će vaša supruga s dječicom otputovati, inače bismo se češće morale sastajati. Ali vi ćete nas sigurno posjetiti, zar ne? Mnogo bi nam bilo drago.

Major se nakloni sav crven od veselja, ali ne radi poziva, nego zato, što je ta žena susretala Pavu sa dobrotom i toplinom.

Grofica se brzo oprostila, kvrcnula u šali djevojčice po nosu i preporučila im da na putu dobro pripaze na svoje lutke, koje vrlo rado upotrebe takovu priliku da se daju u bijeg. Ta je opomena, doduše neshvatljiva maloj Cotiji, izazvala najveće zaprepaštenje kod već razboritije Milice, dok je major nije umirio uvjeravajući je da poznaje neko sigurno sredstvo protiv bježanja lutaka i obećavajući da će joj ga kasnije povjeriti.

Dojenčetu, koje je sada ležalo u svojoj košarici sisajući svoj vlastiti palac, učinila je po čelu znak križa i kimnula živahno glavom dojkinji, zaželjevši joj dobar povratak u Furlandiju i sretan sastanak s obitelji. Zatim prođe, u pratnji Pavinoj i njezina muža kroz skroman niz soba majorova stana, a u predsoblju se srdačno oprosti.

— Oštro sam napala vašu ženu! — reče smijući se majoru. — Sigurno ne će više poželjeti, da se ponovno sastane sa mnom.

Pave se zacrveni.

— O i te kako! — reče zbunjeno. — Hoćete li me zbilja posjetiti u Motti?

— Svakako. Doći ću po vas, pa ćete neko vrijeme iz odgojnih razloga ostati kod mene u Udini. Jeste li sporazumni?

Pave potvrdi glavom smiješeći se. Grofica pruži majoru ruku na poljubac i pozivajući ga ponovno da

ih uskoro posjeti, nestane žustrim korakom, po svom običaju, kroz ulazna vrata.

Netti, koja se za trajanja posjete nije usudila postaviti stol za ručak, sada je brzo stavljala čaše i tanjure na stolnjak.

— Dakle su ona kola dolje, pred kućnom vežom bila grofičina, — rekao je major kod juhe, sjedeći nasuprot svoje žene.

— Divna žena! — uzdahne Pave, koja je u svojoj zelenoj haljini i uzbuđena od doživljaja te posjete izgledala upravo prekrasna. — Kad bih mogla biti kao ona!

— Što se tiče ljepote možeš se s njome mjeriti tisuću puta, nitko ne bi ni pomislio da si bolesna.

— Ah, uvijek mi dolazite s tom vašom ljepotom! — smijala se Pave pomalo ljutito. — Ne govorim o tome. Zamisli samo, grofica radi sve ono što smatra ispravnim i korisnim. Kad bi se to samo moglo!

— Ne dopuštaj da te tako zadivljuje ma tko! Grofica je možda izvanredna žena, tako bar tvrdi i doktor Krumbholz, ali ne vjeruj da bi ona zaista mogla da izvrši sve ono što smatra ispravnim i korisnim. To ne može nitko. I što je nečija savjest osjetljivija i budnija, tim je teže poslušati sve njezine opomene. Ona ima samo više samopouzdanja od tebe i njezin je život mnogo lakši od tvojega, jer će ona sigurno umjeti da se prema potrebi smiri i s nekom malom laži. Ali mojoj se lijepoj, maloj Pavi ona pričinja poput neke neprispodobive junakinje! — Major je gledao svoju ženu ljubezno, ali i malo nestrpljivo. Kad bi njezina duša imala samo malo više one krilate lakoće, kao što je još uvijek ima njezina vanjska pojava, puna slatkog čara unatoč četvero djece koje je nosila, rodila i hranila, od kakve li bi pomoći mogla da bude njegovoj vlastitoj, stvaralačkoj duši-lutalici, punoj budućeg preobilja.

Netti je nakon juhe i govedine s krumpirom i umakom od luka bila donijela na stol pečene jabuke u tijestu.

— Ne kuha loše, — reče major i posluži se slatkim jelom.

— Da, ali je nesimpatična. Sigurna sam da krade, — odgovori Pave. — Za moje odsutnosti morat ćeš sve zaključavati.

— Zar zbilja imaš povoda za takovo nepovjerenje? Pave, Pave, s jedne se strane prekomjerno ponizuješ pred svakim čovjekom, smatraš samu sebe nevrednijom od svih drugih, a s druge strane opet sumnjičiš bez ikakva razloga tu sirotu, čestitu djevojku!

— Da, ja sam posve nesposobno stvorenje i ne bih smjela živjeti! — Iz Pavinih lijepih očiju potekoše suze, usta se rastegnu i ona naglo ustane da izađe iz sobe.

— Draga moja Pavice! — ulagivao joj se major, koji ju je bio dostigao jednim korakom, posjednuvši je natrag na stolicu. — Zar ćeš zbilja svom Peri danas praviti scenu, kad si primila tako ugodnu posjetu i kad si tako lijepa kao vila? — Ispružio je svoju ruku preko stola položivši je na njezinu i gledao je preklinjajući i sa smiješkom.

Pave je obrisala oči, načubila usta i pokušala da oslobodi svoju ruku.

U tom se času začuje iz predsoblja muški glas. Da li je možda došao doktor Krumbholz? Netti promoli glavu i zamoli majora da iziđe, jer je došao neki srpski gospodin, koji bi želio da govori s njim.

Kad je major izišao u predsoblje ugledao je sa začuđenjem nekog starog čovjeka, kojeg se pojava razlikovala od onih, što ih obično viđaju po Beču i koja je smjesta sve njegove misli i osjećaje svratila na njegovu slavensku domovinu.

Ispod visoke šubare došljakove provirivala je gusta bijela kosa, bijele su obrve stršile nad smjelim starim očima, pod kojima se odlučno isticao velik orlovski nos, a debeli, bijeli, vrlo dugi brkovi sa utanjenim vršcima visjeli su ukočeno preko podbradka. Ostalo se odijelo osim visoke šubare nije mnogo razlikovalo od odijela bilo kojeg pomalo nemarnog starog Bečlije, ali je posjetilac ipak izgledao poput stranca sa jugo-istoka, i u njegovoj je pojavi bilo nešto vojničko. Možda je ovo posljednje bilo izazvano time, što je došljaku bila amputirana jedna noga sve do iznad koljena i, obučena u dolje sašivenu nogavicu, počivala na kožom obloženoj štuli.

Stranac reče mirno i pritajenim djetinjim smijehom na srpskom jeziku:

— Ja sam Vuk.

Kad na te riječi s lica domaćine nije još nestao izraz neizvjesnosti, približio se, uhvatio majora za ruku i rekao:

— Brate, ja sam Vuk Stefanović Karadžić. Poznaješ li me sada?

Tada je nestalo majorove nedvoumice. Iz očiju mu izbije velika radost i obasja mu usta i obraze.

— Doktor mi Karadžić dolazi u pohode! Naš slavni doktor! Samo naprijed, ulazite!

I okrenuvši se prema kuhinji, iz koje je dopirala buka pranja posuđa, naruči crnu kavu.

Pave je čula glasan razgovor i s nepovjerenjem i negodovanjem gledala, kako je Pero pun poštovanja i veselja u sobu uveo nekog starog bogalja. Zar da se za ovog kuha crna kava i to upravo danas, kad je zbog grofičine posjete ionako već sve zakasnilo! Ustala je gledajući s pitanjem Peru, koji je smjesta primijetio novi oblak na njezinu čelu. On joj reče tihim i molećim glasom:

— Pavice, evo, doveo sam ti znamenitog gosta. Doktora Vuka Karadžića, koji je sakupio i zabilježio naše narodne pjesme. Budi ljubezna s njime, Pave, zar ne?

Pave je primijetila Perino radosno uzbuđenje i njezina je neraspoloženja nestalo, ma da je već pomalo bila umorna. Pošla je u susret starom invalidu, pružila mu ruku s prijaznim smiješkom i pozvala ga da pristupi bliže. Pero se veselio i ponosio Pavinom dobrotom i ljepotom, jer je dobro znao što znači za bolesnicu primiti za redom dva gosta, a osim toga poznavao je i njezinu ćudljivost i plahost prema

strancima. Dirnuti što ih tako povezuje jedinstvo osjećaja, zaokupili su supruzi neočekivanog i čudnog gosta dvostrukom pažnjom. Pave mu ponudi mjesto do sebe na kanapeu i on sjedne, ali je morao ispružiti drvenu nogu, pa je tako zatvorio s jedne strane pristup u uskom kutu u kojem su sjedili. Sada je doktor Karadžić s neprikrivenom radošću pogledao domaćina i kad je Netti donijela kavu, prihvatio je oduševljeno malu, cvjetićima išaranu šalicu, koju mu je pružila plemenita Pavina ruka.

— Vrlo ste ljubazni, milostiva gospođo, što tako gostoljubivo primate mene, starog bogalja! Nisam htio da smetam. Nikako nisam htio da smetam. Htio sam samo vidjeti pjesnika, koji je ispjevao »Cara Dušana«!

Postavio je svoju šalicu na mali, tankonogi stolić i okrenuvši svoje teško tijelo prema Peri, koji je sjedio na jednoj od onih ukočenih stolica salona, udari ga čvrsto po ramenu.

— Lijepu si pjesmu ispjevao, brate, divnu pjesmu. Poznajem sve tvoje pjesme. Vrlo su lijepe. Ti si Bogom nadahnuti pjesnik. Ali »Car Dušan« je tvoje najveće djelo. Znaš li da ja, stari čovjek, već četrdeset godina ne radim ništa drugo nego da tamo dolje u Srbiji tragam za našim starim narodnim pjesmama, kako bi ih zabilježio. Gdje li nisam sjedio, kamo li se nisam uvukao i od kakvih li sam samo neopranih usnica slušao naše lijepe, stare pjesme: pjesme o junacima, ratnicima, lovcima i ribarima, pjesme o žarkoj ljubavi naših žena, o vilama u zelenoj gori, o đavolu i njegovoj lukavštini! Putovao sam neumorno s ovom svojom nogom i vječitim kašljem i ma da sam uvijek bio siromah. Uputio sam se tako da sjednem uz seljaka i stare žene pred tkalačkim stanom, uz slijepa prosjaka i zločestu, divlju djecu, pa sam tražio i ispitivao sve dok nisam iz njih istisnuo ovu ili onu pjesmu. Zabilježio sam ih, da bih tim krasnim, snažnim i svježim pjesmama svjedočio za jezik našeg naroda, njegovu osebujnost i pravu bit. I vidiš li, brate, već su ustali pjesnici, koji zaista

i pjevaju tim našim jezikom, pa zvali ga sad i srpskim kao ja ili hrvatskim kao ti, jezikom, što su ga onda, kad sam počeo da sakupljam te hiljade njegovih poput rose svježih riječi u rječnike i gramatike, tuđinci pogrdno nazivali jezikom čobana. I vidiš li, brate, sada se cijelom zemljom pjeva tim jezikom i to me toliko raduje, da sam morao doći da ti to reknem, kad sam doznao da si ovdje u Beču. I ovo je još htio da ti rekne stari Vuk: nije sve to što pišu ovi novi pjesnici, koji su polazili škole i bave se politikom, tako lijepo i snažno kao naše stare pjesme, vjeruj mi, nije sve dobro, dapače ima vrlo malo dobra. Ali tvoj se »Car Dušan« može ogledati sa svakom narodnom pjesmom. Kad sam ga pročitao prvi put, navrle su mi suze na oči i odmah sam znao: čovjek, koji je to napisao, pravi je pjesnik.

Sijedi je čovjek izvukao tamnoplavi rupčić iz svog kaputa, iskašljao se u nj, spremio ga opet u džep i pogledao Peru. Pave nije mogla da slijedi dugi srpski govor ma da se iskreno trudila, ali je ipak shvatila, da je sve to bila neka pohvala za Peru, pa ga je zato i ona pogledala.

Sjedio je na svojoj stolici užaren zanosom, kao što ga je nekad poznavala u Zadru dok je još bio bezbrižan časnik i mladi, tek proslavljeni pjesnik. I kao da je koprena umora i odgovornosti, što je tanka i skoro nevidljiva, ali ipak trajno primjetljiva pokrivala njegovo lice, odjednom raskidana i raspršena, taj je čovjek — kao da je u tom času iskrsnuo iz glave jednog boga poput pralika suzdržane snage, vjesnika ljepote i glasnika svjetlosti — bio neranjiv i uzvišen nad svaki bol.

»Pero, Pero,« kliktalo je Pavino inače tako duboko zasuto srce. »Kako bih ikada mogla biti dostojna tebe» Pero moj, krasan si kao u danima mladosti! Tko bi mogao da s tobom koraca uporedo? Ne dopuštaj da zaostanem na putu, zadrži me uza se iako nemam ništa što bi ti moglo dostajati!«

Major osjeti da Pavin pogled počiva na njemu s tolikim ljubavnim žarom, kao što to već dugo nije bio opazio, vidio je kako tamo sjedi do starog Vuka na kanapeu, djevojački vitka, dražesna i uspravna, i neka nova nježnost i neopisiva radost ispuni mu dušu, što je njezino srce opet pozdravilo pjesnika u njemu. Stari je Vuk sjedio u toj unakrsnoj vatri ljubavnih pogleda, pa je i njega obuzelo neko davno zaboravljeno ganuće, neka svijetla toplina. Upravo se htio obratiti Pavi ganutim riječima, kad progovori major sa od uzbuđenja drhtavim, svečanim glasom. Zaogrnut sjajem svog poslanstva sjedio je pred njim, ne više kao brižljiv i radin otac obitelji, ne više kao časnik, koji je podčinjen svojim vojničkim zapovjednicima, nego kao uzvišen, kraljevski čovjek, svijestan da je izabran za najveća djela.

— Ja zar da sam pravi pjesnik? To je lijepa pohvala! Uzvišena pohvala! — reče i njegovo se čelo zažari nadzemaljskom, nadčovječnom srećom. — Iz vaših mi je usta, doktore Karadžiću, ta pohvala naročito dragocjena. Ali ne biste me smjeli tako hvaliti. Samo kad Bog to ushtije, onda iz moje duše pjeva i izvire, a ja treba samo da slušam i da zadržim pjesmu. Ja sam samo grlo česme iz koje izvire vječna poezija, što oduvijek živi. Da li sam pohađao škole ili nisam — to je svejedno. Ja sam isto tako dio puka, naroda našega, kao i oni vaši seljaci, vaše stare žene pri tkalačkom stanu i vaši neposlušni, divlji dječaci. Mi smo graničari pravi narod, mi smo ujedno i vojnici i seljaci. A postoji li u narodu svetiji stalež od onog, koji ujedno i hrani i brani?!

Sustao je, odahnuvši, kao postiđen što je toliko razotkrio samoga sebe. Doktor je Karadžić pogledao ganuto i oduševljeno tog toliko mlađeg čovjeka:

— Jest, brate, i ti si dio naroda, ali si još i nešto drugo. Ti si umjetnik. Jedan od onih, koji iz prastarog, neiskovanog zlata izrađuju udivljenja vrijedne dragocjenosti. Tvoje pjesme zanose. Tvoj je »Putnik« na svim ustima. I mnoge, koji su sami po sebi bespomoćni, kojima se osjećaji mute, a misli zapliću, uzdižeš ti do budnog i burnog oduševljenja!

— Vaš je muž velik čovjek, — obrati se starac Pavi i naklonivši se sjedeći domaćici, nastavi: — I naš se je pjesnik oženio lijepom i milom gospođom, divnom kao cvijet iz kojeg pčele sišu med.

— Jao, — nasmije se Pero, — takve riječi moja žena ne voli da čuje!

Pave se zarumeni, ali joj se starac sada svidio. Njegovo je laskanje nije ozlovoljilo.

Major je pričao o Pavinoj bolesti i skorom odlasku. Lice se posjetioca uozbilji.

— O, zar je bolesna? Ova lijepa gospođa kašlje? To je zlo. I ja sam uvijek trpio od kašlja, a i sva moja djeca. — Uzdahnuo je duboko i zašutio.

— Zar su vam djeca bolesna? — umiješa se Pave bojažljivo u razgovor, služeći se hrvatskim jezikom. Stari Vuk uzdahne još dublje.

— Bolesna? Da su bar bolesna! — uhvatio je Pavinu ruku i pogledao očima punim očaja: — Hoćete li mi vjerovati, lijepa gospođo, da sam imao dvanaestero djece — drage djece, dobre djece! — i da su samo dvoje još na životu! . . . — Ratničko lice s dugim, ukočenim bijelim brcima, odvažnim nosom i starim, orlovskim očima bilo je okrenuto k Pavi s izrazom neizmjerne tuge.

Pave je bila potresena i prepuna saučešća. Nešto je stisne u grlu i suze joj navrnu na oči. — Desetero vam je djece umrlo? Dragi Bože, desetero djece! Kako ste to mogli podnijeti, kako je to podnijela vaša žena?

— Da, sirota, dobra žena! Ta je mila, osjetljiva duša prešla tešku Golgotu. S uvijek novom nadom rađala je tu slatku dječicu, dojila, njegovala i voljela. A onda bi uvijek nešto nadošlo, ili difterija ili proljev ili kašalj. I ti zlatni mališani, koji su tako milo tepali, tako dražesno tapkali po kući i tako se slatko smiješili — ah, kako slatko! — nestajali bi za uvijek. I opet jedan lijes, i opet novi grob i opet suze i boli!

I dvoje već poodrasle djece bilo nam je ugrabljeno. Ja nisam baš kršnog zdravlja, a bilo je još i siromaštva u mladim godinama. Danas primam penziju od Njegova Veličanstva Ruskog Cara, ali u ono smo doba često bili prisiljeni da nosimo u zalagaonicu sve što smo imali, nismo imali ni drva da se ogrijemo, a jednog smo Božića — Gospode — upravo gladovali, jer na taj sveti dan nismo imali ni komadić mesa u kući.

— I nama je umrlo jedno dijete, — upadne tiho Pave, jer nije mogla izdržati, a da nešto svojega ne pridonese tome moru jada i boli, i da ne pokaže tom dobrom, stranom čovjeku, kako on nije jedini koji žali za izgubljenim.

— Ali kako čujem imate još djece, — reče Vuk, koji je opet sjedio pored nje sa smirenom i nesebičnom prijaznošću. Onda je podigao kažiprst i prisluškivao prema vratima, iza kojih su se sada čuli glasovi djevojčica.

Major otvori vrata i uvede Milicu i Cotiju, koje su zastrašene od Vukove drvene noge, zaboravile na svoju uobičajenu učtivost i pritisle se nijemo uza zid.

Doktor je Karadžić bio ushićen:

— Dođite ovamo, anđelčići moji! — uzviknuo je srpski, a kad je doznao da djeca razumiju samo talijanski, ponovio je te riječi na talijanskom jeziku.

— O mila moja, lijepa dječice! Slatke moje dušice! — uzviknuo je nekoliko puta i rukom dobacivao poljupce zabezeknutim djevojčicama. — Dođite k meni! Dođite starom Vuku! — I okrenut prema roditeljima nastavi zanosno: — Djeca su najdraža na svijetu! Ništa se ne može usporediti s njima! Neka Vam Bog uzdrži ovo cvijeće, ove ptičice, ove zlatne i mile anđelčiće!

Milica se bila sklonila kod oca i naslonivši se na njegova koljena, bacala je bojažljive poglede na uzbuđenog stranca, šapćući ocu u uho, da joj je Miu obećao otkriti onu tajnu o lutkama. Cotia, koja se nije htjela izvrći sama povicima i dobačenim poljupcima stranog bogalja, brzim je koracima otrčala k majci, stala uz nju i naslonila glavicu na njezinu ruku. Sestre su bile obučene u jednake, po širini isprugane plavo-bijele haljine od vunene tkanine, što su bile skrojene po modi odraslih s uskim strukom i širokom suknjicom s mnogo nabora.

— Ah, baš nemam ništa, što bih vam mogao pokloniti! Ni slatkiša, ni šarenog biserja, baš ništa! — Starac potraži po svim džepovima i na kraju izvuče velik srebreni sat da bi time domamio Cotiju. Ona se zaista skoro i približi, zahtijevajući da čuje kucanje sata.

Pave podigne Cotiju na svoja koljena, i sada je dijete sjedilo sretno skriveno na majčinu krilu; osjećalo se zaštićeno sa svih strana od majčina bića i na licu mu se pojavi dirljiv izraz udobna spokojstva i sigurnosti. Isti se izraz sretnog mira i neusiljenosti pokaže sada i na Pavinu licu, s njega je nestalo svakog straha, svake brige i plahe nesigurnosti; nagnuvši lijepu svoju glavu nad razbarušenu glavicu djeteta, obuhvatila je širokom kretnjom punašno tijelo djevojčice, pa tako pružala sliku čiste plodnosti, blagoslovljenog materinstva, simbola same bogate i darežljive prirode. Iz najskrovitijih dubina bistva izvirali su čitavi potoci nježnosti obavijajući majku i dijete, i Pavi se činilo, kao da Cotia još nije bila rođena i kao da još počiva u grimiznoj nesvjesnosti, duboko savinuta u toplom zaklonu majčine utrobe. Neka blaga, nevina slast ispuni joj srce, ona se nasmiješi u toploj sigurnosti nerazrješive krvne veze i osjećajući se snažnom i hrabrom gospodaricom nad stranim, neprijateljskim životom, pogleda Peru s ponosom prave kraljice.

Pero je na čas požalio što je starac ovdje. Najvolio bi da skoči, da je privine na svoje grudi i da je izljubi, dok ne bi izgubila svijest u njegovu zagrljaju. Kako je sada tamo sjedila s djetetom na slatkom svom krilu, bila je onaj sjajan plod, što mu ga je pred mnogo godina bio obećao njezin mili djevojački cvijet. Katkada mu se već činilo, da je tvrdi život potpuno

uništio taj cvijet, kao da unatoč još uvijek nježnog tijela, unatoč još uvijek dražesnog i ružičastog lica, nisu dozrela sva navještenja njezina bića, i da se zanosna slatkoća ovog ploda u svojoj jezgri već pretvorila u najgorču brigu. »Kad bih mogao oko tebe sazidati čvrstu kuću, Pave moja!« — uskliknulo mu je srce, »kad bih ti mogao pružiti miran život usred cvijeća, život čvrsto ukorijenjen, što je tako potreban tvojoj krhkoj prirodi. Ali kako bih ja, bijednik, to postigao?!«

Vuk ponovno izvadi svoj sat, ali ne više da bi obradovao Cotiju. Iznenađeno je pogledao kazalo.

— Već je kasno, kasno, kasno! — zastenje. — Predugo vam dosađujem, gospođo, a i tebi, brate. A moja me Minna čeka kod kuće.

— Minna je moja kći, — rastumači nakon stanke, — moja kći i moja pomagačica. Ona srpske pjesme prevodi na njemački. Moj prijatelj Grimm, veliki Jakob Grimm vrlo hvali njezine prevode. Ona i jedini sin koji mi je preostao moja su utjeha i moje veselje. Morate doći k meni, gospođo, i ti, brate, počastit ću vas srpskom čorbom od štuke, janjetinom i užičkim kajmakom. Takve mi đakonije šalju moji prijatelji iz domovine i hvala Bogu, što im još nije dosadilo to šiljanje, jer ne bih mogao živjeti bez našeg domaćeg jela, — i ne čekajući odgovor na svoj poziv obrati se Peri s pitanjem, da li je već bio u Srbiji.

— Ne, — odgovori Pero, još nisam. Ali tko zna, možda ćemo naskoro odseliti u Beograd.

Pave podigne preplašeno glavu:

— U Beograd? Kako to? Što hoćeš time reći, Pero?

— Ukazala se neka prilika. Mogao bih dobiti mjesto na konzulatu u Beogradu. Razgovarat ćemo kasnije o tome. Nije ništa sigurno — ne uznemiruj se.

Ali sa Pavina je lica bila nestala sva slatka sigurnost. Što se tu opet približava? Što se tu pri-

pravlja? Kakva joj nova tuđina prijeti? Ona uzdahne i spusti Cotiju na pod.

Doktor je Karadžić pažljivo slušao.

— Ja sam se oženio ovdašnjom ženom, Bečankom. Ona je dobra žena, vjerna, vrijedna i brižljiva duša. Ali u Srbiji bi joj bilo kao da je u Turskoj. To nisam htio zahtijevati od nje. Zato smo ostali ovdje, a ja sam stalno putovao unatoč svoje noge i svog kašlja i unatoč toga što su me zbog tih čestih putovanja ovdje smatrali ruskim, a tamo dolje njemačkim špijunom.

— Ah, brate, — nastavi on, — što li su me samo posvuda proganjali, što li mi sve nisu na žao učinili, a najgori su bili popovi, mitropolita i svi oni ostali. Zato što sam htio izbaciti iz starog crkvenog jezika nekoliko presahlih, mrtvih slova, što ne služe ni za što, proglasili su me heretikom i neprijateljem vjere. Malo slovo »j«, što sam ga htio presaditi iz latinskog, jer je našem jeziku prijeko potreban, nazvali su đavolskim srpom, zamisli, đavolskim srpom taj mali, nedužni znak. A kad je rusko biblijsko društvo htjelo na posredovanje mojih moćnih njemačkih prijatelja da odštampa i izda »Novi zavjet«, što sam ga preveo na srpski jezik, onda su to u svojoj mržnji spriječili srpski popovi! . . . Da, da, — uzdahne, — dok čovjek ostari, doživi mnoga zla!

— Doživi čovjek mnoga zla i dok je mlad, — upadne Pero, — ako je Slaven, ako ljubi svoj narod i ako teži za uzvišenim stvarima. Onda ga svi sumnjiče, to sam iskusio i ja. No, to se mora podnijeti.

— Da, naravno, to se mora podnijeti, brate, jer ljubav prema narodu treba da nadjača sve. A oni, u kojima ta ljubav živi takvim plamenom, kojima je tako prirođena kao meni i tebi, moraju mnogo toga da podnesu. Ali zato nam dolazi i mnogo dobra. Mnoga mi je dobra sam Bog podijelio! Ovdje u tuđini našao sam svoju ženu, koja me već godinama obasiplje nježnom i brižljivom ljubavi. Zatim mi je dao da ovdje nađem Kopitara, smiluj se, Bože, duši

njegovoj! Kopitar, koji mi je otkrio moj pravi poziv, gurnuo me upravo u moje zvanje, taj dragi, vjerni, učeni čovjek, kome imam da zahvalim sve, jer bez njega Vuk ne bi bio postao Vuk! Da nije bilo njega, ne bih nikada bio dospio do velikog Goethea, ne bih bio upoznao ni Jakoba Grimma, ni Humboldta, koji su ljudi poput dobrih bogova-zaštitnika gajili, čuvali i ljubili našu narodnu pjesmu. Nema više mog Kopitara, već je deset godina pod zemljom.

Starac je tužno sjedio u svom kutu na kanapeu i kao da je zaboravio na odlazak.

U Pavi kao da je ugasnuo život. Nije više mogla da sluša ni da pokuša pratiti razgovor. One riječi o mjestu na konzulatu u Beogradu mučile su joj srce zbunjujući je potpuno. Vruće je željela da gost ode i da bude opet prepuštena sama sebi.

Ali sada je Pero opet prihvatio riječ. Pogledao je starca gorućom znatiželjom i upitao:

— Bili ste kod Goethe-a? On vas je primio?

— Dva puta — u godini dvadeset i trećoj i dvadeset i četvrtoj. Primio me je upravo izvanredno lijepo. Kakav čovjek! Znamenit, slavljen, poštovan od čitavog svijeta, ali unatoč toga kad sam došao ja, strani, mladi i siromašni Vuk, zamisli samo, brate, što je pred njim ležalo otvoreno na stolu? . . . Nikad to ne bi pogodio! Recenzija moje srpske gramatike! Da bi mene počastio i razveselio, potražio je taj članak u svesku novina i stavio ga otvoreno preda se! Bio je to najslavniji dan mog života. Već je tome trideset i jedna godina, ali nikad ne ću zaboraviti pa morao živjeti još toliko, kako je preda mnom sjedio taj veliki, mudri i slavljeni čovjek i gledao me svojim blistavim, staračkim očima! Govorio je sa mnom o našim starim srpskim pjesmama, o Hasanaginici i Diobi Jakšića, što ih je on sam bio preveo na njemački jezik. Znaj, brate, da je život ipak lijep, unatoč svega zla i sve pakosti, što smo ih doživjeli!

— Znam ja to, — reče Pero tiho.

— Naravno da ti to znaš! — klikne starac žestoko, — naravno da ti to znaš, inače ne bi bio napisao svoju pjesmu o radostima mladosti »Veseo danak« s onim pripjevom, koji u nama budi radost kao zvuk trublje, kao veselo pucketanje biča, da, kao radosni udarac mača kojeg mladog junaka. Ti znaš za radost i znaš za tugu. Znaš za ljubav i znaš za smrt. Ti znaš za narod i znaš za Boga, jer si pjesnik. Ali upravo sam zato i došao k tebi da ti kradem vrijeme i da ispijem dobru kavu, kavu tvoje gospođe, jer sam htio da vidim kako izgledaš.

Na Perinu je licu ležao još uvijek onaj sretni i zamišljeni izraz što ga je bilo poprimilo kad je primijetio oduševljenje starca.

— Radujem se, doktore Karadžiću, što ste malo prije pohvalili mog cara Dušana. I meni je ta pjesma mila. Ta me tema upravo očarava, jer nas uvijek pogađa u srce sve što je u istinu tragično. Kad pomislim kako je slavensko carstvo u ono doba bilo veliko i moćno, tako da je skoro sizalo sve do Bizanta, a tko zna ne bi li možda bilo zavladalo i Bizantom! Tada bi se bilo promijenilo i samo lice svijeta. I mi bismo možda ostali pošteđeni od petstogodišnje turske vladavine. I kad pomislimo, da je taj jedini, kojega je sudbina obdarila srećom, smjelošću i jakom rukom, bio pokošen groznicom ili nekom drugom, glupom bolešću! Uvijek me iznova mami da opišem umiranje cara Dušana, kako ga je smrt zaskočila usred ratovanja, pa sada leži u svom šatoru negdje duboko u macedonskim šumama i prima od svojih velikaša zakletvu vjernosti državi i mladom Urošu, zakletvu koju će prekršiti. Vidim kako nebrojene vile lete zrakom nad šatorom smrti, nebrojene rasplakane vile, koje znadu da s tim čovjekom nestaje veličine južnih Slavena za vrijeme od skoro pola tisućljeća. Ima ih posvuda, u vrhovima gorostasnih stabala, što zaštićuju šator i s kojih se cijedi kiša, naričući sjede na oblacima i maglama, što duboko vise nad šumom. A s njima lete ptice, sokoli i gavrani, i bolno vičući

i tjeskobno grakćući lomataju svojim sivim i crnim krilima.

Pero ustane, a Vuk Karadžić ga pozorno pogleda.

— Kako ti to jasno vidiš, kako dirljivo opisuješ, brate! Obradi samo taj događaj. To će biti sjajna pjesma. Tvoja je vizija o Dušanovoj smrti veličanstvena. Ja sam ga uvijek samo gledao na samrtnoj postelji ,a Vukašina i one ostale naokolo kako polažu krivu zakletvu. Ali ti, kao pjesnik, vidiš stabla, oblake, vile, zemlju i nebo i čuješ kako svi oplakuju nenadoknadivog junaka. Zavidam ti, brate... Ali sada odlazim.

Ustao je s mukom, naklonio se pred Pavom, poljubio joj usrdno ruke, preporučio se njezinoj blagonaklonosti i ponovio svoj poziv na čorbu od štuke. Na smrt umorna Pave pristala je rastreseno i stisnula ljubezno starčevu ruku. Vuk se zatim obratio Peri, uhvatio ga za ruku i pošao hromim korakom do vrata, govoreći mu:

— I da mi nisi ovu lijepu gospođu previše vucario po svijetu, razumiješ li me? Žene to ne podnose. One moraju rasti kao drveće, znaš li, s korijenom u zemlji, a s krošnjom na suncu. Zar one ne moraju nositi gnijezdo, u koje se mi nestalne ptice uvijek vraćamo?

Pero uzdahne: — Časnik sam. Što ja tu mogu? Poći u Beograd, to bi možda značilo smiriti se. Ondje bi mogli i ostati.

— Ali za nju bi to bila tuđina — tuđina.

Stajali su već u predsoblju.

— Za nju je sve tuđina osim Dalmacije. Katkada mi se čini, da je nisam smio odvesti odanle.

Kad je Vuk već stajao pred ulaznim vratima, okrenuo se još jedamput i rekao:

— Htio sam te još nešto pitati, brate. Imaš li sina?

— Imam sina, ali mu je tek tri mjeseca i sada spava.

— A koje si mu ime dao?

— Zove se Dušan.

Tada je starcu zasjalo lice, on udari Peru po ramenima, kao što je to već bio učinio i uzvikne oduševljeno:

— To sam mogao i misliti! Car Dušan! Dobro, brate, dobro! Čuvao te Bog, brate, blagoslovljeni moj pjesniče! Vidiš li, kako sam dobro učinio što sam te pohodio. Sad te poznajem i zato sam radostan!

Pero je bio ganut. Uhvatio je ruku starog bogalja i držao je dugo u svojoj. Onda je s njim izišao na stubište i gledao kako starac mučno silazi niz zavinute stepenice. I kad je već ta sijeda glava bila izmakla njegovu pogledu, čuo je još udaranje drvene noge na kamenu i struganje njegove cipele.

Kad je Pave opet ušla u spavaonicu, našla je tamo isti nered kao što ga je bila ostavila prije podne. Kovčezi su stajali otvoreni na podu, rublje je ležalo na krevetu. Bila je na smrt umorna. Sad više nije moglo spremati prtljagu. Gurnula je sve stvari natrag u ormar, brzo se svukla i legla u krevet. Kad je Pero ušao, dozove ga k sebi i on sjedne na rub kreveta.

— Što je to s Beogradom, Pero? Reci mi? — Uzrujano i s drhtavim je usnama gledala u svog muža.

— Ponudili su mi lijepo mjesto na austrijskom konzulatu u Beogradu. Bio bih voljan da odem onamo. Ovdje mi služba postaje iz dana u dan sve nesnosnijom!

— Zašto?

— Zbog staroga, zbog generala. On je mrzovoljan i cjepidlaka i postupa sa mnom kao s posljednjom šeprtljom. Ja to više ne mogu podnijeti! Nisam deran! Ne dopuštam da mi zanovijetaju i da me ponizuju!

On ustane, uzdahne duboko i pogleda Pavu s izrazom zdvojne srdžbe. Nakon male stanke doda: — Imali bismo i veći dohodak.

On pristupi k prozoru. Pave se nije usudila da nastavi pitanjima. Gledala je svog muža kako stoji pred prozorom i zuri u sumrak jesenjeg dana. Njegovi su prsti prebirali po mjedenu zasunu prozora, klizali po staklu, a onda zabubnjali po prozorskoj

daski. Konačno su se ruke spustile, ali su bile zgrčene u pesnice.

Pero se okrene. Žena se u krevetu prestraši njegova lica. U očima i oko uzdrhtalih usana sijevala je srdžba, da, gotovo i neki divlji, mukom suzdržavani bijes. Mišići na sljepočicama igrali su kao u grču kad je prigušeno izustio:

— Znaj, da to više ne mogu izdržati! Ne, ne mogu više!

Pave je ležala blijeda i nepomična. Ove su tihe provale, što bi se od vremena na vrijeme dizale iz Perine nutrine bile za nju najgora muka. Ništa je nije mogla ispuniti takvom bespomoćnom stravom. Znala je da je tu nemoćna. Znala je, da nijedna njezina riječ, ni nježnost ni ikakav savjet ili prijedlog ne će moći da ublaži njegovu duboku i očajnu razdraženost. I bila je svijesna, da ona zapravo i ne shvaća duboku prirodu tih provala bijesne tuge. Shvaćala je jedino da Pero trpi pod teretom svog zvanja i da se osjeća poniženim i oskvrnjenim zbog samovoljnih postupaka svojih pretpostavljenih, ali se je njoj njegova osjetljivost činila pretjeranom. Čak i u onim svijetlim danima najveće zaljubljenosti, kada je kao sretan zaručnik dolazio svako popodne u njezinu očinsku kuću u Via San Antonio u Zadru, kad je još pogled njezinih očiju, stisak njezine ruke ili čak njezin poljubac bio za njega od upravo sudbonosnog značenja, imao nad njim silnu moć, već onda se je često bila prestrašila tih njegovih ispada sumorne srdžbe, pred kojima je ona uvijek bila nemoćna, dok je on svojim bijesom davao oduška očaju zbog nedostojnih okova, kojima ga je sputavalo zvanje, koje mu nije odgovaralo, zvanje, koje nije mogao napustiti, jer je osam godina bio odgajan na carski trošak. Danas bi se mogao osloboditi toga. Zar bi mu trebala savjetovati da primi to mjesto u Beogradu? Zar bi pred njim trebala da sakrije svoj užas pred tom stranom zemljom, koja bi za nju bila veća tuđina od svih dosa-

dašnjih? Ah, predobri Bože, zašto je sada moralo doći još i to?

Usta su joj bila zapečaćena. Nijemo i teško ležala je u jastucima, nemoćna da se ma i jednom kretnjom, ma i jednom riječi sporazumi s Perom. Bilo joj je kao da preko nje prolaze valovi pokapajući je pod sobom. Bilo joj je kao da leži na dnu mora i da nad njom leže neizmjerni tereti tamne, neprozirne vode. Osjećala je ujedno da je ispunjena užasom i kao oslobođena.

Ležala je nijemo, samo su njezine široko rastvorene oči pratile Peru, kad je ne pogledavši je više, otvorio vrata i otišao k djeci.

PUT NA JUG

Na stolu blagovaonice ležali su ostaci zajutarka. Kreveti su bili u neredu, kao što su ih ostavili. Santa s crnim rupcem na glavi, što je bio složen u obliku trokuta i povezan na zatiljku, zagrnuta dugom vunenom maramom sjedila je čekajući u dječjoj sobi i držala u naručju malog Dušana, kojeg su također bili toplo zamotali za put. Male su djevojčice trčkarale iz sobe u sobu, vukući sa sobom svoje lutke, prikladno obučene za zimsko putovanje.

Pave, u crnom ogrtaču poput pelerine i s malim u čelo utisnutim šeširićem na tamnim uvojcima, izišla je neispavana i blijeda iz spavaonice. Major, koji je bio prošao kroz sve sobe vrebajući za zaboravljenim stvarima, zastao je iznenađeno:

— Kako si lijepa u tom novom ogrtaču, — reče tiho svojoj ženi, — dođi časak ovamo da se oprostimo.

Povukao je Pavu u mali salon, doveo do prozora i uhvatio je za ruke.

— Zar nije već kasno? — upita ona zastrašeno.

— Ne, imamo vremena, kola još nisu stigla. — Obuhvatio je svojim rukama njezino lice, pogledao je u oči i htio je poljubiti u usta.

— Ne, nemoj, — uzvikne ona — dok još tako kašljem! Poljubi mi oči!

— Ali ja hoću da te poljubim u usta, — reče on žestoko, — tko zna kada ćemo se opet vidjeti. — I Pero poljubi mnogo puta Pavina mala usta. Ona položi svoju glavu na plavu tkaninu njegove odore, orosivši je svojim suzama. Sjajni su joj gumbi odore hladili obraz i sljepočicu.

— Pave, — reče major usrdno i pogladi joj ramena, — Pave, pazi na sebe! I pazi na djecu! Na Dušana! Na djevojčice! Na Cotiju, moju Cotiju!

— Da, svakako ću paziti! — zajeca ona zdvojno.

— Kola su došla! — dovikne im Milica radosno kroz vrata. I sada se uzbudila i ustrčala čitava kuća. Još jedamput su ispitljivi pogledi tragali za zaboravljenim stvarima. Pave uhvati Milicu za ruku, dok je major uzeo Cotiju u naručaj. Santa je s Dušanom pažljivo pošla naprijed, dok je Netti uz pomoć kočijaševu vukla prtljagu niza zavinute stepenice. Pave nije bacila ni jedan pogled natrag. Nije voljela taj stan, mada je u njemu rodila svog sina, i jedino je pomisao da je Pero morao ostati u njemu, donekle ublažila njezine neprijateljske osjećaje prema tim prostorijama, što su uvijek ostale hladne ma koliko se i u njima ložilo i u kojima je živjela četiri mjeseca, ma da se nije pravo udomila.

Velika, zdepasta kočija što se je širila pred kućom u jesenskoj magli, primila je cijelu obitelj. Pave je sjedila na stražnjem sjedištu, do nje dojkinja s Dušanom, a na prostranom prednjem sjedalu smjestio se major nasuprot Pavi i uzeo Cotiju na krilo. Milica se popela do njega. Kočijaš se uspne na svoje mjesto, što su po drmanju kola osjetili svi, i teška kola krenu kroz Florianigasse prema Glacisu.

Pave se nasloni na sivim suknom presvučeno sjedište. Mali pomodni šešir po uzoru šešira grofice Strassoldo, što ga je još u zadnjem času bila nabavila zajedno s crnom pelerinom, vrlo je dobro pristajao njezinu nježnom licu, te je izgledala vrlo elegantno i skoro malo lakoumno, što je u Peri opet izazvala zanos. U zatvorenom prostoru kočije nalazila se čitava obitelj kao u nekoj putujućoj kući. Kad ćemo se opet sastati svi, pomisli Pave i njezine se patničke misli zadube u tamnu budućnost. Sada je doduše putovala svojoj sestri i u zemlju gdje se govori njezinim materinskim jezikom. Ali Pero! Pero će ostati ovdje. Morat će živjeti bez njegova savjeta, njegove

pomoći, bez njegove jake muške zaštite; sva će odgovornost za djecu ležati isključivo na njoj i ponovno će biti prekinuta životna uzajamnost ljudi, koji pripadaju jedno drugome, i sveta će obiteljska povezanost biti rastrgana. I opet je njezino srce kriknulo onim nijemim očajnim krikom, što mu je već postao svakdašnjim govorom: Mira! Samo mira! Daj, Bože, da poživim u miru i sigurnosti s mojim milima! Ništa više ne zahtijevam, o Bože, jedino te molim za tu milost, inače ću podleći ovom krutom životu!

Pero je stisnuo Cotiju u svom naručju i pričao joj o skoroj vožnji željeznicom. Šaptao joj je u uho, kako će lokomotiva praviti »š-š-š«, a Cotia će gledati kroz prozor i vidjeti kako skaču naokolo konji i kravice i psići, kako će po gorama preko kojih će prelaziti, ležati možda bijeli, bijeli snijeg. I da će Cotija isto kao i Milica ležati večeras u Ljubljani u velikoj stranoj postelji, poput odraslih gospođa i da će doći konobar, pokloniti se pred njom i zapitati: »Što zapovijeda gospođica Cotia?« — To se Cotiji vrlo svidjelo iako nije znala što je konobar, pa se smijala i pritisnula svoje ružičasto lice tako čvrsto o očevu ruku, da je njezina plava kapica kliznula natrag i razbarušila joj kosu. Htjela je znati, da li će se konobar pokloniti i pred Dušanom, što je otac odlučno zanijekao, jer je Dušan premalen i ne može još ni da stoji na svojim malim nožicama.

— Ali ja to mogu, — usklikne Cotia i već je htjela kliznuti s očevih koljena, — ja to mogu, i Milica može, i zato će se konobar pred nama pokloniti o v a k o ! — I ma da je bila čvrsto prikovana među očevim rukama i koljenima, pokušala je izvršiti duboki naklon, čemu se je onda neobuzdano nasmijala.

— Cotietta mia, sjedi mirno! Siromašni te Miu inače ne može držati, — ulagivao se major svojoj kćerkici i ponovno osjeti oštar i žestok bol što će sad ostati bez tog slatkog i nadasve ljubljenog djeteta. Spoznao je da mu u sveopćoj gorčini tog rastanka najveći bol zadaje upravo ta pomisao, da ne

će više vidjeti Cotiju, da ne će više nositi, grliti i ljubiti njezino mekano, gipko dječje tijelo i čuti njezin zvonki, blagi, a ipak nestašni smijeh. Ne će to biti Pave, njegova lijepa bolesna žena, ni Milica prvorođena, ni Dušan njegov sin, za kojima će najviše žaliti, ne, najviše će žaliti za ovom malom, što mu sad sjedi na krilu, za Cotijom, njegovom medenom pčelicom, njegovim bogodanim anđelčićem!

Kako bi samo nestale sve brige izmučenog oca obitelji, sva ljutina i napor službe, pa čak i opojnost i svi snovi njegove pjesničke duše, kad bi se Cotia nasmijala, kad bi nježno i vragoljasto dozivala svog »Miu«, kad bi mu dotrčala u susret dražesna i divlja poput male šumske vile, puna čežnje da je otac digne u vis i zavitla njome po zraku.

Otkad je imao Cotiju, otkad je blagoslovljeno tijelo Pavino donijelo na svjetlost to dijete, bilo mu je kao da je na tajanstven način povezan s njim, osjetio je neku nerazrješivu podložnost, neku naročitu obvezu, da savjesno izvrši svoju tešku zadaću punu odgovornosti da joj bude čuvarom. Ma koliko je ljubio lijepu i pristalu Milicu, ma koliko ga i mučila teška, neumorna briga za život i napredak njegova sina Dušana, njegovi su se očinski osjećaji najviše ispoljavali u njegovu odnosu prema Cotiji. Nikad nije bio sjajnije okrunjen tom najvećom od svih ljudskih časti, predviđenom već u osnovi svijeta, kao u času kad bi Cotijina glavica počivala na njegovom ramenu, nikad ga ne bi obuzeo veći strah kao kod pomisli da bi Cotia mogla oboljeti ili biti pogođena kakvom nesrećom. Često su ga mučila strahovita priviđenja, iskrsla iz tog smiješnog straha, pa bi ugledao Cotiju ugrabljenu od cigana, pregaženu od teretnih kola, ugriženu od bijesna psa, i već se po neki put bio ranije vratio iz ureda, a noću se trgao iza sna, mučen od iznenadne i neosnovane brige za Cotiju. Katkada bi osjetio kao neku krivnju prema Milici, jer je to mirno i poslušno dijete ljubilo oca upravo dirljivom predanošću i činilo se kao da je opazilo očevo stra-

stvenije nagnuće prema mlađoj sestri, ali je s pravom ženskom sposobnošću za odricanje, upravo neshvatljivom u nježnoj njezinoj dobi, i jednako velikom ljubavi i za njega i za Cotiju, odobravala tu ljubav i podredila joj se.

Kola su u gustoj magli prešla preko Glacisa, zaokrenula u Burgtor i pošla kroz usku Augustinergasse prema Kärntnertoru.

Major izvadi sat. Još uvijek nije ni tračak danjeg svijetla osvjetljivao ulice, novo uvedene plinske svjetiljke kuhale su na velikim fenjerima, i samo je malo ljudi prolazilo ulicama.

— Sad je šest sati, a vlak ide u sedam, — reče Pero. — Večeras ćete dobro spavati u Ljubljani, a sutra morate opet rano ustati, jer pošta sigurno odlazi vrlo rano.

— Miu, zar ti ne putuješ s nama? — upita mala Milica prestrašeno.

— Miu će skoro doći za nama. On još mora poći u ured, — umirivala je Pave malu djevojčicu, ali ta je kriknula:

— Miu će ostati tu! Miu ne putuje s nama! — i briznula u plač.

Pero je ganuto pogladi po obrazu i obeća da će vrlo skoro doći u Mottu, samo još mora da uredi nešto sa strogim generalom, a onda će smjesta otputovati za njima i ostat će kod njih i ne će više nikada otići.

Konačno su prošli kroz Kärntnertor, Glacis i predgrađe Wieden i kola se zaustave pred velikom bijelom zgradom. Pred širokim je ulazom čekalo nekoliko ljudi u kaputima od dvonitke i s kapama sa štitom. Jedan je od njih počeo uz pomoć kočijaša skidati prtljagu s krova kočije, dok je major najprije pomogao dojkinji da siđe, a zatim isplatio kočijaša.

Sada su se uspeli po širokim stepenicama, prošli kroz prazan, hladan i još mračni hodnik i konačno je major, nakon što je izmijenio nekoliko riječi s nekim čovjekom u plavoj odori i bio od njega upućen,

uveo cijelo svoje društvo u neku veliku prostoriju, gdje je čovjek u plavom upalio plinsku svjetiljku.

— Ovdje je čekaonica, — razjasni Pero i pozove Pavu da sjedne na lijepu, novu, kožom obloženu klupu, što je duž zidova zaokružila čitavu prostoriju, i da pričeka dok on potraži dobra mjesta u vlaku. Kao neki brodolomci sjedjele su obje žene s djecom usred čitave gomile prtljage, što ju je bio unio čovjek u kaputu od dvonitke.

Pave je bila ustala u četiri sata, bila je neispavana, umorna i duboko tužna. Teški i jetki zadah ugljene prašine i dima, taj neopisivo zagušljiv zadah, kao što ga nikad nije osjetila u životu, oduzimao joj je dah.

Nestalo je i razigranosti malih djevojčica. Velika, mračna prostorija s titravom svjetiljkom plašila ih je tim više, što je otac tako dugo izbivao i što je majka uvijek iznova govorila s dojkinjom o svojoj bojazni, da ne će možda naći mjesta za njih, a u tom bi se slučaju morali svi zajedno s prtljagom vratiti kući.

Iz čekaonice su velika zaključana staklena vrata vodila u neku sumračnu daljinu, gdje bi katkad zabljesnula svijetla, zaječali zviždući i zatutnjalo čudno neko guranje i kotrljanje poput grmljavine, no nije se moglo razabrati ništa određeno.

— Tamo je željeznica, — pouči ih Santa, osjećajući neku nadmoć nad ostalim društvom, jer je već prije nekoliko tjedana bila prevalila taj put novosagrađenom željeznicom preko Semmeringa, pa su je djevojčice, a i sama Pave posmatrali sa plahim divljenjem zbog njezine upućenosti.

Dušan, koji nije više osjećao uspavljivo ljuljanje kola, probudi se i počne smjesta da plače, na što ga je Santa, šetajući amo tamo po tmurnoj dvorani, njihala i tresla u svom naručju i nastojala da ga umiri, pjevuckajući mu potiho neku pjesmicu. Ali kako se nikako nije dao umiriti, htjela je Santa da mu na Pavin zahtjev upravo ponudi prsa, kad se tajanstvena staklena vrata otvore izvana s velikom bukom i pro-

puste majora u pratnji nekog gospodina u zlatom ukrašenoj odori i nekog drugog čovjeka u plavoj odori, sličnom onom od malo prije. I nosač je opet uskrsnuo i natovario se prtljagom. Pero se činio zadovoljan. »Dođite samo, — povikne nakon što je Pavi predstavio gospodina u zlatom ukrašenoj odori. — Imamo veliku sreću. Dobit ćete odio s loženjem. Gospodin je inspektor bio tako ljubezan, da ga zadrži za vas.

Pave još nije bila ni pomislila na to, da li će se moći grijati u vlaku u toj zimskoj hladnoći. Ali sada, kad je Pero govorio o loženom kupe-u kao o nekoj naročitoj milosti sudbine, spopadne je strava kod pomisli, kakvoj li bi opasnosti bili izloženi putovanjem u nenaloženim kolima, za vrijeme mraznog mjeseca studena — i njezin užas bijaše veći od olakšanja, što je sretno izbjegla tome.

U pratnji inspektora, koji je u svojoj odori sa zlatnim gajtanima, s brižljivo obrijanim licem i s bijelim rukavicama izgledao divnije od najdivnijeg generala, izašla je mala karavana kroz staklena vrata u hladno i jesenje jutro. Unatoč visoka, obla krova ispunila je tanka magla veliku dvoranu, koja se Pavi činila ogromnom, svijetla velikih svjetiljaka gubila su se u zamagljenom zraku i Pave je s tjeskobom opazila vlak, što je već čekao. Vagoni su stajali prikopčani jedan za drugim, a sasvim sprijeda, tamo gdje se više ništa nije moglo razbrati, nešto je bučilo i tutnjalo, i Pave pretpostavi, da je to parni stroj, lokomotiva, što će vući njihov vlak preko brda i dolina. Ljudi u plavim odorama i s kapama na glavi trčali su s fenjerima od vagona do vagona, toplo zaogrnuti putnici pridolazili su u žurbi, a nosači su nosili teške kovčege.

Pero je podigao Cotiju na ruke, da bi je očuvao od gužve, a Pave je vodila Milicu za ruku. Dušan, u svojoj krznenoj kapici i sav zbunjen od neobična zbivanja oko sebe, bio je sada miran kao miš i samo je pozorno gledao oko sebe. Inspektor, koji je išao naprijed, zaustavi se pred jednim od vagona, pozove

brkatog konduktera s ovješenom kožnatom torbom, koji je stajao u blizini i naredi mu da otključa kola. Kroz otvorena vrata ugleda Pave lijepu sobicu, rasvijetljenu jednom svjetiljkom. Kanapeji od crne kože stajali su po dužini s obe duže strane odjela, dok su na užim stranama bila vrata sa staklenim prozorima.

Najprije se uspne nosač i namjesti prtljagu u mreže pričvršćene ispod stropa, a zatim skoči Pero u kupe i podigne za sobom Milicu i Cotiju, prihvati od dojkinje malo dojenče da bi ga pridržao dok se je ona uspinjala po drvenim stepenicama, te konačno pruži ruku i Pavi.

Sada je stajala u kupe-u i ogledavala se. Sličan miris čađe kao u čekaonici počne da je guši i skoro joj pozli.

— Kako je vruće u toj sobici, — reče bojažljivo Peri i prihvati mu ruku.

— Ta se sobica zove kupe! — objasni Pero. — Ako vam bude prevruće, možete otvoriti prozor. — I on joj pokaže, kako se pomoću široke, satkane vrpce, slične vrpci sobnog zvonca, podiže i spušta teško prozorsko staklo.

Sad se je i inspektor uspeo gore. Kako je primijetio da Pave prvi put putuje željeznicom, upozorio ju je da mora biti pripravna na to, da će možda na nekim stanicama otvarati vrata. Za vrijeme vožnje ostat će čvrsto zatvorena. Kondukter će doduše nastojati da bi gospođa majorica i njezino društvo ostalo nesmetano, ali ako bude preveliki priliv putnika, ne će se moći izbjeći tome da još netko uđe k njima. Nadalje je uputio Pavu, u kojim će se stanicama vlak dulje zadržati, kako će onda imati vremena da pođe u kolodvorsku restauraciju i da založi nešto topla jela ili da se malo prošeće nakon duge skučenosti u tom uskom prostoru. Zatim se inspektor oprosti poljubivši joj viteški ruku i napusti s Perom kupe. Pero, stojeći usred struje užurbanih prolaznika u nježno zamagljenom zraku, isplatio je nosača i utisnuo u ruku plečatom kondukteru napojnicu.

Pave se pridržavala za okvir otvorenih vrata i saginjala se prema Peri. Bila je upravo prekrasna, stojeći tamo djevojački gipka i vitka u svom crnom kaputu po najnovijoj modi, a ipak s toliko majčinske zabrinutosti na svom slatkom licu.

»Djevice, majko, kraljice!« — sjeti se Pero Goetheovog stiha. Zar nije Pave bila djevičanska u čistoći svog srca, nisu li joj bol i radost, briga i dostojanstvo materinstva okrunili glavu vijencem ruža i trnja? Za kraljicu joj je doduše nedostajalo sigurnosti i ponosa, samosvijesti i želje za vladanjem.

— Pavetta mia! — šapne Pero, dižući glavu prema Pavi, a ona mu odgovori vlažnim pogledom i zaplašenim smiješkom prepunim takve tuge, da se je njegovo na bol naviklo srce steglo u strašnom očaju što je izvirao iz dosad još nepoznate i nenaslućene bespomoćne patnje, dižući se iz nekog mračnog carstva, čija su vrata budni anđeli dosada čuvali pred njim.

»Zašto sam tako žalostan«, pomisli u stravi. »Ovom će rastanku doći kraj, kao što je došao i prošlim rastancima. Ovo se putovanje poduzimlje za Pavin spas. Kad u proljeće dođem po nju, bit će zdrava, naš sin ojačan, a djevojčice dražesnije nego ikada. Dakle, zašto sam danas tako tužan, zašto osjećam takvu tugu, kao što je dosad još nikad nije osjetila moja duša? Prijeti li mi neka opasnost, neko iskušenje, neki gubitak, ili je taj nenadani, žestoki bol samo kazna, što sam posjedujući tako dragocjen dragulj, prečistog i preblagog sjaja kao što je Pave, katkada pogledavao, pa čak i ispružio ruku za tuđim, na oko zamamnijim blagom? Ali vi to znate, vječne sile, da mom srcu ništa nije draže od Pave i djece koju mi je rodila, i da su sva ta lutanja bila samo prolazni valovi, što su ih neobuzdani udarci mog divljeg srca uzburkali iznad mirnih dubina moje duše. Bože, ti si mi sam dao to srce, ti si mi sam podijelio umnogostručenu patnju, produbljenu slast, obijesnu krv i to neumorno naslućivanje i traganje po tvom

veličanstvenom, zastrtom tragu. Dao si mi i sposobnost i neodoljivu potrebu da sve iskažem i da tvoju tajnu doviknem kličući i plačući onim drugim, mirnim, nijemim i skučenim ljudima. Veliki Bože, stvoritelju neba i zemlje i ovog mog srca, ti znaš da se ove pjesme, koje moram da ispjevam, mogu izvinuti jedino iz uzburkane duše, i da sva slast što je nekad tražim i nalazim po stranputicama, izvire samo iz moje bezgranične ljubavi za sve tvoje tvorevine. Ne kažnjavaj me zbog tog žarkog plamena, a nikako ne kažnjavaj njih, moje najbliže, koje preporučujem tvojoj milosti i brizi, svemogući Bože.«

Pave se još uvijek bolno smiješila Peri, koji je stojeći u maglenom jutru među užurbanim putnicima i nepažljivim nosačima uzdigao prema njoj tajanstven pogled; nije shvaćala značenje tog pogleda i ništa nije slutila o strastvenoj molitvi, što ju je svom snagom svoje duše upućivao Bogu.

U tom kratkom, tužnom času dok je Pave stajala u okviru vrata, a Pero odozdo gledao u nju, prolazio je duž vlaka vrlo žurno praćen od nosača neki smeđokosi gospodin u pomodnom, upravo kicoškom civilnom odijelu. Morao je obići Peru, koji je stajao okrenut leđima prema prolazu, pa je gospodin bacio pogled na to dvoje ljudi koji su se rastajali. Taj je čovjek bio još prilično mlad, a pravilno i oblo mu je lice bilo tako blijedo kao da je napudrano. Tamna, razdijeljena kosa, bujno je izvirala pod uzvinutim cilindrom i spuštala se preko bijelog niskog čela. Stranac je unatoč svoje mladosti očito naginjao na laku ugojenost. Njegov zimski kaput s dugim skutovima bio je vrlo usko krojen u struku, pa se činilo kao da taj gospodin nosi steznik.

Kad je ugledao Pavu, odjednom je nijemo otvorio usta, ali tako naglim trzajem kao da je htio nešto uzviknuti, a uz to je razrogačio oči pune zanosa. Na čas se činilo kao da će se zaustaviti, ali je njegov nosač već bio otrčao naprijed i zvao ga k jednom od prvih odjela. Pave je unatoč svoje žalosti primijetila

neobično vladanje čudnog stranca, ali je tog utiska brzo nestalo iz njezina sjećanja.

Male su djevojčice međutim izabrale njima najpovoljnija mjesta u toj neobičnoj nastambi i trudile se da najprije skinu svojim lutkama zimsku odjeću i da ih brižljivo polegnu. Pri tome su Cotijine sitne ručice ispustile ružičastu kapicu, što je pokrivala plave uvojke njezine lutke Maddalene. Ta se je stvarčica, izrađena od čvrste žice, poput malog kotačića otkotrljala pod sjedalo i Cotia je bila prisiljena da se spusti s kožnate klupe i da ispod nje pipa u tami tražeći izgubljenu svilenu krasotu. Kad je napokon našla i izvukla na svijetlo dana svečanu kapicu Maddaleninu, pokazalo se nažalost da je sva zaprljana od čađe, a osim toga su i Cotijine ruke bile potpuno crne. Okrenuvši se prema unutrašnjosti kupea, opazila je Pave s užasom, da je Cotijino lice puno garavih tragova njezinih uprljanih ruku. Obrazi, čelo, nos i podbradak, sve je bilo prljavo, a nigdje nije bilo vode da je operu.

Došao je čas odlaska. Pero je već bio nervozan i užurban. Još jedamput skoči u kupe da zagrli djecu. Santi preporuči da dobro pripazi na Dušana i da putem bude na pomoć milostivoj gospođi. Onda podigne Milicu, kojoj je sada ponovno postalo jasno da Miu ne će s njima i koja je ponovno briznula u gorki plač. Ugledavši uprljano lice Cotije, ozlovolji se unatoč teškog časa rastanka.

— Kako to izgleda moja Cotia? Tako uprljano lice ne može Miu poljubiti! — Sada zaplače i Cotia, i otac je ipak poljubi kraj uha. Napolju su vikali, pozivajući putnike da uđu u vlak, zvono što su ga nosili duž vlaka oglasi se jače. Pero je brzo i površno zagrlio Pavu, jer je već bilo krajnje vrijeme da napusti kupe. Kondukter je zalupio vratima i vlak je krenuo polagano i stenjući. Pave je stajala kraj prozora i držala na svakoj ruci po jednu djevojčicu. Smiješila se, pozdravljala klimanjem glave Peru, jer joj ruke nisu bile slobodne za domahivanje, dok su djevojčice

mahale bijelim rupčićima. Pero je stajao osamljen u svom sivom majorskom kaputu, mahao svojom tvrdom crnom časničkom kapom, s očima uprtim u ovo troje svojih milih na prozoru vagona. Mislio je »Slatka Pave!« . . . A onda se je, okrenuvši leđa odlazećem vlaku, uputio prema izlazu stanice, pomislivši: »Zašto sam morao upravo na rastanku vidjeti svoju Cotiju s tim crnim mrljama po licu!«

Pave okrene svoje neispavano lice prema prozorskom staklu, za kojim je nestajala stanična zgrada, a pojavljivala se očajna, sve nepoznatija i sve tužnija predgrađa. Sada je tek Pavu potpuno svladao bol, ali kad je začula očajno jecanje Milice za ocem, uspjelo joj je zatomiti svoju vlastitu tugu. Podigla je nježnu malu djevojčicu na koljena, čvrsto joj obećala da će Miu skoro doći u Mottu i da će onda Milica poći po njega na poštansku stanicu. Šalila se s djecom, pregledala njihove lutke, uredi u jednom kutu odjela udoban kutić za bebe, a zatim oduzme dojkinji, koja je upravo bila tiho dovršila dojenje, malog Dušana i uputi je kako će za njega prirediti pomoću jastuka i pokrivača udoban ležaj na kožnatoj klupi. Kad je sad Dušan, zadovoljno sišući svoj palac, ležao u čistoj bjelini, izvadi Pave iz košarice sa hranom bocu vode i pokuša koliko se dalo da oprezno umije Cotiju. Nakon što joj je i to uspjelo, skinula je svoj šešir, položila ga brižljivo u mrežu i odahnuvši smjesti se konačno i ona. Kao što se je pred nekoliko sedmica bila predala svojoj bolesti s priličnom pripravnošću kao da ulazi u neki prevozni čamac, što bi je imao prenijeti na obalu ozdravljenja — kao što se je, kad je sve bilo odlučeno, osjećala manje bijednom, tako je i sada osjetila da joj neko olakšanje oterećuje srce, otkad je prošao rastanak i otkad je svakim časom rasla daljina između nje i Pere. I kao što ju je onda nosila i uspavljivala groznica, tako je i sada milosrdno uspava buka lokomotive i jednolična pjesma kotača u pokretu. Naslonivši zaplakano

lice na crnu kožu naslona, ona je zaspala, dok je vlak jurio kroz zamagljene vinograde južno od Beča.

Jaki je trzaj probudi. Vlak je stao pred nekom staničnom zgradom, vidjela je kako mnogi ljudi trče ovamo i onamo u već malo jasnijem jutarnjem svijetlu i čula konduktera preglasno izvikivati nešto, što ipak nije razumjela. Ali zatim ugleda tik pred sobom ogromnim slovima ispisano na bijelom zidu ime stanice: Bečko Novo Mjesto. Sada je žurno spustila prozor, onako kao što ju je Pero bio poučio, jer se prije svega nadala da će možda ugledati zgradu Terezijanske Vojne Akademije, gdje je Pero bio proveo svoje dječačke dane, a zatim i mladićko doba, a onda je htjela i dozvati nekog čovjeka, koji je duž vlaka nosio šalice s vrućom bijelom kavom. Uslužni je kondukter dotrčao, otvorio elegantnim zamahom vrata, uvjeravajući je kako ima dosta vremena da izađe i da u miru založi. Radosna radi tog malog olakšanja, sišla je preko spuštenih stepenica i poslala jednu šalicu Santi u kupe, a zatim je stojeći pred otvorenim vratima vagona s užitkom ispraznila šalicu od debelog bijelog porculana. Onda pozove djevojčice, pomogne im kod silaženja, a zatim im je izmjenično nudila treću porciju slatkog i mirisnog napitka, na čijoj je površini plivala lijepa pjena od mlijeka. Dok se je tako naginjala nad djecom, spuštali su joj se crni uvojci lijevo i desno preko obraza, a rukom bez rukavice, koju je bila ispružila iz pelerine crnog ogrtača, podizala je šalicu sad do ustiju Milice, sad do ustiju Cotije. Upravo u tom času prošao je polaganim korakom crnomanjasti stranac, koji se je na bečkoj stanici, ugledavši Pavu, bio tako čudnovato ponio. Činilo se, da i on želi topao zajutrak, jer je zastao kod male skupine, ne izustivši doduše ni riječi, ali je opet promatrao Pavu razrogačenim očima. Djeca su međutim ispraznila šalicu, Pave plati kavu i primi svoje kćerkice za ruku, da bi se malo prošetale. Obratila se kondukteru, koji se tako revno brinuo oko nje, da je pomislila kako mu je Pero sigurno

bio dao čitavu forintu ako ne i dvije, s pitanjem da li se sa stanice može vidjeti Vojna Akademija. Uslužni čovjek nije odmah razumio njezino lošom njemštinom postavljeno pitanje, ali se kicoški obučeni stranac našao opet u blizini, a kako je po njihovom držanju mogao vidjeti da se ne razumiju, obrati se kondukteru na njemačkom jeziku, doduše s jakim talijanskim naglaskom i upita ga što gospođa želi i da li bi smio posredovati. Pave baš nije bila oduševljena. Ništa joj nije bilo tako mrsko kao nametljivost strane gospode i ništa nije bilo kadro da toliko smanji njezino samoupouzdanje. Kako mora da izgleda neugledno, siromašno poput skitnice bez doma, kad se je gospodin, koji joj nije bio predstavljen usudio tražiti njezino poznanstvo! Dobacila je crnomanjastom ljutit i odbijajući pogled, primila djevojčice za ruku i vratila se u svoj kupe.

— Sad nismo vidjeli školu u koju je išao Miu kao mali dječak! — sa žalenjem je rekla Milici, kad je vlak pojurio iz stanice. To je dobro dijete bilo puno strastvene znatiželje, prislonilo je svoje lice na staklo prozora i htjelo još svakako vidjeti očevu školu. Međutim se nije vidjela nikakva kuća, jer se je magla bila digla i lebdjela u lakim oblacima nad cijelim krajem, što odsada postepeno mijenja, svoj izgled.

U dosta velikoj udaljenosti, djelomično zastrte i opkoljene maglom i oblacima, pojavljivale su se uvijek iznova plavkaste gore, kuće su sve više bile građene po seljačku, pravilne crnogorične su šumice sve više nestajale, te su počele nicati lijepe, široke bukve, kojih je lišće doduše ležalo poput crvenkastosmeđeg saga do njihova podnožja, a među njima dizala se i po koja silna i tamna jela ili smreka. Gore su se sve više približavale i Pavino je srce zakucalo od ushićenja, kad se odjednom nađe u stranom, začaranom svijetu. Sličan je kraj bila ugledala dosada samo jedamput u životu i to pred pet godina, kad je putujući iz Dubrovnika u Zagreb prolazila u putnim kolima kroz prekrasne predjele Gorskog Kotara. Ali

onda je po prvi put bila u drugom stanju i mnogo je trpjela od napornog putovanja, tako da nije ni osjetila pravu radost nad svim tim stranim ljepotama.

Danas je međutim Pave s ushićenjem promatrala brda, što su se sve više dizala, pećine, što su već pogdjegdje stršile gole iz zemlje, splet niskog, nepoznatog grmlja i sitnolisnatu paprat i mahovinu, što su joj se unatoč svoje smeđe uvenulosti i ma da su bili bez cvijeta i ploda, činili toliko dražesni i zamamni, a pokrivali su pod zaštitom moćnih stabala šumsko tlo sve do željezničkih tračnica, tako da je osjetila goruću želju, da unatoč vlažnog jesenskog dana iziđe iz vlaka, kako bi sprovela mnoge duge i tihe satove u tom ljupkom i tajanstvenom svijetu biljaka.

Ganuto je promatrala gole krošnje drveća i činilo joj se da ovdje na sjeveru, gdje je svako stablo pred zimu smjelo odbaciti svoju uvenulu haljinu, može se bolje upoznati njegova duša, nego na jugu, gdje mu otporno i tvrdo lišće nikad ne otkriva granje. Bilo je kao da ta gola stabla poput čeznutljivih duša dozivajući šire svoje grane; silni su hrastovi junački široko dizali mirnom uzvišenošću splet svog granja; smireno u svojoj sivoj kori očekivale su bukve neko divno ispunjenje, dok su oskoruše, što su gdjegdje još nosile ostatak svojih od mraza tamnocrveno oježenih plodova, bacale svoje ruke prema nebu kao da divlje viču u pomoć. Ali su najdirljivije bile nježne bijele breze. Poput pobožnih plesačica širile su upravo ganutljivom dražesti svoje fino čipkasto granje, kao da govore ljubavniku koji dolazi: »Tu sam!« Da li je ovaj ljubavnik možda bio Bog i da li su one bile poput onih duša, kojih je unutrašnji žar Pave uvijek promatrala kao neku neshvatljivu zagonetku, kojoj je jedino blaženstvo bilo u potpunom predanju Bogu?

Pave se sjeti svoje domovine, bodljikavog, uvijek zelenog grmlja, maslina, pinija i čempresa, od jedrilica izbrazdanog, slanog mora, bogatog ribama, blago savinutih obrisa brežuljaka, školjka, dinja i grožđa.

Nikad nije u njoj ugasla vruća ljubav za rodnim krajem primorja. Kad god bi zatvorila oči, mogla je sebi da dočara šumicu pinija iza njihove kuće u Lukoranu, slatki miris oleandra što privlači pčele, dirljiv mirtin cvat kad usplamti kao bijelo svijetlo. I kao da je osjetila miris mora i njegov slani okus na usnama, kao da je čula noćni zov ribara, što zvuči tako praiskonski razvučeno i ne da se prispodobiti ni s jednim drugim zvukom na svijetu. Bilo joj je kao da osjeća buru kako se spušta sa daleka Velebita, nadjenuvši mu duž cijele duge gorske kose svjetle snježne kapice, kako huji u zraku i šiba po moru, da na njemu iskoče nebrojeni veseli valovi s bijelim pjenastim krunama, i kako svježe pecka ljudsku kožu. I ona odjednom shvati, promatrajući to čudno, ganutljivo-priprosto šumsko tlo što je u letu odmicalo pored prozora, da svaki kraj ima svoju vlastitu, nepromjenljivu živu dušu, a ta se čovjeku, koji je nikao u tom kraju (ako uopće zaslužuje plemeniti naziv čovjek), neizbrisivo utisne u sjećanje na vječna vremena. Shvatila je da su te guste šume crnogorice i ta zimi ogoljela hrastova i bukova stabla, da su ta raznolika brda s dubokim ponorima, ti brzi potoci i sav taj mnogoliki život livada i obronaka, što sad počivaju u smeđem zimskom snu, značili za ljude ovih širina opojni, duboko ukorijenjeni, nadasve ljubljeni pojam domovine, one domovine za kojom se plače u tuđini, o kojoj se sanja u samotnim noćima, za koju se lije krv. I po prvi put u životu otkada je napustila svoj rodni kraj, da bi kao beskućnica, nepoznata i neshvaćena živjela u uvijek novim krajevima i gradovima, obuzme je ljubav prema tuđoj zemlji, ganuće i nježnost, razumijevanje i vruća želja da ostane u njoj, kako bi je bolje upoznala i dublje zavoljela.

U nekoj stanici, gdje je već ulazio hladan šumski zrak kroz prozor, dovikne joj kondukter, da će ovdje radi lakšeg svladavanja velikog uspona, prikopčati još jednu lokomotivu. Vidjela je kako prolazi blijedi

gospodin u cilindru i očima traži njezin prozor. Njezine je srdžbe bilo nestalo, pa tako nije više tom nasrtljivcu poklanjala nikakvu pažnju. Nije progovorila ni sa Santom, a ni sa djevojčicama, koje su se sve više zadubljivale u svoje igre, nego je odmah čim je vlak krenuo, ponovno gledala kroz prozor s takvim uzbuđenjem i takvom radošću, kao što ih možda još nikad nije bila osjetila, očekujući upravo bez daha sva buduća čuda. Kroz drugi je prozor, pod kojim je spavao mali Dušan, a Santa šutke sjedila njemu nasuprot, uhvatila u jednom trenu prekrasan pogled na veličanstveno gorje, što se je pružalo u nedogled i na kojih je vrhuncima — Pavi je silno zakucalo srce — opazila snijeg. Ali je vlak, nakon što je protutnjio preko dugog, visokog mosta prebačenog nad nekom dolinom, skrenuo opet na lijevo i počeo se u polaganijoj vožnji, dahćući i stenjući, penjati na neku uzbrdicu, pokrivenu veličanstvenom šumom, tako da se Pavi sve što je dosad bila vidjela, činilo odjednom bijedno i nevrijedno pamćenja. Uvijek se iznova među drvećem otvarao vidik na široku, gorom obrubljenu dolinu, u kojoj se naziralo nekoliko većih naselja sa crkvama i dvorcima. Pave, koja je nepomično stajala naslonjena na prozor, primijeti tamo dolje željezničke tračnice i sjeti se, da ta udaljena sela u dolini moraju biti upravo ona ista, kraj kojih se još pred neshvatljivo kratko vrijeme bio zaustavio njezin vlak. Bilo joj je skoro nerazumljivo, kako je vlak vozeći na oko tako polagano, ipak mogao tako brzo prevaliti tolike visine i daljine, i kako se uopće s tolikim teretom mogao uspeti na tako visoku goru.

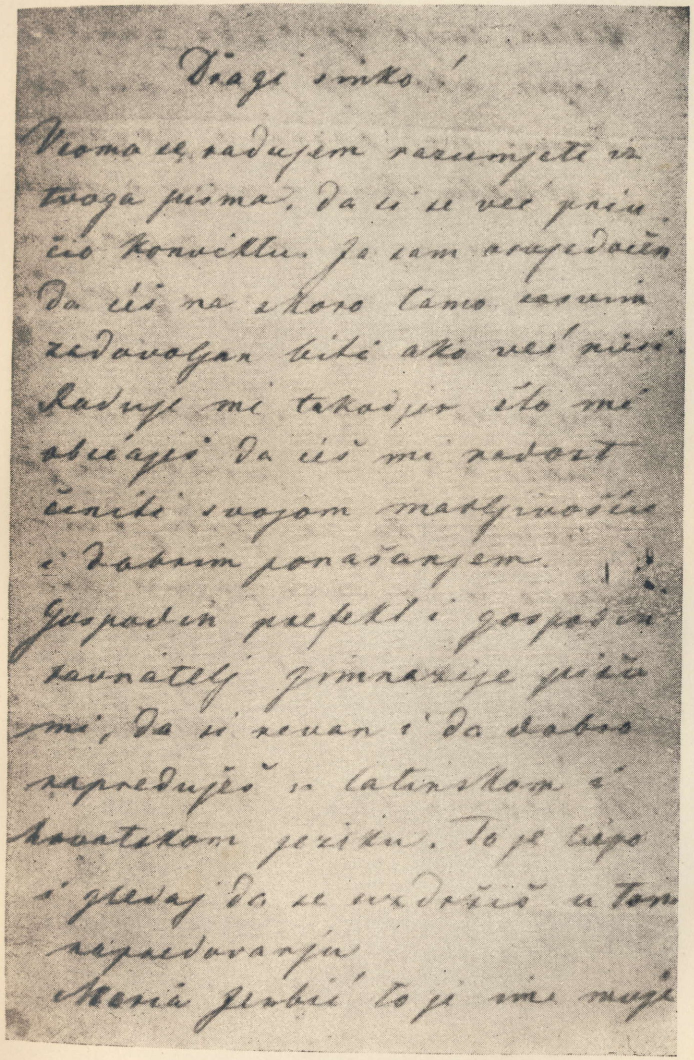
Pave je duboko uzdahnula i nehotice sklopila ruke kao u molitvi. Doduše, i brzi su parobrodi, što su prestizavali sve jedrenjake, zaslužili udivljenje, i ona je posve dobro bila shvatila sve što su joj tumačili Pero i njezina braća a po čovjeku tako mudro iskorišćenoj, neobuzdanoj sili rastezljivosti vodene pare, ali je ipak smatrala za veće, mnogo veće djelo i

neshvatljivije čudo od ponosnih parobroda na kotače, ovu činjenicu, da se je teško opterećeni vlak mogao povesti preko visokih gora bez konjske ili volovske zaprege. Promatrala je sa stravom i udivljenjem smjeli potporni zid kolosjeka i nije mogla da shvati kako su radnici mogli izgraditi sve te potpore i mostove, te izdupsti kroz bregove te strašne rupe, što su ih nazivali tunelima. Sada je tek shvaćala zašto se prije nekoliko mjeseci pridavala tolika važnost otvorenju te željezničke pruge i sjeti se kako je onda čitala, da je ovdje tehnici po prvi put uspjelo svladati takve uspone, doline, provalije i gorske skupine i da majstor koji je izvršio to djelo spada među prve ljude ovog vremena.

Divlja je čežnja obuzme, te poželi da bi sve te krasote smjela promatrati zajedno s Perom, kako bi vidjela blijesak njegovih očiju pred tolikom silom prirodne i ljudske moći i osjetila stisak njegove ruke kad bi mu srce prekipjelo od udivljenja. Ali više od svega toga željela je, da on bude svjedokom njezina vlastitog ushićenja, da mu pokaže, kako je unatoč svoje malodušnosti i klonulosti bila još uvijek sposobna da se raduje stvarima, što stoje izvan nje i njezina uskog domaćinskog kruga i da se toliko raduje te joj se činilo kao da će joj prsnuti grudi. Da, zajedničke radosti, to je upravo trebalo njoj i Peri, radosti, koja bi svojim svijetlim, pobjedonosnim kliktanjem zacijelila mnogu tajnu ranu i izbrisala izvjesno otuđivanje među njima. Pave je dobro znala, kako je duboko bilo njegovo razočaranje, kad bi na njegov usrdan i ljubezni zahtjev da se s njim rasplamsa u zajedničkom požaru radosti, što su ponekad znali zahvatiti njegovo biće, odgovarala jedino slabim smiješkom, hladno začuđenim odbijanjem, ispričavajući se umorno teškoćom svagdašnjice. Ali danas i ovdje bila bi s njim uzletjela do neba, zaronila u užarenu jezgru zemlje i pogledala bi s njim u lice samog Boga, o kojemu je on toliko više znao i s toliko dubljom usrdnošću.

Vlak se je penjao u sve veće visine, sve češće bi zavladao kupeom neprijatan mrak tunela, što ga je jedva suzbijala mala i slaba uljana svjetiljka, upaljena od konduktera. Ali je taj mrak, mjesto da ih prestraši, natjerao Milicu i Cotiju u neobuzdan smijeh, dok se Santa unatoč svog putničkog iskustva svaki put, kad bi vlak ušao u takva crna vrata, prekrižila, mrmljajući: »O, mamma mia!« Uska je dolina ležala u sve neshvatljivijoj dubini, presječena od bijele ceste, gore su se dizale u sve veće visine, jele su bacale sve više sjene, a na njihovu granju je ležao tanki sloj snijega, kao sitan šećer na kolačima. Što je Pave više dizala pogled, to je opažala sve gušći snijeg. Sad je pozvala i djecu k prozoru; ma da su još mala, ipak će im neobičan prizor razdragati srce. Kao i jutros dok su se rastajali s ocem, podigla je na svaku ruku po jednu djevojčicu i pokazala im to bijelo čudo. Njezina je šaljiva primjedba da je to šećer, što su ga dragi Bog i njegovi Sveci posuli po drveću, pala na zahvalno tlo, djevojčice su jedna drugoj bez kraja i konca dobacivale tu riječ o šećeru kao da se loptaju njome, smijehu nije bilo kraja, hihotale su, tapkale ručicama po staklu prozora i kliktale: »Ecco il zucchero! Ecco il zucchero!«

Tada Pave ugleda u maloj udaljenosti silan, sa visokim kao gora zidanim stupovima dugi kameni most, što je u divnom, smjelom luku bio prebačen nad širokom dolinom, i srce joj zakuca. Smatrala je nemogućim da će ti nježni lukovi mosta moći podnijeti svu težinu dugog vlaka i da bi oni svi zajedno mogli sretno stići na drugu stranu gorskog obronka. Ali već su kotači s tutnjavom prelazili preko tog lebdećeg čuda od mosta, a pod njima se otvori tako dubok i širok vidik, te joj se činilo da ni tokom današnjeg dana nije vidjela ništa, što bi zaslužilo veće udivljenje. Pave je sada primjetila snijeg i na nekim mjestima u dubini utonule doline, strme i razdrte pećine prodirale su kroz crne smreke, gora se dizala za gorom, provalija je presjecala drugu provaliju, brzice

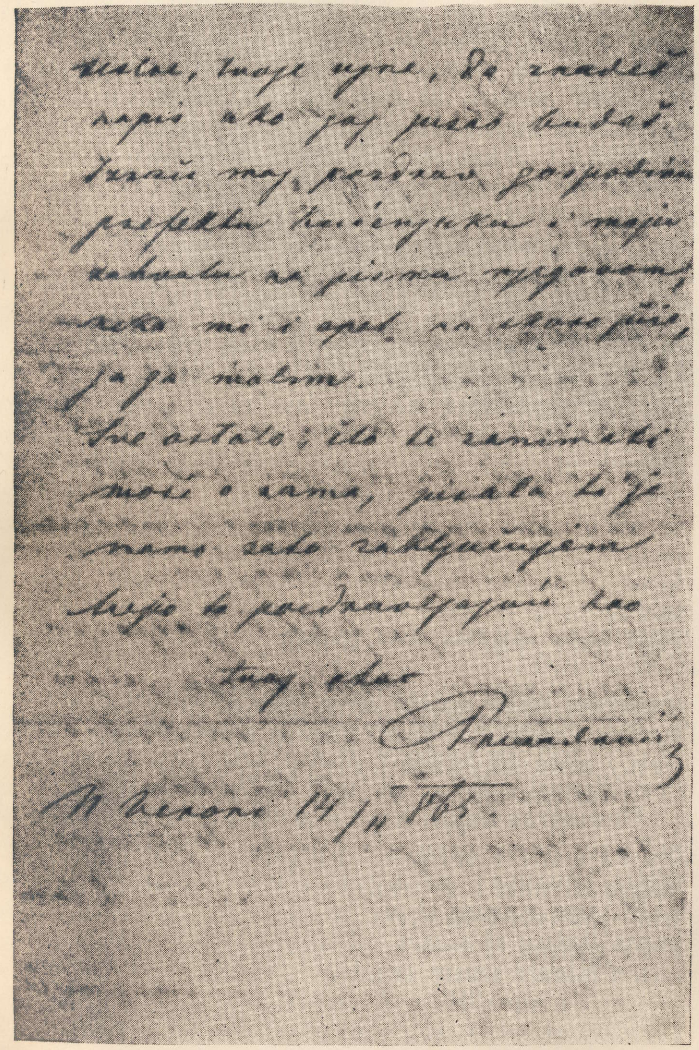

Dragi sinko!

Veoma se radujem razumjeti iz tvoga pisma, da si se već privikao konviktu. Ja sam uvjeren da ćeš na skoro tamo sasvim zadovoljan biti ako već nisi. Raduje me također što mi obećaješ da ćeš mi radost činiti svojom marljivošću i dobrim ponašanjem. Gospodin prefekt i gospodin ravnatelj gimnazije pišu mi, da si revan i da dobro napreduješ u latinskom i hrvatskom jeziku. To je lijepo i gledaj da se uzdržiš u tom napredovanju.

Marija [illegible] to je ime moje

Preradovićevo pismo sinu u konviktu.

ustae, tvoje ujne, da zadeš
napis ako ga pisao budeš.
Izruči moj pozdrav gospodinu
prefektu Kneženjaku i moju
zahvalu za pisma njegova,
ako mi i opet za stvari piše,
ja ga molim.
Sve ostalo, što te zanimati
može o nama, pisala ti je
mama sada zaključenijem
mojo te pozdravljajući kao
tvoj otac
Preradović
U Veroni 14/II 869.

Nastavak Preradovićevog pisma sinu u konviktu (11. II. 1869.)

su se rušile sa visina, a neizmjerno daleko i sasvim sitni išli su ljudi duboko ispod nje svojim putem. Vidik je bio upravo zanosno raznolik, a opet tako veličanstven u svojoj smirenosti, tako da Pave više nije mogla sama podnijeti svu tu ljepotu. Divlje je k sebi privukla glavice djece, iznenađene tom nenadanom žestinom, pa ih je uzbuđeno ljubila i s usnama na njihovim gorućim obrazima i čupavim uvojcima govorila im zaneseno u neiskazanoj buri čuvstava:

— Ah, kako je to lijepo! Djeco, da li i vi osjećate, kako je to čarobno lijepo! Zašto ne može i Miu da to gleda zajedno s nama!

— Miu mora poći u ured, — poučnim će glasom Milica, To su joj jutros bili rastumačili na rastanku i otac i majka, pa se sad osjećala pozvanom da tako odgovori na razborito majčino pitanje.

Ponovno je tama progutala svu krasotu zemlje, ponovno tutnji i buči vlak kroz utrobu gorsku i zagušljiva čađa ulazi kroz pukotine prozora. Onda se ponovno crnina prozorskih stakla postepeno pretvori u sivu, nagovještavajuću svjetlost, zaobli se svod izlaza što vodi natrag u svijetlo dana, a nisko grmlje izraste ganutljivo i utješno oko strašne crne rupe tunela.

Na jednoj je stanici vlak stajao dulje vremena. Kondukter je bacio brižljiv pogled u njihov odio, i zapitao da li je sve u redu i rekao da sada dolazi najduži tunel, a nakon toga će se vlak spustiti nizbrdo u Štajersku. Jesu li prozori dobro zatvoreni?

Crnomnjasti se gospodin prošetao vrebajući i bio opažen od Sante, koja je munjevitim i lukavim pogledom pogledala od njega na svoju gospodaricu. Pave ga međutim nije ni primjetila. Počeo je padati snijeg i ona je, stojeći leđima okrenuta prema stanici pored drugog prozora, pokušavala da s Milicom i Cotijom prati putovanje pojedinih pahuljica: kako se otkidaju od sivog neba, kližući se u polaganom plesu dolje do tvrdog zimskog tla, da bi na koncu nestale među

svojim drugaricama na zemlji, gdje se pojedine pahuljice nisu više mogle raspoznati.

Kad su bili prošli kroz najduži tunel, opažalo se po nekako bržoj i olakšanoj tutnjavi vlaka da vozi nizbrdo i nova je svjetlost dana sjala sivo nad izmijenjenim, blažim i pitomijim krajem. Snijeg je još uvijek padao po produženim gorskim kosama, no nije više bilo iskidanih stijena, a naselja s udobnim gostionicama širila su se po nižim obroncima. Postepeno se ova vožnja nizbrdo završavala u širokoj dolini, koju su još samo iz daleka okruživale osrednje gore bez snijega.

Pave, još uvijek duboko uzbuđena od viđenih krasota, skrene pogled s prozora i dosjeti se, da je vrijeme za doručak. Izvadila je iz košarice za jelo kruh sa šunkom i razdijelila ga, podarivši pri tom najobilnije Santu. Vlak se ponovno zaustavi. Mali dječak vesela pogleda nosio je pokraj vagona čaše pjenušavog piva. Pave brzo uzme jednu čašu za Santu, koja je taj djelotvorni napitak dojkinjâ primila bilo u korist malog Dušana bilo u svoju vlastitu s najvećom požudom. Kad je pivo bilo ispijeno i čaša vraćena veselom malom prodavaču, a vlak već bio pripravan za odlazak, i dok su u unutrašnjosti kupea svi bili zaokupljeni jelom, a malim je djevojčicama Pave bila prostrla bijele ubruse preko koljena — otvore se još jednom vrata sa strane stanice i dva se zakašnjela putnika, ugrijani i uzrujani uspnu u kupe, gurani od konduktera. Samo što su se za njima zalupila vrata, već je i krenuo vlak.

Pridošlice su bile velika košćata žena u crnini i poodrasli dječak. Žena je imala dugu, surovu i strogu, upravo konjsku glavu sa širokim ličnim kostima, velike zube, koje nije pokrivala gornja usnica i jaku, pomalo izbočenu donju čeljust. Nosila je crnu vunenu haljinu bez krinoline, a preko nje vatom postavljenu pelerinu, krojenu poput velike marame, i neki dosta nezgrapni šešir s kojeg je padala crna žalobna koprena. Nije izgledala kao neka bolja gospođa, no

činila je utisak gospodarice: možda upravlja kakvom velikom gostionicom ili živahnom trgovinom. Ma da je Pave u prvi čas bila zaprepaštena na tim uljezima što su svojim dolaskom poremetili već uobičajeni red u coupe-u, ipak je brzo osjetila neko potajno povjerenje prema toj neljepoj stranoj ženi. Dječaku je moglo biti četrnaest ili petnaest godina, njegovo je lice potsjećalo na majčino, ali mu držanje nije bilo tako uspravno kao njezino, bio je ponešto nespretan i plah, ali dobro odgojen. I on je bio u crnini, hlače su mu sizale samo do polovice listova i otkrivale grubo pletene bijele čarape i gornji rub visokih cipela za navlačenje s umetcima od lastika. Pave se zabavljala promatrajući sve to.

Kad je strana žena primijetila da je svojim dolaskom uznemirila cijelu obitelj na dugom putu, da se tu nalaze male djevojčice usred igre sa lutkama i od dojkinje čuvano usnulo dojenče i majka, koja je upravo dijelila obroke iz putne košare, izabere čedno mjestance, gdje nije bila na putu već udobno smještenom društvu. Ali se Pave odmah digla i ponudila joj svoje mjesto kraj prozora nasuprot kuta, u kojem su se igrale djevojčice. Dječak se smjestio do majke, dok je Pave zauzela mjesto Sante, koja se pomaknula i sjela do nje. Pridošli putnici, koji su imali samo malo prtljage, bili su mirni i sjedili su na rubu klupe, kao da su se tu smjestili samo privremeno. Disali su naglo i bili još očito pod dojmom pretrpljenog straha da će zakasniti na vlak. Nakon što su se malo smirili, počeli su tiho razgovarati među sobom, gledali na sat, a zatim se naginjali preko Pave i Sante i gledali kroz prozor na desno, kao da žele otkriti ili ustanoviti nešto određeno, pri čemu bi se katkad malo podigli sa svojih mjesta. Onda bi opet sjedili mirno i čedno, dok dječak odjednom ne ustane uzviknuvši: »Sada!« Na to žena učtivo zamoli, da li bi sa sinom smjela pogledati na čas kroz prozor do kojeg je sjedila Pave. Žena je govorila tako razgovjetno, da ju je Pave dobro razumjela i sa smiješkom

joj ispunila želju. Majka i sin su se postavili do prozora, a žena se ponovno obrati Pavi, objasnivši joj, da još jednom žele vidjeti grob muža i oca, kojeg su jučer zakopali. I zaista, uskoro je Pave ugledala na nekom obronku opruženo ladanjsko groblje, okruženo niskim zidom, što je ležalo usred polja i podalje od ljudskih naselja. Na ulazu je stajala sasvim mala kapelica. Pave je sa saučešćem primijetila, kako je ono dvoje sklopilo ruke, prekrižilo se i naklonilo prema groblju, a onda se na čas uhvatilo za ruke, dok im zid i kapelica nisu izmakli pogledima. Zatim sjednu opet mirno na rub klupe. Pave je čula kako je dječak rekao:

— Ja sam sasvim dobro vidio grob! — Našto je majka odgovorila sabrano: — Naravno, kako ga ne bi vidio! Sasvim je sprijeda.

Pave se nije usudila da im išta kaže zbog svoje loše njemštine, ali je jedru i tihu ženu pogledala s vidljivim saučešćem u očima, pa je namjerno uputila Milici nekoliko talijanskih riječi, kako bi opazila da je strankinja.

Vlak je sada vozio brzo kroz široka naselja i neka se lijepa rječica često približavala pruzi. Kad su konačno stigli u neko veće mjesto, čiji su se stari tornjevi već dugo mogli vidjeti iz daljine pokupe majka i sin svoju malu prtljagu, pozdrave učtivo i brzo i bez riječi napuste coupe, dok je kondukter izvikivao neko dugo ime s nekoliko »u«. Pave je gledala za njima, kako su u svojim nezgrapnim odjelima i s velikim koracima nestali u mnoštvu ljudi pred staničnom zgradom.

Iz neobjašnjivih ju je razloga rastužilo, što su ti ljudi tako brzo otišli; njezino je srce, što je još malo prije kucalo u radosnoj uzbuđenosti zbog gorskih ljepota, ležalo teško u njezinim grudima poput kamena na dnu bunara, a njezine su se misli i dalje bavile s nestalima. Tko su oni? Da li je smrt muža i oca došla pod nekim naročitim, tajnovitim okolnostima? Kako je morala biti jaka duha ta žena, koja

je jučer pokopala svog supruga i ma da je od srca i pobožno za njim žalila, kako se vidjelo po njezinom ponašanju, ipak mogla da svlada svoju žalost, da se uspravno i promišljeno, vodeći čvrstom rukom i s mnogo ljubavi mladog svog sina, uputi teškom stazom udovice, da sabrano gleda na grob svog nestalog muža i da hrabro i bez suza zagospoduje životom. Zar bi se ona, Pave, ikada više mogla radovati životu, da joj Pero — strašne li pomisli, što ju je njezina duša s užasom odbijala od sebe! — bude jednog dana ugrabljen? Zar bi se dalo ma samo i zamisliti, da bi ona nakon toga mogla još govoriti, hodati, misliti i raditi, kao da se ništa nije dogodilo? Činilo joj se nemoguće, da bi takav gubitak mogla preživjeti. Sjeti se grofice Strassoldo i njezinih riječi: »Što nam koristi plakati?« Žena, koja se upravo bila iskrcala, mislila je sigurno to isto, a Vuk Karadžić, taj čudni starac, nije li i on pokopao desetoro ljubljene djece, a ipak je neumorno slijedio svoj teški, nemirni poziv, unatoč bolesti i siromaštva. Zar su svi drugi bili jaki, a samo ona slaba, kukavna i krhka? Da li joj je Bog namjerno slao u susret sve te hrabre primjere iskušanih ljudi, kako bi joj pokazao da ona sama nema nikakva povoda da bude tužna i malodušna? Ili je možda htio da je pripravi na buduću nesreću, da je ohrabri i učvrsti? »Ne, Bože, ne, ne iskušavaj me! Ne oduzimaj mi nikoga! Jer sam ja slaba i morala bi propasti! Ja ne bih mogla bez suza pozdraviti grob svog muža, kao ona strana žena. Bože, Bože, ne iskušavaj me!«

Pave je grčevito stisla ruke, a iz njezinih je očiju provalila slana bujica suza, koje je ona druga žena znala zatomiti.

*

Presvođena blagovaonica u prizemlju gostionice »K austrijskom caru« u Ljubljani bila je dupkom puna. I visoki i mlađi časnici, i imućniji ljubljanski građani, koji su sjedili pred svojim tanjurima s nekim naročitim domaćim jelima, i k tome pili crvenkasti

laki cviček, pa i malobrojne vrlo elegantne gospođe, koje su sjedile uz časničke stolove, svi su oni podigli svoje poglede, kad su major Josef von Dobner i kapetan Orešković ustali od svog udobno zaštićenog stola do velike zidane peći, gdje su dosada čekali i pošli ususret Pavi, koja se ukazala na vratima. Bila je obukla svoju zelenu haljinu, pa kad je ugledala otmeno društvo, zahvalila je Bogu, što se je potrudila da je izvadi iz kovčega. Unatoč bolnog rastanka i umora od putovanja izgledala je svježa i dražesna. Ugodna atmosfera ugledne gostionice, u kojoj su je bili smjestili Perini prijatelji, godila joj je poput tople kupelji, i ona odluči da se bezbrižno prepusti uživanju večere u toj udobnoj, svijećama rasvijetljenoj dvorani.

— Sigurno već dugo čekate, — obrati se s veselim smiješkom časnicima, kao da moli za oproštenje. — Djeca su danas bila upravo strašno zločesta. Hoćete li mi vjerovati, da su sve troje plakali i vikali u zboru čitav sat? Djevojčice su bile tako razočarane, što su za njih bili priređeni ograđeni dječji kreveti, a Pero im je još u Beču obećao, da će u gostionici spavati u velikim krevetima.

— Onda smo ipak krivo pogodili! — smijao se major von Dobner i pogledao Pavu svojim čestitim, mudrim plavim očima. — Mi smo zaklinjali gospođu Jak, gostioničarku, da priredi dječje krevete s rešetkama i ona ih je dala naročito skinuti s tavana.

— Ah, koliko li muke! — nasmije se Pave. Bilo je lijepo i prijatno sjediti ovdje i veseliti se dobroj večeri. Osjećala je da je lijepa i da su to svi u dvorani primijetili. Zašto Pere nema ovdje! Isto kao jutros, dok je bila sva ushićena veličanstvenim gorskim ljepotama, zaželjela je da on bude svjedokom njezine radosti. Bez sumnje bi i on osjetio njezinu ljepotu, a do toga je njoj jedino i bilo stalo. I kad bi vidio kako je svi promatraju, čak i onaj sijedi general na čelu glavnog stola u dvorani, sigurno bi usplamsala njegova ljubav.

Oba časnika, koji su je na Perinu pismenu molbu dočekali na stanici i pobrinuli se što je bolje bilo moguće za njezinu udobnost, bili su joj simpatična. Oreškovića, koji je sjedio s njezine lijeve strane, poznavala je dobro. On je bio prijatelj i zemljak Perin i tek je prije nekoliko tjedana premješten u Ljubljanu. Još u listopadu bio je u Beču krsni kum Dušanov. Voljela je njegovu mladenačku gipkost i nestašan, promjenljiv izraz njegova od sunca opaljena lica. A major ju je predobio unatoč svog ružnog lica i svojih previsokih ramena, čim joj se bio predstavio na ljubljanskoj stanici svojim ljubeznim, pouzdanim načinom i smirenom, mudrom dobrotom svog jasnoplavog pogleda. Uz tog se je čovjeka osjećala sigurna, i ona pogleda puna povjerenja u njegovo nepravilno crveno lice s tako svijetlim obrvama, da su skoro bile nevidljive, s tupim nosom širokih nozdrva i velikim ustima. Nije mogao biti mnogo stariji od Pere, a ipak joj se činio poput dobra oca.

— Što želi naša draga milostiva gospođa za večeru? — obrati se Pavi. — Orešković i ja smo već sastavili jelovnik za vas: kao predjelo pržena štuka, a zatim pilići. Ili želite li možda mjesto ribe da kušate kranjske kobasice, to je naročito jelo ovog kraja?

Pave izabere ribu. Griskala je komadić žemičke i kušala tamno vino, što ga je bio natočio Orešković.

Major von Dobner podigne čašu, Pave mu zahvali sa smiješkom i onda nazdravi veselom Oreškoviću.

Međutim je bila donesena riba i svi se pozorno zadube u taj prijatni posao, uživajući u čvrstom, a ipak nježnom ribljem mesu s dosta košćica ispod tečno pečene kore od mrvica. Dok su zbog mnogih košćica šutke jeli, uđe neki zakašnjeli gost u dvoranu i zauzme mjesto za praznim stolom njima nasuprot.

Pave je s negodovanjem, ali i s izvjesnim zadovoljstvom smjesta opazila, da je to onaj crnomnjasti kicoš s puta. Kako je sad bio bez ogrtača, samo u pretjerano dugom salonskom kaputu, opažalo se još jače da nosi steznik poput kakve gospodje. Prsluk mu je

bio od živahno šarene tkanine, a lice još bljeđe nego po danu.

Pridošlica se naklonio vrlo polagano i svečano čitavoj dvorani, i Pavi se činilo da mu sa svih stolova zahvaljuju nekom naglašenom učtivošću, no nekim osobitim načinom iz kojeg se moglo zaključiti, da bi radije samo nemarno odgovorili na strančev pozdrav. Ipak, s druge je strane izazvao očito zanimanje većeg dijela prisutnih i pogledi upereni prema njemu odavali su, da se razgovor mnogih gostiju bavio upravo njegovom ličnošću. On kao da i nije primjećivao, koju je pažnju izazvao, te je čim je bio zauzeo svoje mjesto zapao u neku vrst uzvišene zamišljenosti. Pavi se činilo da se je njezin suputnik uzdigao na neki oblak, što jedri u visinama, pa sada počiva pun sanjarske povučenosti i uzvišene zamišljenosti nad ovim društvom, o kojemu je međutim unatoč svega vodio i te kako računa. Veselila se, što je još nije bio opazio.

Upitala je svoje pratioce tko je taj novi susjed, a dobiveni je odgovor probudio njezino zanimanje za tog čovjeka, ma da je nije iznenadio. Orešković joj saopći da je to tenor talijanskog opernog društva, koje je nažalost upravo završilo svoju stagione. Pred tri je dana bio proslavio svoj završni triumf kao vojvoda u »Rigolettu«. Upravo je nenatkriljivo pjevao »La donna e mobile . . . «

— Šteta što to Pero nije mogao čuti! Rigoletto je njegova najmilija opera, — reče Pave dovoljno glasno, tako da je poznata riječ »Rigoletto« morala biti razumljiva pjevaču, jer je odjednom spustio svoj pogled iz nedokučivih visina i pogledao prema njihovu stolu. Njegove se tamne, ženske oči smjesta upere začuđenim, upravo prestrašenim pogledom u Pavu i ne zadržavši se ni časka na časnicima. Ti su je pogledi pomno oblijetavali i upravo je doticali onim istim neobičnim izrazom začuđenja, što ga je Pave s negodovanjem već bila primijetila na stanici u Beču. Ona je lagano namrštila čelo i namjerno se

obratila Oreškoviću s pitanjem, da li mu je dobro u Ljubljani ili još čezne za Bečom.

— Ovo je veselo mjesto, ljudi su prijazni i obrazovani, a čovjek može u takvom osrednjem gradu izvući više od tog bijednog časničkog života nego u Beču.

— Zar i vi govorite o »bijednom« časničkom životu?

— Tko još tako govori?

— Pa, Pero.

— Da, i ja to kažem, ali mislim to drukčije nego on. Ja sam čitavim srcem časnik i ne bih ni mogao, a ni htio biti što drugo. Ali loša plaća, vječita nestalnost i selenje i ta trajna otuđenost pravog stanovništva, ma da navodno zauzimamo privilegirani položaj, sve to izaziva u meni neraspoloženje. Ali Pero sam sebe naziva plaćenikom — koliko sam puta samo čuo taj izraz iz njegovih usta, on se osjeća potlačenim i vrag bi znao zašto, ali je kod njega ta odvratnost protiv našeg zvanja mnogo dublja!

Major von Dobner se nasmiješi: — Pero je pjesnik. On bi i svako drugo građansko zvanje osjetio kao mučne okove. A ipak je sreća za njega, što ima zvanje. Nisam tog mnijenja, da je za pjesnika dobro, kad nad njime ne stoji drugi zakon osim njegove vlastite nadarenosti.

— Mislim, da to Pero ipak želi. — Pave pogleda pitajući dobrog, pametnog i ružnog Dobnera. Uz to je osjećala s negodovanjem, da operni pjevač neprestano bulji u nju.

— Vrlo cijenjena milostiva gospođo, što ne bismo mi svi poželjeli! A mislite li zaista, da bi ispunjenje naših želja bilo uistinu i naša sreća? Naša je sreća nešto sasvim drugo. Hoćete li znati što?

— Naravno da bih to htjela znati!

— Moramo prerasti naše vlastite želje i naučiti se poštivati neku višu volju od naše vlastite. Nema druge sreće. Oreškoviću, vidim ti na licu, što misliš: gospodin vojni svećenik opet propovijeda!

Orešković se nasmije:

— Ne, gospodine majore, to ne mislim. Znam dobro, da imaš pravo. Ali bismo morali biti pametniji nego što smo uistinu, da bismo mislili kao ti.

— Time si htio da kažeš: zato treba biti takvo staro magare! Zar ne, Oreškoviću? — Gospodin von Dobner se nasmije tako dobroćudno svojim nepravilnim crvenim licem, da se Pavi činilo da još nikad nije vidjela ljepšeg smiješka.

Donijeli su piliće na stol, a k tome rižu i francusku salatu. Dobner napuni ponovno Pavinu čašu.

— Ne, ne, to mi je vino preteško!

— Dobro dalmatinsko vino ne udara u glavu. Nismo se još kucnuli u Perino zdravlje.

Pave se pokorila. Podigla je svoju čašu i kucnula se s obojicom časnika.

— U Perino zdravlje! — reče Dobner. — Mi svi dobro znamo, što on za nas znači. Pa i mi, koji nismo Slaveni. Mi, njegovi drugovi, svi ga štujemo i želimo da potpuno ispuni svoj poziv!

Pave se zacrveni od zadovoljstva. Bilo joj je tako lako i prijatno pri duši u toj lijepo rasvijetljenoj dvorani, i prijateljstvo, što su ga ova dva časnika gajila prema njezinu mužu, grijalo joj je srce i bilo joj je milo, što se je na kratak čas smjela predati bezazlenoj bezbrižnosti.

Ona ispije nekoliko gutljaja tamnog vina, a kad je opet htjela vratiti čašu na stol, opazila je da je tenor kod svog stola također podigao svoju čašu učinivši njome pokret kao da Pavi potajno ozdravlja. Već je skoro planula srdžbom zbog te drskosti, ali je na kratak čas obuzme neka rijetka životna mudrost i veselje, inače tako tuđe njezinoj prirodi, pa je sama sebe uvjerila, kako bi bilo besmisleno da sama sebi pokvari tu lijepu večer samo zbog nepristojna ponašanja nekog stranog komedijaša, pa je zato mirno pogledala na drugu stranu i odložila svoju čašu.

Orešković je međutim primijetio taj nijemi prizor. Izbjegavajući pomno da pogleda prema stolu pjevača,

nasmiješio se i rekao tiho i veselo Pavi: — Vi ste izvojštili pobjedu, milostiva gospođo. Lorenzoni je veliki osvajač ženskih srdaca. Ma gdje se pojavio, sve mu se žene predaju bez borbe. Bilo je tu pravih tragedija. Ali, kako se čini, ovog se je puta on sam zaljubio. Gledajte samo, s kakvim očajnim pogledom zuri u vas!

— Tako zacijelo počinju sva njegova osvajanja! — Pave se sama zadivila svom brzom odgovoru. — Muškarci vole vesele žene, ali ženama se rastapa srce, čim ugledaju žalosna muškarca. — Uz to pomisli: »Već sam nešto naučila od vas, grofice Strassoldo!«, pa se nasmije u sebi, što je opet izazvalo znatiželju njezinih kavalira.

Orešković reče: — Nisam znao, da ste tako iskusni.

— Svatko s vremenom nešto nauči! — Popila je još malo vina i osjetila da je vesela, pametna i lijepa. — Uostalom, vaš me je operni pjevač promatrao već cijelim putem tim svojim razrogačenim očima. Putovao je već od Beča istim vlakom kao i mi.

— O, o, — smijao se Dobner, — čuo sam već da traži angažman na bečkoj operi. — Onda pogleda Pavu uz svoj očinski smiješak i reče Oreškoviću:

— Da milostiva gospođa nije žena našeg prijatelja, zaljubili bismo se i mi večeras u nju, zar ne? Ali sada ćemo svakako ispiti jednu čašu njoj u počast, želeći joj da što prije potpuno ozdravi.

Operni pjevač nije skidao oka s njihovog stola. Promatrao je sav smeten tu mladu, lijepu ženu, koja se s tolikom nevinošću i bezazlenošću zabavljala sa svojim društvom, naginjući tako dražesno svoju glavu s tamnim uvojcima, i koja unatoč svoje veselosti nije ni časak zaboravljala na svoje dostojanstvo. Dosada mu nije bila odvratila ni jedan od tih njegovih plamenih, izgarajućih pogleda, ali je sada, nakon što se ponovno bila kucnula sa svojim društvom, lijepa

gospođa u zelenom bacila jedan objestan pogled prema njemu.

Pave se začudi sama sebi i malo se zastidi. Nije više smjela piti vina. Ponovno se zaogrne ozbiljnošću i dostojanstvom i obrati se Dobneru s pitanjem, da li će sutra u jutro kola zaista točno doći po nju.

— Evo upravo onoga, koji će nam to najbolje znati da kaže!

Bio je ušao neki stasiti, elegantno odjeveni čovjek u salonskom kaputu i visokom ovratniku i pošao klanjajući se od stola do stola.

— To je gospodin Jak, vlasnik »Austrijskog cara«! Vrlo znamenit čovjek, prijatelj maršala Radetzkoga — predstavi Dobner.

— Zar poznajete grofa Radetzkoga? — upita Pave sa zanimanjem.

— Gospodin nam je maršal prije četiri godine ukazao veliku čast, da prilikom Careve posjete proboravi tjedan dana u ovoj kući.

Gospodin se Jak sada raspita, da li je gospođa majorica zadovoljna svojim sobama, i uvjeravao je, da će kola za putovanje u Trst biti svakako pripravna sutra u jutro u šest sati. U gostionici »Kruna« u Postojni bit će izmijenjeni konji, a on bi im preporučio da tamo i objeduju.

Sir i voće bilo je doneseno na stol i opet odneseno, i gospodin je Dobner sad naručio još i crnu kavu.

Gostioničar je na svom ophodu upravo stigao do stola opernog pjevača, koji ga smjesta uplete u življahan razgovor, prisilivši čak gospodina Jaka da sjedne k njemu.

— Mogao bih se kladiti da ispituje gazdu o vama! — smijao se Orešković, ali Dobner, koji je mislio da Pavi ne bi bilo prijatno razgovarati o toj stvari, skrenuo je razgovor na nešto drugo upitavši, kakvim se novim pjesničkim djelom sada bavi Pero.

Pave se zacrveni:

— Ne znam. On rijetko govori kod kuće o tim stvarima. Ima mnogo prijatelja po cijelom svijetu s kojima se dopisuje i njima sigurno priča o svojim novim pjesmama. Svojoj ženi o tome ne govori ništa.

U njezinu je glasu bilo tuge i njezina je obijesnog raspoloženja nestalo. Dobner to primijeti i bilo mu je žao. Dok je još razmišljao, što bi joj utješljivo mogao reći, Pave je već bila ustala.

— Kasno je, a sutra moram rano ustati, — rekla je onom umornom potištenošću, što ju je često znala iznenada obuzeti.

— Zar ne ćete još ispiti crnu kavu? Upravo je donose.

Oba su gospodina bila iskreno ožalošćena.

— Ispijte je u sjećanju na mene! — našali se ona dok im je pružala ruku. — Mnogo vam hvala na lijepoj večeri. Hoću li vas još vidjeti sutra u jutro?

— Naravno. Bit ćemo kod vašeg odlaska, da vas ukrcamo. Dobar počinak, milostiva gospođo! Dobar počinak!

Pave primi rukoljub svojih kavalira i uputi se brzo prema izlazu. Sa svih su stolova gledali za njom.

— Zašto je otišla tako brzo? Misliš li da je mušičava? — upita zabezeknuti Orešković, miješajući svoju kavu.

— To je moja krivnja. Rekao sam neku glupost, što ju je zaboljela. Ta je mala pjesnikova žena velika sirota!

Dobnerove su svijetlo-plave očinski dobre oči još uvijek zamišljeno gledale smeđa vrata, za kojima je Pave već davno bila nestala.

*

I opet kao dan prije: odlazak u ranu zoru: Opet su zimski odjevenu djecu vodili niz polumračne stepenice, i opet su sluge vukli kovčege, i opet su stajala velika putna kola u nježnoj, vlažnoj magli pred vratima.

Dobner i Orešković bili su vjerno na mjestu, prisustvovali su Pavinom doručku u maloj gostinskoj

sobi i uvjeravali je, da je gospodin Kosmar, kočijaš, kojega je bio naručio gospodin Jak, njima dobro poznat i nadasve pouzdan čovjek. Zatim su se još malo šalili s djecom, Orešković je svoje kumče uzeo u naručaj, a Dobner se divio lutkama malih djevojčica. Dok je društvo prolazilo trijemom, opazi Pave opernog pjevača, kako je napola sakriven stajao za stupovima, što nose stubište. Stajao je tamo dosta plaho i gledao smeteno mimo njih.

Pred putnim se kolima približi gostioničar i povede gospodina Dobnera na stranu. Nakon kratkog se razgovora major vratio Pavi i zapitao, da li bi tenor, gospodin Lorenzoni, smio do Trsta putovati s njima. On je zakasnio na carsku poštu, što polazi u dva sata noću i bio bi pripravan da snosi polovicu putnog troška.

Pave je bila vrlo smetena i nije u prvom času znala što bi odgovorila. Najprije je pomislila, da bi time zaista bila za nju jeftinija vožnja. A zar ne bi bilo i prijatno, kad bi za vrijeme dugog putovanja imala i drugog društva osim neprijazne Sante i male djece? Ne bi li joj muška zaštita mogla biti i od koristi?

Šteta! Da se je radilo o Dobneru ili o Oreškoviću! Ali taj napudrani komedijaš s drskim, zaljubljenim ženskim očima, što je već dva dana slijede! Opazila je, kako je Santa promatra strogim i lukavim pogledom.

— To je nemoguće, — rekla je Dobneru. — Kakve li zamisli! U kolima punim male djece ne treba stranih osoba! Osim toga nema ni mjesta.

— Nema mjesta? — upita Dobner. — Mjesta bi već bilo. Ali potpuno shvaćam, da bi vam društvo strana čovjeka bilo neprilično. Obavijestit ću ih o vašoj odluci.

Dobner je smiješkajući se pogledao Pavu. Perina je žena bila isto toliko lijepa kao i kreposna. Peri se može čestitati. S nekoliko je riječi obavijestio gostioničara da gospođa ne želi stranog društva.

Putnici su se ukrcali u kola, časnici su mahali za njima, gospodin se Jak klanjao, a iz hodnika zurio je tenor s očajnom čežnjom u očima za kolima, koja su odmicala.

*

Duga vožnja od nekoliko sati kroz maglu bila je dosadna. Pave nije mogla ni razabrati kraj kroz koji su prolazili. Katkada bi jedino iz mliječno-bijele koprene izvirivala pojedina debla, hridine, plotovi, i vrata kuća. Djeca su srećom spavala skoro čitavim putem. Prodrmana i na smrt umorna sjedila je Pave u svom kutu sa željom da učini samo nekoliko koraka, da iziđe iz tog zagušljivog zatvora.

Bez sumnje su već bili prošli mnoge šume i mnoga naselja — magla je sad bila raskinuta, te se pokazalo malo nebeskog plavetnila — kad su kola konačno stala pred lijepom bijelom kućom u nekom prijatnom gradiću.

— Postojna! Milostiva će gospođa biti zadovoljna, što može malo izići, a i male gospođice! — Kočijaš otvori vrata i cijelo se društvo spusti na prijatno čvrsto tlo urednog dvorišta.

Pave zatraži odmah sobu, kako bi se djeca mogla oprati i presvući i gdje će se i ona sama moći malo odmoriti poslije ručka.

Dok je još bila zauzeta umivanjem prašnih lica malih djevojčica i dok je Santa upravo presvlačila malog Dušana, pokuca netko na vrata. Sa smetenim je smiješkom ušla neka žena u visokom stepenu trudnoće. Bila je to mlada žena gostioničareva, a došla je da se upita za neke pojedinosti u pogledu objeda, što ga je bila naručila Pave, no činilo se da je više došla iz želje da vidi djecu. S plahom je nježnošću pogladila djevojčice po upravo počešljanoj kosi i promatrala s očitim zanimanjem kako Santa previja Dušana u nove pelene.

— Mora da je mučno putovati s tako malom djecom, milostiva gospođo, — rekla je s obazrivom

ljubeznošću. — I vi putujete odmah dalje i ne ćete ovdje prenoćiti?

— Moramo još večeras biti u Trstu, — reče Pave i ponudi gostioničarki mjesto.

— O ne, ne, moram natrag u kuhinju. Dakle, želite parmezana k juhi od riže, a krumpir da bude s maslacem? Sve će biti pripravno za četvrt sata. Nadam se, da će vam prijati. — Izišla je hodajući prilično teško.

Objed je u udobnoj blagovaonici prošao u vedrom raspoloženju. Svi su se osjećali kao oslobođeni, što su se konačno smjeli ispružiti i protegnuti i posluženi od hitre djevojke uživati za čisto prostrtim stolom u ukusno priređenom toplom objedu. Gostioničarka se opet pojavi i dovede i svog muža, pa su oboje s ganućem promatrali djevojčice koje su jele s najvećim tekom.

Jedva što su dovršile objed, ukaže se kočijaš i opomene ih na odlazak. Vrijeme se bilo razvedrilo. Bilo je skoro vruće na suncu, što je sjalo s podnevnog tamnoplavog neba. Sada su spustili krov kočije i svi se ukrcaju u najboljem raspoloženju zbog sjajnog vremena.

Prijazni su domaćini stajali na vratima i mahali, a kočijaš je upravo potjerao konje, kad iznenada uđu u dvorište druga putna kola slična njihovima. Iz otvorenog se prozora naginjao zureći zabezeknuto i ljutito za odlazećom kočijom gospodin Lorenzoni, tenor iz Ljubljane.

Kočijaši su vjerojatno bili znanci, pa su jedan drugome dovikivali pozdrave. Dok su Pavina kola uz pucketanje bića i glasne povike konjima u velikom luku skrenula na široku državnu cestu, opazila je još, kako je kočijaš drugih kola sišao sa svog mjesta i burno nešto dokazivao svom putniku, koji je stajao na prozoru i razmahivao se žestoko rukama.

— Gospodin bi htio odmah nastaviti put, — smijao se debeli Kusmar sa svog povišenog mjesta, — ali sve u svoje vrijeme. Dalje nego od Ljubljane do

Postojne mogao bih jedino sam vrag da tjera konje bez odmora!

— Taj je gospodin jutros zakasnio na poštu. Možda mora da još večeras stigne na koju lađu, — odgovori Pave suzdržljivo.

— Tako mi svete istine, taj gospodin hoće da stigne nešto savim drugo, a ne lađu! — promrmlja Santa, na što Pave nije odgovorila.

Malo je namrštila obrve, naslonila se na svom sjedalu i promatrala široki kraj. Što se je tiče taj strani čovjek, koji je sam sebi utuvio u glavu, da mora prevaliti ovaj put u njezinu društvu? Zar je svojom nasrtljivošću htio izazvati zle jezike svih kočijaša i gostioničara od Ljubljane do Trsta na njezinu štetu? Koje li sreće, što nije stigao ranije. Jer tko zna kakve li je smiješne prizore mogao još izavati, da ga je njegova kočija dovela samo deset časaka ranije u Postojnu!

Svježi, laki vjetar dune joj u lice. Visoki svod neba sjao je u plavetnilu, a valoviti kraj, što je kao između Beča i Graza mjestimice pokazivao polja i šume, a mjestimice opet mršavo tlo krša i tvrdolisnato grmlje, najavljivao je već blizinu mora. Duga sela sa prostranim gostionicama, čiji su ogromni slamnati krovovi počivali na stupovima podbočenim predvorjima, kovačnice sa širom otvorenim vratima, u kojima su plamsale vatre, i bučne radionice kolara svjedočili su da voze po glavnoj cesti, što spaja srce države s najvećom lukom njezinom. Mnoga vozila, visoko natovarena teretna kola i seljačke kočije, dolazila su im u susret ili ih je prestizao gospodin Kusmar. Na jednom se zaokretu sastanu sa carskom poštom. Mnogo je putnika sjedilo za prozorima žuto obojenih poštanskih kola, a poštar je sa svog visokog sjedala svirao na savinutom rogu veselu pjesmu, što se daleko orila i vrlo razveselila djevojčice.

Svježi miris vlažne zemlje i uvenula lišća miješao se s toplim isparivanjem konja, a crna koža prevlake po sjedalima, što je u novovjekovnoj željeznici tako

gadno zaudarala po čađi i dimu, ovdje je pod tim toplim podnevnim suncem Pavi odisala upravo divnom udobnošću.

Odmah iza Postojne pojavilo se je u priličnoj udaljenosti silno i široko brdo, što se mijenjajući samo malo svoj izgled, nije ni mnogo približavalo ni mnogo udaljivalo, te je poput stalnog pratioca zatvaralo pogled prema zapadu, dok je ostali kraj ležao otvoren pred njima.

Pavi je bilo kao da se vozi, uzvišena nad svim ostalim krajevima, po obloj zemljinoj površini i da je to tamno, sivozeleno brdo njezin jedini tmurni pratilac, koji treba da je ujedno i opominje i zaštićuje.

— Kako se zove ono brdo tamo preko? — upita gospodina Kusmara, koji joj veselo dovikne odzgor, da je to Nanos i da pripada gorskom lancu Hrušica. Nanos je neki pakosni patuljak, pa tko se izgubi na njegovom širokom vrhu, taj ne će tako lako naći opet svoj put. A priča se da je već mnogo putnika progutao.

Kad je Milica to čula, pogledala je plaho prema tom zločestom brdu i uhvatila majčinu ruku.

* *
*

Žena koja je stajala postrance na malom puteljku kad je zaškripio kotač i kočijaš sišao, te se zlovoljno i smeteno ispričavao, što će zbog nastalog kvara biti potreban kratak prekid vožnje — ta je žena bila neka zdepasta osoba srednjih godina. Bila je gologlava i nosila je crnu pregaču iz listera preko tamne haljine, a oko ramena kačkanu vunenu maramu. Držala je za ovratnik veliku sivu dogu.

Učtivim je riječima na talijanskom jeziku pozvala društvo da uđe u njezinu nedaleku kuću, dok kolar i kovač ne poprave štetu, a Pave sretna što ne će morati s djecom i prtljagom otpješačiti do najbliže gostionice, prihvati bez oklijevanja njezin poziv.

Kuća gostoljubive žene, izgrađena napola seljačkim, a napola gospodskim načinom, ležala je desno

od državne ceste. Bila je opkoljena s nekoliko gospodarskih zgrada, a bila je po svoj prilici prva kuća nekog mjesta, jer su se nedaleko ukazivali drugi krovovi.

Kad je Pave sa Santom i djecom ušla u tamni, pomalo zagušljivi hodnik, žena koja je išla pred njima glasno je dozivala i jakim glasom izdavala neke zapovijedi, a na to je posvuda u kući nastalo živahno kretanje. Neki vrlo visoki, plavokosi mladić, koji ih prilično nespretno pozdravi, i stari suncem opaljeni seljački sluga požure se kolima da donesu prtljagu, a debela i vesela sluškinja klekne pred djevojčice, da ih oslobodi od zimskih ogrtača. Žurno su donosili triješća, drva i stolnog rublja i Pave se uskoro nađe udobno smještena u lijepoj staromodnoj prizemnoj sobi pred stolom prostrtim za kavu. Strana je žena nalila kavu u šalice i narezala u jednake komade veliki nabujak, koji se našao na stolu kao nekom čarolijom. Žena se predstavila kao posjednica i udovica Emilia Kocijan. Neprestano je nudila Pavu i djecu. Dušana su bili položili na lijepim pokrivačem zastrtu postelju u kutu sobe, gdje je spokojno spavao, dok je Santa udobno sjedila u toploj kuhinji, te se u krugu služinčadi, koja je razumijevala talijanski, osjećala kao kod kuće.

Udova Kocijan imala je gustu crnu, glatko počešljanu kosu, u kojoj je blistala po koja bijela nit, usred okruglih, crvenih jabučica sjedio je veseo tupast nosić, ali su tamne oči gledale mirno i sjetno, a oko uzvinutih usana bile su urezane bolne crte.

Pričala je Pavi da je rođena Tršćanka i da je bila udata za slovenskog posjednika Franca Kocijana. Skinula je sa zida zlatnouokvirenu dagerotipiju mlade, crnokose djevojke, priznavši da ju je Pave još dok je sjedila u kočiji, podsjetila na njezinu pokojnu kćer, koja je kao malo dijete mnogo sličila Pavinim djevojčicama.

— Ja sam osamljena žena, — uzdahne i podigne s Pavinom dozvolom Cotiju na svoje krilo, kako bi je

lakše nahranila. — Muž mi je umro, kćer mi je umrla. A ja ovdje sama u tuđini. Ali što se tu može, signora, netko mora da nadgleda kuću. Tako sjedim ovdje u samoći i kuća mora da mi nadomjesti i muža i kćer.

Pave pomisli s mukom: »Zar mi se svi ljudi koje susrećem, moraju žaliti zbog nekog gubitka? Zar na svijetu postoje samo udovice i ožalošćeni roditelji?«

Plavokosi dječak uđe i upravi nekoliko smetenih riječi gospođi Kocijan. Ona ga predstavi kao nećaka svog pokojnog muža i reče mu ne baš odviše ljubezno:

— Pitaj sam signoru!

Na to dječak izmuca da je na kovčezima opazio neko ime... U sjemeništu bili su naučili pjesmu »Putnik«... Da li postoji možda neka veza između pjesnika, koji je ispjevao tu pjesmu i tog imena na kovčezima? Molio je da mu oprosti što tako zapitkuje.

Pave se zacrveni od radosti sve do ispod crnih uvojaka. Ima, dakle, u toj tuđoj kući, na stranoj, velikoj cesti ljudi, koji su čuli za Peru. To će mu odmah pisati. Dječaku odgovori ljubezno, da je »Putnik« pjesma njezina muža.

Mladić izmuca još jedamput:

— U sjemeništu smo je naučili na pamet! — a onda zašuti smeteno i sjedne nešto podalje od stola na neku stolicu. Zatim je dobio komad kolača, i dok ga je pažljivo jeo, nije prestao da šutke promatra Pavu velikim očima.

Gospođa je Kocijan pratila taj kratak razgovor bez zanimanja. Očigledno je mladićevo pitanje smatrala nametljivim, jer ga je naskoro s nekim nalogom otpravila iz sobe.

— Taj sa svojim sjemeništem! — reče omalovažavajući i naceri lice. — Mjesto da je zadovoljan, što će mu pripasti tako lijepo imanje, koje je bilo određeno za nekoga drugoga, da, za nekog sasvim

drugog — on kuka i jadikuje za svojim svećeničkim pozivom. Oprostite, signora, što vam je dosađivao.

— O, nije mi nimalo dosađivao, — usklikne Pave. Vrlo me je obradovalo ono što je rekao!

Ali ni to nije bilo pravo gospođi Kocijan. Sada je počela izvlačiti ladice neke stare škrinje od orahovine i prebirati po raznim, dobro pospremljenim kutijama i zavežljajima. Dozove Milicu i Cotiju i pokaže im nježne lutkice u svilenim haljinama, sitne kuhinjske lončiće iz pocaklene majolike, jednu usnu harmoniku i razne druge sitnice, pričajući im tiho, da su to sve bile igračke njezine male kćerke Teresine. S tim se igračkama igrala evo ovdje u sobi, dok je još bila tako lijepa i dobra djevojčica, kao što su to one sada.

Onda izvadi iz jedne sasvim male kutijice, spletene od šarene slame, srebreni lančić na kojem su visjeli iskićeni malim tirkizima, simboli Vjere, Nade i Ljubavi, i objesi taj pobožni nakit Milici oko vrata. Ova je ushićeno prihvatila dar i sjajući od veselja pozvala svoju majku da mu se divi. Međutim je Cotija užarenim obrazima bila pregledala sve blago u pretincu i odjednom se bacila na neki tamni predmet u kutu zgrabivši ga odlučno svojim malim rukama:

— Muf! Muf! Lijepi muf! Cotia hoće taj lijepi muf!

Predmet njezina divljenja bio je neki mali smeđi muf od baršuna, koji je bio postavljen svijetloplavom svilom i mirisao oštro po kamforu.

— Mali muf bi htjela? Mali muf Teresine da ti darujem? — Kućedomaćica ga neodlučno dohvati, ali je nato Cotia kriknula tako prodorno i sa licem crvenim od ljutine stisnula uza se što je jače mogla željeni predmet, a čas zatim započela je upravo očajnu dreku.

Pave se strogo zaprijeti Cotiji, ali je gospođa Kocijan sva uplašena pogledala dijete, što se deralo i rekla mu umirujući:

— Zadrži samo muf, ako ti se tako sviđa, ali ne zaboravi nikad da je to muf moje Teresine.

Dok je Pave zahvaljivala za darove i brisala suzno lice Cotije, dotrči Santa sva uzbuđena pokazujući prema prozoru s najvećom znatiželjom.

— Gospodin iz željeznice! Gospodin, koji nas je dostigao u Postojni! Juri kolima kao sam vrag!

Pave pogleda kroz rešetke prozora i opazi upravo još u zadnji čas putnu kočiju tenora, koje je brzo nestalo. Santa se tome vrlo veselila.

— On misli da smo mi već daleko naprijed! Kad bi taj znao da je signora u ovoj kući! — Ona se veselo smijala i sa zanimanjem gledala za kolima.

— Strani se gospodin žuri u Trst, — odgovori Pave hladno, ali je bila vrlo zadovoljna s takvim rješenjem. Sad se je mogla nadati, da se njihove kočije ne će više sastati. Nakon nekoliko časaka zamolila je gospođu Kocijan da pošalje nekog u selo, koji bi opomenuo gospodina Kusmara da se požuri, jer je poslije podne već bilo poodmaklo, a ona nije htjela da prekasno stigne u Trst.

Dok su se namještali u kolima, stajali su naokolo svi ukućani, pozdravljali i mahali im. Gospođa se Kocijan oprostila s mnogo rječitosti, pružila im pomno zamotani ostatak nabujaka kroz prozor i poljubila obje djevojčice u čelo. Pave je zahvalila na velikoj susretljivosti i obećala da će joj se javiti kojom viješću. Međutim je Cotia svoje ručice upravo strastveno zakopala u mali muf, koji je opet zatvorena kola ispunjavao oštrim mirisom kamfora.

KUĆA GOSPOĐE BIBE

Sobe u stanu gospođe Bibe bile su svijetle i vrlo udobne. Već je ovalna pločica od mjedi s lijepo ispisanim imenom Zanoner na bijelim ulaznim vratima djelovala prijazno i izazvala povjerenje. Namještaj je u tim sobama s mnogo prozora bio iz onog vremena, prije dvadeset i pet godina, kad je gospođa Biba bila pošla za svog muža, koji je sad već počivao u miru Božjem na groblju San Giovanni. Pokućstvo je po modi onog vremena bilo hladno i ukočeno, u tim sobama nije nigdje bilo nemirna, zaobljena, istokarena ukrasa, a ni rojta ili resica. Tapete po zidovima i prevlake na pokućstvu bile su prugaste i mirnih, svijetlih boja, okrugli stolovi od trešnjeva drveta bili su pokriveni mrežanim i kačkanim postolnjacima, a do vrata visjele su trake za zvonca sa staklenim dršcima, izvezene šarenim biserima. U tom je carstvu gospodarila gospođa Biba, koščata žena visoka rasta s kosom razdijeljenom u sredini, visokim čelom, širokim ličnim kostima, blagim iskusnim očima i velikim izražajnim ustima. Ma da nije bila ni malo lijepa, njezina je pojava ipak djelovala gospodski, upravo kraljevski dok je njezina najmlađa kći, dvadeset godišnja neudata Carlotta, koja je s njom živjela u kući, bila doduše ljepša i nježnija ali prilično osrednja ličnost. Po svojoj je naravi više pripadala obitelji svog pokojnog oca, koji je bio — kako je Pave doznala — miran i čedan čovjek, dok je gospođa Biba rođena Loro bila kći vrlo ugledne i nadasve časne obitelji i sestra gospodina Antonia Lora, koji je u gradskoj upravi zauzimao mnoga časna mjesta. Kuća u Motti di Livenzi pred Trevižanskim vratima u kojoj je stanovala i čiji je prvi

sprat bila iznajmila Pavinom šurjaku, pripadala je također obitelji Loro. Stajala je u jednom redu sa sličnim bijelim, prostranim dvokatnicama, sazidanim za vrijeme Napoleona, što su zajedno sačinjavale ulicu, koja je iz grada vodila sve do preko rječice Monticano.

U sobama gospođe Bibe nalazio bi se u svako doba dana po koji gost, ponajviše gospođe i djeca. Mnogobrojna njezina rodbina, prijateljice njene kćeri kao i gospođe iz prvog kata dolazile bi s ručnim radovima u ruci, veseleći se unaprijed što će naći ugodno društvo. Pozvonile bi na bijelim vratima, a zatim sjele uz koji od onih okruglih stolića na stolice od trešnjeva drveta s prugastim prevlakama. Gospođa im je Biba često pružala utjehu i savjet u svim poslovima i brigama ženskog srca, svako bi dijete susretala s največom nježnošću i svi bi se tmurni časovi rasvijetlili i skratili u njezinoj majčinskoj blizini.

Već od prvog časa svog dolaska u Mottu, kad je prije devet dana uz pljuštanje kiše, sva izmorena i napola bolesna od jučerašnje vožnje lađom, stupila na vlažno tlo kućnog vrtića, susrela je Pave gostoljubivo prijateljstvo gospođe Bibe, a Milica i Cotia njezinu nježnu ljubav.

Kroz navorane zastore moglo se vidjeti kako neprestano pada kiša po krovovima grada i na skoro već potopljene vrtove. U sobi su se nalazile osim kućedomaćice i Pave, još i njezina mlađa sestra Giuseppina, nazvana Bepi, čije je gostoprimstvo Pave upravo uživala, zatim djevojka Carlotta i neka starija rođaka gospođe Bibe, pripadnica obitelji Zanoner, neka neznatna, brbljava stara usidjelica s mišjim licem, što se je još više produžilo i zašiljilo, jer je nasred glave nosila visoku punđu sijede kose. Ipak je ta stara djevojka bila vrlo dobroćudna i jedini je njezin porok bila upravo nezasitna znatiželjnost. U jednom su se kutu sobe igrali Milica i Cotia i njihov petgodišnji bratić Miro sa starim kockama za gradnju.

Gospođa je Biba sjedila za najvećim okruglim stolom u sredini sobe i bila zaposlena nekim zamašnim švelom. Sama je šivala sve haljine za sebe i za svoje kćeri, i za one dvije već udate, jer je bila vrlo vješta tom poslu. U tom se poslu ne bi dala smesti nikakvim posjetom, osim ako bi došao njezin vrlo cijenjeni brat Antonio Loro. Kad bi se on pojavio, odložila bi smjesta i najljepšu tkaninu, škare za krojenje, mjerilo i naprstnjak i uputila se s njim u susjednu svečanu sobu za primanje. Ali nad ženskim društvom što bi se obično sakupio oko nje, vladala je sa svog mjesta za krojačkim stolom.

Pavina je sestra Bepi bila viša i jača od nje, ali su im lica po svojim pravilnim crtama bila vrlo slična. Bepi je bila flegmatična žena od dvadeset i šest godina, put joj nije bila tako svježa kao Pavina, ma da je ova bila bolećiva, već je njezino lice pokrivala jednolična bljedoća. Sestre su sjedile jedna pored druge na prugasto presvučenom kanapeu, Bepi je imala pred sobom na maloj pletenoj klupici okruglu košaricu od pruta, prepunu rublja za krpanje. Pokušavala je da polaganim i ustrajnim radom svlada taj posao. Pave je držala u ruci komadić šarene vunene tkanine i nemarno ga obrubljivala, dok je Carlotta, kćerka gospođe Bibe, sjedeći u udubini prozora šivala u službi majčine stroge i neumoljive zaposlenosti tako grozničavom brzinom, da je igla samo letjela. A stara je usidjelica Marieta Zanoner plela neki ogromni pokrivač neodređene sive boje, pri čemu je po običaju talijanskih pletilja pričvrstila za pojas jednu od pletaćih igala.

— Cotia, anđele moj, smiješ da radiš sve što hoćeš, samo penjati se s cipelama na taburet, to n e s m i j e š! — povikne gospođa Biba odlučno, ali s mnogo prijazne topline i Cotia je smjesta posluša. Ona pogleda ženu za krojačkim stolom onim svojim osobitim, dubokim pogledom i prekine bez otpora svoje penjanje.

— Dobro dijete! Poslušno dijete! — Stara je gospođa Zanoner ispod svojih podignutih očala po-

gledala prema kutiću, gdje su se igrala djeca, dajući tim riječima oduška svom udivljenju. Poput svih žena, koje pomalo stare, pa su već isključene iz kola života i prisiljene da žive osamljene i bez obitelji, trudila se i gospođica Marieta zdušno i iskreno, da se pokaže neophodno potrebnom i korisnom u kućanstvu moćnije rođake, koja je još uvijek stajala kao usred života, a u prvom redu da sve njezine veze i poslove smatra svojima, kako bi ispunila prazninu svog vlastitog života. Sudbina nije dodijelila zrelim godinama dične gospođice Mariette veći sadržaj od toga, da sjedeći na rubu života svoje daleke rođakinje gospođe Bibe, promatra ispod podignutih očala njezine radosti i brige, da voli njezinu obitelj, da upozna sve njezine prijatelje i da bude — doduše ne baš pretjerano ljubljena, no ipak uvijek rado viđena tetka tog kruga prepunog života. Uživala je što je bolje znala u tom tuđem životu i uzvraćala za ovu milost svojim rođacima nepokolјebljivom vjernošću, uvijek spremna na sve usluge.

Otkad se Pave bila pojavila u Motti, bila je predmet žive znatiželje ali i srdačnog saosjećanja stare usidjelice, koja je neumorno željela da uvijek iznova čuje sve pojedinosti o tegobnom njezinu putovanju. I sad je opet pristupila kanapeu, a da pri tome nije ni na čas prekinula svoje pletenje, i odbivši odlučno ponuđeno joj mjesto zapitala:

— Koliko ste dana bili na putu, gospođo Pave? Carlotta mi je rekla četiri! To je bilo strašno! Ne mogu da to vjerujem!

— Putovali smo pet dana, a četiri smo puta prenoćili, jedamput u Ljubljani, dva puta u Trstu, jedamput u Veneciji. Od Beča do Ljubljane vozili smo se željeznicom, od Ljubljane do Trsta kočijom, od Trsta do Venecije lađom, razumije se, od Venecije do Trevisa opet željeznicom, a od Trevisa do Motte poštanskim kolima. U Veneciji me je dočekao moj šurjak. Prekjučer je bilo osam dana što smo stigli večernjom poštom.

Pave je pričala površno. Već je toliko puta morala opisati svoj put, da joj je konačno bilo dosadilo.

— O Bože, Bože, pet dana, i to s tako malom djecom! Sirota majka! Sirota djeca! I tako sama, bez gospodina supruga!

— Nažalost! — uzdahne Pave. Upravo je na čas bila zaboravila s kakvom je bolnom čežnjom očekivala pismo od Pere. Od njihova rastanka u Beču bila je još uvijek bez ikakvih vijesti.

— Kada dolazi pošta iz Udina? — upita Bepu.

— Trebala bi stići upravo u ovo vrijeme.

Bepi je mirno i nemarno kao neki stroj, usmjeren na spori hod, pokrivala mrežama od niti jednu rupu za drugom na poderanim petama čarapa.

— Zar si opet u brizi? Zašto to? Već će pisati. Od Beča do nas je dalek put. Znaš i sama kako ste dugo putovali.

Pave se nestrpljivo namršti. Bepi se u svom nepokolјebljivom miru uvijek trudila da riječima umanji težinu svih briga i da zaniječe opravdanost svakog nemira i svake žalosti. Kakve li koristi od takve sestre!

— Sve su novine ispunjene opisima kolere. Pa kako ne bih bila zabrinuta?

— Koješta! Zašto bi upravo Peru snašla kolera? Uvijek negdje hara kolera, ali još nikad nije ni jedan naš znanac obolio od nje! Upravo si zadovoljna kad pronađeš neki razlog zbog kojeg smiješ biti zabrinuta.

Iako je gospođa Biba bila vrlo zaokupljena time, da pričvrsti papirnati kroj na široko isprugani mohair sive i ljubičaste boje prebačenog preko stola, ipak nije prečula ni jedan razgovor što se je vodio u sobi.

Zar naša mala signora nije još primila nikakvo pismo od svog gospodina majora? — dovikne im od svog stola. — Samo strpljenja! Strpljenja! Ipak na kraju stignu sva pisma, gospođe moje, pisma iz Beča, kao i pisma iz Padove! — Primjedba o pismu iz Padove odnosila se na njezinu vlastitu kćerku, koja je

sjedila skrivena za zastorima prozora i zacrvenivši se pogledala bolnim pogledom svoju majku.

— Uostalom, imam još neku novost! — nastavi domaćica. Bila je pričvrstila kroj i počela da po njemu kroji tkaninu, ostavljajući rub od po prilici jednog prsta širine. — Imam neku novost! — njezin je glas vabio i moljakao za pažnju: — Što mislite?

Nitko nije mogao slutiti, kakvu je novost znala gospođa Biba. Ali ona pogleda naokolo po sobi, veselo se nasmiješi i reče:

— U prosincu dolazi ovamo operna stagione. Što kažete sada?

Gospođica Marietta je bila prva, koja je pristupila stolu sva sjajući od veselja i izrazila svoje mišljenje, da tu milost sudbine treba bez sumnje pripisati brizi gospodina Antonia Lora.

Ali je i mlada Carlotta napustila svoj zaklon kraj prozora i htjela doznati, da li je to sigurno i da li se mogu nadati dobrim pjevačima.

— To je ono isto društvo, što je već bilo kod nas o pokladama prije dvije godine. Govori se, da imaju samo novog tenora.

Bepi nakrivi usta: — Primadonna sigurno nije postala mlađa! Sjećate li se još, kako se prenemagala i bacala glavu unatrag, to staro gvožđe.

— Imala je lijep glas, a to je u operi glavno. A za novog se tenora čuje, da je sjajan. Kao prvu operu davat će »Rigoletta«.

Opet je Pave pomislila na Peru. »Rigoletto« je bila njegova najmilija opera. Gdje je to nedavno čula govor o nekoj izvedbi »Rigoletta«? Ah da, u Ljubljani prigodom one prijatne večere s Dobnerom i Oreškovićem. Da li je Pero zahvalio obojici prijatelja za njihovu uslužnost? Kad bi samo dobri Dobner bio ovdje, znao bi sigurno da je nekako utješi u njezinoj nestrpljivoj brizi. Kako je ono rekao: »Treba podložiti svoju volju nekoj višoj volji, to je jedina moguća sreća na ovom svijetu.« Da, to su bile opet takve riječi, što zvuče tako krasno i uzvišeno, a ipak ne mogu da smire pravi živi jad živog čovjeka. Ili

je možda samo njoj bio uskraćen pristup k takovoj mudrosti? Čeznula je za utjehom, ali je nigdje nije nalazila.

Kiša je prestala. Voda se cijedila s krovova, a među raskidanim oblacima što su se polagano razilazili, ukazalo se crveno večernje sunce.

Pave ustane i oprosti se od domaćice. Htjela se još malo prošetati, jer joj je njezin šurjak preporučio kretanje. Pozvala je svoje male djevojčice, koje su međutim usrdno zamolile majku, da bi im dopustila nastaviti igru s kockama. Kako se i gospođa Biba pridružila njihovoj molbi, pošla je Pave sama.

S prozora na stubištu vidjela je da je sunce na zalasku pretvorilo maglovito i oblačno nebo na zapadu u ružičasti vatromet. Koprena vlage visjela je nad ovim krajem, a iz sporih voda riječice Monticano što je nedaleko presjecala cestu, dizale su se maglene krpe.

Pave uđe u Bepin stan u prvom katu, koji nije bio tako svijetao poput stana gospođe Bibe nad njim. Tu je doznala, da poštar još nije došao, osvjedočila se da Dušan mirno spava pod nadzorom dojkinje, koja je plela neku bijelu čarapu, a zatim je izašla na ulicu. Zrak je bio blag i ugodan, ali se ulica zbog kiše pretvorila u gustu kaljužu. Stavljajući pažljivo nogu pred nogu pošla je duž kuća dok nije stigla do gradskih vrata, gdje su joj kamene ploče olakšale hodanje. Na vlažnom kamenom pločniku prostranoga glavnog trga otsijevalo je crveno sunce na zalasku, dok su se iz tame presvođenih malih dućančića već točila mutna svijetla. Nekoliko je ljudi šetalo po trgu, koji su po svoj prilici kao i ona bili željni da nakon dugih kišnih dana uživaju malo u kretanju i u svježem zraku. Pred poštom s dvoglavim orlom nad ulazom bilo je prazno i mirno, i Pave po tome zaključi da pošta iz Udine još nije stigla.

Pod posvođenim ulazom hodao je amo-tamo malim, neprirodnim koracima neki čudan čovječuljak. Bio je gologlav i duga mu je plava kosa padala u uvojcima sve do ramena. Nosio je baršunast kaput,

hlače do koljena i svijetle čarape. Nasmiješio joj se s tolikom samodopadlivošću, koja se mogla pričinjati djetinjastom, ali je Pave smjesta osjetila neko nesvijesno gađenje. Kako je u želji da dozna nešto pobliže o dolasku poštanskih kola oklijevala pred vratima i ogledavala se za kojim poštanskim činovnikom, nagovori je dugokosi čovjek podižući vjeđe taštim pogledom i zapita, da li signora nešto traži. U Pavi je sve više raslo gađenje prema tom ženskasto nježnom čovječuljku, čije lice nije odavalo njegovu starost. Mogao je biti još prilično mlad, ali isto tako i već blizu četrdesetoj godini. Nije željela da primi nikakvih uputa od njega. Zahvaljujući mu jedva čujnim glasom, klizne mimo njega i odluči da će na mostu preko Livenze izglédati za poštanskom kočijom. Sunce je već bilo zašlo, ali je skoro čitavo nebo bilo prekriveno sitnim valovima ružičastih oblaka, što su osobito na istoku polagano blijedili u ljubičastu i sivu boju. Njihov titravi odraz plesao je na lijenim vodama od dugotrajnih kiša visoko nabujale blatne rijeke. Pave se nasloni na ogradu mosta i pogleda niz vodu. Grad i njegov campanile ležali su na desno, a na lijevo su lijepu obalnu ulicu sačinjavale male ladanjske kuće izgrađene po južnjačkom ukusu s vrtovima, kamenim balustradama i željeznim ogradama. Sama obala rijeke bila je obraštena gustim grmljem, ali su sada johe i vrbe, što su se ljeti sigurno divno zelenile, stršile poput tužna siva šipraga.

Tiho žuborenje Livenza zvučilo je Pavi poput slatke uspavanke. Voljela je glas vode više od svake glazbe ovog svijeta. Doduše, ništa nije bilo tako slatko povjerljivo i pouzdanja vrijedno, ništa nije toliko smirivalo čežnju i bilo vrijedno toliko čežnje kao pjesma mora, koje je zapljuskivalo vrt na Lukoranu, hujalo, šaptalo i umiljavalo se oko ostrva, i njegov joj je zvuk dan i noć ležao u ušima poput divne zlatne pozadine pred kojom se odigravao njezin život. Ali je i tiho klizanje rijeke bilo lijepo. Tekla je poput blaga razgovora, kao da je sobom odnosila svu težinu,

uspavljivala svu žalost i znala na sva pitanja tihi, blagi odgovor. Pave se sjeti kako je Pero jednom bio rekao: »Nema ništa ljepše na ovom svijetu od igre svijetla na površini vode.« Peri nije bila potrebna utjeha. On je vladao životom i znao za sebe ugrabiti sav zanos i svu ljepotu. Ali ona, kojoj nije bila toliko potrebna ljepota, koliko utješljiva pomoć, izmijenila je njegove riječi pomislivši da ništa više ne smiruje od tajnovitog žuborenja vode.

Iz daljine se začuje topot konja i buka kotača. »Eto, dolazi pošta!« pomisli Pave, ali kad se okrenula, ugledala je kola svog šurjaka Mihu, kojima je sam upravljao. Ona mu mahne rukom i on se odmah zaustavi.

— Šetam malo, kako si mi to naredio! — dovikne mu.

— Bravo! — odgovori on svojim ugodnim, prijaznim glasom. — Ali ne ćeš li ući u kola? Imam nešto za tebe.

— Pismo od Pere? — upita ona smjestivši se do njega, a srce joj silno zakuca.

— Tako je. Sreo sam poštara već prije dva sata, kad sam upravo namjeravao da pođem kući. Međutim su me pozvali u Quarterezzu, pa tako nisam stigao kući. To mi je pismo gotovo pregorjelo kaput, jer sam znao kako ga željno očekuješ.

Pave samo uzdahne: — Hvala Bogu da je stiglo!

Kotači bi kod svakog okretaja poprskali blatom i njih i kola, a onda su drndajući prešli preko gradske kaldrme, da bi za Trevižanskim vratima ponovno zapali u blatu, dok se konačno kola nisu zaustavila pred kućom Lorovih. Pave požuri uza stepenice, a mali je plavkasti omot Perina pisma upravo gorio u njezinoj ruci.

Stol prostrt za večeru bio je prepun raznih manjih i većih zdjela, a Vizza, mršava i vedra sluškinja, donosila je užurbanim koracima s prevejanim licem i puna uslužnosti još dalje zdjele.

Giuseppina je imala običaj, da sama posluži sve članove obitelji. Ona je taj posao izvršivala stojećki,

nagnuvši se lako nad stolom. Naslagala bi čitava brda pečenih srdela i krumpira, salate, maslina i drugog povrća na tanjure, koje bi zatim pružala članovima obitelji. Svom sinčiću Miri, koji je zadovoljno i crvenih obraza sjedio do nje, usitnila bi vrlo pažljivo svako jelo.

— Kod tebe se vide sva naša domaća jela, — reče Pave s oduševljenjem.

— Što ćeš, Miho voli dalmatinska jela! On se muči čitav dan, zar da onda ne dobije ni onu hranu koja mu prija?

Sada je i Bepi sjela i svi su pobožno jeli. Pave pomisli s kajanjem, kako se nije nikada brinula, da bi za Peru priredila domaća jela. Uvijek je prepuštala sastav obiteljskog jelovnika slučaju, već prema mjestu, gdje su upravo boravili, i Pero bi strpljivo jeo sve što bi skuhala baš ne odviše vješta služavka.

— Dakle, što ti piše Pero? Vidiš li, da ga ipak nije uhvatila kolera! — Bepi se nasmije svojoj sestri.

— Ne, hvala Bogu, zdrav je. Mislim, da mu je čak i pomalo drago, što smo otišli. Sad ima bar malo mira. Posljednje je vrijeme bilo vrlo teško za njega. U brizi je za naše zdravlje. Miho, ne bi li mu ti htio pisati! Tebi će kao liječniku vjerovati da je meni i Furettu već bolje.

Miho podigne s tanjura svoje dobroćudno, svježe i široko lice s okruglim očima i kratkim crnim brčićima i okrene se Pavi:

— Pave, sve ću učiniti za tebe, to znaš i sama. S Bepinim sam dopuštenjem tvoj postojani udvarač. Ali pisati, ne, pisati moraš sama. Moja je odvratnost prema pisanju tako silna da zbilja ne znam što bi me moglo prisiliti da je svladam. Poručujem Peri, da razvitak Dušanov smatram povoljnim, kao što sam već rekao i da ni tvoj kašalj ne smatram opasnim. Za nekoliko ćeš sedmica biti zdrava. Da li uzimaš lijek?

Pave je naravno uzimala lijek.

— Dobro, onda samo jedi što više možeš. Uzmi još od onih srdelica, i evo ove buče, što ih je ukiselila Bepi, upravo su izvanredne! Idi kreći se što više na svježem zraku! Kad su moja kola slobodna, možete se uvijek izvesti, čuješ li, Bepi? Pave je odviše skromna, da bi ih sama zatražila.

— Hvala, Miho, vrlo si dobar! Ustalom, Pero mi piše da je konačno prodao kola, što smo ih imali u Karansebesu. Uzeo ih je neki gostioničar iz Oršove.

Bepi je bila oduševljena: — Eto, vidiš! I zbog tih si se kola mučila! Vidiš li sada, kako se sve riješilo na najbolji način.

— Da, prodana su, — uzdahne Pave, ali vrlo loše. Dobili smo samo 240 forinti. Bila su to lijepo nova kola. Računali smo sa sigurnošću na 400 forinti.

Bepina je spokojnost bila nepokolebljiva:

— Što se kupuje, mora se skupo platiti, a hoćeš li da prodaš, ne ćeš dobiti ništa. Tako je to na svijetu.

Vizza, koja je uvijek tako užurbano ulazila i izlazila, da joj je crna kosa lepršala oko lica, stavila je sada na stol južno voće i zdjelu s kolačićima od badema, od kojih su neki bili bijeli, a neki ružičasto i smeđe obojadisani.

— Ah, feve di morte! — reče Miro, koji je dosada mirno i marljivo jeo. — Nisam znao da ih još ima! — Sav je sjao od zadovoljstva.

I Pave je bila oduševljena: — Svakih sam ih Svisveta bila željna! — I obrativši se Mihi, reče: — Bepi umije da pribavi sve što je dobro. — Ona zagrize zamišljeno u ružičasti kolačić, što je prhko zaškripio pod njezinim zubima i prijatno zamirisao po gorkim bademima . . . — Ah, Bepi, čovjek ne bi smio otići i živjeti po tuđim zemljama, gdje je sve drukčije no što smo bili navikli u djetinjstvu!

Prije no što je pošla na počinak izvadila je iz džepa svoje haljine Perino pismo.

»Budi hvaljen veliki, veliki, neshvatljivi Bože, što si mi dopustio da opet u svojim rukama smijem

držati pismo Perino«, pokuša njena neuka duša molitvu zahvalnicu. Usne mlade žene žarko su poljubile plavi papir. U svijetlu svijeće na noćnom stoliću promatrala je Perin lijepi, čvrsti, a ipak nježni rukopis, što je tako jasno i bez krzmanja tekao po papiru. Ushićeno je promatrala engleski listovni papir s vodenim znakom »Bath« u lijevom gornjem kutu, koji je papir Pero u posljednje vrijeme najradije upotrebljavao, i njegov potpis na kraju treće stranice, taj ljubljeni »P«, što se sastojao od nesagibivo uspravnog debla bez ikakve razgranjenosti i od velikim zamahom zaobljenog gornjeg polukruga.

Nije ni sama sebi htjela jasno priznati, da je zapravo bila malo razočarana kratkoćom tog pisma. Pero je ponovno i sa zabrinutošću pitao za zdravlje njezino i njihove djece. Opominjao ju je da bude štedljiva i s mnogo ozbiljnosti, skoro strogosti zahtijevao da poput njega samog dobro promisli prije svakog izdatka, jer je potrebno da već sada započnu sa štednjom novca za njihov povratak. I konačno je priznao da nakon svih briga i muka posljednjeg vremena osjeća svoju samoću skoro kao neko olakšanje. Zar to nije bilo shvatljivo? Nije li on posljednjih mjeseci morao pripravljati sva ta putovanja i selenja? A zatim je došlo rođenje dječaka, njegovo slabo napredovanje i konačno Pavina bolest — nije li sve to spalo na Perina leđa? I nije li opet bio upregnut u novi jaram briga i nemira, čim bi se umoran i ljutit vratio iz službe kući? Zar je bilo čudo ako je sada u svojoj iskrenosti pisao: »Odahnuo sam, muke posljednjeg vremena bile su mi već skoro preteške.«

Ali, ako može tako da piše, zar je onda još ljubi?

Pave je sjedila na svom krevetu, svijeća je tiho gorjela. Rumene od sna i dražesne spavale su djevojčice u svojim ograđenim dječjim krevetima.

Sjedeći tako položila je glavu na jastuk i poput crne plime dizale su se u njezinoj nutrini žalost i samoća sve do dna srca.

Ah, kako je mrzila samu sebe, kako joj je bilo odvratno to biće što se naziva Pave i o kojemu su često govorili da je vrijedno ljubavi, da je milo pa čak i lijepo stvorenje, koje su njezina djeca nazivala svojom majkom, tu ženu kojoj je Pero u čudnoj nekoj zabludi jednom poklonio svoju ljubav. Kako je mrzila tu varljivo rascvjetanu put, tu svoju lijepo udešenu kosu, taj svoj nedostatni duh, svoju lijenu volju, čitavo to svoje biće, što je zbilja bilo posljednje stvorenje na svijetu!

Zar je čudo, da je Pero više ne ljubi? Ili je ipak možda još ljubi? Zar da u svom očaju sama sebe vara?

Ponovno otvori pismo. Kako je ono završilo?

»Zbogom, draga moja, poljubi mi moje djevojčice i piši skoro svom Peri.«

Pave ustane, pođe k djeci i poljubi ih tiho i nježno, da ih ne bi probudila. Milica je dalje spavala, ali Cotia otvori oči, nasmiješi se majci i izgovori »Mau«, to slatko ime, kojim je od malena dozivala svoju majku, pa odmah ponovno zaklopi oči.

Nešto utješena počela je sada i Pave da se svlači.

* *
*

Prve nedjelje mjeseca prosinca poslala je gospođa Biba već u rano jutro pisamce, kojim je pozivala Pavu, Giuseppinu i njezinog muža, da bi na večer oko devet sati došli k njoj na čašicu vina. Bit će i njezina kći Bianca, koja je na nekoliko dana došla iz Oderza i gospodin Antonio Loro, a možda će doći još i koji strani gost.

Bepi se vrlo obradovala: — Bianca će ti se sigurno svidjeti, — rekla je Pavi, — ona je nešto sasvim drugo od one dosadne Carlotte, te pokorne ropkinje svoje majke, koja je doduše prilično ljepušasta, ali bez ikakve živahnosti. A Bianca je u prvom redu izvanredno lijepa, a osim toga i vrlo zanimljiva. — Pave će već sama vidjeti da je tako. Ali tko bi mogli

biti ti stranci? Možda netko od Roccovih ili netko posve nepoznati? Gospođa je Biba uvijek imala neka iznenađenja u pripremi!

Kad su na večer stupili u sobu gospođe Bibe, bila je ta svečano preuređena. Vrata u pokrajni salon bila su širom otvorena, pred svim su zrcalima gorjele svijeće u srebrenim svijećnjacima, sa stola za krojenje bilo je skinuto sve što bi moglo potsjećati na njegovu svagdašnju upotrebu i crvenkastožuta ploča od trešnjeva drveta svečano se blistala kroz očice lijepog, mrežanog pokrivača. Na ukočenoj kredenci u stilu empire-a stajale su boce s vinom, čaše od brušena stakla i čitava brda svakojakih kolačića u srebrenim košaricama.

— Ah, gospođo Bibo, priredili ste pravu svečanost! — Bepi je oduševljeno stisnula ruku domaćice. Ma da je inače bila mirne naravi, ipak bi se pokazala vrlo živahnom, čim bi je nešto razveselilo ili iznenadilo. Gospođa Biba, u haljini od sivog moire-a sa širokom krinolinom, primala je mirnim dostojanstvom pozdrave svojih gostiju.

Čim je ušla iznenadi se Pave, osjetivši u isti mah onu mješavinu obijesna zadovoljstva i zlovolje, što je već bila osjetila za vrijeme svog putovanja, jer je na kanapeu do nekog uspravnog starijeg gospodina ugledala svog progonitelja s puta, tenora Lorenzonija. Bila je tako istinski začuđena, da joj se činilo da sanja. Kako je samo dospio ovamo taj nesretni čovjek, u taj daleki strani gradić, pa čak u sobu gospođe Bibe? Zar je on možda tenor te operne stagione, koja će prekosutra davati svoju prvu predstavu? Hoće li sada zatražiti objašnjenje zbog njezina neprijaznog odbijanja?

Domaćica je započela s pretstavljanjem. U onoj istoj udubini pred prozorom, gdje je inače sjedila i šivala, stajala je sada Carlotta u bijeloj haljini, remekdjelu svoje majke i zabavljala se s nekom neobično

živahnom tamnokosom mladom ženom i s nekim mršavim mladićem u preširokom salonskom kaputu.

— Dođite, gospođo Pave, Vi još i ne poznajete moju kćer Biancu! — Pave pogleda u dva neobično velika crna oka s dugim trepavicama, što su vladala nad vrlo blijedim, uzanim licem s jako crvenim usnicama, a njezinu je ruku žestoko stisnula goruća ženska ruka. — A ovo je gospodin Luigi Lippi, koji studira u P a d o v i! — Gospođa je Biba naglasila riječi »u Padovi« tako vragoljastim načinom, da je njezina kći Carlotta, zacrvenivši se bespomoćno, smjesta pobjegla do buffeta, praveći se kao da tamo nešto uređuje. Gospodin se Luigi Lippi naklonio i promucao, da su upravo započeli sveučilišni praznici i da se sada nalazi kod kuće kod svojih roditelja.

Gospoda na kanape-u su sada ustala. Gospodin Antonio Loro, jednako visokog i kraljevskog rasta kao i njegova sestra, samo sa nježnijim i tanjim licem, s finim nosom i sijedom kosom nad sljepočicama, naklonio se upravo viteški sestrama i prijazno pozdravio Mihu. Pavi je izrazio svoje zadovoljstvo, da mu je napokon dopušteno upoznati se s njom, o kojoj mu njegova sestra neumorno i s oduševljenjem priča.

— A sada dolazi iznenađenje! — Gospođa se Biba uputi važnim i vragoljastim licem prema pjevaču, koji je tamo stajao još bljeđi nego inače i s čudno ukočenim licem. Pokazala je s jednako umiljatom kao i dostojanstvenom kretnjom na njega i rekla Mihi i sestrama:

— Čast mi je da vam predstavim odličnog i slavnog tenora naše ovogodišnje operne stagione, gospodina Artura Lorenzonija, koji je nedavno u Ljubljani oduševio svoje slušatelje i kojeg će vjeropatno uskoro angažirati carska opera u Beču. — Bepi i njezin muž pozdravili su neočekivanog gosta s mnogo ljubežljivosti i nisu tajili svoje iznenađenje ni priznanje gospođi Bibi, što im je omogućila tako zanimljivo poznanstvo.

Pave, koja se držala malo postrance, primila je kao zadnja pozdrav pjevača. S društvenim smiješkom, u kojemu nije bilo ni naročitog zadovoljstva ni odbijanja, pružila je gospodinu Lorenzoniju ruku i rekla:

— Kakvog li slučaja! Mi se već poznajemo s putovanja.

— Vi to nazivljete slučajem, signora, ali ja bih upotrebio drugu riječ. Napokon, reći ću, napokon mi je dosuđena sreća da se s vama upoznam.

Govorio je prigušeno i s očitim naporom, na njegovim su sljepočicama igrali mišići kao u nekom zatomljenom grču, a njegove su okrugle ženske oči zurile u Pavu jednako prenerаženo kao onda, kad ju je ugledao prvi put na bečkoj stanici.

— Moram se ispričati, što vas nisam htjela povesti našim kolima. Ali putovanje u društvu troje sitne djece ne bi za vas sigurno bio nikakav užitak. — I ona mu se bezazleno nasmiješi.

— O signora, vaša me djeca ne bi smetala! Niste htjeli da putujete sa mnom, shvatio sam to. Samo mi ovo još recite: Kamo ste nestali na putu između Postojne i Trsta? Moj je kočijaš tjerao što je brže mogao, morali smo vas dostići! Raspitivali smo se po svim većim gostionicama i poštanskim stanicama. Konačno sam bio uvjeren da vas je božica Diana uzdigla među oblake, jer mi je zavidjela na sreći da vas gledam.

Sad se Pave glasno nasmije.

— Koješta! Ne, visoke božice nisu marile za mene bijednu smrtnu ženu! Nasred puta razbio nam se kotač i neka nas je dobra žena pozvala u svoju kuću, dok sve nije bilo popravljeno. Možda ste upravo onda prošli pokraj nas. — Da ga je vidjela kako je projurio »poput samoga vraga«, to je zadržala za sebe.

— Per bacco, to je prava smola! — Tenor se malo oporavio od svoje početne ukočenosti. — Razbio vam se kotač? A gdje ste to morali prekinuti putovanje, signora?

Ali Pave nije znala ime najbližeg sela. Jedino je mogla reći, da je to bilo već kasno poslije podne i da ih je visoka pojava brda Nanos pratila na tom dijelu puta. Ali gospodin Lorenzoni nije bio posvetio pažnje bregovima i na tom je putu jedino zurio preda se, preda se i na cestu, da li će konačno, konačno pred njim iskrsnuti njezina kočija.

Sada im se približi gospođa Biba i zamoli gospodina profesora, kako je nazivala tenora, da im prema svom obećanju nešto otpjeva, kako bi mogli uživati u njegovoj umjetnosti. Njezina je kći gospođa Bianca Tagliapietra, dobra pianistica i pratit će ga na glasoviru.

Društvo pođe u salon, gdje su već pred otvorenim pianinom gorjele svijeće. Gospodin Antonio Loro otprati Pavu s biranom učtivošću do malog tvrdog kanapea, što je stajao među prozorima, a gospođa Biba sjedne u duboki naslonjač.

— A što ćemo čuti? — dovikne umjetniku, — koju ste ariju izabrali? Ili koju pjesmu?

Arturo Lorenzoni se lakim naklonom obrati domaćici:

— Ako ne zapovijedate nešto drugo, premilostiva gospođo, to bih vam, da tako kažem, kao neku predobjavu za našu pretstavu što ćemo je održati prekosutra, otpjevao canzonu vojvode: »La donna è mobile . . .«

Općenito odobravanje, šapat i pljeskanje odgovorilo je toj objavi.

— Vojvoda u »Rigolettu« je njegova najbolja partija, — reče gospodin Loro nagnuvši se prema Pavi.

Lijepa kći gospođe Bibe započne s predigrom i naskoro je iz svinutih usnica gospodina Lorenzonija sa upravo nečuvenim milozvučjem izvirala lažnožalostiva, objesno-varljiva pjesma kneževskog žen-

skara. Pavi se činilo kao da joj pjevač dobacuje u lice te zvukove sad tugaljivo nježne, sad zapovjedno silovite, popute neke bolne optužbe ili gorkog spočitavanja. Pjevao je prema njoj i kao da je nju, upravo nju optuživao zbog nevjere i nestalnosti. »Sada me kažnjava za uskraćeno mu mjesto u kočiji i zato, što je zakasnio u Postojni i što nas nije vidio na državnoj cesti!« Tako je mislila Pave, dok se je silan njegov glas, od kojeg su zadrhtali prozori, razlijegao oko nje. Sjedila je u kutu kanapea, lijevim laktom poduprta o naslon, dok joj je lice lagano počivalo na blago zavinutim prstima.

Kad je Arturo Lorenzoni završio, nije zavladala ona savršena tišina, što je katkada znak dubokog dojma, nego je odmah nastalo ono brujanje, što posvjedočuje drugu vrstu neposrednog uspjeha i jakog djelovanja umjetnika.

— Kojeg li glasa! Kojeg li božanstvenog glasa! — javi se gospođa Biba iz dubine svog naslonjača, a njezin vitki brat pristupi pjevaču, prihvati mu ruku stišćući je reče sa sjajnim očima od razdraganosti, zabacivši pri tome malu, usku glavu, otkrivajući u govoru bijele, blistave zube:

—Da, moja sestra ima pravo. To je božanstven glas! Neka ustinu blagonaklona zvijezda dovela vas je u naš skromni gradić, maestro! ... A Verdi! Kakav je to majstor! Geniju talijanskog naroda uskrsnuo je u njemu upravo bogodani umjetnik!

Gospodin Lorenzoni primijeti, da je u Milanu imao čast susresti nenatkriljivog majstora i razgovarati s njim, pa mu je zato poznato kako treba prikazivati »Rigoletta« prema želji samog skladatelja.

Pavin je šurjak htio znati, da li se maestro, koji je sigurno naviknut na bolje, mora mnogo da muči sa sadašnjim opernim društvom i da li mu se samo kazalište ne čini odviše bijedno?

Tenor je protuslovio. Njegovi su drugovi vrlo dobri ljudi, pravi talijanski pjevači, s kojima se može

lijepo raditi. A Politeama? ... Pjevati se može posvuda, a njemu će biti osobita čast, da pokaže svoje umijeće upravo ovdje u tom doduše malom mjestu ali u kojem postoji tako odlična publika puna smisla za umjetnost.

Lijepa se Bianca, koja je još uvijek sjedila kod glasovira, okrene i zapita, što gospodin Lorenzoni još namjerava pjevati, ali on odgovori na sveopće razočaranje, da osjeća neku malu hrapavost u grlu, neznatnu doduše, no ipak osjetljivu promuklost i da pokorno moli da bude za danas oprošten od daljeg pjevanja. Sutrašnji će dan sa glavnim pokusom, a pogotovo utorak s prvom predstavom stavljati i odviše velike zahtjeve na izdržljivost njegova glasa, pa kako mu je stalo da baš ovdje ne zataji, moli ih sve da bi sada smio šutjeti.

Iako su gospođa Biba i njezine kćeri bile vidljivo razočarane kratkoćom tog kućnog koncerta, od kojeg su bile očekivale tako mnogo, susretao je pjevač posvuda samo živo žaljenje, ali nikakvu uvrijeđenost ili zamjeravanje.

On predloži, da gospođa Bianca, koja je uistinu bila izvanredna pianistica, otsvira nešto što će slušaocima nadoknaditi njegovo pjevanje. Mlada se žena nije dala mnogo moliti ni siliti, već se okrene opet k pianinu, položi časak svoje ruke s tankim prstima na tipke, a zatim počne da svira izvanrednom tehnikom, i umnim, muzikalnim osjećajem neki Nocturno od Chopina. Zabacivši svoje blijedo, prekrasno lice malo natrag, dočaravala je somnabulnom sigurnošću, a da nije bacila ni jedan pogled na same tipke, svu slatku tugu i strastvenost Chopinovog sjetnog djela.

Čim je počela pianistica da svira, Arturo Lorenzoni se ogledavao za nekakvom stolicom, pa je bez oklijevanja pošao prema kanapeu, gdje je sada Pave sjedila sama.

— Dopuštate li, signora, da sjednem pokraj vas?
— Da ne bi smetala pianistici, Pave samo sa smi-

ješkom potvrdi glavom, a da nije digla podbradak s ruke, ni skinula lakat s naslona kanapea. Opazila je kako se kanape osjetljivo stresao, kad se je taj iako još mladi, no ipak prilično krupan čovjek spustio na nj, ali je sva predana užitku Biancina sviranja gledala samo preda se. Odmah zatim začuje šapat tenora:

— A vama, signora, a vama? Je li mom pjevanju uspjelo da vam se svidi?

Pave potvrdi glavom nijemo i sa smiješkom, položivši pri tome prst na usta, a onda pokaže glavom prema glasoviru, na što je tenor pritisnuo otvorenu ruku na prsa, podigao obrve i naklonio se bez riječi. Nakon te male pantomine, ostali su oboje nepomični, dok nije Bianca završila svoju igru s nekoliko vrlo vješto izvedenih brzih pasaža i zvučnih akorda.

I kad je sada ponovno zabrujao šapat odobravanja i pljesak nekolicine, a mlada se pianistica, okružena od svojih zadivljenih rođaka i prijatelja, veselo okretala na svom taburetu, Pave odluči da pjevaču dade maloprije uskraćeni odgovor:

— Divno ste pjevali, gospodine Lorenzoni, — obrati mu se, a on problijedi još više nego obično. — Nikad ne bih pomislila, da mi ovdje u ovom malom gradiću pretstoji takav umjetnički užitak. Kojeg li slučaja, da smo se ovdje ponovno sreli!

Kod zadnjih se riječi malo pobojala svoje obijesne, iako nedužne smjelosti, i odmah se pokaje kad je vidjela s kojom ju je žestinom prihvatio tenor.

— Slučaj, signora! Slučaj! Vi tu riječ danas izgovarate već po drugi put. — Gospodin je Lorenzoni govorio opet polagano i prilično teško. — Smijem li vam reći, da to nije slučaj, što smo se ovdje našli! Doznao sam od gospodina Jaka, vlasnika »Cara Austrijskoga« u Ljubljani, koji je to opet saznao od gospode časnika, vaših prijatelja, da putujete ovamo i zato sam se u Veneciji priključio ovom malom i ako smijem reći mene nedostojnom opernom društvu i

prekinuo svoj ugovor za opernu stagione u Bologni, jedino u nadi da ću vas ovdje vidjeti, pjevati pred vama i možda se s vama lično upoznati. — Izvukao je svileni rupčić i obrisao njime znoj, što mu je obilno izbio po čelu.

Pave okrene učtivo svoje lice prema njemu.

— Ah, gospodine Lorenzoni, to niste smjeli učiniti! Prekinuli ste ugovor! To bi moglo vrlo naškoditi vašoj karijeri. Osjećam se krivom, iako to ničim nisam izazvala. A isto tako ne mogu ništa učiniti, što bi vas moglo otštetiti za tu vašu žrtvu. Skromna sam žena, moje su društvene sposobnosti vrlo čedne i živim samo za svoju djecu. Bit ćete razočarani. — Trudila se da bude što strožija i konvencionalnija i da ne pruži gospodinu Lorenzoniju povoda za mišljenje, da ju je dirnulo njegovo priznanje.

Ali se pjevač nije dao smesti društvenom hladnoćom njezina odgovora. Nagnuvši se malo naprijed, pogledao je Pavu raširenih očiju, kojih je pogled sada već poznavala i rekao preklinjajući:

— Razočaran? O, signora, razočaran! Kako bih mogao biti razočaran, kad sam već prvu večer imao sreću da se s vama upoznam? Jer ako sam malo prije rekao, da moj dolazak u Mottu nije slučaj, ovaj je susret ipak slučaj, i to vrlo čudan slučaj. Nikada ne ću naći da opišem uzbuđenje što me je obuzelo, kad sam vidio kako vi, signora, ulazite kroz ova vrata. Gospodin je Loro bio tako ljubezan i pozvao me k svojoj sestri, ja sam se odazvao tom pozivu, kako bi gospodinu Loru pokazao svoju zahvalnost i jer sam sam sebi kazao, da je jedini put da vam se približim, upravo taj: upoznati što više uglednih ljudi ovog malog grada. Ali nisam znao ništa, ni gdje ni kod koga stanujete, čak ni to, da li ste se nastanili u gradu ili u campagni. A sad ste ovdje! Nigdje, ni u jednoj basni, ni u jednoj priči, ni u jednoj komediji nije bilo čudnijeg slučaja!

— I ja sam bila vrlo začuđena, kad sam vas ugledala kako sjedite do gospodina Lora. Ni u snu ne bih pomislila, da ću vas ovdje naći! — Pavi se činilo vrlo zabavno da s tim stranim čovjekom razgovara ovim lakim načinom, kojim se je zabavljala sa svojim plesačima i udvaračima u ona davno minula vremena u Zadru. Da li bi joj itko to mogao zamjeriti? Možda Pero? Morala se nasmiješiti. Pero je bio siguran za nju, možda i previše siguran, i da je u taj čas bio prisutan, sigurno bi joj odobrio tu malu razonodu, koju joj je priuštila sudbina.

Gospodin je Lorenzoni zurio s napetom pažnjom u njezine usne dok je govorila. Onda se nagnuo k njoj i istisnuo:

— A jeste li bili radosno iznenađeni, signora? Dopustite mi to pitanje. Jeste li bili radosno iznenađeni ili vas je obuzela odvratnost kad ste me ugledali?

Sada se je Pave morala glasno nasmijati.

— Odvratnost, gospodine profesore? Zašto da me obuzme odvratnost? Ali nisam bila ni iznenađena. Nisam vas još poznavala. Bila sam samo začuđena.

Gospodin Lorenzoni uzdahne poput nekoga, koji pri nekoj teškoj zadaći ne može s mjesta. Opet se nagne prema njoj i zapita ponovno:

— A sada, signora? Sada me poznate. Čuli ste me pjevati. Radujete li se sada bar malo, što sam ovdje?

— Već sam vam rekla, da sam oduševljena vašim pjevanjem.

Pjevač se na to primakne tako blizu, da je Pave upravo odahnula, kad je gospodin Loro, koji je vodio svoju nećakinju Biancu ispod ruke, pristupio k njima. Primaknuo je stolicu, a Pave ustane i ponudi svoje mjesto gospođi Tagliapietra, što ova nije htjela prihvatiti, i tek nakon malog natjecanja u učtivosti, u kojem je Pave zastupala mišljenje, da se gospođa

Bianca mora sada odmarati pored svog umjetničkog druga od naporna sviranja, koje je svim prisutnima pružilo toliki užitak, gospođa je Bianca sjela do pjevača na kanape. Gospodin se Lorenzoni učtivo nakloni gospođi Tagliapietra, ali je Pavi dobacio pri tome tmuran i prijekoran pogled. Ona mu se bezazleno nasmiješi i htjedne da napusti malo društvo, no gospodin Loro to opet nije htio dopustiti. Primaknuo je drugu stolicu i zapitao, da li je Pave doznala od svog cijenjenog supruga iz Beča kakve zanimljive novosti o događajima u Sebastopolu i o nastavku rata.

— O, da, gospodine Loro, kako izgleda, nije baš najbolje na svijetu. Moj mi muž piše da se stvari sve više zapliću. Ako se Rusija ne nagodi sa zapadnim silama, morat će i Austrija ući u rat. Već su poduzete sve mjere.

— I opet rat! — uzdahne lijepa Bianca. — Čini mi se, da se svijet ne može smiriti, otkada su ga sansculotti u Parizu i Napoleon Prvi uskomešali, poput dječaka, koji batinom čeprka po mravinjaku. Nije li tako, ujače?

Gospodin Loro nije odgovorio odmah. Pogledao je zamišljeno Pavu, a onda se obrati svojoj nećakinji i odgovori s jedva primjetljivim smiješkom, što mu je samo poput nekog odraza ležao oko očiju i usana i po obrazima:

— Nisu li takvi zločesti dječaci, što svojim batinama uskomešaju prastare svjetove katkada korisniji od onih što podržavaju ustajalo mirno stanje, u kojemu sve zlo bolje uspijeva nego dobro?

Gospođa Bianca podigne brzo glavu i pogleda otmenoga staroga gospodina:

— Da, ujače, da, imaš pravo. Ti imaš uvijek pravo.

Lice gospodina Lorenzonija oživjelo je za vrijeme tog razgovora. Nije više pokazivalo prijašnju bljedoću i sanjarsku zbunjenost, nego je bilo na neki novi način napregnuto i obojeno življom bojom. Gospodin se Loro tiho obrati pjevaču:

— Vi znate, maestro, da Cavour hoće povesti Piemont u taj rat slobode protiv despotizma? Svi su protiv njega, i kralj i kabinet i komora, svi! Ali on to hoće, a kad Cavour nešto hoće... Sramota od Novare mora biti izbrisana!

Pave načuli uši. Sramota od Novare? Čula je govoriti o bitci kod Novare samo s ganutim oduševljenjem, kao o sjajnoj pobjedi maršala Radetzkoga. Sjećala se štaviše i neke slike što je prikazivala piemontskog prijestolonasljednika Viktora Emanuela poslije bitke u poniznom stavu pred neusiljenim i prijaznim sijedim pobjednikom. Sigurno je tu sliku vidjela u nekom ilustriranom listu, ali se nije sjećala gdje i kada joj je Pero to bio pokazao.

Zar su ovi ljudi, s kojima je razgovarala, bili neprijatelji cara, neprijatelji Austrije, neprijatelji vojske, kojoj je pripadao Pero? Zar su možda odobravali onima, koji su prošle godine u Milanu izazvali onaj podmukli i odvratni ustanak, u kojem su od pobunjene rulje bili mučke napadnuti pojedini časnici i vojnici i prikovani ogromnim čavlima po kućnim vratima? Sjećala se još ogorčenja s kojim su njezin brat Toni, onda kapetan u Milanu, i Pero govorili o toj pobuni i kako su oštre kazne što su slijedile nazivali još preblagima.

Bilo je nemoguće, da bi ovi prijazni ljudi u ovoj sobi, taj otmeni gospodin Loro, taj pjevač, koji se natjecao za namještenje u bečkoj operi i mlada kći gospođe Bibe mogli osjećati neku simpatiju za te zločinačke revolucionarce i državne neprijatelje.

Gospodin je Loro i dalje govorio o Cavouru. Nazivao ga je prirodnom silom, vulkanom i sjajnim plamenom, a drugi su mu svi povlađivali. O oni, su, kako se činilo, znali sve potankosti o tom piemonteškom ministru i bili puni udivljenja prema njemu.

Međutim su iz susjedne sobe bile donesene boce vina, čaše i srebrene košarice s kolačima. Gospođa je Biba punila brušene čaše gustim, tamnožutim vinom, a Carlotta je, potpomognuta od padovanskog

studenta nuđala gostima slatkiše. Pave ustane, pridruži se gospođi Bibi i izabere iz mnoštva slatkiša nekoliko osobito prhkih komadića. Sada je nastalo opće kucanje čašama i cijelim krugom zavlada ono bezbrižno, veselo raspoloženje, što nastane u društvu, kad se nakon umjetničkog užitka i ozbiljna razgovora pređe na jelo.

Bepi, koja je veselo stajala s čašom u ruci, reče pohvalno:

— Sve je te kolačiće, roščiće, slatke perece, pržene bademe i uštipke od čokolade ispekla Carlotta. Vrijedne li djevojke!

Miho pohvali vino i gospođa Biba izjavi da dolazi iz okolice San Vita, gdje mu sunce daje najveću slatkoću. S čašama u ruci stajali su Carlotta i Padovanac jedno drugome nasuprot smiješeći se, ali bi samo kadkada izmijenili po koju tihu riječ.

Gospođa Biba primi Pavu ispod ruke i pogleda je sa zadovoljstvom, — Lijepa je ta zelena haljina i odlično vam pristaje. Samo je staromodna. Tako lijepa žena kao vi, treba da se oblači po modi.

— Nažalost, nemam ništa drugo osim jedne plesne haljine.

— Onda ćemo sašiti nešto!

Pave je bila uistinu postiđena. Nije imala nikakve tkanine, a ni novaca da je kupi.

— Tko bi još kupovao tkaninu? Zar baš ništa ne leži na dnu ormara, malo crne svile ili nešto s lijepim prugama?

— Ništa.

— Ili neka starija haljina, koju bismo mogli preraditi?

— Ni to.

— Onda će stara Biba pregledati svoje pretince i mogla bi se kladiti da će se nešto naći! Svakako ćemo nešto sašiti i basta! — I stasita matrona privine Pavu k sebi. — Morate naime znati da vas vrlo volim, mala moja signora, — reče, — Stara je Biba

nezasitna: uvijek bi još htjela prigrliti po koju novu kćerku!

U maloj su skupini, što ju je Pave bila napustila, nastavili razgovor s mnogo živahnosti. Činilo se, da je čak postao sve tajanstveniji. Biba baci dugi i pozorni pogled prema njima, i kao da je pogled na tu zaokupljenu trojicu izazvao u njoj neku novu odluku, ona se smjesti na drugi kanape, posjedne Pavu do sebe i odlučno pozove mladu Carlottu, njezina obožavatelja u dugom kaputu kao i Bepi i Mihu da se skupe oko nje. Ponovno je natočila čaše, ponudila i zaplela Mihu u živahan razgovor o njegovoj liječničkoj praksi, a zatim se obavijestila kod gospodina Lippija o uspjehu njegova zadnjeg ispita. Kad je Carlotta htjela da i onom drugom, udaljenijem društvu ponudi vina, gospođa je Biba zadrži s riječima:

— Pusti ih, zauzeti su razgovorom!

Pave je časak razmišljala o značenju te izreke. Što su to razgovarali oni tamo? Možda još uvijek o Cavouru? Da li je gospođa Biba za to znala, pa željela da ostanu nesmetani?

Počela je osjećati umor i bila bi se rado povukla. Odjednom joj ispuni srce gorka čežnja za Perom i počne je mučiti briga, da li djeca tamo dolje mirno spavaju. Upravo je htjela potajno zapitati Bepi, da li je još prerano za odlazak, kad je tamo prijeko naglo ustao gospodin Loro, uspravio se i ponovno dao svom licu, što je za vrijeme prošlog razgovora bilo ozbiljno, veseo i prijazan izraz. Zatim je pristupio društvu svoje sestre. I gospodin Lorenzoni nije sada više izdržao na svom mjestu. Ponudio je svojoj pratilici, Bianci, ruku i odveo je do stolića na kojemu su bile čaše, na što im je Carlotte smjesta natočila. Zatim je pjevač stao pred Pavu:

— Signora, kada ću ponovno imati sreću da vas vidim? — upita prigušenim glasom, sagnuvši se k njoj.

— U utorak na večer ću vas slušati. Nadam se da ne ćete tako štediti svoj glas kao danas!

Taj je odgovor u duši pjevača izazvao pravi očaj.

— Zar ste mi zamjerili, signora, što sam pjevao samo jednu ariju?! O, koje li nesreće! Ali morate shvatiti! Odjednom sam osjetio umor. Pomislite, da sutra imam pokus, a u utorak premijeru. Pjevačevo grlo je velik tiranin, signora. Ali za mene ništa ne bi bilo strašnije, nego da sam izazvao vaše nezadovoljstvo!

Pave ga je uvjeravala, da nije s njim nezadovoljna, da mu ne zamjera i da se vrlo veseli opernoj pretstavi, koja je zakazana za prekosutra.

— Ali sutra, signora, i sutra je jedan dan! Ne bih li vas sutra mogao vidjeti?

Pave zaniječe glavom. — Teško. Zauzeta sam svojom djecom, a osim toga sam boležljiva. Već je kasno. Sutra ću biti umorna. Slušat ću vas u utorak.

Opet je gospodina Lorenzonija obuzela tuga.

— Boležljivi ste? Od čega bolujete, signora? Nadam se, da nije ništa opasno? Izgledate tako sjajno, boja vašeg lica je tako svježa, pa ako tvrdite da ste bolesni, morat ću pomisliti da ste se narumenili. Ne, ne, vi me hoćete samo prestrašiti! Zaklinjem vas, recite da je tako!

— Kako god želite, maestro! Nisam tako važna ličnost, da bi se isplatilo tako dugo govoriti o meni. A sada laku noć i lijepa hvala!

U buci općeg odlaska, pozdravljanja i zahvaljivanja domaćici i umjetnicima, što je sada nastala, izgubilo se očajno zaklinjanje gospodina Lorenzonija: — Vi da niste važni! Vi, signora, da niste važni?! — kao zvuk pastirske frule u šumu silnog vodopada. Kad su zajedno sišli niz stepenice, pa se stanari prvog kata zaustavili pred svojim vratima, došapne Pavi gospodin Lorenzoni, blijeđi no ikada: — Ah, ovdje je već vaš stan! Šteta, šteta! . . . I ne zaboravite, signora, da ću u utorak pjevati samo za vas!

* * *

Nakon duga kišovita vremena, bio se digao laki maestral, koji je očistio nebo i osušio puteve. Popo-

dnevno je sunce toga dana sjalo tako toplo, kako to već često bude u mjesecu prosincu u južnim krajevima.

Pave je polagano šetala s Milicom i Cotijom po malom puteljku uz obalu male rječice Monticano. Tu je u to doba bilo sunčane topline i malo ljudi.

Mali je Miro išao pred njima ne obazirući se ni na svoju tetku, ni na svoje male sestrične. Skakutao je sitnim koracima kao da pleše, često bi skrenuo s puta, sagnuo se do zemlje, žvakao kao da nešto melje među zubima, a uz to bi od vremena na vrijeme zameketao.

— Pazi, Miro, da ne padneš u vodu! — dovikne mu Pave.

Mali se dječak okrene na čas:

— Ne smiješ sa mnom govoriti, tetka, — reče strogo, — pa ja sam koza!

— Ah, Miro je koza, onda ga moramo pustiti na miru. — Pave se slatko nasmije, dok su male djevojčice smatrale tu preobrazbu svog bratića posve prirodnom.

— Ah, Miro je koza, onda ga moramo pustiti na miru. — Pave se slatko nasmije, dok su male djevojčice smatrale tu preobrazbu svog bratića posve prirodnom.

I ovdje je raslo kao na obalama Livenze, s čijim se je vodama spajao Monticano samo nekih dvadesetak časaka hoda odavle, svakojako golo grmlje, pogdjegdje spuštale bi johe snopove svojih tankih, savinutih grana prema zemlji. Od zime opustošeni vrtovi, kojima su jedino neke uvijek zelene biljke davale još malo svježine i radosti, dopirali su na suprotnoj strani do same obale, a kuće neke gradske ulice pokazivale su svoju stražnju stranu, dok se je siva zgrada Franjevačkog samostana ispružila usred neke šumice čempresa i hrastova. Ali s ove strane rijeke, što je polagano tekla, ništa nije smetalo poljskoj osamljenosti. Pave je voljela taj mirni, sunčani put, pa otkada je nastalo lijepo vrijeme već je na

svojim šetnjama nekoliko puta dolazila ovamo. I danas je već dva puta prevalila put od utoka rječice do ovog mjesta nasuprot samostanu.

Milica se trudila da ubere crvene, hrapave plodove uvijek zelene planike, što je rasla među golim grmljem. Čim bi u svojoj toploj ručici sakupila nekoliko takvih bobica, trpala bi ih Cotiji u usta. Ova je nosila muf pokojne Terezine na svijetloplavoj vrpci oko vrata, gurajući u nj svoje prstiće. Cotija je u početku bila oduševljena crvenim plodovima, ali joj naskoro dosade te bljutave bobice. I kad bi sad Milica približila svoju ruku njezinim ustima, stisnula bi ih tako čvrsto, da su njezine lijepo svinute usnice izgledale poput ravnih, tankih crta, tresla bi glavom i pokušala da odgurne ruku, dok Milica ne bi popustila i sama pojela svoj plijen.

Pave je bila sretna. U njezinu je džepu šuštalo pismo od Pere, što ga je jutros bila primila, male su djevojčice skakutale i cvrkutale oko nje, voda je tiho tekla pod toplim suncem, a u njezinoj je duši još odzvanjala glazba »Rigoletta«, što ju je sinoć bila čula. Otvorenje operne stagione bilo je pravi događaj za mali gradić. Pave i Bepi prisustvovale su pretstavi u prostranoj loži gospodina Lora u društvu gospođe Bibe, njezinih kćeri i gospođice Mariette Zanoner. U parketu primijetila je Pave osim Mihe, gospodina Lora i mladog Lippija, još i onog nesimpatičnog čovjeka s dugom plavom kosom, što ga je nedavno bila susrela pred poštanskom zgradom. Dugokosi je gospodin šetao za vrijeme stanke s glupim, samodopadljivim smiješkom, dijelio pozdrave, promatrao lože i ostavljao iza sebe jasan trag u blagom preziru njegovih sugrađana.

Na Pavin upit, tko je taj dugokosi kicoš, odgovorila je gospođa Biba s tako dubokim prezirom, da se je Pave skoro uplašila. Taj je gospodin bio Carlo Satti, neki takozvani slikar, žali Bože, sin udovice, koje imanje upropašćuje. Sramota je za Mottu, da u

svojim zidinama podnosi takvog lakrdijaša i odvratnog dangubu.

Pretstava je osim pjevanja gospodina Lorenzonija bila prilično osrednja, iako je orkestar vrlo temperamentno svirao, a neki se pjevači s dosta školovanim glasovima trudili da posluže uspjehu po najboljim svojim silama. Sa Gildom su doduše svi bili nezadovoljni. Bilo je vrlo teško u toj debeloj, ostarjeloj osobi vidjeti poput rose mladu kćer Rigoletta, i Bepi je neumorno kritizirala njezin istrošeni glas i neukusnu koketeriju njezinih kretnja.

Ali je zato tenor izazvao najveće poštovanje svih slušalaca, a mora se priznati i Pavino. Svi su morali priznati, da je tu bio na djelu bogodani umjetnik, kad su se zvonko i lagano izvijali tonovi iz njegovih usta sa savršenom muzikalnošću, dok je lik tog lakoumnog, besramnog kneza iznio u svoj njegovoj zamamnoj zavodljivosti i prepredenoj opačini. Cijela je kuća bila ispunjena bezbrižnim, lakoumnim i ubilačkim ljubavnim pijevom vojvode, pa ako su se simpatije publike okrenule protiv ružne i smiješne Gilde i na kraju pripadale samo njemu, bila je to samo zasluga njegova velikog umijeća.

Uostalom je gospodin Lorenzoni održao svoje obećanje, da će pjevati samo za Pavu. Po nekoliko je puta pogledao prema njoj i čim je to dopustila igra, pjevao je svoje arije prema njezinoj loži. Vrlo je dobro izgledao kao vojvoda u lijepim i novim kostimima, što su se isticali nad izblijeđjelim kostimima ostalih pjevača, i kad je Pave nešto prije ponoći sa svojim rođacima i prijateljima krenula kući, bila je njezina duša ispunjena iskrenim priznanjem i naklonošću prema umjetniku.

Danas je doduše Perino pismo potpuno potisnulo taj utisak i ona je bila u nedoumici, da li bi večeras uopće i pošla u kazalište na prikazivanje Donizettijeve opere »Kći pukovnije«. Bila je umorna, a činilo joj se najvažnije da Peri napiše pismo.

Sa campanila zvonilo je četiri sata. Pave je zakrenula preko mosta i požurujući djecu otišla brzo kući. Već joj na vratima saopći Vizza, da je bila gospođa Bianca Tagliapietra i zamolila gospođu majoricu da dođe što prije do nje. Neka se gospođa majorica ne brine, ona, Vizza, će vrlo rado dati djevojčicama njihovo mlijeko, što su ga pili za južinu.

Ni ne odloživši, Pave se uspne stepenicama. Bianca je dočeka sama, a činilo se po svemu da je već dugo nestrpljivo očekuje. Bila je nervozna poput žene, koja je zadnjih pola sata bila jedino zaokupljena čekanjem. Na jednom su stoliću bile pripravljene čaše s malinovim sokom i tanjurić s kolačima. Jedva što je Pave prekoračila prag, već joj je Bianca dohrlila u susret.

— Hvala Bogu, što ste došli, — povikne žestoko. — Već sam bila zdvojna, jer iako su one pozvane na kavu k majci Lippi, (kako vidite, stvar se razvija!), to bi se ipak mogle skoro vratiti! — Pave shvati, da su »one« gospođa Biba i Carlotta i da je Bianca iskoristila njihovu otsutnost, da bi u praznom stanu dočekala svoje posebno društvo.

— A vi niste pošli s njima?

— Ne, zahvaljujem na takvoj zabavi da posjetim majku te duge motke, tog isušenog bakalara! Sačuvaj Bože, da se Carlotta uda za njega! U takvim divnim zabavama mogu uživati i u Oderzu, kad idem u posjete gospođi načelnikovici!... Gospođo Pave, imate li vremena? Molim vas, ostanite kod mene! Tako bih rado razgovarala s vama. Odložite kaput! I šešir! Sjednimo ovamo. Majčine su sobe tako lijepe, kad je u njima jedamput manje od petnaest osoba!

Pave se prisiljeno nasmiješi. Smatrala je, da nije lijepo od Biance, što se iza leđa svoje majke izruguje njezinoj srdačnoj i prijatnoj društvenosti, i Bianca je odmah primjetila njezino odbijanje.

— Smatrate, da ne bih smjela tako govoriti? Možda zbilja i ne bih smjela, ali vidite... — Pave

primjeti smeteno, da su se ogromne crne oči mlade Biance odjednom napunile suzama, — ... ali vidite, došla sam iz Oderza ovamo, da napokon progovorim s kojim pravim čovjekom o svojim ličnim stvarima, a sada moram čitav dan sjediti u toj košnici i zujati s njima zajedno!

Uhvatila je u zglobu Pavinu desnu ruku i strastveno je stisla:

— Moram govoriti s vama, gospođo Pave. Čim sam vas prošle nedjelje vidjela, osjetila sam neko povjerenje prema vama, ma da smo one večeri vrlo malo razgovarale. Vi niste odavle, vidjeli ste mnogo svijeta, lijepa ste žena, koja stoji usred života. Vi ćete možda razumjeti ono, što ovdje u ovom kraju ne bi nitko mogao da shvati. Jer ja ne mogu uvijek šutjeti!

Sada je bez sustezanja zaplakala. Pave je s tjeskobom promatrala to lijepo biće, kako grize vlastite usnice i stalno briše zaplakane oči malim rupčićem od batista, što je naskoro bio posve natopljen suzama.

— Ah, draga Bianca, što vam je? Što vam se dogodilo? Zar mi ne ćete reći? Doduše, nisam tako okretna ni iskusna žena kao što vi mislite, a život što ga provodim život je siromašne časničke žene, koja je sa svojom malom djecom morala vječno seliti iz jednog kraja u drugi. Ali i ja sam žena i nadam se da ću shvatiti vaš bol.

Pave položi plaho svoju široku ruku s uzanim šiljastim prstima na Biancinu ruku. Kad je Bianca osjetila tu blagu nježnost, nije se više mogla svladati. Na Pavino zaprepaštenje padne na koljena sćućuri se do Pavine stolice, uhvati grčevito njezine ruke i prisloni svoju crnokosu glavu, sva se trešući od neobuzdanog jecanja, na naslon stolice. Pave stane rasplakanoj ženi gladiti čelo i obraze i tješiti je poput malog djeteta. Onda je zamoli da ustane, da udobno sjedne i nježno joj obriše suze svojim rupčićem.

Bianca je polagano uspjela da se sabere, ona skoči i prođe nekoliko puta kroz sobu s očitom patnjom u duši, da bi napokon opet sjela.

— Bože, Bože, vrijeme prolazi, oni će odmah doći kući!

— Neće, neće! Ne biste li sada pokušali, da mi ispričate sve? reče Pave i položi u te riječi svu dobrotu i blagost svog srca.

Bianca se malo uspravi, proguta suze, pogleda čas preda se, a zatim istisne u grčevitoj odluci: — Snašla me je strašna nesreća!

Pave se prestraši. O kakvoj to nesreći govori Bianca? Koliko je Pavi bilo poznato, živjela je u vrlo dobrim materijalnim prilikama na dobru svog muža, a smrtnih slučajeva također nije već davno bilo u njihovoj obitelji. Zar je možda ta lijepa žena izgubila ljubav svog muža? Kako je Pave živjela u vječitom strahu da bi Pero mogao prestati da je voli, bila joj je ta pomisao vrlo bliza.

Kako je Bianca opet zašutjela, usudi se Pave zapitati, da li se možda radi o njezinom mužu?

Bianca se trgne: — Da, o njemu se radi, to jest i o n j e m u. O meni i o njemu i o nekoj trećoj osobi.

Pave je u tome vidjela potvrdu svoje pretpostavke i zapita:

— Oprostite, gospođo Bianca, ako vas to pitam: da li vam je možda nevjeran?

Sada se Bianca nije mogla dulje svladati:

— Ne, ne, ne! — uzvikne divlje. — Kad bi bilo samo to! To bi bio bol, koji bih mogla podnijeti, sramota koju bih morala progutati. Ne, to je nešto drugo, mnogo gore! Ja sam n j e m u nevjerna, ne riječima, ne djelima, kao što kažu svećenici, nego duboko u svom srcu i svim svojim mislima i osjećajima.

Pave je sjedila nijemo i prestrašeno, a žena je nastavila svoju ispovijest, zabacujući divljim kretnjama glavu i lomeći grčevito ruke:

— Nesreća, koja me je snašla jest ta, da moram ljubiti drugog čovjeka, čovjeka, koji se sa mnom po-

igrava kao mačka s mišem, tako da sam već izgubila svako unutrašnje uporište, sav svoj mir i svoju čistu savjest!

Pave odgovori plašljivo: — To će proći! — Pred tolikom strastvenošću nije smogla bolji odgovor. Ali je bio vrlo loše primljen.

— Proći? istisne Bianca. — Znate li, koliko to već traje? Već tri godine, pomislite, tri godine! Udala sam se u osamnaestoj godini, sve je to počelo kad mi je bilo devetnaest, a danas imam dvadeset i dvije godine. A znate li, zašto to ne će nikada proći, ma ma koliko se borila protiv toga, ma koliko se mučila i trpjela? Jer on, taj čovjek, koji je uzrok mojoj nesreći, umije da me održi u nekom nesigurnom, neodređenom polustanju, u nekom neprestanom nemiru, koji uvijek iznova raspiruje ovu vatru u meni. Rekla sam: on umije ... Ali možda on o tome i ne zna ništa! Ah, to je upravo ono najstrašnije!

Na Pavino tiho i oprezno pitanje, tko je zapravo uzrokom Biancine boli, doznala je da je to neki posjednik iz njihova susjedstva, stariji prijatelj njezina muža, udovac od kojih četrdeset godina ili još više.

— Ah, — uzvikne nesretna Bianca, — ne smijete zamišljati nekog sjajnog, stasitog, napadnog čovjeka. On je čovjek srednjeg rasta, sa svijetlosmeđom kosom u kojoj ima dosta sijedih niti, s dugoljastim, mirnim, nasmijanim licem. Moj je muž sto puta ljepši, on je visok, crnjomanjast, snažan, ima lijepe crvene usne i blistave zube. Onaj drugi ima samo svoje oči, ali je njihov pogled tako prodiran, da će vas njime prikovati na mjestu, uzdići do nebesa i survati u pakao! Oči su mu sive.

Bianca zastenje.

— Kad sam se udala, našla sam ga tamo, kao što sam našla pokućtvo po sobama, konje u staji, porodičnu grobnicu u crkvi. Tiho bi dojahao na svom konju, često po nekoliko puta na dan. Katkada dođe već izjutra, dok još sjedimo kod doručka, a katkada na večer, kad bismo već htjeli leći. On uđe, govori malo

i polagano, pomalo se smješka i samo me gleda. Uvijek nosi hlače za jahanje, a u ustima mu je mala lula. Sve su njegove kretnje tihe i mirne, a opet brze i snažne. On vlada nad cijelim našim krajem, iako mu na oko nije stalo ni do koga. Moj muž ne može da živi bez njega. Svi trče na njegovo imanje, da bi od njega nešto naučili. Katkada mislim da je prerušeni arkanđeo, a katkada mi se čini da je sam đavo!

Bianca opet ustane i pritisne ruke na sljepočice teško dišući: — Tako me uzbuđuje kad govorim o njemu! Na ovaj način nisam još nikada, nikada govorila o njemu ni s jednim živim stvorom!

— Zna li on? — upita Pave, i to je kratko pitanje izazvalo novu provalu osjećaja kod Biance.

— Kad bih to znala, onda moja muka ne bi ni izdaleka bila tako velika. U početku je uvijek bio vrlo pažljiv prema meni, očito ga je zabavljalo, što se je Ettore, to je moj muž, bio oženio. Sve ga je zanimalo, naš zajednički život i kako se ja snalazim u njemu ... Njegova je žena onda već davno bila mrtva. U svojoj bi kući priređivao male svečanosti u našu čast, donosio mi male darove i učio me jahati. Mislim, da je tada svakako bio zaljubljen u mene. U to vrijeme me je i snašla ta nevolja, tada sam upravo izgubila svoje srce! To je tako glupa riječ, ali ipak tako točna. O n v l a d a sada mojim srcem i može s njim da radi što hoće, može ga napajati ili pustiti da žeđa, može ga milovati ili na smrt izmučiti po svojoj miloj volji! Katkada mi se čini, da me nehotice muči, a katkada me opet iznenadi nekom sitnom, upravo dirljivom pažnjom, donoseći mi na primjer prve artičoke iz svog vrta, jer zna koliko ih volim dok su još mlade i svježe. Najstrašnije je to, što ne znam što o meni misli. Zar držite, da ikad mogu saznati kako mu se svidjelo, ako sam, na primjer, svirala na glasoviru? On samo sjedi, puši mirno svoju lulu i sluša, a kasnije kad se moj muž glasno divi mom odličnom sviranju, on ne kaže ništa ili izusti samo: »Lijepo!« — Katkada me to toliko obeshrabri,

da bih najradije napustila sviranje glasovira zauvijek, ali onda me upravo ta njegova ravnodušnost natjera da vježbam sve više i više, da naučim sve više, kako bi on jednoga dana bio prisiljen priznati mi, da sam umjetnica. Ne shvaćate li, gospođo Pave, ne shvaćate li, da me pomalo upravo ubija što ne znam kako on o meni sudi?

Pave je to potpuno shvaćala, jer ni ona često nije mogla sa sigurnošću ustvrditi da li je Pero još uvijek ljubi. Da, u tom se je pogledu potpuno slagala sa sirotom Biancom.

A Biancino je srce bilo poput duboka zdenca, iz kojega je crpila uvijek nove bolove.

— Rekla sam već da je udovac, — nastavi ona. — U njegovoj kući visi u svakoj sobi slika njegove pokojne žene. Uvijek ima svježeg cvijeća pred tim slikama, i on nikada ne će zaboraviti dan njezine smrti, kao ni rođendan ili imendan i svečano će ih proslaviti, ali uza sve to ne znam da li inače misli na nju. U ono doba dok me učio jahati, mislio je svakako više na mene nego na nju — ali danas? Ljudi pričaju da u svojoj kući drži neke žene, i njegove su sluškinje uvijek vrlo lijepe, to mogu sama da posvjedočim. Ali da li s njima živi u ljubavnim odnosima, tko bi to mogao ustvrditi? Tko bi to mogao znati! O, veliki Bože!

Pave se sabere. Nije li bila njezina dužnost da ovu ženu izvede iz njezine zablude, ženu koja je, ma da je bila samo šest godina mlađa od nje, ipak tražila utjehu kod nje.

— Gospođo Bianca, — reče što je mogla nježnije, — gospođo Bianca, ne biste li mogli izbjeći svojoj muci time, da se potpuno priklonite svom mužu? Rekli ste, da je vaš muž mlad, lijep i da vas ljubi. Zašto biste onda više voljeli tog starca s lulom?

— Zašto? Zašto? — uzvrati Bianca gorko. — To je baš ono pitanje oko kojega se sve vrti. Reći ću vam i to: Otkada je počela ta tragedija, poduzela sam već mnoga putovanja sa svojim mužem. Zadržali

smo se na jezeru Garda, posjetili smo Veneciju, Milano, Genovu, bili smo čak i u Beču. Ali kad danas pomislim na sva ta mjesta, kad želim da ih se sjetim, što mislite da će uskrsnuti pred mojim očima? Plavo jezero kod Gardona? Markov trg? Genoveški zaliv? Ne, ne, ne! Njegovo mi se lice ukaže i ništa više! Uvijek samo njegovo lice! A zašto? Jer sam za vrijeme svih tih putovanja i izbivanja neprestano mislila upravo plamenom čežnjom samo na njega. Što je neki kraj bio ljepši, neko mjesto umiljatije, tim su me moje misli sve upornije i upravo nesavladivo upućivale na njega. Svaka mi je slika što bih je ugledala, bila utjelovljenje njegova lika, otsjev njegova sudbonosnog pogleda. I tako me je svako udaljivanje samo još dublje gurnulo u to bijedno ropstvo.

— To je strašno! — uzvikne ponovno. — Nikada se ne ću osloboditi toga! Ne mogu ni pobjeći, jer je on uvijek tu. Pa kad bih i dan i noć molila Boga, da me oslobodi njega, ipak bi naši posjedi i dalje graničili jedan s drugim, a ploče nad našim obiteljskim grobnicama i dalje bi ležale jedna do druge u župnoj crkvi. Tako ga nikada ne ću izgubiti iz vida, pa sve kad bih se jednom s najvećim naporom i otresla te strasti, tog grijeha, kad bih pomislila: sada sam uspjela, sada sam svršila s njim, sada moje srce opet pripada samo meni, ipak bi on opet došao, tiho i sa smiješkom, svojim bi dubokim glasom rekao nešto pametno, (jer morate znati, da je neizmjerno mudar!), promrmljao bi koju riječ preda se, a onda bi me pogledao smijući se poput kakvog nevaljalca, a ipak s tako neizmjerno dubokim i zamamnim pogledom — pogledom, koji je kao more u koje se moramo baciti htjeli ili ne htjeli! A onda bi svega nestalo, svih mojih dobrih namjera i čitave moje varljive sigurnosti.

Bianca je svoje prozirno lice poduprla rukama i zurila u neku vunenu pahuljicu, što je osamljena ležala na pažljivo iščetkanom sagu njezine majke. Pave ju je zabrinuto promatrala. Da, to je zbilja bila

prava nesreća. Bianca je rekla pravu riječ. A da je ona sama na primjer prekasno upoznala Peru? Da se je bila udala za Gigija Lombardija, onog dobrog mladića, koji ju je tako postojano ljubio, pa da je onda došao Pero, koji je bio jedini pravi muž za nju? Zar ne bi i ona morala reći: snašla me je strašna nesreća?!

Ali nije smjela povlađivati, nije smjela odobravati toj ženi u času tako okrutnog iskušenja, nije je smjela prepustiti njezinoj zabludi.

Pave namrgodi čelo. Što bi joj korisno mogla reći, kakve bi razloge mogla iznijeti? Možda bi koristilo da pred Biancom osudi i ponizi toga čovjeka?

— Prema svemu što ste rekli, gospođo Bianca, mora da je to vrlo neiskren i podmukao čovjek?

Bianca skoči kao ubodena sa svoje stolice:

— Nipošto! — uzvikne strastveno. — Neiskren? Podmukao? U njemu nema ni trunka neiskrenosti! Ni u kojeg se čovjeka ne biste mogli tako pouzdati kao u njega, pa i u onim sudbonosnim stvarima, koje se pred vama Austrijankom i majoricom, ne smiju ni spomenuti. Nitko nije hrabriji u ispovijedanju istine! Nitko ne će tako vjerno održati zadanu riječ! — I nakon male stanke doda: — Naime, riječ zadanu muškarcima.

Ponovno je sjela i obratila lice k Pavi, a duboka joj se bora ukaže među obrvama:

— Mnogo sam razmišljala o tim stvarima i pronašla, da svi pojmovi o vjernosti, poštenju i časti za muškarce više ne postoje, čim se radi o ženama. Odnos između muškarca i žene je vječna borba, divlji rat, u kojem su sva sredstva dopuštena, sve spletke i ratne lukavštine, i koji se odigrava izvan zakona na nekom okrutnom, krvavom, praiskonskom polju.

Pave pogleda zapanjeno mladu ženu. Što već nije sve znala u svojih dvadesetak godina! Da li je to njezino znanje dozrelo upravo u toj dugogodišnjoj muci ili možda na suncu njezine umjetnosti? To što je rekla moglo je biti istina. Ali, ona sama, Pave, nije o svemu tome nikada razmišljala, pa iako je za sve to znala iz vlastitog iskustva, ipak je imala tek neodređeni pojam o suštini tih pitanja. Ona se ne bi nikada znala tako izraziti, ne bi sve to umjela nazvati pravim imenom ni tako točno opisati. Opet se morala sjetiti Pere. Ne bi li i on usred nekog posve običnog, bezazlenog, veselog ili ozbiljnog razgovora često izrekao takve stvari, da ona nije mogla da shvati otkuda mu to znanje, te mudre riječi poput poslanica iz nekog boljeg svijeta, za koje je Pave mislila, da mu ih je prišapnuo neki anđeo? Bilo je to zato, što je Pero bio pjesnik i njegovi su ga zemljaci radi toga tako visoko cijenili. Ali ova mlada ženica ovdje, koja je živjela na nekom skromnom posjedu u venecijanskoj zemlji?!

Međutim bilo je jasno, da Pave nije imala sreće sa svojim posljednjim protudokazom. U žarkoj želji da pomogne, obuhvatila ju je svojim pogledom. Vidjela je čarobno lijepu, nježnu njezinu glavu na vitkom vratu i njezinu tanku, rascvjetanu pojavu. Jednom pred mnogo godina imao je Pero neku naročito lijepu, čistokrvnu kobilu. To je bila vatrena životinja, puna nervozne napetosti i plemenite živahnosti. Sada je Pave morala pomisliti na već zaboravljenu Fatmu, na divnu snagu i drhtavu spremnost gipkih zglobova te prekrasne životinje, dok je promatrala Biancu kako je, ne napuštajući ni časak svoje plemenito držanje, ispovijedala svu muku svoje očajne ljubavi.

Odjednom se Pave dosjeti. Ispruži ruku i pogladi Biancu:

— Ne bi li vam pomoglo da dobijete dijete?

— Dijete? Od koga?

Bianca nije gledala Pavu. Pavino je srce jako zakucalo i ona se zacrveni.

— Od svoga muža, naravno! Zar ste mogli i pomisliti da bih vam savjetovala, da rodite dijete s ne-

kim tuđim čovjekom? Ako tako mislite o meni, moram smjesta ustati i otići.

Sada je Bianca opet zaplakala:

— Mene bi moglo spasiti samo to, da imam dijete od čovjeka koga ljubim, — reče očajno. — U prvoj sam godini braka bila u drugom stanju. Nažalost sam onda oboljela i tako je došlo do pobačaja. Da sam to dijete smjela iznositi, roditi, hraniti i odgojiti, možda bi ovo zlo bilo izgubilo svoju vlast nada mnom. Od onda nisam više zanijela. Nije mi žao.

Kad je Bianca izgovorilo »Nije mi žao«, osjeti Pave da bi sada mogla govoriti kao nikada prije. Riječi su joj same izvirale na usta, riječi za koje ta povučena žena ne bi nikada pomislila da ih može izreći. Osjećala je strastvenu želju da dokaže ovoj drugoj ženi kako ima krivo, da joj dokaže njezinu sudbonosnu zabludu i pokaže jedini put što vodi k spasenju.

— O, Bianca, ne tako! Ne govorite tako! — reče s toliko topline i odlučnosti, da je potpuno zatajila svoju običnu plahost i suzdržljivost. — Moralo bi vam biti vrlo žao da nakon prvog djeteta, koje nije smjelo živjeti, niste bili blagoslovljeni drugim! Znate li vi uopće, što je to: dijete? To je toplo, milo, nježno i mekano biće! Možete li zamisliti kakva je to neslućena sreća, kad nakon porođajnih muka polože novorođenče u vaš zagrljaj? Kad ta mala, slatka stvorenja, što su stanovala u nama, hranila se našom krvlju, leže pred nama, kad po prvi put žmirkavo otvore oči, kad po prvi put zaplaču i po prvi put sišu mlijeko naših grudi! Bianca, vi ne možete ni zamisliti što to znači: biti majkom! Muškarci imaju sve prednosti pred nama, ali u ovoj jedinoj stvari smo mi nad njima, da smijemo biti majke i rađati djecu, koja su toliko naša vlastita, toliko krvlju vezana uz nas, koja su tako jedno s nama kao naše vlastito tijelo, kao naš vlastiti život.

Bianca je gledala Pavu razrogačenim očima.

— Ali kad ljubim drugog čovjeka više od svog muža, kako bih mogla začeti dijete s onim, kojeg manje ljubim! — Ona divlje zagrize u svoj rupčić.

Tada Pavi sine pravi odgovor poput bljeska i ona je mogla toj mladoj ženi pokazati put, kojim će se spasiti:

— Radi djece, koju biste trebali zaželjeti, morate ponovno ljubiti svog muža onako, da biste zaslužili biti majkom njegove djece! Ne ćete se valjda odreći sreće materinstva za ljubav nekog stranca, o kojemu ne znate, kao što ste i sami priznali, da li mu je uopće stalo do vas! I pomislite samo, kakav krasan dom možete pružiti svojoj djeci! — Pave, ta beskućnica bolno se nasmiješi. — Ugledat će svijetlo u kući svojih otaca, na vlastitom, naslijeđenom tlu smjeti će da vježbaju prve sigurne korake. A pogledajte mene! Skoro ne ću više moći da prebrojim sve stanove u kojima sam stanovala sa svojom obitelji. Jer stanovi, u kojima stanujemo mi sirote časničke žene, ne mogu se nazivati domom. A ipak sam svu svoju djecu rodila tako radosna srca, kroz njih mi je tuđa zemlja postala domovinom, a prazni stanovi prijatnim domom. Djeca daju našem životu svu radost i sav misao.

Pavini su obrazi gorjeli. Nikada, još, otkad se sjeća, nije se pred nikim drugim bila usudila da razvije svoje misli tolikom upornošću, da svojim bijednim, nedovoljnim riječima pokuša da nešto izmijeni i popravi. Duboko je uzdahnula i vratila se ponovno na ono, što je iznenada bila osjetila u sebi kao bitno, neophodno i najvažnije:

— Da, Bianca, — reče duboko uzbuđenim glasom, — da biste zaslužili biti majkom svoje djece, morate svog muža onako voljeti, kao što to on zaslužuje! Razumijete li me? — I nasloni se na stolici sva iscrpljena.

— Možda, — reče Bianca zbunjeno i smeteno. Odjednom skoči do Pave i počne je divlje ljubiti po obrazu i ustima, onda pograbi njezine ruke i prekrije

ih poljupcima. — Možda, — izmuca, — možda. Vidjet ću, da li uistinu mogu shvatiti što ste mi rekli i da li mogu prema tome i živjeti. — Cvokotala je zubima, a rukama je tako stiskala Pavine zglobove, da je ovu zaboljelo.

Toga se časa začuju glasovi u pretsoblju, vrata se otvore, a na pragu se ukaže gospođa Biba, a za njom Carlotta i Padovanac. Kad je gospođa Biba u skoro mračnoj sobi ugledala obje žene, okrene se i pokazujući na mladi par s jednom od svojih oblih, staromodnih kretnja, reče:

— Moje gospođe, evo mladih zaručnika!

Pave skoči iznenađeno i požuri do Carlotte, koja se sva zarumenila, dok je Bianca polagano ustala, kao da se vraća iz nekog dalekog svijeta, prihvatila se za naslon stolice da ne padne, a zatim se korak po korak uputila kroz polumračnu sobu do svoje sestre.

Nekoliko dana kasnije sjedila je Pave sa svojim kćerkicama u sobi, što joj je u isto doba služila i za stanovanje i za spavanje i spremala se da napiše pismo. Na stolu kraj prozora ležala je pred njom kožnata podloga za pisanje i upravo je na plavi papir, jednak onome što ga je upotrebljavao Pero i što je imao u lijevom gornjem kutu utisnuti vodeni znak »Bath«, bila napisala datum: »Motta, 19. prosinca 1854.« i naslov: »Dragi Pero!« Milica je sjedila na niskoj klupici i upravo češljala svoju lutku Emu, dok je Cotija nepomično stajala pokraj svoje majke, naslonjena o Pavinu lijevu ruku. Dijete je gledalo svojim velikim, mirnim očima sad na majčino lice, sad na ruku što je pisala. Bila je to njezina navika, da se tako bez riječi priljubi uz majku i da je gleda svojim slatkim, blagim, širom rastvorenim očima.

Nakon nekog vremena reče: — Pišeš li Miu?

Dijete je općenito govorilo vrlo malo, ali riječi što su dolazile s njegovih ljupko svinutih usana bile su pune nježne, produhovljene draželsti i tako čarobnog naglaska, da bi Pave svaki put najradije zagrlila Cotiju i izljubila je od sreće za svaku pojedinu riječ

Pava Preradović

što bi je izgovorila. Ljubav prema tome djetetu upravo joj je izgarala srce. Kad bi se to malo biće priljubilo uz nju ili kad bi ga držala u svom naručju, osjetila bi tako bolan žar, tako sveobuhvatnu strast, da joj se činilo, kao da će ga jednom zagušiti i zdrobiti od same ljubavi. Voljela je doduše i pametnu i dražesnu Milicu svom toplinom svog materinskog srca, a s rođenjem malog Dušana rasplamsao se u njoj novi plamičak materinske ljubavi. Ali joj se ipak činilo da je njezina ljubav i upravo žarka nježnost prema Cotiji posve druge naravi i različita od svake druge ljubavi što je ikada osjetila. Znala je, da je isto tako bilo i s Perom. Nje li se već odavna pokazalo, da mu od Cotijinog rođenja, nitko više nije ni izdaleka značio onoliko, koliko je za njega značila ta mala kćerka?

Na Cotijino pitanje: »Pišeš li Miu!, zagrlila je Pave jednom rukom to malo, oblo tijelo, prislonila svoje lice na obraz djeteta i šapnula mu u uho: — Da, da, pišem Miu. Što bi poručila od Cotije?

— Cotija šalje Miu svoje slatkiše. Moraš ih staviti u pismo.

Na prozoru su ležali, djelomično umotani u ružičasti papir, sitni darovi što su ih djeca dobila na dan Svete Lucije, 13. prosinca, koji se u Italiji slavi darovima na sličan način kao u sjevernim zemljama Božić. Tamo je bilo svakakvih šarenih bonbona, marcipana, kolačića, djelomično već zasušenih i zaprašenih, jer je već bilo prošlo šest dana od te svetkovine, a djevojčice nisu htjele nikako spremiti darove, nego su ih držale na vidljivom mjestu na prozoru. Najveći dio darova dolazio je od gospođe Bibe. Nije se htjela odreći veselja da napuni čarapice malih djevojčica i njihova bratića Mire finim, malim kolačićima, što su u tolikoj količini bili priređeni za prošlu kućnu zabavu one nedjelje prije početka operne stagione i što su bili preostali, ali su brižljivo spremljeni u limene kutije, bili zadržali svoju svježinu.

Pave je uvjeravala Cotiju, da će poštanskom kočijašu predati slatkiše za Mia. Sada se je javila i Milica: — I ja bih htjela nešto poslati Miu. Rekla si mi, da mu smijem pisati! — Pave joj rastumači, da će smjeti napisati ocu božićni pozdrav, ali tek malo kasnije. Sada mora napokon majka da započne to pismo, neka djeca međutim izaberu stvari, što ih misle poslati ocu. Djevojčice su pune oduševljenja prišle k prozoru, položile ružičasti papir kao podlogu i poredale po njemu sve figurice od šećera i marcipana, sve kolačiće i roščiće, kako bi izvršile izbor. Velikodušno su htjele poslati veći dio tih divota u Beč. Ali Pave ih u tome spriječi s obrazloženjem, da poštar može ponijeti samo mali zamotak.

Dok su djeca tako stajala kod prozora, premještala slatkiše, šuškala papirom i šaputajući raspravljala, koji bi komad mogao najviše razveseliti oca, započela je Pave konačno svoje pismo. Najprije je zamolila Peru za oproštenje zbog svoje duge šutnje. Jer ako je ona nakon svog dolaska morala čekati devet dana na pismo iz Beča, to je sada Pero u svakom pismu stalno molio, da mu piše u što kraćim razmacima i da ga ne pušta tako dugo bez vijesti o njihovu zdravlju. Opisala mu je Dušanovo napredovanje, vidljivo najbolje po tome, što po cijele noći spava, a po danu je vedar i miran. Pričala je o svom zdravlju, o kašlju koji je sve manje muči, pa je čak spomenula, kako joj je nedavno rekao neki gospodin: »Ako ste bolesni onda ste sigurno narumenili lice, kad tako svježe izgledate.« Smatrala je nevažnim izvijestiti Peru, da je taj gospodin bio tenor Lorenzoni. Spomenula je opernu stagione i njezin završetak, pričala o prednosti što se je smjela služiti ložom gospodina Lora i žalila, da je došao kraj tom uživanju u kazališnim pretstavama. Pisala je tužno o Božiću, što će ga morati provesti bez muža i molila Peru plahim riječima, da bi bar na kratko vrijeme došao u Mottu. Izvijestila ga je o namjeri djece, da mu pošalju svoje slatkiše, što su ih bili dobili za Svetu Luciju i priznala da će omot zadržati, a sadržaj pojesti sama u mislima na njega. Zaklinjala je Peru da se čuva, jer se glasine o koleri još nisu stišale, i molila ga za skori, makar i kratak odgovor.

Tada pozove Milicu, posjedne je na svoja koljena, utisne joj pero u ruke i vodeći joj ruku napiše:

»Dragi moj tata, s veseljem doznajem da ti je dobro i nadam se, da ćeš ostati zdrav. I meni je dobro. Želim ti sve dobro za Božićne blagdane i molim te, da ne prestaneš voljeti svoju Milicu.« Nato Milica sklizne s majčinih koljena, a Cotija se približi. Djeca su poljubila pismo kao što bi to radila svaki put, kad bi majka pisala u Beč. Pave je tako sjedila, ogrlivši svakom rukom po jednu kćerkicu, a one su svoje glavice prislonile na majčine obraze i njihovim je tijelima strujala u vječnom toku beskrajna ljubav spajajući ih u jedno.

Sad se Pave brzo obuče za izlazak. Presavije pismo, napiše na vanjsku stranu Perinu adresu, zapečati ga, primi s pravom himbenošću ružičasti omot i ode žurno, kako bi još za vremena stigla na poštu.

Vrijeme je bilo suho, ali je popodnevno nebo bilo pokrito sivim, lakim oblacima scirocca, i teški sparni zrak nagovještao je skoru kišu. U prejasnom osvjetljenju jugovine, isticale su se kuće, drveta u vrtovima i campanile, što je stršio iznad gradskih zidina, upravo čudnim šarenilom, te su se svi udaljeni predmeti činili tako blizu, kao da bi ih mogli dohvatiti. Kad je Pave pošla prema Trevižanskim vratima, začula je iza sebe žurne korake.

— Signora, — reče neki glas, koji je odmah prepoznala kao glas gospodina Lorenzonija, — Signora! Koje li sreće, što vas susrećem!

— Oh, maestro, vi šetate? — Pave mu okrene svoje lice, nad kojim se dražesno i koketno uzdizao šeširić sličan maloj lađici.

— Šetam, signora! Nazovite to šetnjom ako baš hoćete. Već dva sata hodam ovdje gore dolje i započinjem uvijek iznova taj kratki put od gradskih

vrata do mosta. A zašto to činim? Možete li to pogoditi, signora?

Pave je hinila, da to ne može. — I ja volim ovaj put, — odgovori dobro hinjenom bezazlenošću. — Samo produžim uvijek još malo dalje preko mosta do onog mjesta nasuprot samostanu Franjevaca. Tamo je put tako ladanjski osamljen.

Tenor je bio blijed. Nosio je svoj zimski kaput, tijesno prilegnut u struku i sivi cilindar, kao na putovanju. Ponovno je započeo:

— Signora, mislite li zbilja da se šećem po Motti samo da promatram okolicu? Dopustite mi da vam nešto priznam, ne ljutite se i ne tjerajte me: šetam ovdje radi vas, kao što od prvog časa kad sam vas ugledao, živim samo radi vas. Što bih inače tražio ovdje? Stagione je završena. Moji su drugovi otputovali, moj je glas nešto premoren, jer je bilo strašno pjevati u toj bijednoj kazališnoj zgradi. Jedino radi vas šećem još ovdje u nadi, da ću vas još jednom ugledati, i ta me nada, hvala Bogu, nije iznevjerila.

Pave je mirno nastavila hodanje i zapitala: — Kad putujete, maestro?

Gospodin je Lorenzoni uzdahnuo i sagnuo se malo k Pavi:

— Putujem sutra. Što mi drugo preostaje? Što da radim dulje ovdje? Iako, naravno . . . — Nije završio rečenicu.

— Vrlo sam žalosna, jer više ne ćemo imati operu ovdje, — reče Pave sva sretna, da je time, kako je mislila, pronašla neku bezazlenu temu za razgovor.

— Žalosni ste, signora? Mogu li to vjerovati? Smijem li to vjerovati? To mi baš nije lako. Jer nikad nisam sreo tvrđeg srca nego što je vaše, signora!

Pave se strogo uspravi i okrene se pjevaču: — Gospodine Lorenzoni, nismo više djeca. Ostavimo se takvih razgovora! Znate i sami da sam udata žena s malom djecom. Žena časnika. Hoću time da kažem, da sam žena od položaja, a ipak i siromašna žena, ispunjena mnogim brigama. Što ste mogli očekivati

od mene? Niste zacijelo mislili, da će žena kao ja biti pripravna na pustolovine? — Pave je bila prilično ponosna, što joj je uspjelo, da svoju misao izrazi tako jasno i hladnokrvno.

Tenor se sav potresen zaustavi: — Ah, signora, signora! Mislili ste, da i sam znam što sam očekivao? U početku, dok vas još nisam poznavao, kad sam vas tek bio ugledao, gajio sam možda neke lude želje i snove. Ali otkada sam čuo prvu riječ iz vaših usta, i čak već onda kad sam vas promatrao u Ljubljani s ona dva časnika, već onda sam osjetio da ste nedostiživi. Ali tko pita da li je nešto nedostiživo kad ljubi? Čovjek mora da ljubi i ne može drukčije, hoće da čuje ljubljeno biće, da ga gleda, da ostane u njegovoj blizini, i da po mogućnosti ne bude sasvim odbačen. Signora, ja sam za vas mnogo žrtvovao i nisam za to ništa zahtijevao, ali shvatite bar to, da sam očajan jer se moramo rastati, a da nisam pravo ni govorio s vama!

Gospodin je Lorenzoni uistinu bio očajan. Sparina scirocca i ovaj dugi govor, natjerali su mu znoj na čelo, koji je pokušavao zbrisati naglim kretnjama. Njegove su okrugle oči gledale Pavu u neizmjernoj boli, a kutevi njegovih usnica tužno su se spustili.

Pave se osjećala nelagodno. Živo je željela da bi sreli kakvog znanca, na primjer gospodina Lora, koji je bio često na ulici, ili Mihu u svojim kolima ili makar i mladog Lippija, samo da se oslobodi tog nezgodnog položaja. Za Boga, što da započne s tim čovjekom, koji joj je govorio o stvarima, što ih zapravo nije smjela ni slušati i navalio na nju sa spočitavanjima, a da za to nije imao nikakvo pravo.

— Što se tu može, gospodine Lorenzoni! To je sudbina ljudi, da se moraju rastati: I ja sam se morala rastati od svog muža, a to je mnogo gorje, jer je obitelj zapravo nedjeljiva cjelina. Otputovat ćete u koji drugi grad, slavit ćete nove triumfe i osvajati srca žena. Moji su mi prijatelji u Ljubljani pričali,

da ste tamo izazvali mnoge tragedije, vi, gospodine vojvodo od Mantove!

Lorenzoni nije prihvatio njezinu šalu, već je išao pored nje namrgođena lica. — Sve je to prošlo! — reče jedva rastvarajući tanke usnice. — Doduše, pjevat ću i nadalje, to mi je zvanje. Ali žene ne postoje više za mene, osim jedne jedine. I tu jedinu moram još danas ostaviti i ona me odbija!

Sada se Pave zbilja razljuti:

— Što to ima da znači: ja vas odbijam! Naprotiv. Vrlo se prijateljski ovdje s vama šećem! Mogla sam vam isto tako reći, da me ne smijete pratiti. Ovo je mali gradić i ovdje vrlo brzo nastanu kojekakve brbljarije i ogovaranja. A ipak sam vam dopustila, da pođete sa mnom. Dakle, ne smijete više biti tako neskromni i neozbiljni. Uostalom, evo pošte. Moram predati svoje pismo.

— Smijem li vas sačekati? — upita tenor s problijedjelim usnicama. I nakon što je Pave pristala sa smiješkom i trgnuvši lako ramenima, naklonio se duboko i vrlo ozbiljno, te stao ispod carskog orla s pogledom uprtim u tamu presvođenog ulaza, kroz koji je nestala Pave.

Kad se je vratila lakim koracima, pristupio joj je nekako svečano.

— Signora, — reče mirnim i sabranim izrazom, — signora, malo prije sam vas razljutio. Oprostite mi! Ne ću više govoriti tako neozbiljno. Ali dopustite mi samo nešto, signora, budite milosrdni! To mi je zadnja sreća. Ne vraćajte se odmah kući! Poklonite mi malu zajedničku šetnju! Pođimo još malo s onu stranu Livenza cestom prema Quartarezzi!

Bio je upravo dirljiv u svojoj tuzi, pa ga je Pave pogledala pomirljivo i ljubezno i rekla: — Zašto ne? Doduše, prilično je sparno, ali se unatoč toga možemo još malo prošetati ako vas to veseli!

Livenzo je olovno tekao pod sivim nebom, a male su ladanjske kuće uz njegovu obalu izgledale u zraku prepunom isparivanja nekako čudno osamljene i zlo-

slutne. Dugi drvoredi jablana, što su gdjegdje presijecali polja, pružali su svoje šiljaste vrhove u nepomičan i sparan zrak, velike, lagane grude oblaka jedrile su visinama tjerane od vjetra, što je uznemirio gornji sloj atmosfere, a kad bi se oblaci pomakli, otkrivali su neproziran zid guste bijele magle, što je iznad njih prijeteći pokrivala čitavo nebo.

— Odmah će početi kiša, — reče Pave, ali joj pjevač odlučno protuslovi.

— Ne, signora, ne će biti kiše! Bog to ne može htjeti. Bog će mi priuštiti još tu posljednju sreću, tu prvu i zadnju zajedničku šetnju s vama.

— Nadajmo se najboljem, — odgovori Pave. Po prvi put otkako se udala, dogodilo joj se, da joj se je netko pristupio s otvorenim udvaranjem, i ma da ni iz daleka nije pomišljala da se pokaže susretljivom prema pjevačevu očajnom preklinjanju, ipak je strepila, ne će li već samim slušanjem njegovih molba i uvjeravanja taknuti nešto, što je bilo samo Perino. Ali unatoč svega nije mogla da mu hladno odbije ovu šetnju, za kojom je toliko čeznuo. Kolebala je između djetinjastog veselja radi neprekrivenog divljenja tog nadarenog čovjeka i nekim jasnim negodovanjem koje se sastojalo iz pomalo nečiste savjesti i zabrinutosti zbog mogućeg ogovaranja.

Međutim, kao da su molitve gospodina Lorenzonija bile uslišane, lagani su se oblaci donekle prorijedili i propustili prijatnije svijetlo. Prešli su most i produžili po cesti, koja je iznimno bila suha. Nepregledni su strnici obrubljivali njihov put, a u vinogradima stajali su dudovi usred trsova potsječenih do korijenja i pružali svoje golo granje.

Pave je razmišljala kakav bi bezazleni razgovor započela.

— Što je s vašim pozivom u Beč, gospodine Lorenzoni? — upita s konvencionalnom učtivošću, dok je svojim malim cipelama koracala po neravnoj cesti.

— Još nisam primio posljednji odgovor, — odvrati tenor, — ali je vrlo vjerojatno, da će me pozvati.

— Onda ćemo se opet vidjeti u Beču, maestro! U proljeće će moj muž doći po nas. Ali dotle moram sasvim ozdraviti.

Gospodin je Lorenzoni bio vrlo iznenađen: Zar uistinu signora? Vi se vraćate u Beč? Kako samo nisam pomislio na tu mogućnost; Ah, signora, kakvo je to divno objavljenje! Kakva sam luda, kakva sam budala, već mi je htjelo prsnuti srce, a sada čujem za tako divnu mogućnost da vas opet vidim! Veliki Bože, samilosni Bože, koje li sreće, koje li radosti!

Nastavio je put upravo lebdećim koracima, lice mu je zasjalo, pa je pogledao Pavu s tako djetinjskim izrazom sreće, da mu se morala nasmiješiti.

— Dok mi stignemo, imat ćete već stotinu novih poznanika, maestro. Hoćemo li se kladiti, da ćete dotle već zaboraviti svoju suputnicu! — Pave je ovom obijesnom tvrdnjom htjela izazvati strastveno protivljenje gospodina Lorenzonija, koje i nije izostalo, ali u drugom obliku nego što je to ona očekivala.

Pjevač se svečano zaustavi, upravo kao malo prije kad je čekao pred poštom, pogleda je ozbiljno, položi ruku na srce i započne polagano:

— Signora, vama je sve dopušteno i nema šale, učinjene na moj račun, koju bih vam želio braniti. Ali dopustite mi da odbijem ono, što ni iz daleka ne odgovara činjenicama. Signora, gospoda su vam časnici u Ljubljani pričali o nekim glupim pustolovinama sa ženama, što su mi dosada ispunjavale život. Već sam vam rekao, da je s time svršeno. Moj se je život onog časa promijenio kad sam vas ugledao prvi put, dok ste stajali na vratima željezničkih kola i gledali dolje na svoga gospodina supruga. Doduše, poznavao sam mnoge žene i priznajem, ma da se time ne želim hvaliti, da sam i mnoge osvojio i imao, ako mi možete oprostiti taj izraz. Ali to su bile one! I što su bile! Što su one značile za mene? Zabava, oblaci, leptiri i meso, meso, meso! Bio sam luđak, grješnik, raspikuća. Ali nisam poznavao ništa boljeg. Nikada prije, čujete li, signora, nikada prije nisam uistinu ljubio neku ženu. A kako bih napokon uvidio, što je prava žena, morali ste doći vi, morao sam vidjeti kako ste pogledom punim ljubavi promatrali svog supruga, kako se nježno i majčinski brinete oko svoje djece. Ja sam nesretnik, jer me je čas, koji mi je otkrio to najveće čudo, ujedno i poučio, da to čudo nije za mene. Ali sam ipak čitav onaj prvi dan putovanja mislio i sanjao, da ću i s vama moći jednako postupati, kao što sam postupao s mnogim drugim ženama, ma da ste neprestano bili prema meni strogi i nepristupačni. No, rekao sam vam, da sam već u Ljubljani, vidjevši kako se otmeno i neusiljeno krećete i vladate u društvu svojih znanaca, shvatio da niste kao druge žene, da niste od onih žena, do kojih ljudi moga kova smiju podići svoje oči! Tada sam shvatio, da ste poput madone, poput zvijezde u visinama, prema kojoj se može uzdići pogled, koju se smije poštivati, kojoj se smije posvetiti život, ali koja se nikada, nikada ne može posjedovati! Vi nam ništa ne dajete, a ipak nas obogaćujete više, nego sve jeftine i putene žene, što se tako lako bacaju naručaj ubogog komedijaša. Hoćete li sad još tvrditi, signora, da ću vas zaboraviti dok stignete u Beč?

Pave pomisli, kako je to čudno, da je godinama živjela u krugu svoje obitelji, obavljajući svoje dužnosti i dijeleći taj često tako težak život s Perom, koji je toliko nadvisivao sve ostale ljude. A da je tek sada u tom malom gradiću osjetila sa dvije strane i to iz ispovijesti Biance i iz ljubavnih očitovanja gospodina Lorenzonija onaj žarki zamah strasti, što ga je već skoro bila zaboravila, jer ga je posljednji put bila osjetila još onih davnih dana u Zadru, kad bi Pero svako poslije podne dojurio uz stepenice njezine stare roditeljske kuće u via San Antonio.

— Maestro, — reče tihim i mirnim glasom, — maestro, čovjek mnogo toga vjeruje u času unutarnjeg zanosa, što kasnije u trijeznom svijetlu izgleda posve drukčije. Vi me i ne poznajete. Nisam ružna, to znam, ali inače ni u čemu nisam onakva, kakvom me vi sma-

trate. Vjerujte mi, maestro, ja sam vrlo, vrlo bijedna žena.

Pjevač je naglo prekine: — Vi da ste bijedna žena?! Bijedna!

Ali Pave nastavi mirno: — Niste li već čuli izraz: »pobijeljeni grob«? Mora da stoji negdje u bibliji, sjećam ga se još iz škole. Takav grob sam ja. Ma da sam bolesna, ipak su mi obrazi rumeni, pa ste i sami posumnjali da stavljam umjetno crvenilo. Ma da sam nesposobna, bojažljiva, malodušna i slaba, izgledam okretna i ljupka, znam to, znam, znam! Ima doduše ljudi, koji me vole, prije svega moj muž, moja braća, moja djeca i još drugi ljudi, kao na primjer gospođa Biba i gospođa Bianca, njezina kći. Svi oni misle, da se iza moje prijatne pojave skriva nešto vrijedno, nešto, što je dostojno ljubavi. Ali tome nije tako, gospodine Lorenzoni, vjerujte mi, za Boga, tome nije tako! Ah, kako da vam to kažem, da biste mi vjerovali! Ni jedno ljudsko stvorenje nije bjednije ni nevrednije od mene. Moram još jednom da ponovim: ja sam pobijeljeni grob.

Pjevač je s najvećim čuđenjem promatrao mladu ženu: — Kakvo ste vi jedinstveno stvorenje! — uzvikne. — Sve žene, koje sam dosada upoznao, uvijek su se prikazivale boljima, nego što su to uistinu bile. Upotrebljavale bi rumenilo, a tvrdile bi da je to naravna boja, bile su neuredne, glupe, nevjerne i lijene, a htjele su da ih smatramo za časne, mudre, povjerljive i vrijedne žene. Mislile su, da su Bog zna kako lijepe, ma da to nisu bile, a uz to su izigravale skromnost i pravile se, kao da ne žele da ih smatramo lijepima. O vi, vi, koja ste najljepša, najčasnija, najvjernija od svih žena, iskreno priznajete da poznajete svoju ljepotu, iako ne držite mnogo do nje, nazivate samu sebe nesposobnom, malodušnom i slabom. Otkad živim, nisam susreo tako vrijedno, tako plemenito, tako izvanredno ljudsko biće!

Pave spusti bespomoćno ruke: — Prestanite s tim hvalospjevom! — odgovori izmučeno. — Ono što sam

vam rekla nije samo moje mišljenje, sve je to uistinu tako. Ja sam bijedna žena, koja nije dorasla svojoj sudbini. Kad biste samo znali, kolika je strpljivost potrebna mom mužu, da bi sa mnom izišao na kraj! Kad biste znali koliko je nepotpun odgoj, što ga pružam svojoj djeci! M o l i m v a s, gospodine Lorenzoni, ako vam je uistinu stalo do mog prijateljstva, ne obasipajte me tako nezasluženom hvalom, jer me time samo mučite. Uostalom, moramo se vratiti. Kasno je, moram k svojoj djeci.

Pjevač se poslušno okrene i oni se vrate istim, neravnim putem po osušenim tragovima kotača. Grad je sada ležao pred njima, toranj se lijep i vitak dizao nad krovovima, nad kojima su opet visjeli olovni i prijeteći oblaci.

— Sada zbilja dolazi oluja, — reče Pave. — Dođite, gospodine Lorenzoni, požurimo, ne smije nas uloviti kiša!

Pjevač je šutke išao pored nje, kimajući od vremena na vrijeme glavom i promatrajući je sa strane. Kad su se bili približili mostu reče: — Dakle se smijem nadati, da ću vas ponovno vidjeti u Beču, signora? Dok sam danas šetao dva sata pred kućom u kojoj stanujete, nisam se nadao da će mi tako divno navješćenje olakšati rastanak s vama. Ali kako ću vas pronaći?

— Pišite gospodinu Loru, on će od moje sestre saznati za našu adresu. Bit će mi drago, ako budem u Beču ponovno smjela da slušam vaše pjevanje.

Bili su prešli most i zakrenuli u grad. Na glavnom trgu ukaže im se u polumraku svodova neka skakutava, mala pojava. Bio je to Carlo Satti, »takozvani« slikar, koji se po svom običaju besposleno klatario po gradu. Približio se sav sjajući od veselja i pozdravio Pavu i pjevača samodopadljivim smiješkom.

Skoro su šutke prošli kroz Trevižanska vrata, a pred kućom Lorovih, Pave pruži ruku svom pratiocu:

— Zbogom, gospodine Lorenzoni, vrlo mi je drago što sam vas susrela i molim vas, ne sudite predobro o meni!

— Signora, nikada, nikada ne bih mogao tako dobro suditi o vama, da to još uvijek ne bi bilo potcjenjivanje prave vrijednosti! Hvala vam za ovu šetnju! Doviđenja u Beču! I ozdravite, signora, ozdravite potpuno, potpuno! Hvala, hvala! Doviđenja!

Pave pretrči brzo uski vrtić pred kućom i nestane kroz vrata. Pjevač je ostao stajati, promatrajući uzdignutim pogledom kuću, kao da bi mu taj tamni zid mogao podijeliti još koju milost. Pritisnuo je obje ruke na prsa, pa je tako nepomično stajao dugo vremena, sve dok nisu počele padati velike kapi kiše i prisilile ga, da se dugim koracima vrati u središte grada.

COTIA

Tiho su prolazili tjedni i mjeseci. Božićni su blagdani došli i prošli, a da Pero nije mogao posjetiti svoju obitelj, a pokladno vrijeme nije donijelo nikakve promjene u mirnom životu Motte. Pave je povučeno živjela sa svojom djecom, bila je sretna, što je Dušan lijepo napredovao i što male djevojčice od jutra do mraka nisu prestajale s brbljanjem i izmišljanjem uvijek novih igara. Giuseppina je sada češće pobolijevala. Pokazalo se, da je u drugom stanju, pa je često morala ostati u krevetu zbog muke i grčeva u želucu. Miho bi je njegovao s mnogo nježnosti. Nada u rođenje drugog djeteta ispunjavala ga je radošću i neumorno je ugađao svojoj ženi ne dopuštajući da se umara.

Kod gospođe su Bibe marljivo šivali i pripravljali opremu za Carlottu. Gospodin se Lippi vratio u Padovu, gdje je namjeravao završiti svoj studij još prije ljeta. Od Biance Tagliapietra, koja je bila otputovala već drugi dan nakon onog razgovora, nije Pave primila nikakvih vijesti. Svi oni živahni dani mjeseca prosinca, večernja zabava kod gospođe Bibe, operna stagione, Biankina ispovijest i pojava gospodina Lorenzonija pričinjali su joj se poput nekog šarenog tropskog ostrva, što se diže usred jednoličnog udaranja valova uvijek jednake svagdašnjice, što polagano klizi i prolazi. Gospodin je Lorenzoni prije svog odlaska bio napisao vrlo tankoćutno i učtivo pismo u krasopisu, u kojem joj nije dosađivao nikakvim ljubavnim očitovanjima nego je samo zahvaljivao na njezinoj susretljivosti, nadajući se ponovnom sastanku u Beču, na koji je sada sa sigurnošću računao.

Pave je svoje vrijeme provodila mirno sjedeći uz blijedu Giuseppinu, baveći se ručnim radom, a katkada bi sestre pošle u gornji kat ka gospođi Bibi, ma da je Bepi u to vrijeme radije ostajala kod svoje kuće. Kad bi bilo lijepo vrijeme, pošla bi Pave sa sve troje djece na svoju uobičajenu šetnju duž jedne od dviju rijeka. Katkada bi im Miho prepustio svoja kola, pa bi poduzimali male izlete u kolima.

Život je tekao i ne pokazujući svoje trnje i bodljike. Bio je to topao i smiren život, koji se može razviti samo onda, kad u kući žene i djeca smiju živjeti pod zaštitom muškarca u miru i slozi, poput biljaka kao što to odgovara njihovoj pravoj prirodi. Pave se je u ovom južnom gradiću osjećala zaštićenom kao u svojoj domovini, ma da je između nje i njezine domovine ležalo Jadransko more, kojega se plavo ogledalo doduše nije moglo vidjeti iz Motte, ali je Pavino privrženo srce ipak slutilo njegovu vlažnu i moćnu blizinu.

I dojkinja Santa bila se snašla i udobno smjestila u kući Lorovih, gdje je s malim Dušanom stanovala u nekoj maloj sobici do sobe svoje gospodarice. Njezina neprijateljska suzdržljivost, što ju je u početku ispoljavala prema svojoj gospodarici, bila je skoro potpuno nestala. Bila je preboljela divote kuće Strassoldo. Kućanstvo gospođe Giuseppine odgovaralo joj je, pa je svojim prijateljstvom počastila veselu i mršavu Vizzu. Naravno, da je brzo bila doznala za dolazak tenora u Mottu, i kako je ona jedina bila upućena u početak cijele stvari, budnim je okom pratila razvitak događaja. Ali je morala priznati, da se za vrijeme trajanja operne stagione, nije dogodilo ništa, baš ništa, i da je gospođa majorica besprikorna i kreposna supruga kojoj se ne smije uskratiti priznanje Doznala je i o boravljenju pjevača na zabavi u stanu gospođe Bibe, ali ju je uvjerila sluškinja Zanonerovih, koja je nekoliko puta bila ušla u sobu za primanje da pomogne kod posluživanja gostiju i da odnese upotrebljeno posuđe, kako je maestro prema onome što

je ona vidjela razgovarao čitavu večer samo sa gospodinom Antonijem Lorom. Ona zadnja šetnja pod kišnim oblacima mogla je doduše pružiti gospođi Santi Vianello iz Rizzija kod Udina dosta razloga za razmišljanje i razne posprdne, dubokoumne i zloslutne primjedbe, da nije upravo ono poslije podne bila toliko zauzeta povjerenim joj dječakom, koji se je možda uznemiren jugovinom neprekidno derao, u čemu ga je mogla spriječiti samo neprestanim nošenjem, njihanjem i pjevuckanjem, tako da nije mogla baciti ni jedan jedini pogled kroz prozor.

Uostalom, Dušanovo sjajno napredovanje ispunjavalo ju je zadovoljstvom i ponosom i ona je, osim čežnje za povratkom k svojima i k svojoj kući, osjećala samo jednu jedinu vruću želju, i to: da bi doputovao gospodin major, kojega se sjećala s najvećim poštovanjem, pa da se sam uvjeri o napredovanju svog sina. Dušan je tokom posljednjih mjeseci, otkad je otišao iz Beča, postao upravo lijepo dijete, još je doduše bio malen i lagan, ali je njegovo lišce sada pokazivalo ljupke i pravilne crte, što su potsjećale na Pavin lijepi lik, a glavu su mu pokrivale nježne, poput pahuljica fine plave kose. Dojkinja je uostalom bila strašno razmazila svoje dojenče, nije se držala reda u davanju hrane i čim bi pokazivao i najmanji znak gladi ili neraspoloženja, smjesta bi mu pružila prsa ili bi ga umirivali beskonačnim zibanjem. Gospođa je Biba kod svojih prigodnih posjeta bila svjedokom toga postupka, te bi opominjala Pavu i savjetovala joj, da od dojkinje zahtijeva više točnosti i strogosti prema djetetu.

— Vi sebi odgajate malog tiranina, gospođo Pave! Neka se dere, dok se ne umiri, sutra će biti bolji, — rekla je i oduzela Santi kratkom i odrešitom kretnjom dječaka iz ruke. I kao što konj osjeća ruku vještog jahača, tako je i dijete smjesta osjetilo iskusne i stroge ruke stare majke, te je odmah ušutjelo i gledalo začuđenim očima i pažljivim pogledom u široko lice gospođe Bibe. — Što bih ja sirota bila započela

sa svojim djevojčicama, koje su sve tri došle tako brzo jedna za drugom u razmaku od samih jedanaest mjeseci! A k tome moj muž, koji nije podnosio dječju viku! Morala sam ih pripitomiti, te male divlje zvijeri, inače bi me bile progutale čitavu!

Ali Pave i dojkinja samo su se potajno smiješile. Ta im se surovost činila pravo barbarstvo, i ma koliko je Pave i bila sklona da u svemu s pravim oduševljenjem slijedi upute gospođe Bibe, takvo je stanovište u njoj izazvalo samo nerazumijevanje i omalovažavanje. Gospođa Biba, koja je — kako se činilo — mogla da vidi kroz zidove, primijetila je da su njezini savjeti ostali bez ploda i nije se više miješala u pitanja Dušanova odgoja.

*

— Dakle, što piše? Što piše? — pitao je Miho, kad je jedno poslije podne koncem siječnja između dvije bolesničke posjete samo na časak svratio svojoj kući, dok je napolju bjesnila bura, pa je ugledao Pavu smetena lica, kako s Perinim pismom u ruci prilazi Bepinu stoliću za šivanje s uzvikom: — Ah, to je strašno!

— Što piše? Ah, taj siromah! To je strašno! — Pave nije mogla da kaže drugo nego »strašno«, sve dok je Bepi nije pozvala da im pročita pismo. Pave sjedne na rub stolice, raširi tanki plavkasti list, i dok je njezin šurjak brzo ispraznio šalicu kave, a Bepi neumorno šivala nešto od bijela flanela, ona im pročita pismo.

»Draga moja Pavetta!

Već tako dugo nisi ništa čula o meni, pa si bez sumnje već u velikoj brizi. Osjećam se tjelesno sasvim dobro, ali sam bio vrlo opterećen poslom, a osim toga imao sam i neugodnosti sa generalom. Te su neprijatnosti sada toliko prevršile mjeru, da će mi možda dalji boravak ovdje biti onemogućen. Naše je preselenje u ovaj grad bilo od početka praćeno raznim neugodnostima, a čini se da nam ni budućnost ne

će donijeti ono, čemu smo se nadali. Razmišljam, da li bih zatražio svoje umirovljenje, jer sam već sit tih muka koje sam morao podnijeti u zadnje vrijeme. Ali dosta o tome, sve će se to tek vidjeti.

Osjećam se sve više osamljen u tom metežu ljudi, gdje me nitko ne poznaje i ništa me ne veže ni uz koga. Posvuda vlada sama sebičnost, proračunanost i ono pretvaranje, što je glavna oznaka današnjeg civiliziranog svijeta, u kojem ja s mojim ispravnim i čestitim mišljenjem ne mogu nikako napredovati. Zato je bolje da izbjegavam taj svijet, nego da propadnem i da izgubim ono što je više i od samog života: svoju čast i vjeru u samoga sebe.

Ovdje je osmog ovog mjeseca harao silan orkan, koji je nanio mnogo štete, prevrnuo kola i otkinuo komad zida sa crkve Svetog Stjepana. Ovdje je uopće vrlo vjetrovito i rijetki su dani kad se ne osjeća vjetar.

Nedavno je pao snijeg i leži još sada stopu visoko, pa je izmamio napolje mnoge saonice, kojih se zvonca mogu čuti čitav dan.

U stvari brata vaše kućevlasnice, koji je tražio dozvolu za nošenje oružja, ne mogu na žalost za sada ništa učiniti. Ta se pitanja rješavaju u ministarstvu unutrašnjih poslova, a ja još nisam našao nikoga, tko bi mi tamo otvorio puteve.

Vrlo sam sretan što čujem, da je vama svima dobro, ali ne znam da li se te dobre vijesti odnose i na Tvoj kašalj. Piši mi o tome. Još nema izgleda da bi se skoro mogao sastati s Vama, i sada kad je nestalo mog duševnog mira i zadovoljstva, osjećam dvostruko svu gorčinu našeg rastanka.

O koleri se ne čuje više ništa. Budi zato bez brige kao što sam ja bez straha.

Poljubi mi mnogo moje djevojčice, osobito dobru Cotiettu, koja se kao što mi pišeš, nalazi uvijek u Tvojoj blizini. Zbogom, dobra moja Pavice, pozdravi sve i ne prestani voljeti svog

Peru.«

Beč, 25. I. 1855.

Dobroćudno i nasmijano lice Mihe smrknulo se, on se vrlo uozbilji i njegove su vesele smeđe oči promatrale Pavu tužnom znatiželjom.

— O kojim to neugodnostima govori? Zar se već prije nije slagao s generalom?

— Ne, nije! Često se je tužio još dok sam bila u Beču. General je prava cjepidlaka i vrlo sitničav, s Perom postupa kao s nekim glupim deranom, pa možete zamisliti, kako to Pero teško podnosi.

— Tko je taj general?

— Mislim neki Poljak ili Rusin, zove se Milczynski ili tako slično. Ne poznajem ga.

— Jadni Pero! — reče Miho zamišljeno. Imati sitničavog pretpostavljenog, to je neugodna stvar. Ali mi se čini, da on to shvaća preozbiljno. Kako on to samo piše: »Izgubiti ono, što je više i od samog života: svoju čast i vjeru u samoga sebe!« Mora da je to pismo pisao u vrlo uzbuđenom stanju.

— Pomisli samo, tko je Pero! — bunila se Pave. — Nije on običan časnik. On radi i muči se često preko svojih sila u carevoj službi, ali ne podnosi da ga takav zloban starac tlači i muči. To ga toliko ogorčava, da izgubi svaku vlast nad sobom!

Sada, kad je morala da brani Peru od spočitavanja svoga šurjaka, Pave je odjednom shvatila ono, što joj je dosada bilo nerazumljivo: da je Peri više i od samog jela i pića bila neophodno potrebna sloboda, za kojom je žeđala i gladovala njegova duša.

Bepi digne glavu od svoga posla: — Osjeća se osamljen, siromah, — reče. — Kako samo voli Cotiju! Upravo je dirljiv otac.

— Da, da, j a d n i k ! J a d n i k ! — U Pavinoj se duši rastvori širok ponor, u koji su iz svih visina i dubina njezina osjećaja potekle vode milosrđa, da ga ispune čitavim morem ljubavi. Dosada još ništa nije moglo pretvoriti tihu, suzdržljivu Pavu u strastvenu ljubavnicu, ni želja da se svidi i da bude ljubljena, ni slasti tjelesnog uživanja, ni divljenje, što ga je osjećala za Perino pjesništvo. Ali kao kod svih dobrih

žena, rasplamsalo je milosrđe onu vatru, što je skriveno tinjala i silan joj požar zahvati dušu i tijelo, tako da bi najradije bila makar i bosonoga otrčala u Beč, da utješi svog tužnog supruga. Miho, koji se već opet spremao na odlazak, ustane i reče: — Samo neka Pero ne počini kakvu glupost! Čovjek brzo može da pokvari svoju karijeru. Pisat ću mu večeras.

Obje su se žene pogledale bez riječi. Ako je Miho bio pripravan, da napiše pismo, onda ga se morala duboko kosnuti ta stvar.

I Pave je odmah sjela i započela pismo. Sve srdačne utjehe, umirivanja i dobre savjete, što ih je samo mogla da smisli ona, kojoj je svaka politika bila isto tako strana kao i svjetska mudrost, uputila je Peri da bi ga umirila i tako spriječila kakav prenagljeni njegov korak. Savjetovala mu je, da što više ugađa generalu, da mu se malo ulaguje, pa makar mu to bilo i teško. Ona, koju je inače tako lako znao obuzeti očaj i bespomoćnost i za koju je Pero uvijek bio sjajni gospodar života, kojemu nije trebalo ni utjehe ni ohrabrenja, umjela je odjednom da savjetuje i tješi, čim je doznala da on pati. Tumačila mu je da možda pretjeruje u prosuđivanju same stvari, jer se opravdano osjeća povrijeđen u svom ponosu; molila ga je da istraje i da bude malo strpljiviji, jer će gospodin general sigurno s vremenom upoznati pravu vrijednost Perinu. Što bi se dogodilo, kad bi zatražio premještenje? Vratio bi se pukovniji. Zar bi on mogao svoju obitelj izvrći takvoj strahoti upravo sada, kad neprestano prijeti opasnost rata? Zar bi on želio, da ona ponovno tako trpi kao prošle godine, ili kao onog ljeta godine 1848. kad su novine već bile objavile njegovu smrt i kad je ona proživjela upravo strašne dane u očajnoj neizvjesnosti, kojih se još sada sjeća s pravim užasom? A ne bi li s druge strane njegova molba za umirovljenje u sadašnjim ratnim vremenima bila nerado viđena i imala za posljedicu nemilost najviših mjesta? Uvjeravala je Peru, da je njezino ozdravljenje već tako napredovalo, da bi lako mogla podnijeti put

u Beč, ako bi u sadašnjem svom tužnom raspoloženju želio njezinu prisutnost i njezino društvo. Savjetovala mu je da se obrati na bana Jelačića, koji će sigurno snažno poduprijeti svog nekadašnjeg pobočnika. Konačno ga je zaklinjala, da joj se što prije javi.

Kasno u noći, nakon što je već nekoliko sati spavala, odjednom se trgne iza sna. Ma da je bila potpuno budna i nije više snivala, vidjela je Peru potpuno jasno pred sobom. Hodao je sam kroz beskrajne ulice Beča uvijek dalje i dalje. Zakretao bi za uglovima, izgubio se u prolazima kuća, onda bi ga opet opazila kako osamljeno i ustrajno nastavlja svoj put. Njegovo je lice odavalo duboku i prkosnu tugu i ljutitu sumornost, koje se ona toliko plašila. Usne su mu bile stisnute, oko sljepočica igrale su žilice kao u grču, a s užasom je opazila, da su mu se ruke zgrčile u pesnicu. Išao je, išao i konačno je vidjela kako je zakrenuo u Florianigasse, uspeo se stepenicama i stigao u svoju pustu sobu. Bol joj stisne grlo, ona sjedne u svom krevetu, obuhvati rukama svoja koljena i njezinim ustima izmakne slab jauk, kojega se i sama prestraši ma da je bio posve tih. Kako bi mu samo mogla pomoći, njemu, koji tako osamljeno trpi? Nikad mu više ne će nanijeti bola, ah, nikada više! Svladat će svoju bijednu, slabu prirodu, sve će svoje sile izvježbati i napeti svu svoju snagu, samo da Peri prištedi sve neugodnosti, kako bi njegova pjesnička staza bila slobodna, svijetla i radosna.

Ova je odluka, ma koliko i bila smjela, utješi. Spusti se opet na jastuke i naskoro zaspi duboko i bez snova.

*

U toj godini 1855. bile su poklade vrlo kratke i veseli su dani njihova završetka bili već u veljači.

Na pokladnu je nedjelju Bepi priredila ručak ranije nego inače. U veselom se je raspoloženju skupila obitelj točno u dvanaest sati u blagovaonici, gdje su Miro i Milica već sjedili na svojim mjestima u napetom očekivanju. Bili su obučeni kao dalmatinski seljaci, nad izvezenim košuljama širokih rukava nosili su crvene, zlatnim nitima ukrašene prslučiće. Mirine su nožice obukli u duge i uske crne hlače, dok je Milica nosila bogato naboranu i čvrsto uglačanu tamnoplavu suknjicu, koju je unekoliko prekrivala debela tkana pregača. Okrugle, crvene kapice sa crnim resama, nazvane »pomni d'oro«, ležale su na škrinji. Cotia, koja nije bila preobučena, sjedila je po svom običaju tiho do njih i promatrala tu krasotu visoko rastvorenih očiju.

Bepi priđe svom mjestu i počne dijeliti juhu, dok je Pave stajala do Milice i popravljala njezinu haljinicu, a Miho trljajući ruke sjeo do svoje žene. Bila je to njegova zamisao, da preobučenu djecu povede u kuće svojih znanaca, pa sada već nije mogao da dočeka početak tog veselja.

Dok su se svi borili s prevrućom juhom, uleti Vizza razbarušene kose i zavikne, da je došao neki posjet i da li bi gospodin doktor htio izaći. Ali još prije nego što je Miho mogao ustati, ukaže se na vratima tamnokosi časnik vitka rasta sa zvijezdama kapetana na ovratniku i naklonivši se više puta dobaci im: — Dobar tek! — Čitava je obitelj skočila na noge, osim malih djevojčica, koje su začuđeno gledale. Miro se s povikom: — Ujak Toni je došao! — baci poput divljaka na pridošlicu, a obje su žene u smijehu i s radosnim povicima širile ruke i sretnim glasom kliktale: — Toni! Toni! — Miho pruži gostu ruke, primakne za njega stolicu, i dok su ga Pave i Bepi grlile i ljubile, a Vizza donosila tanjur i pribor za jelo, sjedile su Milica i Cotia zastrašene na svojim mjestima, dok nisu povukle majku za haljinu i zapitale, tko je to. — Ah, siromašne moje djevojčice, vi još ne poznate ujaka Tonija! — usklikne Pave u smijehu. — To je moj mili brat i brat tetke Bepi! — Ona opet priđe došljaku i poljubi ga žarko na oba obraza, a on je zagrli i pogladi po licu, s drugom rukom privuče Bepi i Mira, pogleda preobučenu djecu i konačno s usklikom: — Tu se odmah vidi da su poklade! —

sjedne uz šurjaka da započne s juhom. Za vrijeme jela pričao je na svoj tihi način, ogledavao se u krugu i svakom se nasmiješio.

— Ah, dragi moji, ipak mi je uspjelo! Vidite, tako se veselim, da sada mogu ovako da sjedim s vama! Cijelim sam putem sanjao o tome i zamišljao kako ću stići na pokladnu nedjelju upravo u času, kad budete započeli s juhom! Kako su narasle tvoje djevojčice, Pave, mala je bila još u jastuku, kad sam vas pred dvije godine posjetio u Cremoni. A sada imaš i sina! A ti, Miro, prijatelju moj, čini mi se da ćeš skoro postati general!

Pave je htjela znati, da li njezin brat dolazi iz Milana.

— Naravno, najkraćim putem. A istim ću putem u utorak opet otputovati natrag, jer sam u svemu dobio samo tri dana dopusta, upravo samo do kraja poklada.

Na to je nastalo opće jadikovanje, sestre i šurjak nagovarale su kapetana, da bi ostao malo duže, Miro je skočio, uhvatio ujaka za ruku i vikao, da ga ne pušta. Male su djevojčice plahim smiješkom i široko rastvorenih očiju promatrale tu uzbunu.

— Tu se ne da ništa učiniti, dragi moji! Radujmo se, da mi je uspio taj mali izlet! Sve do jučer nisam znao, hoću li dobiti taj dopust, pa zato nisam ništa ni pisao.

Vizza, koja je bila isto toliko tašta koliko i privržena svojim gospodarima, užurbano je donosila mnoge zdjele i u njezinu se mršavom licu mogla čitati vruća želja, da bi nedjeljni objed prijao pridošlom gostu. Dobacivala je Giuseppini rječite poglede, a Bepi je opet sa svoje strane pregledavala jela pogledom vojskovođe i započela dijeljenjem. Miho donese vina, i dok su svi jeli i pili s pravim užitkom i kucali se čašama, letjela su preko stola pitanja i odgovori: Da li je tko nedavno primio vijesti od braće u Zadru, kako je dobrom Valeriju, da li Adriano, mnogo mlađi i prilično lijeni braco napreduje u svojoj nauci i što

li Pero piše Pavi. Za vrijeme razgovora ogledavao se Toni stalno za djecom, dobacivao im šaljive primjedbe i upitao ih konačno, što znači ta njihova preobuka? — Zar vi da ste Dalmatinci? A otkuda ste? Iz Obrovca? Sa kanala? Ili sa otoka? To se iz vaših nošnja ne razabire točno. — Djeca, koja nisu razumjela smisao njegovih pitanja, gledala su najprije smeteno po svojoj lijepoj nošnji, a onda na Mihu kao da mole za pomoć. On se nasmije.

— Ima tu svega pomalo u tim nošnjama! Nama nije tako stalo do točnosti. Ovdje to ionako ne će nitko primijetiti. Uostalom, sada moramo skoro poći. Prvo ćemo k gospođi Bibi. Vizza! Skoči gore kućevlasnici i pitaj, da li je smijemo svi skupa na čas posjetiti. Reci da je došao moj šurjak, gospodin kapetan iz Milana, ali ne reci ništa o našim maškarama.

Vizza se lukavo nasmije, a za čas se vrati s porukom, da gospođa Biba s veseljem očekuje cijelo društvo, te ih poziva na šalicu crne kave. Međutim, to je vrlo ozlovoljilo Vizzu: — Naša je kava već skuhana! I tako je dobra!

— Onda ćemo je ponijeti sa sobom! — usklikne Miho, čija poduzetnost toga dana nije poznavala granica i Vizza je morala s pokrivenim loncem kave završiti povorku što se uspinjala stepenicama, i gore je Vizza uz silan smijeh nestala u kuhinji gospođe Bibe.

Djeci su stavili na glavu crvene kapice, dali im u ruke košarice s konfetima, tim sitnim šarenim šljunkom od sadre, a Miho zatakne svom sinu još i mali bodež za pojas. Tako udešeni provalili su u sobu gospođe Bibe i počeli smjesta da se nabacuju s konfetima na nju i na Carlottu. Obje su žene glumile silan strah i utekle s preplašenim povicima i uzdignutih ruku u pozadinu sobe. Miro je još k tome povukao bodež i bijesno proganjao bjegunice, sve dok ga otac nije pozvao natrag i tako pretvorio taj opasni prepad u opće pozdravljanje i pretstavljanje kapetana. Sada se je tek gospođa Biba mogla diviti

nošnjama djece. Da, upravo su ljupka nadasve dražesna! Da li su tu nošnju gospođe naročito sašile za poklade? — O ne, gotovo sve je bilo već tu, samo su haljine nešto malo preinačile. Cotia, koja nije bila prerušena i stajala po strani promatrajući bez zavisti uspjeh drugih, smjela je sada sjesti na koljena kućedomaćici i pojesti komad šećera namoćenog u kavu. Carlotta je kod otvorenog ormara zveketala limenim kutijama i vadila slatkiše za djecu, dok su odrasli sjedili u krugu oko stola i veselo pili jaku crnu kavu iz ukusnih šalica. Miho je dražio Carlottu zbog otsutnog zaručnika, a Pave zapita za Biancu i dozna, da ta velika lijenčina nije pisala već tri tjedna. Bepi predloži, da bi se čitavo društvo odvezlo u Oderzo i iznenadili Biancu.

Pave je primijetila, da je gospođa Biba bila prema Toniju upravo hladno učtiva i da ga susreće s mnogo manje topline nego ma koje drugo lice, a pogotovo nekog rođaka svojih vrlo cijenjenih stanara. Kad su razgovarajući o koleri spomenuli Milano, gdje je konačno prestala ta strašna pošast, i Pave veselo zapitala brata za tamošnji društveni život, opazila je sa čuđenjem na njegovom licu kao i na licu gospođe Bibe jasno odbijanje. Brat je smjesta skrenuo razgovor na caricu Eugeniju i rekao da nju zaista mogu nazvati najljepšom ženom Evrope. Njegove su mu sestre upale u riječ. Najljepša žena Evrope! Koje li zablude! Najljepša žena je bez svake sumnje mlada carica Elizabeta. Ona je i plemenita i velikodušna, dok je Eugenija vrlo koketna i voli da spletkari i sve što se o njoj čuje to potvrđuje. Toni se s tihim smiješkom i izmijenivši pogled sa svojim šurjakom, priznao pobijeđenim. Miho je sada požurivao odlazak, jer da mora sa svojim dvjema krabuljama posjetiti još i druge kuće.

Sva užarena od uzbuđenja otišla su djeca s njim, a Toni je ostao kod svojih sestara, pa su sjeli u Bepinoj blagovaonici oko velikog stola, koji je sada bio pokriven tamnim, vezenim pokrivačem. Bepi se

odmah prihvati krpanja čarapa, a na Tonijevu primjedbu: — Kako si vrijedna! — odgovori ravnodušno: — U prvom redu moram biti vrijedna, jer inače ne bismo imali čarapa, a osim toga me brbljanje ne veseli, kad nemam neki posao u rukama. — Ona pogleda brata: — Kao da si se pomladio, Toni! Posljednji si put izgledao vrlo loše, ali danas si svjež i lijep poput kakvog poručnika.

Obje su sestre promatrale bratovo lice. Koje li sreće, što je opet s njima taj premili Toni, taj dječački ljubežljivi brat, koji je, ma da su i prolazile godine, postupao sa svojim sestrama uvijek jednako nježno, s pomalo posprdnom galanterijom i nije prestajao da im priča o prijatnim stvarima i govori s njima na uvijek prijazan način kao u ono doba, kad se je iz kadetske škole vraćao kući u Zadar i izigravao viteškog zaštitnika malih djevojčica.

I Pave je donijela svoju kutiju za šivanje. Trudila se da prišije dvije trake od crvenog baršuna na dva mala crvena šešira. Za pokus je položila traku na tuljak šešira i promatrala je ispruženom rukom iz daleka.

Brat ju je veselo promatrao: — Pave kiti svoje djevojčice! Imaš pravo, dražesna su to djeca. Ali kada ću ugledati tvog sina?

— Kad se probudi, Toni! Hvalimo Boga, da je miran. Veselim se, da ti se sviđaju djevojčice. Pero je upravo lud za svojim kćerkama, osobito za Cotijom.

— I ovdje u Motti su svi ljudi zaljubljeni u te dvije djevojčice, — umiješa se Bepi. Kućevlasnica bi ih najradije zadržala kod sebe, toliko voli tu djecu i ma koliko je inače stroga, Milicu i Cotiju mazi u svakom pogledu.

Toni se nasmiješi: — S vašom gazdaricom nije baš ugodno imati posla. Meni je svakako odmah pokazala svoje piemonteške pandže!

— Kakve piemonteške pandže! Ona je iz ovoga kraja, njezina je obitelj navodno uvijek živjela na venecijanskoj zemlji.

Toni se tiho nasmiješi: — Nisam to tako mislio. Njezina vjera, nada i ljubav su u Piemontu. Za nju je svaki carski časnik, a pogotovo ako još k tome dolazi iz Milana, predmet najljuće mržnje. O, drage moje, zar mislite da to ne poznam? Ta je hladna mržnja naš svakdašnji kruh u Milanu. Mislite li, da ne poznam te suzdržljive poglede, tu skrivenu porugu, taj hladan smiješak i to prkosno držanje? Da ih tako dobro ne poznam, ne bih možda ni bio utekao iz Milana upravo sada za vrijeme plesova i zabava.

Ne obazirući se na zadnju primjedbu bratovu, reče Pave: — Što se tiče gospođe Bibe, tu se sigurno varaš. Ne mogu ti reći, Toni, kako je dobra i susretljiva prema meni. Zamisli samo, sašila mi je prekrasnu haljinu od svile, što ju je pronašla u svojim ormarima, samo zato jer je primijetila da nemam ni jedne moderne haljine! A i ja sam žena časnika.

— Svejedno, ipak si žena i prema tebi je puna čovječje topline, sestra i majka, ali prema meni je samo sljedbenica Cavoura, revolucionarka, ispunjena mržnjom.

— Ah, Cavour! — uzvikne Pave i položi pribadačama sastavljene vrpce na stol, pogledavši svom bratu ravno u oči: — Ah, Cavour! O njemu su toliko govorili za vrijeme one večernje zabave kod gospođe Bibe!

— Eto, vidiš li! Cavour, to je njihov junak, njihova nada, njihova zvijezda Danica. Cavour ih može poslati na divlji Krim, da tamo u ruskom Sebastopolu suzbijaju despotizam, kako to oni kažu, a zapravo misle Austriju.

— Ah, Toni, — reče Pave tiho, — ja od svega toga ništa ne razumijem. Mi smo Dalmatinci također pod Austrijom, pa ipak ne želimo otcjepljenje. Zar ima ljudi koji to žele? Nije li najglavnije da možemo živjeti tamo, gdje smo se rodili? Zar ne? I da ne moramo živjeti u tuđini, govoriti tuđim jezikom, držati se tuđih običaja i jesti tuđa jela? I nije li svejedno, da li nad nama vlada njemački car ili talijanski kralj?

Toni se nasmije, primakne se bliže svojoj sestri i položi svoju ruku na njezinu:

— Da, da, sirota moja Pave, to su teška pitanja. Ti misliš samo na ono, što je važno ženi i imaš potpuno pravo. Da, potpuno pravo! Ti samo želiš siguran dom, miran život, ne ćeš da te rastavljaju od tvog muža i želiš da tvoja djeca odrastu u miru. Možda je to najbolje, možda u tome i leži spas za nas muškarce, ako žene ili bar mnogo žena misle kao ti.

Zašutio je na čas, pogledao svoju sestru, uzdahnuo i nastavio govor tihim, uvjerljivim glasom, dok mu je lice poprimilo sabran, ali i izmučen izraz:

— Vidiš li, Pave, — govorio je samo njoj, jer neumorno zaposlena Bepi nije sudjelovala u razgovoru, — vidiš li, Pave, ja sam sada već tri godine u Milanu i sve ono što sam tamo vidio, sili me na razmišljanje. Ali ne razmišljam samo o prilikama i raznim događajima, nego još više o samom sebi. Ja sam carski oficir, pa kad tako hodam po Milanu, uvijek mi se čini, da se tamo gore pod plavim lombardijskim nebom širi nada mnom poput nekog nevidljivog svoda stara, moćna, slavna ideja austrijske države. A pod mojim nogama, razumiješ li, Pave, leži smeđa, topla, vidljiva i opipljiva ta lombardijska zemlja. Kroz vijekove je austrijska državna ideja vodila i okupljala narode srednje, južne i istočne Evrope, ideja države u kojoj mnogi narodi mogu živjeti zajedno u sigurnosti, koji bi inače živjeli u svađi, siromaštvu i nezaštićeni. Sveta je to i nadasve slavna zamisao za koju se isplati ginuti i za koju su već i mnogi izginuli. Ali, znaj, ovi narodi, što su stoljećima živjeli mirno jedan pored drugoga kako su ih već bili sastavili mirovni i ženidbeni ugovori knezova, podnoseći premoć Nijemaca, kao što djeca podnose vlast roditelja i učitelja — ovi su narodi sada odrasli. Ja to bar tako tumačim. Ono što smo doživjeli godine četrdeset i osme bilo je neke vrsti nasilnog proglašenja punoljetnosti: narodi su sami sebe proglasili punoljet-

nima, razumiješ li, Pave? Ušli su u novo životno doba i sada stoje pod znakom nekog novog zviježđa. Oni sada hoće da svoj jezik učine vladajućim jezikom i da svoje zemlje, što su do sada bile u sklopu austrijske države, proglase samostalnim državama. Što je iste krvi, to traži jedno drugo. Da, sve to mi je tako jasno kao najopipljivija stvarnost!

Toni nasloni na časak glavu na naslon stolice.

— Da, da, dobre moje sestrice, — nastavi čudno drhtavim glasom, — kad je čovjek osamljen i ne baš odviše sretan...

Sada mu sestre, koje su do sada slušale pune poštovanja, upadnu strastveno u riječ: — Toni, Toni, zašto nisi sretan? Dragi, dobri Toni, reci nam što te muči?

Obje su žene napustile svoje ručne radove, uhvatile Tonijeve ruke, gladile ih i njihovi su topli ženski glasovi pitali dršćući od samilosti za uzrok bratove tuge.

On se je smiješio svojim ljubeznim smiješkom i rekao mirno:

— Draga djeco, ne žalostite se zbog mene. Nije to tako važno da li je čovjek sretan ili nije, a već odavno znam, da nam jedino bol i patnja donose saznanje. Ali, dajte da nastavim. Upravo mi godi da mogu ovdje kod vas, u ovoj tihoj sobi izreći ono što inače samo potajno mislim, a da nikad ni s kim o tome ne govorim. Htio samo malo prije reći, da su čovjeku, koji je tako osamljen kao ja, mnoge stvari jasne, koje drugi možda i ne vide i ne osjete, tim više kad mi je lična sudbina usko povezana s općom sudbinom... Kad bi na primjer neki carski oficir ljubio djevojku iz otmenog milanskog društva, razumijete li, kad bi je mnogo ljubio, pa bi svakim danom sve jasnije morao uvidjeti da mu je ljubav beznadna, jer — kako danas stvari stoje — nijedna otmena milanska djevojka ne bi prihvatila ženidbenu ponudu bilo kojeg Austrijanca. Taj će se časnik možda dotle pitati: »Zašto ne mogu dobiti za ženu onu koju ljubim više nego sve na

svijetu?«, dok ne nađe odgovara na to svoje pitanje, jer jasne i oštre misli dolaze uvijek iz muke i patnje srca. A odgovor će biti upravo taj, da je Austrijanac u Milanu danas pretstavnik one stare slavne i mudre ideje, a milanska je žena danas pretstavnica onog novog, silnog i vrelog osjećaja, koji želi da odbaci tu staru, slavnu ideju poput nepodnošljivih okova. Vrijeme nadnacionalne državne misli je prošlo i došlo je vrijeme nacionalnog osjećaja. U stezi stare državne ideje sproveli su narodi svoje djetinstvo, a sada žele proživjeti svoje mladenačko doba u suncu nacionalnog osjećaja. I ja slutim, da će s vremenom ovaj njihov osjećaj toliko ojačati, da će satrti to državno jedinstvo mnogih naroda, to naše carstvo, kao i ideju koju ono pretstavlja. Ali tko zna, ne će li se ti narodi kasnije, u svoje muževno doba, htjeti ponovno da sjedine? Onda ne će više postojati ova naša Austrija, kao što je danas poznamo, ali će se ti razni narodi opet združiti u nekoj novoj velikoj državi ili kako li će se već zvati to novo državno uređenje, jer će im takva zajednica biti od koristi. Ovaj novi žarki osjećaj traži danas svoje pravo, ali za sto ili dvjesta godina uskrsnut će ponovno ta stara, slavna zamisao novom snagom.

— Pravi si prorok, — reče Bepi zadivljeno.

— Proroci su se uvijek pojavljivali tamo, gdje je bilo bola i ljubavi. Vidiš li, Pave, mi smo Talijani, a ja — eto, pogledaj me samo — ja se ipak osjećam kao Austrijanac i govorim njemački bolje od svog materinskog jezika. Možda zato, što sam već kao mali dječak dospio u kadetsku školu, možda upravo zato mislim i govorim sada njemački i smatram ovo cijelo veliko carstvo svojom domovinom. Da, volim tu Austriju! Ali volim i tu ženu, zašto vam to ne bih priznao? Znam, da mi nije suđena upravo zato jer sam Austrijanac, a ona Milaneskinja. Ali shvaćate li sada da upravo zbog te dvostruke ljubavi jasnije gledam od ostalih?

Odjednom prekine: — Gle, stare škare! — reče i izvadi ih iz ostalog Pavina pribora za šivanje. — Krunske škare! Često sam razmišljao o tome, tko ih je dobio nakon majčine smrti! — Promatrao je nježnu stvarčicu. Bile su to male škare s vrlo kratkim krakovima, sklopljene su uši sačinjavale kraljevsku krunu. — Krunske škare! Ležale su uvijek na majčinom šivaćem stolu. A znate li još, što nam je pričala o njima?

— Da su te škare pripadale ubogoj kraljici Mariji Antoinetti, — odgovori Pave. — Koliko nam je puta to pričala. Uvijek sam se zgrozila pri pomisli, da je možda te male škare imala uza se za vrijeme svog zatočenja u Temple-u. — Pave uzme škare i učini kretnju kao da s njima reže po zraku. — Ne bih htjela da ih izgubim, a kad umrem naslijedit će ih Milica.

*

Bepi ustane i pođe u kuhinju da skuha kavu za sebe i za svoju braću. Bila je otpustila Vizzu za to poslije podne, jer je ova upravo gorjela od želje da vidi pokladnu vrevu u gradu, a i Pave je dala dopust Santi, jer je njezin muž bio stigao u Mottu za pokladnu nedjelju.

Pave je sama sjedila s bratom u polumračnoj sobi. Gutala je očima drago, tako dugo neviđeno lice, divila se nježno savinutom rimskom nosu, tamnim očima i finim, uskim usnicama. Uvijek je Tonija smatrala za najljepšega među svojom braćom. Plaho reče:

— Toni, zar si i ti pjesnik kao Pero, kad sve što misliš umiješ tako lijepo izraziti?

— Ne, Pave, to nisam. Ja sam samo čovjek koji razmišlja.

— A tko je ona? Ne ćeš li mi reći?

— Što znači jedno ime, Pave? Ona je lijepa djevojka, ponosna djevojka, djevojka koja nikad ne će biti moja. Zadovolji se time. Njezino ti ime ne bi ništa značilo, ne ćeš ga nikad više čuti, a ja, vidiš li, ja ga nerado spominjem uzalud.

— To ti nazivaš: spominjati ga uzalud, ako svojoj sestri kažeš ime djevojke koju ljubiš?

Pave spusti tužno i malo povrijeđeno svoju glavu tako, da su joj tamni uvojci visjeli preko obraza sve do ustiju. Ne ustajući Toni primakne svoju stolicu do nje, položi svoju ruku na njezinu i reče svojim tamnim glasom:

— Ne ljuti se, Pave! Nazovi me budalom, ako hoćeš. Ali, vidiš li, kad se čovjeku sredinom tridesetih godina desi da u nekoj ženi vidi krunu i ispunjenje svog života, kad misli da je naišao na ženu za koju bi imalo smisla živjeti, osnovati obitelj i roditi djecu, pa kad tu ženu ne može osvojiti, onda se — da tako kažem — u njemu zatvore neka vrata. On možda nije nesretan, ali ona svakako mora da krene nekim novim putem, putem na kojemu više ne će biti topline jednostavnog ljudskog života. A snovi, slike, imena iz tog izgubljenog raja, za njega su sada udaljeni i kao posvećeni, pa više ne će da s njima postupa kao sa svakdašnjim stvarima, kad već nisu smjeli postati njegov svakdašnji i najbliži život.

— Ah, Toni, susrest ćeš druge djevojke i zaboraviti svoju Milaneskinju!

— Malo prije počastili ste me imenom proroka, ali ipak ne umijem proricati budućnost. Možda ću jednom naći ženu, rad koje ću htjeti preuzeti na sebe teret zajedničkog života i tegobe časničkog kućanstva, ali ne vjerujem pravo. U mojim godinama svaki čovjek već prilično pozna sam sebe. Nisam lako upaljiv kao što su to mnogi. Jednom sam žarko gorio i u tom je plamenu izgorjelo sve, što je u meni moglo gorjeti. Možda je to znak siromaštva moje naravi, ali se ne mogu promijeniti.

Pave je upravo razmišljala o razlici između Perine zanošljive, široke prirode, te strastvenih priznanja i uvjeravanja gospodina Lorenzonija i ove smirene ispovijesti svoga brata, kad odjednom začuje izvana neko jako i muklo udaranje. Zvučilo je kao da neko-

liko šaka udaraju u isti mah bijesno po nekoj drvenoj stijeni. Pave se trgne vrlo prestrašeno.

— Bože, što je to? Kako to strašno zvuči! — Skoči sva blijeda i istrči u pretsoblje. Napolju se buka čula još jasnije. Netko je udarao po ulaznim vratima. Pave strgne ključe s klinčanice do vrata i otvori, na što brzo uđu Miho i prerušena djeca.

— Ah, to ste vi! Tako sam se uplašila!

— A što je to s tim zvoncem? Da li se vrpca potrgala? Stojimo već četvrt sata pred vratima i ne možemo ući!

Mihine je dobre volje, što ju je pokazivao o podne, bilo nestalo. Lice mu je bilo zlovoljno, dok su djeca još radosno uzbuđena, ali malim umornim koracima dotapkala u sobu. U njihovim košaricama nije više bilo konfeta, ali su zato bile pune šarenih bonbona i raznih slatkiša.

— Gledaj, Mau, što sam dobila! Ali ću polovicu dati Cotiji. — Milica je sjala i pričala, da su se svi ljudi kod kojih su bili, upravo divili njoj i Miru i da su na ulici svi rekli, da su to lijepe maškare.

Bepi je donijela iz kuhinje vruće mlijeko za djecu i svježu kavu za južinu odraslih.

— Što ti je, Miho? Čini se da si zlovoljan, — upita svog muža, kad su svi bili okupljeni oko stola.

— Ah, — odmahne inače tako prijazni Miho i spusti se teško na stolicu. — Prvo, čovjek zebe četvrt sata na stepenicama a da mu nitko ne otvori, jer je opet jednom tom prokletom zvoncetu pukla vrpca, a zatim — nastavi nešto tiše, — bili smo i kod Mariette Zanoner, tamo u onoj zakučastoj, staroj zgradurini preko puta pošte. Htio sam razveseliti dobru staru dušu. Da to radije nisam učinio! Vijest, da su naša djeca preobučena u maškare posjetila staru gospođicu, raširila se za tili čas po cijeloj kući i kad smo odlazili, stajala je čitava hrpa djece krojača Saccona na stepenicama i kašljala našoj djeci kao za okladu ravno u lice!

— No, zar je to tako strašno? — Bepi je čvrsto odlučila, da će se kloniti uzbuđenja.

— Naravno, da je strašno, jer svi oni boluju od hripavca. Smjesta sam potjerao cijelu tu prljavu bagru, ali se bojim da se je nesreća već dogodila. Kašalj hripavac je vrlo priljepčiv, čak i pod vedrim nebom, a kamo li ne u zatvorenom, nezračenom stubištu. Vidjet ćete, za nekoliko će dana i naša djeca početi da kašlju, zarazit će Cotiju i malog Dušana, pa možemo biti pripravni na dva do tri mjeseca kašljanja i bljuvanja!

— Ne grakći tako zloslutno! — reče Bepi, koja je bila natočila kavu i narezala bijeli kruh u jednake komade. — Ne grakći! Zaista, Miho, ljutiš me! Kako se može uvijek samo najgore očekivati i prorokovati! Mogao bi otvoriti zajedničku radnju s Pavom!

Okrenuvši se Toniju, nastavi: — Pave se brine dan i noć zbog kojekakovih besmislica! Ne piše li Pero dva dana . . .

— Dva dana! — ubaci Pave gorko.

— . . . onda već misli, da se razbolio od kolere!

Sada joj Toni pokvari propovijed ubacivši mirno:

— Mnogo je ljudi umrlo od kolere.

Pave pogledom zahvali Toniju za pomoć i reče Mihi:

— Kad sam čula vaše lupanje, tako sam se zaprepastila, kao da je smrt pred vratima.

Ali to je čak i Mihi bilo previše.

— Oprosti, Pave, ali to je pretjerano! Zašto sada govoriti o smrti i sličnim glupostima! Ali kako da se ne ljutim na taj glupavi narod, koji ne će nikako da shvati što su zarazne bolesti! Mi liječnici prodikujemo po čitave dane, upozorujemo, dijelimo savjete, a gospodin Saccon i njemu slični, ne izvole to primiti na znanje, ne prijavljuju takve bolesti i dovode druge u opasnost.

Da bi skrenuo razgovor na nešto drugo Toni se obrati Pavi, primijetivši da mu još nije pričala o Peri. On je zadnjih mjeseci bio primio od njega samo po

koje kratko pisamce, ali je po tim vijestima mogao da shvati da se Pero baš ne osjeća najbolje u svojoj novoj službi u Beču.

Na to su se sestre i Miho natjecali da mu objasne stvar s generalom. Pave je uzbuđeno pričala o Perinom običaju, koji se prema zadnjim vijestima malo smirio, ali koliko ona pozna Peru, taj očaj još sigurno kopa na dnu njegove duše.

— Kad bi znao, Toni, kako me to muči, što Pero mora sada sam da snosi svu tu žalost i sve te neprijatnosti! A ja sam ovdje i uživam u mirnom lijepom životu!

— Možda Pero sve to shvaća previše ozbiljno? — reče Toni mirno. — Uvijek će biti nesnosnih pretpostavljenih! Ne smije se odmah u tome vidjeti uvreda časti!

— To je upravo i moje mišljenje! — Miho se živahno uspravi. — To sam mu i pisao. Stari general sigurno boluje od žuči i iskaljuje svoje loše raspoloženje nad svojim potčinjenima, voila tout. Današnjeg dana ne može se ni zamjeriti nekom starom vojniku, ako je istrošen i zle volje.

— Kad bi ti bio na Perinu mjestu, onda bi drukčije govorio! — Pave je povrijeđeno promatrala svoje sklopljene ruke.

Bepi je svojoj sestri priskočila u pomoć: — Pave toliko trpi, jer zna da taj dosadni i zlovoljni tiranin ne uvažava Perine zasluge. Vi muškarci ne možete ni zamisliti, što žena trpi pri pomisli, da joj muža vrijeđaju i ponizuju.

Miho pogleda pažljivo svoju ženu. »Otkuda to ona može znati?« pomisli. »Zar sam ja ikad bio ponižen?«

Ali Pave upadne sestri u riječ upravo ogorčeno: — Ne radi se o tome da li ja trpim ili ne. O Peri se radi! On bi ih svojim genijem mogao sve skupa strpati u džep, a mora sagibati šiju samo zbog svakdašnjeg kruha!

— Sve će se to popraviti, Pavetta, — reče Toni nježno. — Ali sada ćemo plesati! Nije li danas po-

kladna nedjelja? Ovamo, Milice, a i ti, Miro! Pjevat ću vam lijep valcer, a vi uz to plešite, ali da ste mi lijepo plesali!

Toni započne jakim, zvučnim glasom valcer »Bajadera«, Pave i Bepi upadnu, a djeca se uhvatila i okretala zbunjeno i sretno u krugu. Cotia se probudi od te buke i promoli svoju razbarušenu glavu kroz vrata. I ona je htjela plesati, pa ju je Pave uzela u naručaj i divlje se zavrtjela s njom po sobi, dok nije sva iznemogla pala na stolicu.

*

Kad su braća u sjetnom raspoloženju zbog pretstojećeg rastanka bila opet na okupu i Miho u čast šurjakovu otvorio bocu Chiantija, odjednom je Toni započeo da govori o Lukoranu.

Naslonio se na stolici, zabacio glavu, zurio s pomalo sjetnim smiješkom u strop i pitao tiho Giuseppinu i Mihu, koji su nedavno bili tamo, kakvih ima promjena u kući i u vrtu. Da li dobro uspijeva oleander u južnom dijelu parka? Prije pet godina, kad je on zadnji put bio tamo, zadavali su upravo ti oleandri Valeriju mnogo brige. A onaj veliki bor kraj istočnog zida, valjda ga nisu posjekli? Na to će Bepi užasnuto: — Bože sačuvaj, tko bi to učinio! Taj je bor skoro najljepše drvo u cijelom vrtu.

— Najljepše?! O tome bi se dalo raspravljati. I stari su hrastovi na dnu vrta upravo divni, a tek one masline!

— Ali veliki je bor sada znamenito drvo! — reče Miho. — Sjedeći ispod njega, napisao je Pero mnoge od svojih najslavnijih pjesama, koje su danas, nakon jedanaest godina, u ustima svih Hrvata i koje već svako dijete u Hrvatskoj i Dalmaciji zna napamet.

Pave se žarila od radosti. Ah, kako je bilo lijepo ono vrijeme! Kad bih se samo još jednom mogla osjećati tako lakokrila kao u onim danima, tako svijesna svoje mladosti i ljepote! Odjednom joj se učini kao da već osjeća blagi ljetni povjetarac, što je pun svje-

žine i soli strujao s mora u vrt; osjetila je opet bijelu haljinu s naboranim ovratnikom i nabranim porubom, koja je tako lijepo pristajala njezinu djevojačkom tijelu. Vidjela je sebe u mreži za ležanje, kako promatra Peru, onda još mladog poručnika, kako sjedi na kamenoj klupi, koja je zaokružila deblo velikog bora. Ali ma da ju je ljubio, u što ona nije ni malo sumnjala, i ma da je jedino radi nje dojedrio iz Zadra u Lukoran, činilo joj se, da ju je tog časa potpuno zaboravio. Gledao je preko oniskog zida na vodu, što je zasićena mirisom ribe malim valovima udarala po algama obraslom kamenju uske obale pred ostrvom. Katkada bi podigao svoje vatrene mlade oči k nezasitnom plavom nebu, što se ukazivalo među borovim granjem. Njegovo je lice odavalo onu sabranost, koju bi nalazila na njegovu licu i u kasnijim godinama njihova braka i vječitih selenja, pa bilo to u ravnodušnim sobama u kojima su bili prisiljeni da stanuju, bilo usred drndanja putnih kočija ili u mirnom vrtu u Karansebesu. To je bio izraz, koji je nalagao šutnju, koji bi daleko udaljio svu njegovu okolinu, stvorio oko Pere obruč osamljenosti i isključio sve ljude pa i ljubljenu Pavu. To je bilo Perino pravo lice, danas je to znala, lice pjesnika, dok su sva ostala njegova lica, lice ljubavnika, oca, časnika, bila samo obrazine, koje bi navukao. Onda, kada je ležala u mreži, dok je on sjedio pod borom, nije to doduše znala. Onda je mislila, da mu je pravo lice plameno lice ljubavnika, a ovaj zaneseni, zatvoreni izraz, što nije zračio, nego upijao i sakupljao sav svijet u sebe, da je samo čudesno stran i slučajan.

Lagano se njihala mreža u kojoj je ležala i čekala da se Pero probudi, da pristupi k njoj, da je obuhvati pogledom i izgovori onu riječ što će ih povezati za uvijek, a koja još nije bila izrečena. Ali on nije dolazio. Tako je sjedio beskrajno dugo (toga se dobro sjećala, jer ju je njegovo držanje boljelo i čudilo), a konačno je izvukao iz džepa malu bilježnicu i olovku i počeo pisati. Vidjela je kako piše, briše i ponovno

piše, s vremena na vrijeme oblikujući usnama po koju tihu riječ. Na kraju je ustao i pošao, i ne pristupivši k njoj, bez ijedne riječi u pozadinu parka, gdje je sjeo usred trpkog mirisa šipraga na suhu, crvenu zemlju između grmlja mirte i veprine i čitao na glas upravo napisane stihove. Mora da je dugo čitao, brisao i ponovno pisao, jer je prošlo mnogo vremena dok se opet pojavio. Pave ga je promatrala iz daleka, sve dok je njezina majka nije pozvala u kuću. Pero se pokazao tek kod večere, te je sretan i dobro raspoložen objavio, da mu je danas uspjelo novo, značajno djelo: pjesma vrijedna da bude štampana u prvom svesku časopisa, što će ga izdavati s nekoliko istomišljenika kao opomenu i budilicu, pjesmu vrijednu da stoji na prvoj stranici njihova lista i izrazi sve njihove nade i svetu njihovu volju. I držeći čašu s vinom u jednoj, a ispisani papir u drugoj ruci, pročitao je pobjedničkim glasom svoju pjesmu o Zori. O zori, što rastjeruje noć, o guslama pređa, što će se ponovno oglasiti i o vili, koja slavenskom narodu objavljuje uskrsnuće.

Uzvišeni je zanos nestao sa njegova lica i Pave je opet postala glavni cilj njegovih pogleda. One je večeri bio ispunjen zanosom i duševnom opojnošću, što je upravo očaravala, tako da su svi, i majka i braća i sestre, bile oduševljene svojim gostom i zavidali Pavi, za koju su znali da je izabranica tog bogodanog pjesnika.

Ah, kako je onda bilo lijepo! Pave se vrati iz svog sanjarenja i čuje, kako Miho i braća govore o nekim susjedima na Lukoranu, o obitelji Lantana, čija je lijepa kuća ležala na suprotnoj strani male luke, na nekoj maloj uzvisini, a s kojom su bili u vrlo prijateljskim odnosima. A onda Toni zapita, da li onaj neprijazni seljak još uvijek posjeduje susjedno imanje? Bepi potvrdi i reče, da je postao još gori. Pred dvije godine, kad je bila zadnji put u Lukoranu, bio je protjerao iz kuće svoju snahu s dojenčetom u naručju, jer se bio posvadio sa sinom i nije htio više uzdrža-

vati njegovu ženu i dijete. Glasno jecanje mlade žene dopiralo je sve do njih. Ali ni snaha nije bila ništa bolja od njega. — Neko raskalašeno stvorenje, — doda Bepi, a Toni reče kako je žalosno, što su susjedi njihove neprispodobivo lijepe i mile kuće u Lukoranu tako zli ljudi.

— Već je osam godina da nisam bila tamo, — izjavi Pave. — Znate li još, kako smo imali naše točke smjernice, koje su označivale polovicu puta kad bi se trabakulom vozili prijeko? Na lijevo je toranj male crkve morao prekriti staru bijelu tvrđavu, a na desno se šiljak rta morao zabosti točno u maljušnu školju. Onda bi upravo pola puta bilo za nama. Ah, sjećate li se još, kako smo početkom ljeta prenosili oleandre iz gradske kuće u Lukoran, jer im je tamo ljeto više pogodovalo, i kako smo se onda vozili u sjeni prave male oleandrove šumice? Vidim još danas pred sobom našu Giacominu, kako je s velikim drvenim loncem s oleandrom na glavi, njihajući se u bokovima prolazila kroz Calle Larga u Zadru prema luci.

Svi su se nasmijali, sjećajući se toga.

— Kako si sve to dobro upamtila, — reče Toni.

— Pa to je naša domovina, — odgovori Pave tiho.

Kad je legla, bilo joj je teško zamisliti, da je sve to već tako daleko, da je zaista već prošlo osam godina, kako nije više sa zadarske Rive stupila na trabakulu da je preveze, kako je već prošlo osam godina, što joj morski vjetar nije čupao kosu i da se nije više u Lukoranu u večernjem svijetlu uspinjala na onaj brežuljak, gdje je tako divno mirisalo po mirtama i majčinoj dušici kao nigdje više na svijetu, i da nije tamo dolje ugledala pred sobom mnogo rasčlanjeno ostrvo i čula zov ribara, što su se spremali na noćni ribolov. Uhvati je čežnja od koje joj je pucalo srce za tom zemljom njezina djetinjstva, da je zgrčila ruke na prsima. I kad je onda pomislila, da njezine male kćerkice još nikad nisu bile na Lukoranu, nikad nisu trčale po kamenim stepe-

nicama njezine roditeljske kuće i osjetile miris starih soba, morala je stisnuti zube, da glasno ne zaplače.

Kad je Toni narednog dana u jutro otputovao, stajale su na rastanku obje njegove sestre na kućnim vratima. Pave je mnogo puta poljubila svog brata, gladila mu usko lice i rukav njegove odore, položila svoje čelo na njegovo rame i rekla potamnjelim od tuge glasom:

— Dođi opet skoro, Toni! Braća smo. Nije li strašno, da čitav život provodimo tako daleko jedno od drugoga?

On je ganuto pogleda: — Prije no što se budeš vratila u Beč, doći ću sigurno još jedamput. Sasvim sigurno! Kad se vraćaš kući?

— Čim ozdravim i dok se Dušan odbije od prsiju. Nadam se početkom ljeta.

Toni je sišao niza stepenice, a Tito Palamin, Mihin konjušar, veseo crnomanjast dječak guste, kudrave kose nosio je kovčeg gospodina kapetana do poštanske zgrade. Obje su žene s djecom požurile do prozora na uličnoj strani i vidjele uskoro, kako Toni izlazi iz kuće i odlazi niz ulicu.

— Addio, Toni! — povikne Bepi. Djeca, koja su bosa bila skočila iz svojih kreveta, mahala su bijelim rupcima, a Toni je prislonio ruku na obod kape i slao im pozdrave. Pave se naslonila na prozorski okvir i brisala suze.

— Tako si neutješiva, kao da ti je Toni muž, — začudi se Bepi.

— Ne znam ni sama zašto mi je tako teško, što odlazi, — odgovori Pave, boreći se s mukom protiv uvijek nove navale suza. — Tako je dobar brat! Tko zna kad ćemo se opet vidjeti!

— Pa sam je rekao, da će još jedamput doći dok si ti ovdje... Djeco, smjesta natrag u krevet i navucite lijepo čarape! Dođi, Pave, i utješi se! Budi sretna, što je Toni bio ovdje i ne plači više zbog njegova odlaska. Zar ne postaje Pero nestrpljiv, kad uvijek sve uzimaš tako teško?

— Da, katkada. Ali što ćeš? Nitko ne može iz svoje kože. Ne misliš li, da bih i ja radije bila tako vedra i hrabra kao gospođa Biba ili tako smirena kao ti? Uvijek sam tako umorna i život mi izgleda kao neko strašno visoko brdo, na koje se moram s teškom mukom uspinjati. A posvuda ima spilja punih zmajeva i divljih zvijeri, što mogu svakog časa iskočiti i progutati mene i sve moje mile.

Bepi se samo nasmijala i zavrtjela glavom, a zatim su obje žene pošle da obuku djecu.

*

Neko rano popodne polovicom ožujka sjedila je Pave na svom mjestu kod prozora. Do nje je bila Cotia smještena na nekoliko jastuka, što joj je omogućilo da položi ruke na stol. Njezino je oblo, savršeno lijepo lišce bilo sabrano i ozbiljno, dok je gledala na list pergamenta, po kojemu je Pave bila olovkom nacrtala ukočeni splet ruža i spomenka. Cotijina okrugla ručica držala je tanki kist, kojim je pokušavala obojadisati crtež.

Pred njom je stajala mala kutijica s vodenim bojama i stakleni lončić s vodom.

— Najprije ćemo obojadisati ruže, Cotietta, — reče Pave. — Moramo pomiješati crvenu i bijelu boju, pa ćemo dobiti lijepu ružičastu. Tako. Uzmi sasvim malo na kist i obojadiši oprezno ruže, sasvim oprezno. Srednju izostavi, nju ćemo obojadisati tamno crveno. Ah, ne uzimaj toliko vode! Sve će se rastopiti! Pazi samo, da ne pređeš crte, koje je narisala Mau. Samo lijepo polagano. Tako. Ta je gotova. Sada dolazi ova poluotvorena, a sada ovaj pupoljak. Vidiš, taj ima samo u sredini malo ružičaste boje, a naokolo je sve zeleno.

— Ja bih htjela praviti zeleno, Mau!

— Kasnije, anđelčiću moj! Sada još dolazi tamnocrvena ruža. Za nju ćemo uzeti samo gustocrvenu boju s malo vode. Tako. Mau će ti malo voditi ruku, ali ne smiješ me gurati i micati se. Dakle. Jesi li već umorna?

— Ne, ali sada bih htjela praviti zeleno lišće!

— Prije ćemo još obojadisati lijepe plave spomenke, slatka moja Cotietta. Moramo uzeti sasvim tanku plavu boju, jer su oni tako svijetli. Vodit ću ti opet ruku, inače ćeš mi pokvariti dražesne cvjetiće i Miu se ne će veseliti, kad mu listonoša donese sličicu za njegov rođendan.

Cotia je u svojoj revnosti grizla malim svojim bijelim zubićima donju usnu. Uvojci su joj od samog naprezanja padali po užarenom licu i ona je duboko uzdahnula. No ipak joj se odjednom odmaknuo kist i mala zvjezdica, na kojoj je upravo radila, dobila je dugi plavi rep, što je u smiješnom luku prelazio bijeli list poput neke zvijezde repatice.

Sada je Cotietta dosta slikala, — reče Pave i oduzme djetetu kist iz ruke. — Cotia je već umorna i Mau će dovršiti sličicu. Glavno je naslikala Cotia. Miu će se vrlo veseliti.

— Ali listiće! Zelene listiće! Cotia hoće slikati zelene listiće! — Cotia razvuče tužno usta i velike, bistre suze kliznu po njezinim obrazima nježnim poput bresaka.

— Dakle, dođi! Obojadisat ćemo još nekoliko listića, a onda ćeš poći na počinak. Već zijevaš čitavo vrijeme.

Isprali su kist, uzeli malo zelene boje i onda je Cotia s majčinom pomoći obojadisala nježnozelenom bojom još nekoliko listova, što su u omjeru sa samim cvjetovima bili zapravo preveliki. Nakon toga je zadovoljno kliznula sa stolice i nježno naslonjena na majčinu lijevu ruku promatrala, kako ona lako i brzo svršava slikariju. Pave je povukla tanke zelene stabljike, po kojima su bili poredani plavi cvjetovi spomenka, usavršila je lišće i trudila se da dade malo života jadnim packama, koje su bile plod Cotijinih napora. Povukla je i fina rebra lišća, stavila žute točke u plave zvijezde spomenka, razlistala ruže tankim potezima kista i dala im nježnim osjenčavanjem više punoće. I konačno postavi nad ružin pupoljak šiljaste male listiće čaške poput ponosna ukrasa na

šljemu i pokuša ispranim kistom da otstrani kometski rep, što joj doduše potpuno ne uspije.

— Kako je to lijepo, Mau, kako je to lijepo! Misliš li, da će se slika Miu sviđati?

— Vrlo će mu se sviđati, — uvjeravala je Pave, i ako je morala priznati, da su ruže unatoč njezina napora, savršeno slične žemičkama malinove boje i da su spomenci vrlo nespretno i prljavo sjedili na svojim stabljikama.

Dok je odvela Cotiju na kratak popodnevni počinak, pomislila je na nebrojene sličice cvijeća, što ih je morala naslikati, dok je još polazila školu, po uputama svoje učiteljice, časne gospođice Marije Riboli. Na tim je slikama uvijek bilo dobrodušnog spomenka, katkada i maćuhica, koje su zbog svog šarenila bile zabavne i dale se lako naslikati, a katkada je bilo i liljana i paomina lišća. S ružama je uvijek imala dosta muke, ali se Pavi činilo da su joj u ono vrijeme ipak bolje polazile za rukom nego sada.

Kasnije je ponovno sjela za stol i počela da na svečano ukrašenom bijelom listovnom papiru, kojega su rubovi bili nježno nazupčani i ukrašeni tankim, šarenim crtama, napiše Peri čestitku za njegov rođendan, koji je padao na devetnaesti ožujak. Dok je tako sjedila i nizala riječ za riječi svojim vrlo kosim rukopisom s kratkim, debelim slovima i dugim petljama, pogledala bi od vremena na vrijeme kroz prozor u vrtove, gdje je već skoro sasvim bio nestao ružičasti cvat bresaka i gdje je prevladalo nježno zelenilo mladog lišća. Plavim, vedrim nebom prolazili su od vremena na vrijeme pojedini oblaci, što su bili tako svijetli, da čovjek nije mogao zamisliti ništa svjetlije na svijetu.

Pave je ovo pismo pisala laka srca. Perine zadnje vijesti nisu bile nepovoljne. Doduše, kao u svakom pismu pisao je i u tome o svom zategnutom odnosu s generalom i o svojoj usrdnoj želji da dokrajči to stanje, pa bilo to i na račun njegove časničke karijere, ali je ipak bilo jasno da se je u glavnom smirio. Čeznuo je za povratkom Pave i djece i nadao se već

za rano ljeto u nekom predgrađu Beča među šumama i vinogradima, u Heiligenstadtu, Grizingu ili Sieveringu pronaći zgodan stan, gdje bi zajedno s njima mogao ugodno provesti ljeto. Zamišljao je, kako će svakim danom omnibusom poći u Beč u svoj ured, a kasno poslije podne i večer provesti u krugu svoje obitelji usred ladanjskog mira. Pave je žalila, što se je morala oprijeti toj njegovoj ljubeznoj i radosnoj namjeri. Nikako nije htjela da preranim odbijanjem ili mijenjanjem mlijeka dovede u opasnost Dušanovo napredovanje i smatrala je ispravnijim, da preko ljeta ostane u Motti, kad su se već jednom bili preselili ovamo. Pokušavala je opreznim riječima rastumačiti Peri svoju odluku, što ju je bila stvorila po savjetu Mihinu. Pisala mu je, da ono što mu želi za rođendan u prvom redu želi i samoj sebi a to je, da se više nikada ne bi morali rastati, a pogotovo da ne bi baš na Perin rođendan morali biti jedno od drugoga daleko.

Konačno ga je još usrdno molila, da joj nikad ništa ne skriva i neka joj uvijek piše svu istinu, pa makar bila i neugodna ili tužna. Ako bi se, ne daj, Bože, opet dogodilo nešto neugodno s generalom, neka joj to smjesta javi. Ako bi ikada doznala, da joj iz obzira prema njoj sakriva svoju tugu, ne bi više nikad ni časak mogla živjeti u miru. I ona sama je uvijek iskrena i ništa ne skriva pred njim, te će mu i u buduće iskreno i istinito javiti sve što se tiče nje same kao i djece.

Milica, koju je tetak zajedno s Mirom bio poveo na malu šetnju u svojim kolima, dotapkala je u sobu. Okrugla, crvena kapica uokvirila je ljupko njezino dugoljasto i otmeno lišce. Držala je u ruci nekoliko žutih jaglaca i položila ih do započetog pisma.

— To sam ubrala tati za rođendan, — izjavi vrlo svečano, — a o v a je ljubičica od Mire. Bila je samo jedna ljubičica, a on ju je prvi opazio. Ali je bilo m n o g o jaglaca. — Raširila je ruke da pokaže, koliko je bilo jaglaca.

Pave preklopi komadić papira i uloži cvijeće.
— Cotietta je za Mia naslikala sličicu. Tiho, nemoj je probuditi, bila je umorna poslije ručka.
— Onda će Miu samo cvijeće dobiti za rođendan! Od mene pravo, a od Cotije naslikano! Kako će se radovati Miu u Beču! Samo Furetto ne šalje ništa.
— Što bi mu i mogao poslati taj mali siromašak, srce moje?
— Znam što. Svoj zub!
Milica se htjela glasno nasmijati svojoj vlastitoj zamisli, ali joj Pave rukom zatvori usta i pritisne je na stolicu.
— Mau sada mora završiti svoje pismo. Sjedi mirno i odmaraj se!
Miličini su obrazi bili ružičasti od svježeg zraka. Pave je pogladi. Koje li sreće što može javiti Peri, da su svi zdravi i da djeca divno napreduju. Mala hunjavica, što je Milica ima od jučer, nije ni vrijedna spomena. Koje li sreće što nije morala pisati, da su djeca dobila kašalj hripavac, ma da se Miho ozbiljno bojao zaraze.
Pave je gledala laka srca u plavo, ožujsko nebo s putujućim oblacima, što su bili tako svijetli kao ništa drugo na svijetu.

*

Kad se je Pave dva dana kasnije vratila zajedno s djecom sa uobičajene poslijepodnevne šetnje, čula je Dušana kako očajno plače. Ona otvori vrata male sobice i nađe ga samog i u zaprljanim pelenama. Pomislila je, da je Santa u kuhinji, ali je tamo ne nađe. Vizza je bila začuđena što gospođa majorica ništa ne zna o Santinom odlasku. Gospodin je Vianello bio došao po svoju ženu i ona je ponijela i svoj kovčeg. Santin je muž već na pokladnu nedjelju pričao, da je obolilo njihovo malo dijete i nagovarao ženu da se vrati kući. Ali da ona nije ni obavijestila gospođu majoricu! Kako će sada hraniti malog Dušana?
Pave je ostala bez riječi. Nije mogla vjerovati da je Santa napustila svoje dojenče i još se nadala da

će prije ili kasnije pozvoniti na vratima i s mnogim ispričavanjem preuzeti ponovno svoju dužnost. Međutim je sama očistila malog Dušana, koji se sav crven u licu neprestano derao, i previla ga u čisto rublje, pogledavajući svakog časa na vrata u nadi da će sada naići Santa, otkopčati svoj crni prsluk i pružiti dječaku svoju poput sedefa bijelu sisu s plavim žilicama. Ali kad su se otvorila vrata, ušle su samo male djevojčice, koje su došle da vide zašto tako očajno plače mali braco.
Pave uzme dojenče u naručaj i ode prijeko Giuseppini. Kad je ova doznala novost, podigla je silnu viku, izjavivši da joj je Santa oduvijek bila sumnjiva i da joj se može pripisati svaka zla namjera. Sada je trebalo u prvom redu pronaći kakvu-takvu hranu za Dušana i ona je požurila u kuhinju da skuha kašu od salepa, kojom je tjednima hranila maloga Mira kad nije više podnosio njezino mlijeko. Uostalom, trebalo je pokušati da uhvate odbjeglu Santu! Rizzi, hvala Bogu nije na kraju svijeta. Možda će Mihi biti moguće da se odveze tamo jednog od narednih dana.
Bepi je pozorno razmiješala u vodi bijeli prah i prokuhala tu mješavinu. Onda pokuša da nahrani njome Dušana, koji nakon ponešto začuđenog odbijanja prihvati neobičnu hranu. Pave je međutim ustanovila, da Santa doduše nije ponijela svu svoju robu ali ipak najveći dio, i obje su žene uzbuđeno raspravljale o nevjeri dojkinje i o svim posljedicama što ih je to moglo imati za Dušana. Inače tako ravnodušna Bepi morala je priznati, da je ta neočekivana nezgoda prava nesreća, kojoj se posljedice još ne mogu predvidjeti. Miro i Milica sjedili su zlovoljno u blagovaonici. Oboje su bili nešto prehlađeni i Pave im je svaki čas morala brisati mokre nosiće, dok se je Bepi brinula oko dojenčeta.
Vizza je bila pozvana na strogo preslušavanje. Da li je Santa već na pokladnu nedjelju imala namjeru da ode?
Ne, onda je tek doznala od svog muža, da je njezila mala, sedam mjeseci stara djevojčica bolesna i

bila je uznemirena zbog toga. A danas popodne je ponovno došao njezin muž, upravo kad je gospođa bila legla, a gospođa majorica otišla s djecom na šetnju. Vizza je mislila da je on morao vrebati pred kućom na povoljan čas. Rekao je, da se je stanje njihove male pogoršalo, a njegova se sestra ne razumije u njegovanje, pa zato mora Santa da se vrati kući. Santa je odgovorila, da ne može napustiti dojenče koje hrani i koje je upravo počelo lijepo napredovati. Oboljet će ako ostane bez njezina mlijeka.

Za ime svih Svetaca Božjih, uskliknuo je na to njezin muž, zar joj nije vlastito dijete milije od tuđeg! Zar je tako pokvarena žena i zar se možda uopće i ne misli više vratiti svojoj kući? Ako više nema srca za njega i za svoju djecu i više voli ljenčariti po gospodskim kućama, onda neka samo ostane gdje jest, kad joj se tu toliko sviđa!

Tada je Santa zaplakala i jecajući odgovorila svom mužu, da je poludio. Nije li otišla tuđim ljudima samo zato da bi njemu pomogla i zaradila novaca za gradnju nove staje? Ali ako je mala bolesna, onda će se vratiti.

Otišla je k Dušanu, po svoj ga je prilici još jedamput nadojila, a zatim je otišla sa svojim mužem niza stepenice. Rekla je Vizzi da ide samo malo pred kuću i da će se odmah vratiti.

Za vrijeme svog razgovora nalazili su se supruzi Vianello u kuhinji, a ona, Vizza, spremala je u blagovaonici posuđe i pribor za jelo. Kroz poluotvorena vrata čula je samo odlomke razgovora, a ostalo je tek shvatila nakon Santina odlaska.

A zašto, za milost Božju, nije Vizza smjesta pozvala nju, svoju gospodaricu, izdere se Bepi na raščupanu djevojku. Je li potpuno izgubila pamet ili je možda radila u dogovoru sa Santom?

Sada je Vizza briznula u silan plač. Kako to samo može signora i pomisliti! Što to ona misli o njoj! Ona u početku nije shvatila čitavu stvar i nije se usudila probuditi signoru. Uostalom, da, ona to priznaje, bojala se malo i Santina muža. Osim toga, tako joj pre-

svete bogorodice, nije mogla vjerovati da će Santa samo tako otići. Mislila je — o Bože, što da samo kaže kako bi joj vjerovali! — mislila je da će se Santa vratiti i dogovoriti se s gospođom majoricom i sa gospodinom doktorom. Ali sada, kad je već zanoćalo, vjeruje i sama, da je Santa zbilja otišla svojoj kući.

— Dakle, ponijela si se kao prava glupača, kao kakvo dijete i sasvim nevaljao stvor! Uvijek sam mislila da si nam malo odana, pa i tvoja je tetka toliko pričala kad te je dovela k nama, kako si uvijek bila dobro i pametno dijete. A sada? Mala bi se Milica pametnije ponijela nego ti! — Te je optužbe Bepi s najvećim prezirom sasula Vizzi u lice i završila pozivom da prestane s tim glupim šmrcanjem i to smjesta, jer time ne će ništa popraviti i neka pođe gore i upita gospođu Zanoner, bi li htjela sići k njima na časak.

Gospođa je Biba došla smjesta i saslušala namrgođenim čelom izvještaj o Santinu bijegu. Da, to je zlo, vrlo zlo. Dojkinjama se ne smije dopustiti da se sastanu sa svojim muževima, jer je inače svemu kraj! U Motti će se vrlo teško naći dojkinja i ona u ovoj čas ne zna ni za jednu poštenu ženu, koja bi mogla doći u obzir. Razmislit će još. Možda će Bianca nekoga naći u Oderzu. Za sada može kaša od salepa za nuždu poslužiti, a u najgorem će slučaju morati pokušati s kravljim mlijekom.

— Siromašan moj mali! — uzdahne Pave. — Tako je to, kad majka nema mlijeka!

— A što je s ovima? — upita gospođa Biba i pokaže podbradkom na Miru i Milicu, koji su se suznim očima i šmrkavim nosićima plačljivo vukli naokolo. — Čini mi se da ih treba spremiti u krevet!

Sada je Miro još i zakašljao.

— Zar su možda zbilja ulovili hripavac? — promuca Pave tiho.

— Ni govora, već nekoliko dana imaju sasvim bezazlenu hunjavicu, — odgovori Bepi odlučno, ali

je gospođa Biba podigla obrve kad je sada i Milica muklo i teško zakašljala.

*

Jest, oboljeli su od hripavca. Već te iste noći ustanovio je to nesumnjivo Miho, koji se kasno u večer vratio od nekog bolesnika i s velikom srdžbom saslušao priču o Santinu nestanku. Naredio je da Milica spava sama u bivšoj Santinoj sobici, kako ne bi zarazila mlađu braću, ali je odmah dodao slabim smiješkom da to ionako ne će koristiti, jer se djeca po danu ne će moći sasvim odijeliti jedno od drugog. Sudbina mora ići svojim tokom, a on bi najradije sam sebi skinuo glavu, što ih je na pokladnu nedjelju neznajući izložio takvoj zarazi.

Dušan, naučen na Santinu popustljivost, budio se više puta tokom noći i prisilio Pavu da svaki put ustane, naloži pomoću papira malu vatru na kuhinjskom ognjištu i uvijek iznova pregrijava kašu od salepa. Cotia je mirno spavala, ali je Milica prodorno kašljala. Kad se je Pave upravo vratila iz kuhinje, čula je plač djeteta, požurila u sobicu i našla Milicu svu očajnu u svom krevetu.

— Mau, Mau, nisam kriva! Ne ljuti se, Mau! Sve je uprljano. Morala sam tako jako kašljati i popljuvala sam sav krevet! — Dijete je sa zaprepaštenim gađenjem promatralo zaprljani pokrivač, držalo ručice s raširenim prstima očajno u vis i gledalo zastrašeno i molećivo majku, koja je u svojoj sobnoj haljini, dršćući od zime stajala do njegova kreveta.

— Sirota moja djevojčice, što ti se to dogodilo! Čekaj samo, Mau će to odmah počistiti!

Pave je potrčala po vodu i krpe, dok je Dušan započeo upravo očajnu dreku, a Pave, naviknuta da smjesta udovolji svim zahtjevima dječaka, nije više znala što bi najprije uradila. Dok se je trudila da očisti Miličin krevet i da ga presvuče čistim rubljem, prisluškivala je tjeskobno ljutitim glasovima što su izlazili iz Dušanovih otvorenih ustiju i sjetila se riječi gospođe Bibe: »Odgajate sebi malog tiranina!«

Netko je tiho pokucao na vratima. Bila je to dobra Vizza, koja je čula viku i hodanje i došla sa još uvijek uplakanim licem pogledati, bi li mogla pomoći gospođi majorici. S nekoliko spretnih kretnja i uz umirujuće i srdačne riječi, presvukla je Miličin krevet, dok se je Pave pobrinula za malog vikača. Dok mu je davala iz flašice sivkastu kašu, vidjela je kako Cotia sneno žmiri sa svog jastuka.

— Mau, zašto gori svijetlo? Moramo li već ustati? — upita svojim sitnim, snenim glasićem.

— Umiri se, Cotietta, anđelčiću moj, — dovikne joj majka. — Legni i budi dobro dijete!

Mala reče začuđeno: — Dakle je još noć? — pa opet poslušno legne.

Tada je Pavu obuzela upravo divlja nježnost za to milo dijete, da je s toplom bocom u ruci otrčala Cotiji i strasno je izljubila, šapćući u njezino od sna vruće uho: — Cotia, moja Cotia, samo mi ti budi zdrava!

Kada su djeca opet mirno dišući ležala u tami i Pave pokušala da se opet ugrije pod svojim pokrivačem, odzvanjala je još uvijek u njezinoj duši ta usrdna molba: »Da samo Cotia bude zdrava! Da samo Cotia bude zdrava!«

Po danu bi se Milica zadržavala kod Mire, da ne zarazi braću, pa se Cotia bez svoje sestrice osjećala vrlo osamljeno. Svaki čas bi potrčala do vrata u nadi, da će ugledati Milicu. Gospođa bi je Biba često odvela k sebi, ali i kod nje su bile stare igre tužne, jer se je morala igrati sama.

*

Ali već dva dana nakon oboljenja Milice, ušla je gospođa Biba k Pavi, vodeći Cotiju za ruku.

— Može se mirno igrati s Milicom, — reče la padrona di casa, — i ona ga ima! Ne žalostite se, tako ćete bar sve obaviti u isti mah!

— O dio! — uzvikne Pave. — Možda se varate, gospođo Biba! Mogao bi to biti drugi, običan kašalj.

— Pouzdajte se samo u moj sud, ja se nažalost razumijem u kašalj hripavac. Nije tako dugo da su ga imale sve moje tri djevojke. Je li gospodin Miho kod kuće?

Mihe još nije bilo. Pave, koja je upravo svršavala hranjenje Dušana, ponudi gospođi Bibi mjesto i podigne Cotiju na svoje krilo.

— Kako ti je, Cotietta? Zar si zbilja kašljala, anđelčiću moj?

— Jesam, ali to ne smeta. Sada smijem opet k Milici. — Prislonila je svoje lice na Pavino rame i smiješkala se sretno.

— Upravo je dirljivo, kako se vole ove male sestrice! Moje su se uvijek prepirale. Ali što je to s vama, gospođo Pave? Izgledate vrlo loše. Vi ste najbolesniji od sviju i trebalo bi da se njegujete i odmarate, a sada ne možete ni mirno spavati, je li? Morate ustajati usred noći i grijati bočicu za gospodina sina! A kćeri vam priređuju pravi koncert kašljanja, zar ne? Prava je nesreća, što je ta Santa upravo sada pobjegla.

— Miho je u tragu nekoj dojkinji iz Quartarezze. Moram se strpiti, dok ova ne dođe.

Cotia je još uvijek sjedila mirno, naslonivši glavicu na Pavin rukav.

— Jesi li umorna, Cotia, hoćeš li u krevet?

— Da, gospođo Pave, spremite je u krevet, to će biti najbolje. Već je jela. Carlotta joj je priredila dobru kašicu, je li, Cotia? I ona je poslušno sve pojela!

— Tako ste dobri, gospođo Biba, tako ste dobri! Kad ću vam se ja, sirotica, moći bar malo odužiti!

— Pst! Ne govorite gluposti! Zar mi ne ćete da priuštite malo svoju Cotiju? Sada mogu opet sva djeca dolaziti k meni gore, kako bi ovdje mala signora imala malo više mira. A sada, laku noć svima, laku noć!

Na vratima se gospođa Biba sukobi s Vizzom, koja je ulazila.

— Ecco una lettera! — reče dobra djevojka, sjajući od radosti, jer je znala s kolikom čežnjom gospođa majorica očekuje plavkasta pisma iz Beča.

— Eto, vidite, gospođo Pave, tu vam je dolepršala utjeha! — dobaci joj gospođa Biba na odlasku, ispunjena veseljem što se smjela opet igrat s Mirom i Milicom. Djeca su sjedila na sagu u blagovaonici, kamo su bila dovukla sve svoje lutke i igrala se jer se je i ona veselila, da je ipak ta sirota mala ženica toga dana doživjela još i neku radost.

Ali, nažalost, u Perinu pismu nije bilo ništa radosno. Doduše, ljubežljivo je i usrdno pitao za Pavino zdravlje i slao mnogo nježnih pozdrava djeci, ali je uz slabo svijetlo svijeće koje nije olakšavalo čitanje Perina sitnog i nježnog rukopisa, Pave na drugoj strani pročitala ovo:

»Otkad sam ti zadnji put pisao, imao sam ponovno vrlo teških neugodnosti s mojim pretpostavljenim i već vidim, da to ne će moći dugo potrajati tako. Za mene će biti najbolje da se povučem. Previše trpim i svaka me malenkost prekomjerno uzbuđuje. Od sedmoga do danas (pismo je bilo datirano 16. ožujka) proživio sam vrlo mučne dane, pa sam zbog toga tako nervozan, da se sav stresem na svaku, pa i najmanju buku.«

»Previše trpim!« Siromašni, siromašni Pero! Da bi mu samo mogla pomoći! Ah, danas je njegov rođendan, možda ga je malo utješilo cvijeće njegove djece! Ali u slijedećem pismu morat će ga ponovno rastužiti viješću o hripavcu. Dragi, jadni, daleki Pero! Nikad nije bio toliko nervozan i mora da mu je zaista zlo kad ga, kao što to sam priznaje, smeta svaka i najmanja buka. Kad bi mu samo mogla javljati dobre vijesti, pisati mu o lakim, svijetlim, vedrim stvarima! A tako će morati da piše o bolesti djece i bit će prisiljena ponovno zatražiti novaca od svog muža, jer unatoč njezine štednje nije izlazila na kraj sa svotama što bi ih on slao. Zar nigdje nije bilo nade, nigdje kakav izlaz? Zdvojno položi pismo na noćni ormarić i počne spremati djecu na počinak.

Noć je bila nemirna. Obje su djevojčice silno kašljale, a Dušan, kojemu nova hrana nije više dostajala, satima se je derao. Pave je s njim šetala po sobi, rasvijetljenoj samo titravim plamenom svijeće, pjevuckala mu i njihala ga na rukama. Uz to je pokušavala, da mu stavi u usta komadić peruničina korijena, koji rado griskaju djeca kad dobivaju zube. Preplašila se kad je hodajući amo tamo slučajno ugledala svoju sliku u zrcalu. Nikad još nije imala tako tamne kolobare pod očima, nos joj je šiljasto stršio, a kosa se bila neuredno ovjesila oko blijedog lica. Oduvijek je Pave slabo podnosila noćno bdijenje, njezina je nježna, boležljiva priroda zahtijevala mnogo sna da bi sačuvala svoju snagu. Od Santina odlaska nije imala više ni jedne mirne noći, a i po danu je bila mnogo zaposlena. I dok je tako hodala, mljaskajući tiho jezikom da bi umirila dojenče, i sve se polaganije kretala kao da lebdi, jer je vika djeteta polagano postajala sve slabija, pa se je nadala da će ono skoro zaspati, spopadne je odjednom mutna i bolna tjeskoba. Hoće li izdržati njezina snaga da odnjeguje dojenče i dvori obje bolesne djevojčice, dok se ne nađe kakva pomoćna sila? Ne će li nešto propustiti, zaboraviti? Da li će uvijek potpuno vladati sobom, biti uvijek strpljiva, dobra, blaga i vedra, kao što je trebala da bude prema bolesnoj i slaboj djeci? Ne će li ponovno izbiti njezina vlastita bolest i shrvati je, ne će li je umor onesposobiti a noćno bdijenje pomutiti njezin pogled? Klonulost je crna sve više rasla u njoj, poput crne vode općeg potopa, koja će poplaviti svu zemlju i progutati kuće i ljude. I kad je Dušan uistinu zaspao, pa ga je tiho položila u njegovu košaricu i sama legla u krevet, dizala se ta poplava u njoj sve više i više. I nije se dalje branila od nje, nego se prije no što će usnuti, potpuno predala njoj kao svom sopstvenom elementu.

Kao što ima ljudi, koji su rođeni nijemi, a drugi opet slijepi, kao što neki ne osjećaju mirise, a drugi od rođenja imaju jednu kraću nogu, tako se i lijepa

Pave bila rodila s jednim nedostatkom, koji je bio gori od bolesna oka ili od hrome noge, ma da je njezina vanjština bila toliko lijepa, da je osvajala sva srca i bila opjevana u mnogim pjesmama i to ne samo od njezina bogodanog Pere. Ona nije bila sposobna nadati se. Nije se mogla nadati ni u Boga, koga nije poznavala, ni u svoju vlastitu snagu. Pobožnost u kojoj su je bili odgojili, bila je samo površna. Poznavala je zapovijedi i pobožne običaje, ali nije shvaćala njihov smisao. Nije se umjela moliti Bogu. Znala je doduše zdvojno dozivati Boga i moljakati kao što dijete moli za komadić kruha, ali nije znala da onaj, koji se uistinu moli Bogu i umije da se zadubi u njegovu slavu, svojim poniznim zadubljivanjem osvaja za sebe dio vječne snage Božje. Ona je jedino znala reći: »Daj mi!« ili »Očuvaj me, Bože!« Ali nije znala da mu govori: »Uzdigni me k sebi, daj da uđem u Tebe i da slabe klice mojih bijednih snaga izniknu u toplini Tvog daha i da se rascvjetaju!« A jer nije poznavala Boga i nadu u njega, nije poznavala ni samu sebe i nije se uzdala u svoju vlastitu snagu.

Ležala je pokopana pod teškim vodama, umorna i obeshrabrena. Spavala je duboko i teško, nikakvi šareni snovi nisu unijeli malo vedrine u njezinu zadubljenost, nijedan tračak radosti nije izvana mogao da prodre u njezinu tamu u kojoj je bila kao zasuta.

Probudila se je tek kada je čula da Cotia plače.

Pred prozorima se ukazala zora. Kad je bosa dotrčala Cotiji, opazi da je dijete u snu odbacilo pokrivač i ležalo nepokriveno s golim nogama u tankoj košuljici. Cotia je bila sasvim hladna. Pave uhvati pokrivač, zamota dijete i odnese ga u svoj vlastiti topli krevet.

— Cotia, slatka moja, dragi moj mali anđelčiću, dođi i ogrij se kod svoje Mau.

Pave zagrli dijete, položi njegovu glavicu na svoju ruku, trljala je i gladila malo, oblo smrznuto tijelo i neprestano šaputala:

— Sirota Cotia! Zebla je, a zločesta, zločesta Mau to nije primijetila! Samo se nemoj razboljeti, Cotia moja. Ogrij se, ogrij se kod svoje Mau! — I tako je šaptala, dok nisu obadvije ponovno usnule.

Idućeg je jutra Cotia opet bila sasvim vedra i sva ispunjena veseljem što se smjela opet igrati s Mirom i Milicom. Djeca su sjedila na sagu u blagovaonici, kamo su bila dovukla sve svoje lutke i igrala se »obitelji«. Miro je bio ujak Toni, Milica je bila Bepi, a Cotia Pave.

— Ja hoću biti Mau, — bila je rekla, raširivši pri tome svoje oči i tiho se smješkala. Onda je uzela svoju lutku Maddalenu u naručaj, zibala je i pjevala joj, a poslije je dovukla jastuk s kanapea i položila na njega svoju lutku, šapćući joj: — Je li ti zima, Cotia? Spavaj, anđelčiću moj!«

— Mislila sam, da je Maddalena Dušan, — reče Milica.

— Ona je i Dušan i Cotia. Cotia spava s Mau u krevetu. To smije samo Cotia.

Zakopala je svoje lice u šaren, križićima izvezeni jastuk i zagrlila lutkicu objema rukama. Miro i Milica su međutim upriličili posjetu kod neke izmišljene signorine Mariette, koju nitko nije mogao da vidi, ali s kojom su vodili duge i ozbiljne razgovore, nakon što su se nehajno i polagano bili prošetali sobom i tražeći ulaz zakucali na vrata ormara.

— A sada idemo kući, a Pave nam mora skuhati kavu, — najavi Miro i povuče sestričnu, koja je ležala na jastuku, za rukav. Sada se pokazalo, da je ona bila uistinu zaspala, a ne samo u igri. Kada se je probudila, rasplakala se, počela silno da kašlje i tražeći pomoć dotrčala Pavi, koja je zadrži kod sebe. U podne nije htjela jesti, a cijelo je poslije podne spavala. Kad je došla večer, sjedila je tužno i plačljivo sad tu, sad tamo i naslanjala bi se na Pavu kad god bi mogla. Bila je blijeda, a lišce joj je izgledalo izmučeno i kao ostarjelo.

Dok su Cotiu svlačili, uhvati je odjednom drhtavica, tužila se da zebe, tresla se i cvokotala zubima. Uz to joj je lice gorjelo od vrućine.

— Pozovi ujaka! — dovikne Pave Milici. Klečala je pred Cotijinim krevetom i pokrivala je mnogim pokrivačima.

Miho, koji se upravo vratio kući i bio još u zimskom kaputu, uđe u sobu. Bacio je pogled na dijete: — Pa to dijete ima zimnicu. To je zlo! Zar se je prehladila? Neka Vizza smjesta priredi grijalicu za krevet!

Pave je stajala kao ukopana i nije rekla ni riječi. Dakle, Cotia je ove noći navukla na sebe tešku bolest, dok je nemarna majka spavala i nije opazila da njezino dijete golo leži u ledenoj sobi!

— Ostalu djecu moramo otstraniti, da bude mira. Možda bi Milica mogla spavati gore kod gospođe Bibe. Bepi će se brinuti za Dušana. Možeš li još da bdiješ, Pave?

— Ako je Cotia bolesna . . . !

— Zamijenit ću te kasnije. Malo moram spavati, inače ne bih sutra mogao obaviti svoj posao. Upravo sada ima toliko bolesnih ljudi!

— Dobri Miho! Ali reci mi, što je Cotiji?

Miho podigne malo ramena i sjedne na rub kreveta. Pregledavao je dijete i osluškivao njegovo disanje, a čim je zimnica malo popustila, naložio mu da pokaže jezik, koji je bio prekriven debelom, bijelom naslagom.

— Ne može se još reći ništa određeno. Ali se bojim, da bi mogla nastati upala pluća. To je česta pojava, ako uz hripavac dođe još i nagla prehlada. Reci mi samo, Pave, kako se je mogla Cotia tako prehladiti?

— Noćas je bilo vrlo hladno u sobi.

— Zar se je otkrila?

Pave opet nije odgovorila. Naslonila se očajna lica na stup kreveta i zurila u Cotijine svjetlucave oči i užarene obraze.

Po brzom Mihovom naređenju odmaknuli su Pavin krevet od zida i priredili ga za Cotiju. Dječje je krevete sam liječnik s Vizzinom pomoći odgurao u malu sobicu, pa mjesto njih izvukao za Pavu kanape, na kojem je prije spavala Santa. Soba je sada bila posve izmijenjena i mnogo prostranija. To nije više bila ona svagdašnja prostorija, koja je ove zime služila Pavi i njezinim kćerima kao spavaonica, gdje je preko dana sjedila kraj prozora, šivala, krpala ili pisala Peri i odakle je promatrala beskonačno padanje kiše ili jasno plavo nebo vjetrovitih dana. Soba je bila izmijenila svoj izgled kao i svoju dušu. Ta soba nije više bila ništa drugo, nego ruho, posuda, ljuska za Cotijinu bolest, koja je u njoj gorjela, grcala, stenjala, neprekidno mijenjajući lice i koja se brzo pogoršavala.

Smišljeno, brzo i brižljivo naredio je Miho — i to neka Vizza zapamti! jer će gospođa majorica imati drugog posla — da oko naložene peći moraju uvijek visjeti vlažne plahte. Na peći gore mora stajati lonac s vodom, a isto tako se mora neprestano isparivati voda na novom kuhalu na žestu, što ga je upravo bio nabavio i koje je omogućivalo da se ugrije hrana za Dušana, a da nije bilo potrebno naložiti vatru na ognjištu.

— Zrak mora uvijek biti vlažan i svjež, čuješ li, Pave? Otvaraj uvijek od vremena na vrijeme pomalo prozor, ali Cotia ne smije zepsti. Ako njezinim bolesnim plućima dovodimo čisti i vlažni zrak, onda joj zaista pomažemo. Ima malo bolesti, Pave, kod kojih tako mnogo ovisi o bolničaru, kao kod upale pluća.

Miho je to rekao da podstrekne Pavu i probudi svu njezinu snagu. Ali čim je to izrekao, već je i požalio. Zar je to smio reći Pavi, koja je uvijek bila spremna da samu sebe optužuje i koja je samu sebe smatrala nesposobnom i nevrijednom? Da li bi ikada prestala da sama sebi predbacuje, ako bi . . . Nije se usudio da ovu misao zamisli do kraja.

— Ali što se može još učiniti? Što još? Miho, ne napuštaj me!

Pave padne šurjaku oko vrata i gorko zaplače s glavom na njegovu ramenu.

—Umiri se, Pave! Mi ćemo sve učiniti, sve! Cotija je zdravo dijete i preboljet će. Ali, moramo sačuvati razboritost, moramo joj pomoći. Neka donesu kvasca od pekara, pa ćemo joj time omotati noge, da bi joj to izvuklo groznicu iz tijela. Ja ću u ljekarni dati prirediti lijek od korijena jaglaca i crvene pustikare, sam ću to reći ljekarniku, kako bi ga priredio što pažljivije.

— Ne će da uzima ništa, sve odbija. I taj kašalj, taj strašni kašalj!

Sa Cotijinog kreveta čuo se kašalj, zviždao je, stenjao i strahovito mučio dijete.

— Mau, tako me boli! U leđima me boli!

Pave je grizla usnice u svom očaju.

— Miho, zar ne možemo ništa poduzeti protiv tih bolova?

— Treba vlažnog zraka! Čistog zraka! Kvasca! I lijek! Bolovi su samo simptomi; mi moramo suzbijati samu bolest. Samo hrabro, Pave, hrabro! Mi ćemo će već izvući!

Sat za satom sjedila je Pave na rubu Cotijina kreveta i promatrala dijete, što se zatvorenih očiju bacalo s jedne strane na drugu i njegov joj je prodoran kašalj parao srce. Neprestano bi se saginjala pred peć i podržavala vatru, močila velike plahte u vruću vodu, cijedila ih i vješala ih oko peći, da se iz njih dizala tanka para, što se je širila po sobi u slabom svijetlu svijeće.

Kvasac, koji je Cotijine male nožice pretvorio u nezgrapne, smeđe grude, malo je umirio dijete. Kad su konačno došli svečani jutarnji satovi, najsamotniji i najočajniji, ležalo je dijete mirno i disalo slobodnije. U dva sata došao je Miho i zamijenio je. Prisilio je Pavu da legne i ona smjesta zaspi, ali je i njezin san bio lagan poput istrošene svile nije je zaogrnuo

čvrsto i toplo, već je ležao nad njom lagan i proziran. Ni u snu nije prestajala da se sjeća Cotijine bolesti i kad bi ona zakašljala, osjetila bi to do dna svoje duše, činilo joj se da je progone i tjeraju neki neprijatelji. Onda bi se opet našla u nekoj neobičnoj pustoj prostoriji sa stranim osobama, dugokosim ženama u sivim haljinama i starcima bez brade, pognutih leđa i dubokim borama na licu. Sjedili su u sablasnoj osamljenosti, nisu govorili, samo su buljili svojim tužnim pogledima u tamne zakutke. Ove se je tjeskobne slike Pave sjećala i kasnije, kad je noć već bila prošla i kad je ponovno sa strahom započela brižnim njegovanjem Cotije.

Zlo je bilo što je dijete odbijalo svaku hranu. Čitav dan se bacalo s jedne strane na drugu, nemirno i užareno i teško dišući, a kad bi ga uhvatio kašalj, tužilo se na bolove i probadanja u leđima. Inače nije ništa govorila, a kada bi se Pave približila sa šalicom vrućeg mlijeka pomiješanog s medom ili s kriškom naranče il s komadićem biskvita, odgurnula bi inače tako blaga Cotija njezinu brižljivu ruku tako grubo, da bi se mlijeko prosulo, a slatki bi zalogaj pao na pod. Bilo je nemoguće uliti joj lijek u usta, a Miho je na to upravo polagao toliko važnosti.

Od vremena na vrijeme bi dolazila Bepi i slala sestru da se odmori. Njezina je pojava još bila vitka, ali se po njezinu blijedom nabuhlom licu već moglo naslutiti da je trudna. Sjedila je upravno na krevetu svoje male nećakinje i njegovala je tako brižno, kao da joj je vlastito dijete. Ali Pave nije više izdržala da bude udaljena od bolesničkog kreveta, već nakon nekoliko časaka skočila bi nervozna sa kanapea i šćućurila se do Cotije uhvativši ujedno Bepine ruke, moleći je: — Ostani ovdje! — Jedamput su se lagano otvorila vrata i gospođa je Biba ušla na vršcima prstiju. Nosila je lončić s ukuhanim breskvama. Kad je čula da Cotija odbija svaku hranu, reče: — Pustite me k njoj. — Prinijela je žličicu k ustima djeteta i pokušavala uliti slatki sok među čvrsto stisnute

zube, tepala je Cotiji tihim, milim glasom, šalila se i vabila. Ali bolesno je dijete samo odbijalo malim, brzim kretnjama glave i nije otvarala usta. Na vratima je stajala s uplašenim licem Milica. Doviknula je: — Cotietta! — i domahnula sestrici. Ova se slabo nasmješila i odmahnula natrag. Onda je la padrona di casa opet nečujno izašla iz sobe i povela Milicu sa sobom.

Tako je prošla prva noć i prvi dan Cotijine bolesti.

U drugoj je noći groznica malo popustila. Prema jutru zahtijevalo je dijete da pije i Pave mu dade sok od naranče, u koji je bila pomiješala malo onog lijeka. Cotia je pohlepno pila i opet zaspala. U jutro nije više bila tako vruća i lice, što je dan prije bilo tako užareno, sada je bilo blijedo, samo na njezinim izbočenim obrazima bile su crvene mrlje. Osjećala se lagodnije, pa je tokom dana bilo moguće da joj se nekoliko puta da malo mlijeka i voćnog soka. Mnogo je kašljala, ali se Pave malo ohrabrila, bolest joj se sada činila manje strašna i manje teška. Dijete, koje je prvog dana bilo kao izmijenjeno, opet je donekle bilo ona stara Cotia. Poslije podne je zahtijevala svoju lutku i položila je do sebe na jastuk: — Maddalena je Cotia, a Cotia je Mau! — tumačila je svom ujaku, koji je pristupio krevetu i pipao joj bilo.

— Već je bolje, Miho, zar ne? Izgleda svježija i mnogo je mirnija.

— Da, čini se. Nadajmo se. Jesi li već pisala Peri o Cotijinoj bolesti, Pave?

— Pisat ću tek kad Cotia ozdravi.

Miho pogleda svoju šurjakinju poluzatvorenim očima, ali ne reče ništa. Bio je donio svoju liječničku torbu i vadio iz nje svakakve predmete iz stakla i kovine.

— Moramo joj malo pustiti krv. Molim te, dođi ovamo i pomozi mi!

Cotiji se vrlo svidjelo, kad je planuo pamuk, koji je bio namotan na žicu i namočen žestom, mirno je

pustila da joj stave staklene kupice i nije plakala, kad su malim nožićem zarezali u njezino meso, koje je počelo krvariti.

Ali je pred večer opet sva gorjela i treća je noć bila gora od prijašnjih. Cotia se nemirno bacala amo tamo, i dok je kašalj sve češće i jače provaljivao iz njezinih grudi, lice joj se bolno grčilo, a u stankama između dva napadaja kašlja očajno je stenjala. Kasnije u noći počela je govoriti nesuvislo, muklo i nejasno, otvarajući jedva usnice, tako da Pave, koja ju je promatrala s užasom, nije mogla razumjeti ni riječi. Odjednom progovori jasnije. Gledala je velikim očima u neku stolicu, što je stajala do nogu kreveta i na njoj je malo prije bio sjedio Miho, i reče razgovjetno:

— Miu je tu! Zašto je Miu ovdje? Što hoće Miu od Cotije?

Pave se na smrt prestrašila: — Lezi mirno, Cotia, spavaj, dijete moje. Hoćeš li limunadu?

— Cotia mora zvati tatu. Miu, dođi k meni!

— Tata je u Beču, on ne može doći k svojoj Cotiji.

— Ali Miu je tu! Htio je doći svojoj Cotiji. Zašto sjedi tako daleko?

Zaplakala je. Onda je opet zapala u nejasno buncanje. Nekoliko časaka nemirnog sna završi mučnim napadajem kašlja. Odjednom sjedne u krevetu i zavikne:

— Neka ode strani čovjek! Zašto tamo sjedi strani čovjek?

Miho, koji je bio malo legao, uđe tiho.

— Zar je u bunilu? Stavimo joj opet kvasca oko nogu! Tako. I lijek mora opet uzeti. Digitalis će joj umiriti srce. Stavi joj hladne obloge, Pave! Ne uzbuđuj se, takav je tok bolesti. Sutra će biti lakše.

I Pave prosjedi te strašne noćne satove na svojoj stolici do Cotijina ležaja. Cijeli je svijet za nju bio nestao, jedina stvarnost bilo je to dijete u groznici, hripanje kašlja, čaša s hladnim napitkom, boca s

lijekom i Mihin liječnički pribor, što je ležao na stolu i nekako sablasno, čudno i osamljeno svjetlucao u slabom svijetlu svijeće.

Ipak je konačno prodrla zora u sobu i započeo je dan, treći dan.

Cotia je sada bila sasvim blijeda. Hladan je znoj stajao na njezinu čistom, ispupčenom dječjem čelu. Pave je obriše krpom, naslaže mnoge pokrivače na dijete i otvori prozor. Svježi, čisti, rosni zrak udari joj u lice. Pred njom su ležali proljetni vrtovi, kao da su upravo izišli iz Božje stvaralačke ruke. Prve su ptice zapjevale, ali iznad krovova ugledala je drhtavim srcem prizor neslućene veličine, a nije shvatila što bi to moglo da bude. Je su li to bili ružičasti oblaci, što su tako čarobno obrubljivali nebo? Ili neko divovsko brodovlje, što grimizno jedri sivim morem? Nad trakom sive pare dizali su se smjelo grebeni i hridine, šiljci i zupci, dizali se praiskonski smjelo — i Pave odjednom shvati, da bi to mogle biti jedino Alpe o kojima je čula, da udaljenosti pozdravljaju svojim vječnim vrhovima poput grandioznih glava bogova. Unatoč očajnog bola, što joj je izjedao srce i unatoč ludog straha i svoje krajne iznemoglosti. Pave je na čas uživala u toj čarobnoj slici. Onda zatvori prozor i vrati se u sivu sobu, gdje je tinjala svijeća, žarila se peć i visjele mokre bijele plahte.

Treći dan je bio najgori dan.

Sa blijedim, zabačenim licem hroptalo je dijete na jastucima. Neumorno su brižne ruke vješale svježe plahte, grijale vodu u kotliću, pripremale hladne napitke, popravljale ležaj, obnavljale obloge kvasca i pokušavale da uliju lijek za jačanje srca među poplavjele Cotijine usnice. Cotia se teško borila. Mihino je lice bilo vrlo ozbiljno. Kad je Bepi u podne ušla u sobu da pomogne, činilo se Pavi da je zaplakana, ali nije imala vremena da zapita sestru za razlog. Bila je doduše i sama ispunjena teškom nesavladivom brigom, ali ovog joj je trećeg, najgoreg dana

bilo dano ono, što joj je dosada uvijek nedostajalo: ona se nadala i to toliko usrdno i čvrsto, da je naprosto odbijala i samu pomisao na mogućnost tužnog svršetka.

Bepi položi neki omot na stol: — Toni nam je poslao darove. — reče. — Lijepe rukavice i parfema.

Taj dragi Toni! Ali odnesi opet te stvari. Pogledat ću ih, kad Cotia ozdravi. — I ne okrenuvši glavu, ostala je nagnuta nad Cotijom.

Poslije podne opazi kako Cotijine ruke nemirno grebu po pokrivaču, a nokti su joj na prstima bili posve plavi. Pavino se srce zaledi od užasa i ona klizne do vrata, da pozove Mihu. Toga je dana bio ostao kod kuće, pa je zato došao smjesta. Pave mu pokaže plave nokte. On samo kimne glavom i reče: — Budi hrabra, Pave! — te počne pripremati sve za ponovno puštanje krvi.

Kad se već spuštao večernji sumrak, prestraši je odjednom škripanje vrata, koja su se otvarala. Na pragu je stajala neka crna pojava, koju Pave nije odmah mogla prepoznati u mraku. — Tko je? — upita tiho i sa odbijanjem.

— Ja sam, dojkinja, — odgovori Santa, koja je sa zavežljajem u ruci htjela ući, pa je sada prestrašeno gledala Cotiju i promijenjenu sobu. Pave joj šapne neka pođe gospođi Bepi i neka ovdje ne smeta. Ali dok je ona za sobom zatvarala vrata, sjeti se Pave, kako je nekadanji dolazak dojkinje bio nalik njezinu sadašnjem povratku. Pave se onda bila trgnula iza sna, Santa je crna stajala u vratima i rekla: »Ja sam, dojkinja.« A Pave se bila tako prestrašila, a da i sama nije znala zašto.

Cotijin je kašalj postajao sve slabiji, ali je bio jednako mučan. Disala je kratko i isprekidano, stenjući i hropćući i Pavi se činio poput fijuka vjetra što na mahove prolazi kroz neku cijev. Ona je neprestano brisala znoj sa čela i obraza djeteta. Cotia se nemirno bacala s jedne strane na drugu, njezina glava nije ni časak počivala u miru na zgnječenim jastucima. Oči su joj poprimile tjeskoban izraz, prstima je prebirala po pokrivaču, odjednom je uzdahnula nekoliko puta, a zatim je ležala mirno.

Pave ju je promatrala s neizrecivim užasom, pala je na koljena, uhvatila male znojne ručice, nagnula se nad blijedim licem s plavim usnicama, što je bilo okruženo neurednim i vlažnim uvojcima, i moljakala: — Cotia, reci mi nešto. Zovi me. Zovi svoju Mau. —Istisnula je te riječi u očajnom strahu, i nadajući se ipak, da će sve opet krenuti na bolje, samo ako dijete opet progovori, ako izusti njezino ime!

I Cotia se zaista makne, otvori oči i izgovori vrlo tiho, rastegnuto i neopisivo tužno: — Mau!

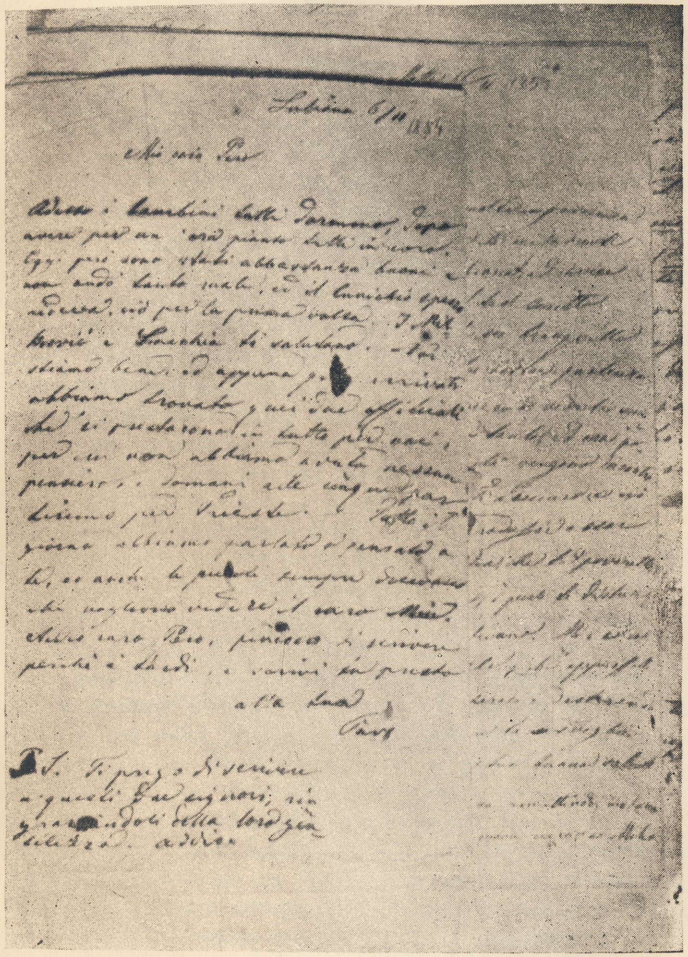
Bila je to njezina posljednja riječ.

VODA

Najgore od svega bila je vožnja kolima. To beskrajno sjedenje u zatvorenoj kočiji, što je vonjala po staroj koži i sporo se pomicala, dok su pored mutnih prozorskih stakala polagano prolazile živice i polja, vinogradi i dudovi, pa konačno visoki jablani duge aleje, jer groblje San Giovanni leži daleko izvan grada.

Miris kože i prašine odmah je snažno potsjetio Pavu na putovanje iz Ljubljane u Trst u kočiji gospodina Kusmara, gdje su djeca sjedila oko nje, dok je Cotia na svoj tihi način promatrala strane livade i puteljke u živoj želji da spazi kakvu životinju, krave s dugim rogovima ili veselog psića. Ovo je živo sjećanje ponovno razbuktalo njezin divlji bol, što se nakon dva dana bio malo umirio i pretvorio u njemu ravnodušnost, ali je sada izbio još jače nego prije, tako da se Miho, koji je sjedio do nje, upravo očajno zabrinuo. Bio joj je predložio da ga pusti samog na sprovod, jer bi ionako svi razumjeli njezino izbivanje, a ne bi se kosilo ni s običajima ni s propisima, ali ga je ona samo pogledala s dubokom zbunjenošću i odbila kimanjem glave.

Doduše, da je unaprijed znala kako će polagana vožnja s Cotijinim malim lijesom biti strašna, ostala bi možda kod kuće. Pa to stiskanje u kutu drndajućih, zagušljivih kola, kojih se stakla prema običaju nisu smjela spustiti. I vječno razmišljanje: Nije li i ona osjetila ovaj kamen? Zar je istina, da je sada neosjetljiva, da je više nšta ne boli, da se naprotiv blaženo igra do Božjih nogu? Nije li se možda probudila i leži

Pavino pismo Peri na talijanskom jeziku iz Ljubljane (6. 11. 1854.)

plačući u tijesnom mraku i viče »Mau!«, a nitko je ne čuje?

— Cotija! Cotia! — krikne Pave prodorno i pokuša otvoriti vrata kočije, kako bi iskočila napolje. Miho je uhvati za ruku i strogim, prigušenim glasom, onako, kako je naučio još na medicinskom fakultetu da treba postupati prema previše uzbuđenim pacijentima, naredi joj da šuti i da se svlada. Kad je već htjela prisustvovati pogrebu, onda je njezina dužnost da se dolično vlada i da dostojanstveno izdrži do kraja. Morao je sebe prisiliti na te tvrde riječi protiv svoje dobrodušne prirode i vlastite duboke potresenosti, ali ga je Pavino držanje nakon smrti djeteta prisililo da tako strogo vrši svoju liječničku i bratsku dužnost. Njezini plahi pogledi, zbunjenost njezina govora, tvrdokornost kojom je željela da u Cotijin lijes položi njezinu lutku Maddalenu i neki ne baš osobito lijep svijetloplavi postavljeni muf, sve ga je to upućivalo da joj pokuša pomoći ljekovitom grubošću i odlučnošću, kako bi je svojom strogošću izveo iz tog ćorsokaka njezine duše i njezina uma, kuda ju je bio odveo — a tko bi se tome i mogao začuditi? — njezin preveliki materinski bol..

Konačno je završila ta beskrajno polagana vožnja, kola stanu i Pave je sa začuđenim užasom u srcu izašla iz zagušljive kočije u plavu svjetlost proljetne nedjelje ispunjene cvrkutom ptica. I ma da je sjaj sunca bio još vrlo jak, jer je bilo tek oko dva sata poslije podne, za Pavu se je sve odigravalo kao u gustoj magli, koja nije samo zastirala sve vidljivo, nego i prigušila svaki zvuk i svaku riječ. Sve je Pave vidjela i nije vidjela: kako skidaju Cotijin mali bijeli lijes s kola, na kojima su visoko bili naslagani vijenci, i odnose ga u bijelu crkvicu, osamljenu usred groblja u dalekom polju, kako ona sama hoda naslonjena na Mihu, kako iz druge žalobne kočije izlaze ozbiljna i blijeda lica gospođa Biba i gospodin Antonio Loro, te se u pratnji Carlotte i gospođice Mariette Zanoner priključuju povorci, kako je tu mnoštvo nepoznatih

ljudi, građana i seljana, većinom vitkih, mršavih žena u crnim haljinama s lijepim, ponosnim profilima, napola prekrivenim crnim koprenama, što su im lako prebačene preko strogo po sredini razdijeljene kose, i kako usred tih žena ide neprekidno jecajući nešto šira i čvršća Santa. I sve što je dalje slijedilo, zimski hladni zidovi crkve, crno presvučena klupa, na koju su je prisili da sjedne, i Cotijin lijes, što su ga kao nešto uzvišeno i važno bili postavili usred crkve, opkoljen svjetlucavim svijećama i oblacima tamjana, cvijeće što ga netko bio skinuo s kola i donio u crkvu, lijepe latinske molitve župnika stolne crkve Don Raffaella i blebetavi odgovori crkvenjaka, pa konačno ponovno izlaženje u zeleno plavu svjetlost; zatim guranje oko neke rake, što je bila iskopana do vrata campanila i do koja su još ležali budak i lopata, spuštanje malog lijesa, mukli udarac o dno rake i bacanje zemlje na njega — i to je Pave gledala, a da ipak nije vidila, slušala, a da ipak nije čula. Ostala je i dalje kao uzidana u svoju potpunu otupljenost dok je morala pružati ruku tolikim ljudima, sjest iznova u kola, što su sada vozila brže, gledati kako iznova prolaze jablani, dudovi, vinogradi, polja i živice ispred prozora kočije. Mihina je stroga, liječnička opomena više koristila nego što je to i sam bio očekivao. Izazvala je neku promjenu u njezinom časovitom stanju, koja joj je omogućila da ne jeca i ne viče i da bude mirna i sabrana. Kad je Miho vidio kako njegova šurjakinja mirno i uspravno sjedi do njega, osjetio je priličan ponos radi svog liječničkog autoriteta i svoje sugestivne moći. Nije doduše znao da Pave, popuštajući pred njegovim odlučnim, muževnim riječima, nije učinila ono što je trebalo da učini, naime: da podigne teški teret na svoja ramena i da ga hrabro ponese, već je njezina satrta duša tražila plaho a ujedno i lukavo neki drugi izlaz, da bi ga konačno i našla. Taj je izlaz bio da tu strahotu, tu nepodnošljivu žalost, koja je nadilazila sve što može podnijeti žena i majka, jednostavno odgurne od sebe kao da uopće i ne postoji,

kao neku neistinu, doduše ne sasvim, ne potpuno i ne u svakom smislu i ne priznavajući to otvoreno, ali djelomično i potajno u najdubljim dubinama svoje svijesti, o čemu ni Pave sama nije imala pojma, pa zato ni Miho, unatoč svog temeljitog liječničkog zvanja.

*

Smrt male nećakinje teško je pogodila Giuseppinu i želučani su se grčevi, od kojih je često patila u početku svoje trudnoće, pojavili iznova zbog uzbuđenja i premorenosti. Miho je morao narediti svojoj ženi da nekoliko dana ostane u krevetu i time je spriječio da prisustvuje sprovodu. Kad se je s Pavom vratio s groblja našao je Bepi u dosta jadnom stanju, iako jednako mirnu kao obično, te je odlučio da se nekoliko sati posveti svojoj ženi i da se sjedeći do njezina ležaja opet malo sabere nakon prevelikih napora zadnjih dana. Osjetio je kao veliko olakšanje što je gospođa Biba, koja je u danima bolesti i žalosti bila skoro potpuno preuzela brigu za Miru i Milicu, sada pozvala Pavu k sebi, kako bi joj prištedjela da odmah nakon povratka s groblja ugleda sobu gdje je Cotia ležala na odru, a Pave je taj poziv prihvatila. Doduše Mihu je još čekala teška dužnost, da napiše Peri pismo o toku Cotijine smrtne bolesti, ali je to odložio na večer. Sada je htio da se odmori u Bepinoj tihoj i umirujućoj blizini od svih tegoba i žalosti i da sat dva pripada samo sebi. U kasno će poslije podne ionako morati da učini nekoliko neodgodivih liječničkih posjeta.

Pave je međutim ostala samo kratko vrijeme u gornjem stanu. Zagrlila je Milicu, pogladila Miru i popila u svečanom salonu s tolikim samosvladavanjem šalicu crne kave, što su joj pružili za jačanje srca, da je gospođa Biba bila sva začuđena. Staroj, iskusnoj ženi, nije se svidjela Pavina mirnoća i nije joj nikako vjerovala. Pavini divlji jecaji i krikovi u prvim danima, činili su joj se sada poželjnijim od ove sablasne ukočenosti i ona s užasom pomisli na ne-

izmjernu dubinu u koju se bio povukao bol, kad je ta žena, koja je tako elementarno bila majka, u ovim časovima mogla biti tako mirna i skoro utješena. Samo je neradu pustila Pavu kad je ova naskoro ustala, i jedino je Pavina primjedba da mora pisati svom mužu koji još ništa ne zna, oduzela gospođi Bibi hrabrost da je zadrži.

Puštena iz vida i nezadržavana stigla je Pave u svoju sobu, koju je dobra Vizza bila već očistila i vratila joj prijašnji izgled. Santa je s Dušanom bila u svojoj sobici. Dojkinja je, svijesna svoje krivnje, bolno osjetila Cotijinu smrt, koja je uslijedila kratko nakon njezina skrušena povratka. Pave je još nije bila oslovila, ali joj je Miho tvrdim i jasnim riječima bio rekao, da nitko u kući nije vjerovao u oboljenje njezina djeteta i da ju je njezin muž vjerojatno naveo na tu grubu povredu dužnosti jedino iz razloga, što je želio njezinu pomoć u sadašnjim proljetnim poljskim radovima. Santa na tu optužbu nije odgovorila ni riječi. Ona po svoj prilici ne naslućuje sve posljedice što ih je izazvao njezin postupak, nastavio je Miho, i on je kao liječnik uvjeren, da Cotia ne bi bila oboljela i umrla, da njezina bolježljiva majka nije na tako ubitačan način bila premorena njegom dječaka, koji je iznenada ostao bez svoje uobičajene hrane, a koji je uostalom upravo ludo razmažen. Te optužbe nije Miho izgovarao ljutitim glasom, nego pretužnom mirnoćom, što je još povećalo njihovu težinu i kod Sante izazvalo nijemu skrušenost. Jedino što joj sada preostaje, da bi bar donekle popravila svoj grijeh, nastavio je, jest to da se što bolje brine za Dušana i da se zauzme i za malu Milicu, jer je zdravlje gospođe majorice ponovno teško porušeno strašnim događajem i velikim naporima što su mu prethodili.

Tako je Santa sada sjedila u svojoj sobici i dok je čučeći na klupici dojila Dušana, kimala je glavom i govorila preda se: — Che disastro! Che disastro! — Ali je to izgovarala više smetenim i potištenim glasom nego onda, kada je morala seliti iz grofovske kuće Strassoldo u skroman stan majorovih. Sada je

ona uobičajila da sve ukućane pa i samu Vizzu od koje je morala saslušati mnoge prijekore zbog svog bijega, gleda nijemim pogledima, što su svakog preklinjali da joj oprosti.

Pave je gledala po sobi, koja je opet poprimila svoj prijašnji bezazleni izgled. Bila je to opet ona svijetla udobna soba iz mirnih vremena, njezin je krevet stajao do zida, stol na kojemu je pred devet dana, upravo pred devet dana s Cotijom slikala sličice, bio je opet postavljen do prozora, samo je nestala Cotijina posteljica. Njezino je mjesto zauzimao mali staromodni ormarić, što ga je Miho posudio od gospođe Bibe, da nastala praznina ne bi neprestano potsjećavala Pavu na teški gubitak.

Pave odloži crni šeširić sa žalobnom koprenom, objesi ogrtač u ormar i izvadi s potajnim užasom kutiju s listovnim papirom, tintu i pero iz komode. Sjedne k stolu, umoči pero i napiše u gornjem desnom kutu uz rub lista:

Motta, 25. ožujka 1855.

A zatim malo niže u sredini:

»Dragi moj Pero!«

Pisala je ružnim drhtavim rukopisom i tresla se od hladnoće po čitavom tijelu.

Kako da počnem? pomisli. Kako da mu pišem? Da pišem: prije dva dana umrla je Cotia? Ili: prije dva sata su pokopali Cotiju? Ili: ne šalji više pozdrave Cotiji, jer ih ona ne može više primiti? Ili: nikada više ne ćeš vidjeti Cotiju, jer ona više ne živi?

Sve je to bilo nemoguće. Potpuno nemoguće. Ne smije Peri saopćiti tu strahotu tako naglo. Mora ga najprije pripraviti, blago i postepeno. Možda će u Perinu zadnjem pismu, što je stiglo upravo dan pred Cotijinim oboljenjem, pronaći neku polaznu točku. Izvadila ga je iz ladice noćnog ormarića, gdje je spremala sva Perina pisma i pročitala ga. Odmah na početku pitao je s očiglednim nemirom za njezino zdravlje i zamolio istinit izvještaj od nje i od Mihe.

Dobro, time bi mogla započeti. Pisat će, da je n j o j sasvim dobro, ali da nažalost inače nije sve u redu. Tako nekako će pisati. I ona započne. Prekrila je prvu od onih velikih stranica uvjeravanjima o svom dobrom zdravlju, o potpunoj bezazlenosti svog kašlja i da se s najvećom sigurnošću može u najskorije vrijeme očekivati njezino potpuno ozdravljenje. Posve je nepotrebno, da mu Miho napiše nekoliko redaka o tome, kao što je to Pero bio zamolio, jer Miho mrzi pisanje, a ne bi mogao javiti ništa drugo, nego što je već i ona sama napisala. Da, ona je zaista zdrava i njezin je izvještaj istinit, pa neka zbog nje bude bez brige.

Je li tu bilo mjesto da s dobrih vijesti pređe na zle? Je li sada bio pravi čas da objavi strašnu vijest?

Ponovno je prihvatila Perino pismo i nastavila sa čitanjem. Pri tom je odjednom zajauknula, jer ono što je bila skoro zaboravila u danima Cotijine bolesti, bilo je ovdje dragim, sitnim Perinim rukopisom povjereno plavom papiru: Da je ponovno imao neugodnosti u službi, da više ne može tako dalje, da je posljednje vrijeme bilo tako mučno za njega i da se u svojoj živčanoj rastresenosti trza i kod najmanje buke. »Previše trpim!« Time je završio svoju tužaljku.

Pero previše trpi! Zar da mu sada još i ona, njegova žena, koja mu se zaklela na ljubav i vjernost, poveća jad u neizmjernost? Da uzme pero i da mu javi: »Cotia, utjeha Tvojih očiju, najmilije Tvoje dijete, Tvoja ljupka mala vila, ispustila je svoju anđeosku dušu nakon strašne bolesti u grozničavom hroptanju i leži sada pokopana na groblju San Giovanni«? Zar bi to i jedan čovjek mogao tražiti od nje, zar bi to smio zahtijevati i sam Gospodin Bog?

Ovog je časa Pero bio doduše tužan i nervozan zbog mučenja, kojim ga je ranjavala zloba generalova, sam je priznao da »previše trpi«, ali je njegovo srce bilo lako u usporedbi s groznom težinom bola, koji se ima svaliti na njega, i Pave, njegova žena, koju je podigao do svoje visine, koju je opjevao u svojim pjesmama, s kojom je rodio najslađu djecu, ona je bila osuđena da navali na njega taj teret!

S teškim uzdahom dohvati opet pero. Pokušat će najprije da ga malo utješi. Kasnije, kad bude bar donekle izliječila njegovo srce svim melemom svoje ljubavi, onda će tek započeti s onim neizrecivim i saopćiti mu njihovu nesreću na kraju pisma, oprezno, blago i postepeno najnježnijim riječima.

Najprije je odgovorila plahim, ljubeznim riječima na sve tužbe i žalbe njegova pisma, spomenula mogućnost da bi general mogao biti premješten u koje drugo mjesto ili biti umirovljen i da će njegov nasljednik bez svake sumnje spoznati Perine neobične sposobnosti i postupati prema njemu s doličnim poštovanjem. Ali, ako bi general ostao na svom položaju, onda — i Pave ponovi sve no, što mu je bila pisala u jednom od svojih prijašnjih pisama — onda Pero mora izigravati diplomatu i pokušati da laskanjem zadobije naklonost staroga generala, a kad i to ne bi pomoglo, onda bi morao pokušati da na bilo koji način izmakne tom neodrživom stanju. Jer je najvažnije, upravo i jedino važno, skupocjeno zdravlje njezina ljubljenog Pere. Ne smije dopustiti da mu unište živce i mora svojoj obitelji, kojoj je već toliko žrtvovao, sačuvati svoje zdravlje. On ne smije, ne smije i ne smije oboljeti, jer što bi onda započeli oni, bijednici, Pave i njegova djeca?

Pave prekine pisanje i zagleda se u sjajno, popodnevno nebo.

Perini živci! Zar bi ih smjela opteretiti sada, kad je Pero koji se nije nikada tužio, i sam priznao, da ga i najmanja buka može preplašiti, zar bi sada smjela navaliti na njega novi teret? I nije li jedini mogući izlaz bio u tome, da ga još danas poštedi, da sačeka njegovo slijedeće pismo i da mu tu tešku vijest saopći tek onda, kad on bude nešto smireniji?

Pave odahne. Njezinu je dušu zahvatio val neiskazanog olakšanja, upravo neko blaženstvo izbavljenja, kakvo se nije nadala da će ga moći osjetiti toga dana. Da, to je bilo rješenje. Zar on za tu stra-

hotu ne će još doznati dosta rano? Nije li u svakom pogledu bilo bolje, čovječnije, milosrdnije i Bogu ugodnije da ta neizreciva tuga ostane nijema, da ona trpi sama i da još ne uvuče svog ljubljenog muža u taj ponor bola? Uspjelo joj je da nadmudri samu sebe, da lukavo prevari svoju bolju i jasniju spoznaju. Nije pod taj strahoviti teret podmetnula svoje rame da ga hrabro ponese, već je nesreću prekrila, prešutjela, zatajila, a time su se rastvorili noćni ponori sablasnih daljina zla, crne spilje, koje su skrivale u sebi buduću muku, što je još danas doduše bila prekrita lažnom maglom milosrđa.

Požurila se da završi pismo. Odgovorila je još na nekoliko pitanja, što ih je bio postavio Pero, izvijestila ga o dobrom napredovanju Dušanovu, koje doista nije mnogo trpjelo u onoj kratkoj međuigri, kad je bio ostao bez dojkinje, a o kojoj također nije ništa spomenula, pa je konačno završila pismo nježnim uvjeravanjima o svojoj ljubavi.

Na to je savila list i napisala na omot točnu dugu adresu: »Oberstes Armee-Kommando, 1. Sektion, Hofkriegsgebäude, Wien«, prilijepila plavu marku od 25 centesima i zapečatila pismo.

Onda je s uzdahom olakšanja opet sjela za stol. Ako se nesreća ne spominje, ne prihvaća, ne objavljuje, da li onda uopće i postoji? Ako Cotia za Peru nije bila mrtva, jer nije znao za njezinu smrt, da li je onda uopće i bila mrtva? Ne živi li ona još uvijek na neki način, ako Pero vjeruje da ona živi?

Pave nasloni glavu na svoje ruke. Istina, slutila je nejasno, da to ne može biti baš sasvim ispravno, što je sama sebi bila prišapnula i protumačila i da je zalutala malom, varljivom stranputicom, posutom doduše cvijećem, ali da je to ipak kriva staza, po kojoj rastu otrovne trubeljike i gmižu zmije. Ali zar je danas itko mogao zahtijevati od nje da ide najispravnijim putem? Nije li već bilo vrijedno pohvale što se je mogla držati uspravno i što joj je uspjelo da uopće i pođe nekim putem?

Naslonila se na stolicu. I tada se je zbilo po prvi put punom jasnoćom ono, što se je u časovima nevolje znalo desiti tek nejasno poput daleke slutnje: Oko Pave rasla je voda, a ona je bila budna i gledala otvorenim očima, kako se oko nje diže blaga, tamna, milosrdna plima. Voda je dopustila Pavi na legne nauznak i da lagano klizne u njezine valove, koji su nju i sav bol njezina srca primili, obuhvatili i prekrili.

Kad se je Miho pred večer, na povratku s bolesničkih pospjeta, uspinjao stepenicama, susreo je gospođu Bibu, koja je silazila spremna na izlazak.

— Zar moja šurjakinja nije više kod vas? — zapita on stasitu matronu.

— Već je davno otišla. Ostala je samo kratko vrijeme, jer je još htjela pisati svom mužu.

Miho odahne. — Ah, hvala Bogu, ipak se odlučila na to. Onda ću se požuriti i dodati još nekoliko redaka za svog šurjaka.

U tom času dojurila je Vizza odozdo i htjela pored njih ući u liječnikov stan.

— Gdje si bila? — zapita je njezin poslodavac.

— Gospođa me je majorica poslala s jednim pismom na poštu.

Sada je Mihi bilo mnogo lakše oko srca nego malo prije. — Onda ću pisati sutra, pošto je Pavino pismo već otišlo.

S poštovanjem se je oprostio od gospođe Bibe, koja je s riječima: — Sirota mala majka! Sirota mala majka!« — polagano silazila niza stepenice.

U noći nakon Cotijina pogreba snivala je Pave ovaj san:

Bila je u Lukoranu. Nije doduše vidjela kuću, i ono što je tako blistalo pred njezinim očima nije bila mala, zaokružena luka, nego široko, otvoreno more, ali je unatoč toga znala da je u Lukoranu. Sjedila je na malom molu i puštala da joj noge vise u vodi. Odjednom je ugledala Cotiju, kako joj se približuje. Imala je na sebi onu bijelu haljinicu u kojoj je ležala na odru, ali je bila zdrava i rumena. Hodala je

usred vode, koja ju je opkolila sa svih strana poput neke zgrade i zvala je: »Dođi, Mau!« Pave je smjesta skočila s mola i potrčala Cotiji u susret. Sada se plavo more podiglo i nad njom poput ogromne staklene kugle i ona je držeći dijete za ruku hodala vedro kroz vodu, što je stajala nepomično i propuštala je kao da je ta voda zrak.

Milica, koja je po prvi put spavala u staroj sobi, probudila se u noći od glasnog jauka svoje majke. U početku se nije usudila da se miče, ali kad neutješljivo bolni jauci nisu prestajali, viknula je plaho: — Mau, jesi li bolesna? — Pave zapali svijeću. — Milice, vidjela sam Cotiju!

— Cotietta je u nebu, — odgovori Milica vrlo odlučno. — Ona se tamo igra s anđelima. Uzela je sobom svoju lutku Maddalenu, da je mogu vidjeti i anđeli.

Pave nije slušala riječi djeteta. — Bila sam s Cotijom u Lukoranu. Ona me je zvala. Ah, Milice, Milice, Cotia ne će nikada vidjeti Lukoran! — Pave je plakala i jecala, dok se i Milica nije rasplakala. Tada se Pave osvijesti. Ustala je, uzela dijete u svoj krevet i umirivala ga tako dugo, dok nije ponovno zaspalo.

Dva dana kasnije, rano prije podne, sišla je gospođa Biba i zapitala da li bi gospođa majorica htjela biti tako ljubezna da dođe k njoj. U velikoj je neprilici zbog Carlottine opreme, sve prijateljice moraju doći u pomoć! Jedna se je švelja razboljela, a rublje mora svakako još ovog tjedna biti gotovo. Ovi mladi vjetrogonje žele svakako da se već u srpnju vjenčaju.

Pave je obrisala oči, što su joj sada skoro uvijek bile pune suza i nasmiješi se bolno. — Bolje bi bilo, da se ne vjenčaju. Bog zna, što će sve morati da podnesu!

— Doživjet će i dobra i zla, — reče gospođa Biba, — dobra i zla po Božjoj volji. Kliktat će od radosti i plakati od žalosti, bit će mladi i postat će stari, slavit će krštenja i pogrebe — u kratko: živjet će život. Čovječji je život težak, ali i bogat, i treba ga prihvatiti onakva, kakav jest. — Gospođa je Biba

to rekla ozbiljno i naglašeno, gledajući Pavi ravno u oči, kao što joj je prije nekoliko mjeseci gledala u oči grofica Strassoldo i govorila joj: »Ne smijemo biti žalosne!«

— Prihvatiti život kakav jest! Dobro, samo ako se to može. Ne može to svatko! — Pavilo je lice bilo blijedo i očajno, ali se ipak poslušno spremala da pođe s gospođom Bibom.

— Nije doduše pristojno, da gospođu Pavu pozivam već danas k sebi, kad su mi strani ljudi u kući, — prišapnula je la padrona di casa Giuseppini, koja je ležala u krevetu. — Ali ne smijemo je ostaviti samu. Njezine mi se oči ne sviđaju. Mogla bi nekud nestati, otkuda bi se teško mogla vratiti.

— Upravo je Pave morala doživjeti takvu nesreću, ona, koja sve uzima tako teško! — Bepi je ležala blijeda i ojađena na svojim jastucima. — I meni srce plače za malom Cotijom, jer volim Pavinu djecu kao da su moja vlastita. Zahvalna sam vam, gospođo Bibo, vrlo zahvalna, što se toliko brinete za Pavu. Ja sam sada za nju loše društvo, bolesna sam i mušičava. Vrlo žalim, što vam ne mogu pomoći kod šivanja.

— Ah, to sa šivanjem je samo izlika. Htjela sam samo da gospođa Pave misli, kako nam je silno potrebna, zato sam to izmislila.

Krasno proljetno nebo virilo je u prozore gospođe Bibe, svi su se vrtovi zezelenili smaragdnom bojom, a svaki se komadić tratine, što ga je samo moglo oko zahvatiti, plavio od ljubičica.

Gospođa je Biba postupala kao da je Pave najbolja i najiskusnija švelja u čitavoj venecijanskoj zemlji. Tražila je njezin savjet u pitanju kroja za košulje i Carlotta, koja je s nekom mladom šveljom, blijedim stvorenjem duga nosa, sjedila na svom oubičajenom mjestu u udubini prozora, morala je preko svoje haljine isprobati kroj, a gospođa Biba pozvala zatim Pavu da sjedne do nje za okrugli stol, odakle je vladala cijelom sobom. I Marietta Zanoner je bila prisutna. Držala je kao svi ostali komad bijelog rublja

u ruci i šivala kao opsjednuta. Ali je njezino lice bilo tužno i svaki put kad bi pogledala na Miru i Milicu, koji su neprestano kašljući bili zauzeli svoj stari kutić za igranje, bila je gospođica Marietta prisiljena da povuče svoj rupčić i da se izdašno usekne. Ali odjednom stara usudjelica gorko zajeca i pobjegne, držeći rupčić ispred lica, u susjedni svečani salon. Gospođa se Biba digne namrštivši čelo i pođe za njom.

— Što to radiš, Mariette? — upita je prijekorno, nakon što je za sobom bila zatvorila bijela vrata. — Zar će to biti pomoć onoj sirotici, ako mi stariji ne umijemo suzdržavati svoj plač?

Ali gospođica je Zanoner bila sva izvan sebe. Jecajući neprestano spustila se neobično pokorno na stolicu. — Ne ljuti se na mene, Biba, ali ja joj ne mogu pomoći. Kad sam vidjela kako se ono dvoje djece igraju, ono dvoje, što su se prije igrali u troje, nisam se više mogla svladati. Ah, Biba, Biba, kad pomislim, da sam ja svemu kriva!

— Kako bi ti bila kriva? Ne započinji opet svojim pripovijestima! — Nšita nije gospođi Bibi bilo odvratnije od takvih »pripovijesti«, kako bi prezirno nazivala sve vrste ženske preosjetljivosti, pretjeranog razglabanja i plačljivosti.

— Nisam li ja kriva? Miro i Milica zarazili su se u mojoj kući! Iz sušte dobrote i jedino zato da bi me razveselili, mene, staru ludu, doveo ih je doktor k meni na pokladnu nedjelju, a ja, mjesto da odmah odjurim krojaču Sacconu i da mu rečem da svoju bolesnu dječurliju ne pušta pred vrata, ja sam, glupača, samo uživala i šalila se s doktorom i pokazivala djeci sakupljene stvarčice iz svog staklenog ormara, sva ponosna što im se sviđaju. Oh, kakva sam luda i sebična stara baba! Bolje bi bilo da sam umrla ja nego taj slatki mali anđeo!

Njezin je bol bio dubok i iskren. Međutim, gospođa Biba nije imala vremena da je tješi. — Zar doktor nije znao da Sacconova djeca imaju hripavac? — upita Mariettu, gledajući je pozorno.

— A otkuda bi on to mogao znati? Misliš li, da ti ljudi zovu liječnika, ma da okružni liječnik ne smije primati novaca od siromašnih? Misliš li, da oni prijavljuju zarazne bolesti, iako im je to propisano u njihovu vlastitu korist? Ali ja, ja, ja sam čula to sumnjivo kašljanje i ja sam trebala biti pametnija. O, taj je sjajni mladenački cvijet pao žrtvom staračke gluposti!

— Saberi se sada, — reče gospođa Biba suho. — Sada se radi o tom, da pomognemo sirotoj majci. S iskrenom ljubavlju će nam uspjeti da joj vratimo volju za život. Takva majka kao što je Pave, čvrsto je srasla sa svojom djecom. Kad takvoj majci umre dijete, ona se ne umije otrgnuti od njega, ona ispušta njegovu ručicu, ali ga slijedi do kraja, ako glas života nije toliko jak i topao da je opet pozove natrag i da je zadrži.

Stara je gospođica tužno klimala glavom na riječi svoje stasite rođakinje i rekla šapćući:

— Doznala sam od liječnikove služavke, da je gospođa Pave nakon što je Cotia umrla, čitavu noć sjedila na njezinu krevetu i držala mrtvo dijete u svom naručju. Nitko je nije mogao odvući odanle, pa ni signor Miho. Nije htjela ostaviti Cotiju samu, tako je rekla, a te noći manje nego ikada.

— A u tome je imala pravo! — Široko, koščato lice gospođe Bibe poprimilo je strani i tajanstveni izražaj. — Zar mi znamo, kada duša napušta tijelo? Ništa ne znamo, ništa. — I ona nastavi tihim, ali pomalo ljutitim glasom: — Naše je vrijeme od prevelike učenosti toliko podivljalo i propalo, da smo zaboravili i najjednostavnije istine. U mojoj su se mladosti držale još prave mrtvačke straže i klečalo se cijelu noć u svijetlu posvećenih svijeća oko mrtvaca i molilo za spas i pomoć duši kad bude započela svoj novi put. Seljaci još znadu što treba, ali mi obrazovani ljudi . . . ! Upravo je sramota! Ali sada dođi i prestani plakati, ako smijem moliti!

Kad su se vratile u sobu za šivanje, našli su Pavu kako čuči kod djece. — Da li se smiju igrati na sa-

gu? Bojim se, da će se Milica prehladiti, ako sjedi na hladnom podu.

— Naravno. Dođite ovamo, ovaj je sag dosta debeo. A i sunce lijepo dopire ovamo. Gospođo Pave, idućeg tjedna otići ću u Oderzo. Da li biste htjeli poći sa mnom? Promjena će vam goditi. A Bianca će biti ushićena. Ona vas vrlo voli.

Pave je odgovorila tako bolnim i izmučenim smiješkom, da je svima, koji su tog časa vidjeli njezino lice, to upravo paralo srce: — Možda kasnije, gospođo Bibo, sada još ne mogu.

Malo zatim je ustala, odložila posao i povukla gospođu Bibu na stranu: — Hoćete li se ljutiti na mene, gospođo Biba, ako sada odem? Ovdje nisam ni od kakve koristi, a ne mogu da podnosim ljude. — Ugrizla se za usnice, a lice joj se izobličilo. Izašla je, ne oprostivši se ni od koga.

Na vratima Bepina stana srela je poštara, koji je donio svezani i više puta zapečaćeni omot. Jednim je pogladom Pave vidjela da dolazi od Pere. Dala je poštaru napojnicu i ušla u svoju sobu. Tamo je omot položila na komodu i ne otvorivši ga, te je počela pregledavati Cotijine haljine. Izvadila je iz ladice plavu prugastu haljinicu, zatim ružičastu, pa ogrtač s pelerinom i crveni šeširić, onaj isti što ga je bila iskitila na samu pokladnu nedjelju, kad je Toni bio kod njih. Pri tome se sjeti, da je upravo toga dana počela sva nesreća. Bio je došao muž Vianello i nagovorio Santu na odlazak, a djeca su u posjetima uhvatila hripavac. Da je Santa ostala, onda bi ona, Pave, bolje njegovala Cotiju i dijete se ne bi prehladilo po noći. Da nisu djeca obilazila tuđe kuće, ne bi oboljela. Da nisu! Da nisu! Da nisu! To je da poludiš! Tko bi mogao sve predvidjeti, tko je dosta moćan, da može unaprijed osujetiti svaku nevolju! Zakopala je lice u Cotijinu plavo bijelu haljinicu u nadi, da će u njoj još naći njezin miris. Ali je haljina mirisala samo po pravoj vuni od koje je bila napravljena, i Pave je razočarano odloži.

Bepi uđe, odjevena u široku, jutarnju haljinu.

— Zar nisi više gore, Pave? I ne pomažeš gospođi Bibi? Što radiš ovdje? Pusti Cotijine haljine na miru! Pave, ne zakopavaj se tako u svoj bol! To nema smisla!

— Smisla! Smisla! Što na svijetu ima još smisla, kad je Cotia mrtva! — I Pavu ponovno zahvati njezino divlje jecanje i vikanje, kojim je bila ispunila kuću u onim danima prije pogreba.

Bepi je bespomoćno i prestrašeno gledala svoju sestru: — Nemaš li još druge djece, Pave? Ne možeš li dobiti još koje dijete?

— Da mi onda umre! — Pave se podrugljivo nasmije.

Čitavo je vrijeme hotimice izbjegavala da pogleda omot, što je ležao na komodi i namjerno mu je okretala leđa. Ali sada ga opazi Bepi. Da bi skrenula Pavine misli na nešto drugo, zapita što je to. Pave odgovori da je omot upravo stigao i da mu ne zna za sadržaj.

— Da ga otvorim? — upita Bepi.

— Možeš, ako hoćeš. Meni je svejedno.

Bepi razreže konopac, prelomi pečate i izvadi iz debelog, smeđeg papira tri šarene, sličicama oblijepljene kutijice različite veličine. Na njima je ležalo Perino pismo.

— Ne ćeš li pročitati, što ti piše muž?

— Hoću. Kasnije.

— Bepi, — krikne odjednom, — Bepi! Pustite me na miru! Ne mogu isto tako mirno živjeti dalje kao da Cotia nije mrtva! Što me se tiče šivanje gospođe Bibe? Što me se tiče pismo? Zar zbilja ne shvaćate, da je Cotia umrla?

— Bila je još tako mala! — ubaci Bepi nespretno.

— Mala?!... plane Pave u divljem ogorčenju, — mala! Jesi li ikada vidjela ljepše, umiljatije i bolje dijete? Bila je pravi anđeo! Ah, kako li će to podnijeti Pero? Reci mi, kako? Bepi, reci mi, kako?!

— Pero je muškarac. Ne smiješ suditi njegov bol po svome.

— Nikoga nije ljubio kao Cotiju, jer je Cotia bila neprispodobiva. Nikada ne će prežaliti Cotiju!

Bepi je tiho izašla. Možda je bilo bolje ostaviti Pavu na samu, kad je svaka bezazlena riječ, svaki pokušaj da joj pomogne, kod nje izazivao tako strastveno protivljenje.

Pave se bojažljivo približi pošiljci iz Beča i otvori polagano pismo. Bio je samo kratak listić.

»Šaljem za Uskrs tri kutije s igračkama, da bi razveselio djecu. Najveću podaj Miru, srednju Milici, a najmanju Cotiji«, pisao je Pero. Želio je što prije doznati kakav su dojam ovi darovi učinili na djecu. Pisao je, da je sada hrabriji i da pokušava za sebe izvući najbolje iz tog svog sadašnjeg položaja. U pismu je bilo ponovno govora o onom mjestu na konzulatu u Beogradu i ta mu se mogućnost činila najpovoljnijom od svih ostalih. »Qui vivra, verra«. Zaželio im je svima sretan Uskrs. Neka mu Pave skoro piše, da li su njegovi darovi obradovali djecu.

Sa odvraćenim licem položila je Pave to pismo na noćni ormarić, a kutije nije ni otvorila, nego ih ostavila da leže tamo gdje su bile.

*

Rešetke na ispovjedaonici sastojale su se od tankih, bijelom uljenom bojom oličenih daščica u kojima su bile isvrdlane okrugle rupice. Po sredini bio je naslikan svijetloplavi križ. U taj je križ zurila Pave i čekala da se otvori mali prozorčić iza rešetke. Čula je plaho mrmljanje ženskog glasa s druge strane ispovjedaonice, pa je u strahu zagrizla zubima u svoju donju usnicu. Don Raffaello je bio na glasu radi toga, što se je znao vrlo razžestiti kad bi neki grijeh izazvao njegovo gnušanje. Mnoge bi žene izlazile plačući iz njegove ispovjedaonice. Što li će reći na njezino prešućivanje? Već je pomišljala da se još u zadnji čas tiho otšulja iz ispovjedaonice, ali se bojala žena

koje su klečale svuda naokolo, a osim toga bila je upravo subota pred bijelom nedjeljom. Sutra je svršavalo uskrsno vrijeme, a ona još nije bila na svetoj pričesti.

Ženski je glas sada utihnuo, a zamijenio ga je dublji i jači glas župnika. Onda Pave primijeti da se teško tijelo Don Rafaella okreće prema njezinoj strani. Prozorčić je škripnuo i ona kroz okrugle rupice rešetke ugleda starog svećenika u roketi i stoli, kako predano i umorno sjedi u ispovjedaonici okrenuvši prema njoj svoje izbrazdano lice s velikim orlovskim nosom. On je prepozna. »Ta je čista . . . «, pomisli stari pastir, »poznajem je. Od nje ne ću čuti ništa zla.«

Pave izmoli propisanu molitvu i nabroji plaho i vrlo tiho svoje grijehe. Kad je stigla do onog najtežeg, sustane. Svećenik, pomislivši da je već svršila, htio je već započeti svojom poukom, pa započne: — Draga kćeri! — To je Pavi još više otešćalo priznanje njezina najtežeg grijeha. Ipak se svlada i skupivši svu svoju snagu istisne:

— Prečasni oče! Ima još nešto. Ne znam, da li je to grijeh. Ali je možda vrlo zlo. Ah, ne mogu da izgovorim!

— No, no, — promrmlja Don Rafaello, — ne će biti tako strašno! Reci, samo reci, kćeri moja, reci! — Te su riječi, ma da su bile obična ispovjednička fraza malo ohrabrile Pavu. Smogla je toliko snage da nastavi, pa zato šapne:

— Vi znate, moj oče, da mi je 23. ožujka umrla kćerkica. — Odmah su joj potekle suze niz obraze i njezina se usta grčevito rastegnu dok joj se brada počela tresti.

Don Raffaello promatrao ju je s bolom: — Povera mammina! — reče očinski. — Neka te Bog utješi! Naravno da znam, da je umrla vaša Cotia, a kako i ne bih? Nisam li sam blagoslovio njezin lijes i srce mi je plakalo pri tome. — Pun iščekivanja promatrao je kroz rešetke Pavu, koja je brisala suze.

— Dakle, prečasni oče, Cotietta je umrla 23. ožujka, zar ne? Smatrate li vi velikim zlom, što to još nisam javila svom mužu?

Don Raffaello je skočio kao da ga je ujela zmija, vrpoljio se na svojoj klupici i zatim pokucao svinutim kažiprstom desne ruke po rešetci. Svima, koji su klečali u blizini bilo je sada jasno, da je ova mlada žena, koja je tako dugo plakala i useknjivala se u ispovjedaonici, morala ispovijedati veliki grijeh, jer je to bio način Don Raffaella u takvim slučajevima.

— Što? — upita je glasno. — Zatajila si svom bračnom drugu smrt vašeg djeteta? A zašto? Zašto? Zar mu uopće ne pišeš? Ta mi imamo ovdje poštu?

— Pišem svom mužu svakog tjedna, — odgovori Pave drščući.

— A ipak si mu to zatajila? U svakom si mu pismu lagala? Reci mi, zašto? Madonna, Madonna, to je veliko zlo. Dakle, reci mi konačno, zašto?

— Bojim se, da svom mužu nanesem takav bol, — istisne Pave i ponovno zaplače.

— Dobro, a misliš li, da će njegova žalost biti manja, ako tek nakon nekoliko mjeseci dozna, da mu je umrlo dijete? Još će pomisliti, da ste ga vi ovdje umorili!

— Per l'amore di Dio! — vikne Pave s užasom i sasvim glasno, izazvavši time živo zanimanje mnogih žena, koje su klečale u blizini. Don Raffaello to primjeti, promoli glavu između zavjesa propovjedaonice i povikne: — Otiđite odavle! Nije li crkva dosta velika? — Onda se opet obrati Pavi. — Nastat će velika nesreća, ako svom mužu ne javiš istinu. Učini to odmah! Smjesta mu piši, čuješ li?! Ne mogu te razriješiti od grijeha dok to ne izvršiš.

— Oh, ne možete me razriješiti od grijeha? — promuca Pave i zacvokoće zubima.

— Bračni drugovi duguju jedno drugome potpuno povjerenje. Bez međusobnog povjerenja brak je pravi pakao. Nije li tvoj muž dobar? Ne zaslužuje li povjerenje? Zar si mu i inače lagala?

— Ne, ne, nikada, — plakala je Pave. — Ali ovo je odviše teško. Cotietta je bila njegovo mezimče. A on ima već tolikih briga. Ne mogu mu još i taj bol nanijeti. Ne mogu, ne mogu, ne mogu!

— Bog nam šalje patnje, — odgovori svećenik, — i mi ih ne smijemo htjeti prešutjeti. Tvo je muž hrabar časnik, koliko znam. On će podnijeti što mu Bog šalje.

— Ali ne će podnijeti smrt Cotiette! Nju je najviše volio. Više nego svu ostalu djecu. Više nego mene. U svakom joj pismu šalje poljupce i pita da li se još sjeća njega.

— Poslušaj me, kćeri moja, pođi smjesta i napiši to pismo, — reče Don Raffaello u velikoj uzbuđenosti. — Pođi kući, sjedni i piši mu. Zatim se vrati i razriješit ću te.

— Ne mogu, — jecala je Pave.

— Možeš, možeš. Već ćeš moći. Pođi i piši! Pođi smjesta. Čekat ću te ovdje. Ako više ne bih bio u crkvi, pozvoni na vratima župnog dvora. Ne odgađaj to do sutra. Učini to još danas!

— Pokušat ću, oče moj!

— Ne ćeš samo pokušati, nego ćeš i učiniti! Pisat ćeš, pisat ćeš odmah. Strahovita će se nesreća svaliti na tebe, ako ne pišeš. Moraš smjesta pisati. Idi i budi hrabra!

Pave se otšulja iz ispovjedaonice, i po tome što nije poklekla u klupi da izmoli pokoru, nego je tihim korakom i pognute glave otišla k vratima, zaključile su neke dosjetljive žene u crkvi da je gospodin župnik nije razriješio.

Don Raffaello se sada posveti svojim ostalim pokornicama. Zatim je još čekao u tamnoj crkvi, a onda otišao prijeko u župni dvor i naredio staroj Micheli da dobro pripazi na kućno zvono. Tako je sjedio uz veliki komad bijelog kruha i tvrdog parmezana i vrč crvena vina sve do u kasnu noć. Ali Pave nije došla, pa ni sutradan u jutro je nije bilo ni u ispovjedaonici, ni kod svete pričesti.

Proljetno vrijeme što je krajem ožujka, kad su bili pokopali Cotiju, bilo puno sunčanog plavetnila, pretvorilo se u travnju u dugotrajnu kišu. Jaki su udarci vjetra šibali kišu koso preda se, ulice su opet bile u onom lošem stanju kao za vrijeme zime, i dok su poljodjelci i vinogradari bili zadovoljni obilnom vlagom mjeseca travnja, to je vlažno i vjetrovito vrijeme izazvalo mnoga oboljenja među građanstvom. Svi liječnici u gradu, a osobito Miho, koji je uz privatnu svoju praksu vršio još i službu kotarskog liječnika, bili su neprekidno zaposleni. Prehlade s jakom groznicom, što su se u mnogim slučajevima kao kod Cotije pretvorile u upalu pluća, izrodile su se u pravu malu epidemiju. Osim toga i neovisno od te zaraze, pojavila su se mnoga oboljenja s teškim, grozničavim poremećenjima probave, koja je Miho morao označiti kao neku vrstu trbušne pošaline. Bilo je mnogo smrtnih slučajeva, i nisu samo Miho i njegovi liječnički drugovi imali mnogo posla, nego i ljekarnik, koji je imao lijepu malu ljekarnu pred Trevižanskim vratima nedaleko Lorove kuće, pa i svećenici, a ponajviše Don Raffaello, kao grobar San Giovannija. Svi su bili zaposleni oko bolesnih i mrtvih.

Kroz dva do tri tjedna od konca ožujka do polovice travnja, nisu Mihu skoro ni vidjeli kod kuće. Otišao bi rano u jutro i vratio bi se tek kasno na večer, osim što bi u podne, katkada i stojećki, u žurbi pojeo svoj objed. Na večer bi na smrt umoran sjeo, uzeo Miru na koljena i pitao Bepi, koja je još uvijek patila od želučanih grčeva, kako joj je i pogladio bi joj ruke i obraze. Obzirom na njegovu premorenost priredile bi Beppi i Vizza njegovu večeru osobito brižljivo, ali dok je večeravao, nije od umora skoro progovorio ni riječi. Katkada bi Pavu pogledao upitno i zabrinuto, ali za čitavo to vrijeme nije između njih došlo do kakva dužeg razgovora. Međutim je uvijek budno pazio na tok hripavca kod Mire i Milice, kod kojih je bolest bila dosta blage naravi

Mali je Dušan kao nekim čudom ostao pošteđen. Obično je Tito Palamin, kuštravi konjušar, morao još kasno na večer upregnuti kola, jer su bili rijetki dani, da Miho ne bi morao još u noći posjetiti kojeg teškog bolesnika. Za svojih danjih vožnja rado bi povezao i Pavu sa sobom da je malo rastrese, ali loše vrijeme to nije dopuštalo.

Oko Uskrsa, u prvim danima travnja, ležao je Miho jedne večeri, kad mu je uspjelo da se ranije vrati kući, u svom krevetu. Naslagao je na sebe gunjeve, jer je bio malo prehlađen, pa je izdašnim znojenjem htio predusresti svako ozbiljnije oboljenje. Bepi još nije bila legla, i dok je on iz njezine ruke uzeo šalicu vrućeg lipova čaja da bi ga oprezno pijuckao, gledao je zamišljeno po sobi.

— Jesi li stavila meda u čaj? Da? To je dobro. Reci, Bepi, spava li već Pave?

— Rekla je, da će i danas ranije leći. Trebaš li nešto od nje?

— Ne, ali me tišti, što još nisam stigao da pišem Peri. Bila je moja dužnost, da mu odmah javim sve o Cotijinoj bolesti. Ali kako sam mogao dospjeti na to? Znaš i sama, kako se teško odlučujem na pisanje, a kad uopće nemam vremena kao upravo sada, onda mi je to sasvim nemoguće. Reci sama, kada sam mogao pisati?

— Ionako se uništavaš tolikim poslom. Ne može se ni od tebe sve zahtijevati. Pave je sigurno sve točno opisala.

— Jesi li sigurna da je to zaista učinila?

— Zašto to ne bi učinila? Kako samo čudno pitaš! Znam, da je na dan pogreba poslala Peri dugo pismo. Vizza ga je još iste večeri morala odnijeti na poštu.

— A što je Pero odgovorio?

Miho je ispio lipov čaj, pa je povukao pokrivač do podbradka, pružao se i okretao dok se nije ispružio na leđima. Bepi je sjela podno kreveta i gledala svojim od trudnoće podbuhlim očima, u kojima je bilo

malo nestrpljivosti, u lice svog muža, što je bilo crveno od vrućine i prehlade.

— Prvo, Perin odgovor još nije mogao stići, a drugo, ako u njezinu sadašnjem duševnom stanju zapitaš Pavu i za najbezazleniju stvar, odgovorit će ti odmah gorkim plačem i vikom! Ja je svakako ne bih htjela zapitati, kako je Pero primio vijest o Cotijinoj smrti. Piši mu sam, ako to želiš znati.

Miho se naglo trgne ispod svojih pokrivača i njegovo se lice zabrinuto namršti: — Rekao sam ti, da nemam vremena, a onda, vidiš, Bepi, trebao sam mu odmah pisati. Čudno mi je, da to činim sada. Peri bi se činilo, da sam trebao pokazati više revnosti u tako žalosnoj i važnoj stvari. Jer kako da mu opišem svoju preveliku zaposlenost?

Bepi je bila zlovoljna: — Vi ste muškarci uvijek tako čudni. Ako misliš da je potrebno, piši mu, a ako zato nemaš vremena, onda ne piši! Ne će ti uspjeti pronaći neku treću mogućnost!

Miho pogleda svoju ženu i reče umirujući: — Ne ljuti se, Bepice! Bar bi ti trebala biti dobra prema svom Mihi! Život nije tako lak, ovi vražji bolesnici su tako tvrdoglavi, neposlušni i glupi, da je potrebno upravo divovske snage, da ih izbaviš od njihove bolesti. A stvar s Cotijom strašno me je pogodila.

— Siromašni moj Miho! — Bepi je bila vrlo ganuta i živo je razmišljala kako bi svom izmučenom mužu olakšala život.

— Znaš li, što? Ja ću pisati Peri, kako bi mu se ipak netko od nas javio.

Ali s time Miho nije bio sporazumam. — Ne, Bepi, ti se u svom sadašnjem stanju ne smiješ uzbuđivati. Morala si ionako dosta podnijeti ovih zadnjih tjedana! — I tiho, pogledom punim ljubavi dodao je: — Hoću da naše dijete bude zdravo! — A nakon kratke stanke: — Uostalom, to bi imalo još manje smisla, jer će on sigurno željeti da od mene čuje liječnički izvještaj, a taj mu mogu dati tek kad se ovdje bude malo smanjio posao.

Zatvorio je oči i sav se prepustio znojenju. Bepi je tiho izašla i pokucala na Pavina vrata.

— Pave, jesi li još budna? — upita na vratima.

— Samo uđi! — čula je Pavin odgovor. Kad je ušla, ugledala je Pavu za stolom kako piše. Svijeća je stajala pred njom.

— Htjela sam samo vidjeti što radiš, — reče Bepi. — Miho je već legao.

— Pišem Peri, — odgovori Pave i pokuša pri tome da sakrije započeto pismo pod podlogu za pisanje.

Tiho, da ne bi probudila usnulu Milicu, Bepi se usudi postaviti Pavi ono pitanje, za koje je malo prije još tvrdila, da ga nikada ne bi htjela postaviti.

— Pave, — upita, — reci mi, kako je Pero primio tu vijest? Je li jako tužan?

Na Pavinom je licu nastala čudna, upravo grozna promjena. Rastvorila je širom oči, razjapila usta i zurila u Bepi s takvim izrazom strave, što nije nimalo odgovarao riječima što ih je sada izgovorila, a to se je Giuseppini učinilo vrlo čudnovato.

— Zar ste mislili, da ne će biti tužan, kad dozna za Cotijinu smrt? Ne bi li i Miho bio tužan, kad bi Miro . . . ? Dakle, čemu onda pitaš?

— Htjela sam te pitati, Pave, da li bi smjela tvom pismu dodati nekoliko riječi za Peru. Nismo mu još izrazili svoje saučešće.

Bez obzira na Miličin san, Pave krikne: — Nikako! Ionako je već dosta tužan. Zar da uvijek prima samo žalosna pisma? Sada je već prekasno da mu pišete. Ja to ne ću!

Pave odrešito sjedne k stolu i dohvati pero, što je Bepi shvatila kao znak, da bi trebala da ode.

Kad se vratila u bračnu spavaonicu k Mihi reče mrgodeći se: — Znala sam, da se ne smije pitati. Je li mi to bilo potrebno? Da si samo čuo kako je vikala: »Ja to ne ću!« . . . Bojim se, da će još poludjeti.

Miho, koji je već napola bio zaspao, otvori još jednom oči, uzdahne i pogleda zabrinuto svoju ženu.

— Sutra moram tu stvar uzeti u ruke, — reče. Ali je slijedeći dan donio još više posla nego svi prijašnji i Pave je mogla nesmetano nastaviti svoj koban put, na kojemu su pod cvijećem drijemale zmije.

*

Pet ili šest dana poslije bijele nedjelje došla je Giuseppini posjeta, koja ju je vrlo iznenadila. Bila je sama kod kuće. Miho se bio odvezao u mali gradić San Donato, a kako su rođaci neke časničke obitelji s kojom se je Pave bila upoznala u Karansebesu tamo stanovali i već često bili pozivali Pavu da ih posjeti, ona se je dala nagovoriti da se s Mihom odveze k njima, a poveli su sa sobom i Miru i Milicu.

Vizza je u radosnom uzbuđenju ušla k svojoj gospodarici i javila, da je došao gospodin župnik Don Raffaello i želi govoriti sa signorom. Vrlo iznenađena i znatiželjno uputila se Bepi u srednju sobu i pozdravila starog svećenika, kojega je samo površno poznavala, sa skoro pretjeranom učtivošću. Ponudila mu je da sjedne za stol, a Vizzi naredi da donese vina i gialette, male na masti ispečene kolače od kukuruza. što ih je Bepi uvijek imala u zalihi.

Don Raffaello je unatoč svoje debljine izgledao vrlo loše. Njegovo je lice imalo još više brazda i bora nego obično, a njegov se smjeli orlovski nos tužno ovjesio.

Molio je za oproštenje što smeta, dok je Bepi žestoko protuslovila, i izrazio svoje žaljenje, što gospodin doktor nije kod kuće.

— Sigurno obilazi bolesnike? Teško je sad vrijeme za nas i često smo se gospodin doktor i ja sreli kod samrtnih postelja. I on je sigurno omršavio, siromašni čovjek, zar ne?

Debeli svećenik, koji je u svojoj župi sprovodio tako grotesknu samovladu, osjećao se ovdje u stranoj sobi pored te mlade žene ponešto skučen i zbunjen. Vrlo je žalio, da nije našao doktora kod kuće.

— I vi ste doživjeli teške dane, hm?

— Da, mala kćerkica moje sestre je umrla. Koliko znam, vi ste sami blagoslovili njezin lijes, gospodine župniče. — Bepi natoči čašu vina i ponudi je zajedno s kolačima gospodinu župniku.

— Bilo je to dražesno dijete. Vidio sam je često, kad bi molio svoj brevijar šetajući duž obale Monticana. Šetala je tamo s gospođom majkom i sa sestricom. Žalosno, žalosno je, kad svene takav pupoljak. A kako je gospođi sestri? Nije li kod kuće? — Don Raffaello se ogledavao kao da je traži.

— Nije. Moj ju je muž poveo sa sobom. On misli, da će joj ta mala razonoda koristiti.

— Sigurno je još uvijek vrlo utučena, zar ne? Ne može se utješiti, je li?

Bepi je to smatrala sretnom prilikom da se s nekim porazgovori o Pavi. Zapravo nije ni znala, da je župnik stolne crkve bio tako srdačan čovjek. — Ah, velečasni, gospodine, neutješiva je, a i to je još premalo rečeno. Čini mi se potpuno izgubljena i katkada me je upravo strah dok je promatram! Uvijek bi samo htjela sjediti u onoj sobi i držati u krilu haljine i igračke pokojne djevojčice. Ta ona ima još dvoje djece, a vlada se kao da je s Cotijinom smrću sve za nju svršeno.

Don Raffaello, koji je malim gutljajem okušao dobro vino, uzeo je bojažljivo malo kolača s ruba tanjura i tužno kimnuo glavom.

— Zlo je to, zlo, — reče žalosno. — A gospodin suprug gospođe sestre? Gospodin pukovnik, ili što li je već, u Beču, je li i on tako rastužen? Piše li često? Tješi li je u svojim pismima?

— Tko bi to znao? Mislite li, oče moj, da mi moja sestra nešto povjerava? Ona piše pisma, dobiva pisma, ali što u njima stoji ne može nitko znati. Nedavno sam htjela priložiti mali listić za svog šurjaka, htjela sam mu reći kako saosjećamo s njim i s Pavom. Ali to ste trebali vidjeti! Upravo je podivljala i zabranila mi je, da, otvoreno mi je zabranilo da pišem njezinom

mužu. Ne razumijem to, ne mogu to nikako razumjeti, ali u njezinu sadašnjem duševnom raspoloženju ne usuđujemo se nastupati odlučnije prema njoj, moramo joj u svemu popuštati i pustiti je da radi što hoće. A možda upravo to djeluje nepovoljno na nju.

— Da, čini mi se, da je to nepovoljno za siroticu. Nije vam dopustila da pišete u Beč? Čudno. Čudno. Hm. To mi se čini vrlo zlo.

Bepi je napeto gledala u svog posjetioca. — Zašto mislite, da je to zlo, gospodine župniče?

Don Raffaello učini nesretno lice. Vrpoljio se na svojoj stolici i nije htio izravno odgovoriti. — Meni se to čini vrlo zlo. Mora se pomoći toj sirotici. Upravo sam zato došao da se propitam za nju, jer su mi pričali da je posve neutješljiva. Koje li nesreće što je nisam našao.

— To je zbilja nesreća, — uzvikne Bepi. — Ali ne bih li smjela poslati svoju sestru k vama u župni dvor, prečasni oče, da je malo ohrabrite? Da sam samo već prije na to pomislila!

— To je upravo ono zlo, što već sutra u jutro moram otputovati. Ja sam star i bolestan čovjek i moram u Treviso u bolnicu da se tamo liječim. Posljednje vrijeme s tim mnogim smrtnim slučajevima vrlo me je izmučilo i pogoršalo moju staru bolest. Ali čim se vratim, doći ću smjesta ovamo. A međutim mi dobro pripazite na svoju sestru, zar ne?

Oprostio se, zamolivši da gospodinu doktoru izrazi njegovo poštovanje i ponovno opominjući Giuseppinu da svojoj sestri bude na pomoć u njezinoj nesreći. Zatim je teškim i polaganim koracima izišao iz sobe i sišao niza stepenice. »Katkada je ispovjedna tajna vrlo neugodna stvar«, mislio je dok je oprezno silazio stepenicu po stepenicu. »O Madonna, Madonna, kakvo će još zlo iz toga nastati! Da sam je samo našao kod kuće! A sutra moram otputovati, ja, stara podrtina! Da ostanem? To ne mogu, krevet u bolnici je već naručen i oni tamo čekaju na mene. Zlo, zlo, zlo je to! Tu može samo Bog da pomogne«.

Polagano je prešao glavni trg i skrenuo u ulicu što je vodila k njegovoj crkvi, zatim je ušao u lijepu svetu zgradu, koju je prije više stoljeća bio izgradio majstor Sansonino u plemenitoj bjelini, kleknuo je pred tabernakul i molio se svojim iskusnim srcem starog pastira usrdno za mladu ženu, koja je — kako se činilo — lutala tako žalosnom stranputicom.

Kad su se na večer izletnici vratili i kad je Pave čula za posjetu Don Raffaella, potajno se vrlo zaprepastila, ali je nastojala da to prikrije. Za vrijeme jela s tjeskobom je promatrala svoju sestru i pokušavala je pomoću prividno bezazlenih pitanja doznati, da li je župnik nešto izdao o njezinoj ispovijesti. Ali kad je iz Bepinog pričanja doznala, da se samo srdačno i zabrinuto raspitivao za nju, umirila se je, a nova primjedba njezina šurjaka potpuno je oslobodi svake brige. Miho, koji je s najvećim tekom bio pojeo priličan komad na roštilju ispečene janjetine, malo se naslonio unatrag, bacio pogled oko sebe i rekao:

— Čestit čovjek, taj Don Raffaello. I dobar župnik, tako mi Boga! On voli svoje župljane, trpi s njima i svakom bi pojedincu htio pomoći kad bi samo mogao. Da ste samo vidjeli kako se predano brinuo oko umirućih!

— Rekao mi je, da su ga se ti mnogi smrtni slučajevi tako dojmili, da je sam obolio, — ubaci Bepi.

— To mu vjerujem, — odgovori Miho živahno. — Uvijek je bio sav slomljen, kad je toliko puta morao primati zadnju ispovijest umirućih. Može se lako zamisliti, kakve teške stvari mora da čuje svećenik u takvim slučajevima. I sve to mora progutati, ne smije nikada spomenuti ni riječi o svemu tome, mora uvijek šutjeti, šutjeti, šutjeti! Nije čudo, ako onda oboli, tim više što je već od prije imao slabo srce.

Pave se plaho umiješa: — Misliš li, da mora šutjeti, jer ga veže ispovjedna tajna?

— Pa da, naravno, on ne smije nikada i nikome odati ni riječi o onom, što su mu povjerili na ispovi-

jesti... Bepi, molim te, budi tako dobra i daj mi još jedno rebarce. I malo graška! Hvala!

Pave je odahnula s velikim olakšanjem i bila je te večeri prilično vedra.

— Čini mi se, da joj je prijala vožnja, — rekla je Giuseppina Mihi, kad su pošli na počinak.

— Uvijek joj govorim, neka izlazi što više, bilo s kolima, bilo pješice. Samo da ne sjedi uvijek u toj nesretnoj sobi, gdje joj je umrlo dijete. Uostalom, danas sam za vrijeme vožnje govorio s njom o Peri. Bila je vrlo razborita i rekla, kako nema smisla da ga sada, kada se je tek malo smirio, ponovno rastužim točnim izvještajem o smrtnoj bolesti Cotije. Rekla je još, da je Pero spomenuo da će mi skoro pisati i zahvaliti za brigu i trud, kao što ona veli.

— Pa dobro, kad ti bude pisao, odgovorit ćeš mu — i stvar će s tim pismom biti konačno riješena.

Bepi je mrzila stvari, što su se neodlučno vukle u beskraj i ništa joj nije bilo tako mrsko kao beskorisno naklapanje i raspravljanje. Njezin bi muž pohvalno rekao za nju: »Ona kao da i nije žena, brzo se odlučuje i govori samo ono, što je potrebno.«

I opet je Pave pisala Peri. Opet je sjedila za svojim stolom pred prozorom, sjajno, zanosno sunce proljetnog poslijepodneva ispunjavalo je sobu svjetlošću punom pouzdanja i nade, kao da u toj sobi nikada nije bilo ni žalosti ni zadnjeg hropca ni samrtnog znoja.

A što je Pave pisala? Da li se konačno odvažila? Je li joj proljetno sunce konačno ulilo hrabrosti u srce, da napokon svom mužu u Beču otkrije ono, što se nije moglo vječno prešutjeti? Da li je opreznim riječima, punim ljubavi, s najnježnijim, najobazrivijim izrazima opisala ono, što je Pero konačno morao saznati? Je li poslušala dobrog starog svećenika, brižnog pastira svog stada, koji ju je opomenuo: »Pođi i piši! Pođi smjesta! Strašna će te nesreća snaći, ako ne pišeš!«?

Pavina je ruka užurbano vodila pero i pokrivala stranicu za stranicom velikog plavkastog listovnog

papira svojim ne baš lijepim, ali izrazitim rukopisom. Pisala je tako brzo i revno kao da je netko tjera i kao da mora u što kraćem vremenu poredati što više slova po papiru s vodenim znakom »Bath«.

A što je sada bilo napisano na tom papiru? Je li tu stajao tužan i prekasno sastavljeni opis Cotijine bolesti, njezine kratke borbe i gorke smrti? Je li tu stajala molba za oproštenje, jer je ona, Pave, u prevelikoj i preosjetljivoj svojoj ljubavi za muža, dosada zatajila tu strašnu nesreću? Je li u ovom pismu pokušala da ga utješi, spominjući mu djecu koja su bila preostala roditeljima — ili ma kako nespretan napor da u svom gorkom iskušenju prizna i poštuje Božju volju?

O ne, o tome nije bilo ni riječi na plavkastim stranicama listovnog papira. Tu je bilo govora o sasvim drugim stvarima. Pisala mu je o nekom malom suncobranu i proljetnom šeširu i lijepo ga molila, da joj te stvari svojim sigurnim ukusom izabere u kojoj dobroj bečkoj radnji i da joj ih pošalje, jer je bila njezina želja da s tim darom zahvali Giuseppini za ljubezno gostoprimstvo, što ga je pružala njoj i njezinoj djeci. Opširno je opisala, kako slama šešira ne smije biti potpuno bijela, nego svijetlo žućkasta, a suncobran treba da bude od svile i što manji. Nakit na šeširu neka bude po najnovijoj modi, ali ne previše izazovan. Ona je osvjedočena, da će Pero svojim poznatim ukusom umjeti da izabere najprikladnije. Neka po mogućnosti požuri s kupnjom, kako bi što prije mogla obradovati svoju sestru tim elegantnim darovima. A na kraju, nakon što je bila svašta napisala o molbama raznih ljudi koji su, smatrajući da u Beču može svatko postići sve, podastrijeli Peri svakakve molbe za posredovanja po najrazličitijim uredima, dodala je još malu dvoličnu rečenicu, lukavu zamku za čitaoca kao i za pisca tog pisma, koja je bila laž, a i nije bila laž, ali ju je odvela dobar komad dalje na njezinu kobnom putu u vlažnoj zapari svijeta opsjene, po kojem su rasle trubeljike i gmizale zmije otrovnice. Pisala

je: »Milica upravo slaže kitu cvijeća, a Cotia se igra tiho, posve tiho kao uvijek.«

Promatrala je pismo a da ga nije još jednom pročitala. Zar nije mnogo napisala? Ne će li Pero imati dosta da čita? Da li će se uznemiriti, postati tužan ili čak nešto posumnjati? Ah ne, dotle, dok ovo pismo bude putovalo, stiglo u Beč, i dok ne primi odgovor, može ona da bude bez brige. A kasnije? Kasnije će već odnekud stići pomoć. Možda će dotle smoći hrabrosti da kaže okrutnu istinu. Za danas se je svakako opet riješila tog strašnog pisanja i smjela se opet predati sivim, milosrdnim, uvijek pripravnim vodama, tom elementu, što je nosilo nju mjesto da je ona pokušala nositi sama taj nepodnošljivi teret.

*

Pave se uputi natrag u grad. Već je večernje crvenilo počelo prekrivati nebo i mnogi putevi, što su presijecali livade i pašnjake bili su obrubljeni svijetlozelenim grmljem. Zdrava i svježa vlaga ležala je nad dolinom, u kojoj su se sve boje umirućeg dana lomile tajanstvenim žarom. Listovi po dudovima bili su već veliki i tamni, tanki šiljci kukuruza probijali su zemlju, a klaktave su se ševe dizale na večernji pijev iz rascvjetalog glogova grmlja.

»Pođi na svježi zrak, Pave, pođi na zrak,« govorio bi joj Miho svaki dan kod stola. Kad god bi bilo moguće, ponudio bi joj svoja kola i ona bi se izvezla sa Giuseppinom i djecom komad puta prema Oderzu ili Quartarezzi. Ali kako bi se morali skoro vraćati, bili su to uvijek isti vinogradi, ista kukuruzna polja, isti nasadi dudova, ista sela i isti dvoredi jablana kraj kojih su prolazili. Kad bi Miho morao kojem udaljenom bolesniku i ne bi je mogao povesti sa sobom, išla bi poslušno pješice.

Možda bi hrabrije srce crplo radost i utjehu iz tog proljeća, iz tih boja i tog ptičjeg pijeva. Nju bi sve to samo još više rastužilo. A i to hodanje nije bilo za nju. Umaralo bi je. Onda bi sjela kraj nekog starog plota, što je ležao povaljen na putu i zamislila bi se u prošlost. Zadarske žene nisu voljele šetnje. Ni njezina majka, ni njezine sestre, ni majke njezinih prijateljica. Jedino je stara gospođica Marija Riboli, njezina nekadašnja učiteljica, za koju se doduše tvrdilo da je još luđa nego što dolikuje čak i staroj usidjelici, poduzimala šetnje izvan grada, da, a osim nje i obitelj Lombardo.

Odjednom je Pave sasvim jasno vidjela pred sobom Gigija Lombarda sa svojim prijatnim licem i stršećim ušima, što bi se uvijek strašno zacrvenile, kad bi Gigi ugledao Pavu. Gigi je u to doba studirao pravo u Grazu, te je imao postati vladin činovnik kao i njegov otac. Ali je zbilja bio često dosta u Zadru i kod kuće. Kad god bi Valerio, Pavin najstariji brat, nešto čuo o Lombardu rekao bi: »Ta gospoda studenti! Vječito imaju praznike, vječito samo praznike!«

Na jednoj se je pokladnoj zabavi u Gabinetti di Lettura Gigi odvažio da bude Pavin kavalir. Nije ga uzimala ozbiljno i malo ga je prezirala zbog njegove pokornosti i iskrenosti, kojom je pokazivao svoju ljubav prema njoj, a i zbog njegovih velikih ušiju. Ali u njezino djevojačko doba, tako puno promjena, dok se još nije bio pojavio Pero i potisnuo u stranu sve ostalo oko nje, bila joj je utješna pomisao, što se je mogla pouzdati u stalnost ljubavi plavokosog Gigija. Bilo bi je ozlovoljilo, da joj ga je preotela koja ljepotica iz Graza. I katkada se sa zadovoljstvom sjećala one veselosti što je uvijek vladala kod Lombardovih i zaviđala Gigijevim sestrama na viteškoj pažnji kojom ih je susreo brat.

Sada se Pave sjeti i gospođice Marije Riboli. Nekada je Pave bila njezina najbolja učenica, a kasnije kad je Pave već kao odrasla djevojka sjedila kod kuće, znala bi koje subote neočekivano doći Pavinoj majci, da bi joj uz mnoge učtivosti i lijepe riječi saopćila, kako će jednog od idućih dana poslije objeda imati čast da povede gospođicu Pavu na šetnju. »To će vrlo koristiti gospođici,« rekla bi svojim dubokim

glasom. »Mladost treba da kreće prirodi. Ah, zrak i priroda! Mi smo zarobljenici! Zarobljenici! Oslobodite nas!«

Prevrtala bi uz to svojim krupnim, izbočenim očima, pokazivala svoje čvrste zube, a njezine su se bujne grudi talasale pod crnom svilenom haljinom.

Dogodilo bi se, da je Pavina majka nakon odlaska gospođice Riboli promrmljala preda se: »Povera matta! Sirota luda!« Ali ipak nije nikada bilo govora o tome, da Pave ne pođe na najavljenu šetnju. Hodale bi po prašnjavim cestama do kojeg udaljenog sela ili do morske obale. Plavo se zimsko nebo dizalo nad njima, galebovi su letjeli kreštajući, soko je kružio visoko u zraku, brašnjave bobice plavike crvenile su se među zelenim granjem, sivkastoplave kamene gromade ležale su u niskoj travi, koja je još od ljeta bila žuta i izgorjela, a na drugoj strani, preko mora, bijelile su se kuće Lukorana. A gospođica bi Riboli rekla: »Pave, dijete moje, ti još ne poznaješ život. Život je težak. I kad ne bismo imali prirodu! Taj svježi zrak! Ah, mi siromasi!« Da, onda je još bila zdrava, svježa i mlada. Nikako nije razumjela što je mislila gospođica Riboli s tom svojom prirodom i teškim životom! Skakutala je vedro pokraj nje i puštala da joj svježi, slani vjetar udara u lice. Često se dešavalo, da bi na svojim šetnjama sreli obitelj Lombardo. Naprijed je išao Gigi i vodio ispod ruke lijevo i desno svoje dvije lijepe, vesele sestre, sve bi se troje sretno smijali, a malo iza njih išli su roditelji, gospođa de Lombordo i njezin muž mirno razgovarajući. S mnogo su ljubežljivosti izmijenili pozdrave s njima. Gigi bi ispustio ruke svojih sestara i skinuo bi sav užaren svoj šešir, a djevojke bi viknule: »Addio, Pave!«, dok bi roditelji vrlo učtivo i milostivo ozdravljali na patetičan naklon stare učiteljice i na Pavin sramežljiv pozdrav. Kasnije bi gospođica Riboli izjavila: »Kakvi krasni ljudi! Blaženi roditelji! Ah, ta mladež! Tako su svježi i radosni! Oni vole prirodu!« . .

Kako je već dugo tome? Najmanje deset godina. A Gigi? Gdje je on sada? Kod Pavine je svadbe bio u crkvi, besprikorno odjeven i učtiv kao što je to uvijek bio, ali su mu uši za čudo bile bijele poput krede. Nije ga žalila, samo joj se činio smiješan, tako je bila sva njezina duša ispunjena Perom, koji ju je ispod ruke vodio iz crkve, dok je duga haljina šuštala za njom.

Kad bi je Gigi sada vidio, tako umornu i tužnu! Odjednom Pavi ponovno poteku suze. — Cotia! Cotia! — zastenje tiho i ustane so plota da bi se otšuljala kući.

Nebo, koje je bilo prekrito sitnim oblačićima sličnim stadu jaganjaca, poblijedilo je i postalo već nježnoljubičasto. Ševe su zašutjele, putevi lijevo i desno nestali su u sumraku. I drage slike bezazlenih prošlih dana su nestale. Opet je Cotia ležala na svom jastuku, znoj joj je izbio po lijepom, malom čelu, slatke su njezine grudi hroptale pod bijelom košuljicom, a Pave se naginjala nad nju i molila u svom očaju: »Tko sam ja, Cotia? Nisam li tvoja Mau? Zovi me, miljenče moje! Cotia, Cotia, reci Mau!« A plavkaste su se usnice otvorile umorno i teško i dijete je izgovorilo svoju zadnju riječ: Mau!«

Uvijek ista slika, uvijek ta ista neizbježiva slika! A zatim ona druga: Siromašni Pero u onom velikom gradu, daleko iza Udina, Trsta, Semeringa — nedostiživo daleko! Stari ga general muči, a na večer sjedi umoran i osamljen kod stola i piše pismo u Mottu: »Poljubi mi moju Cotiju!« Cotiju, koja više ne živi i koje smrt mu je zatajila.

Opet je Pavle bila opsjednuta od tih dviju strašnih slika. Zastenjala je i počela trčati. Ali je pred prvim kućama grada naišla na utjehu. Naišle su sive vode i ona se spusti u njih da je poklope. Tonula je sve dublje, dok je nisu prekrile i sva je strahota za nju iščezla.

Kad je stigla kući i stupila u sobu u Milici i Dušanu, činila se smirenom.

Ali noću, spavala Pave ili bdjela, dolazila bi Cotia i zvala je. Gdjekad bi došla opkoljena plavim vodama kao u noći njezina pogreba. Gdjekad bi sjedila kod stola i promatrala Pavu, koja je u čežnji širila ruke prema njoj, a gdjekada bi šetala u svom kutiću i crvenom šeširiću onim puteljkom uz Monticano. Znala je i doći nošena oblacima u stranoj dugoj haljini, prolebdjeti i nestati. Ali svaki put rekla bi svojim nezaboravnim slatkim glasićem: »Mau! Mau! Dođi k svojoj Cotiji!«

To su bili dobri, mirni časovi. Tada Pave nije trebala ni lagati ni boriti se. Tada nije morala plakati i srce je nije boljelo. Mogla je ležati u slatkoj sigurnosti i čekati, odano dijete ne će izdati svoju majku. Došlo bi, smiješilo se, dozivalo je i milo joj domahnulo rukom, a zatim bi lagano nestalo, u njegovu bi tihom pogledu ležalo obećanje skorog povratka.

*

Nekoliko dana kasnije pregledavala je Pave Perina pisma, što ih je spremala u ladici svog noćnog ormarića. Od nekog je vremena pokušavala da ih brižno sakrije, pokrivala bi ih ovećim iglenjakom od nekoliko komada tkanine u obliku srca, što je potpuno prekrio uzane male omote Perinih pisama. Ali nije bila sigurna, da Bepi ne će jednog dana potražiti ta pisma. Već je nekoliko puta naročito pitala za njih i Pavi se činilo da ona nešto sumnja.

Pave izvadi iz omota pismo po pismo i preleti čitljive retke Perinog ljubljenog rukopisa. Konačno je našla mjesto o kojem je razmišljala već nekoliko dana. U predzadnjem pismu, pisano 12. travnja, a koje je stiglo u njezine ruke oko polovice istog mjeseca, pisao je Pero o nekom čudnom snu. Sanjao je, tako je pisao, da su svi zajedno bili negdje sakupljeni, kad je odjednom nestalo Milice i on ju je dugo tražio u velikom strahu. Konačno se opet vratio k ostalima i našao Milicu kod Pave. »Bio sam tako sre-

tan, tako sretan! Ritzigger (neki mladi poručnik s kojim su bili u garnizoni u Karansebesu) pomagao mi je u traženju. Kakav san!« završio je Pero svoj opis.

Čim je primila pismo, taj se je san duboko dojmio Pave ispunivši je stravom i što je više dana prolazilo i što je dublje ona sama svake noći sanjala u Cotiji ili mislila da je gleda budnim očima, tim se jače i češće sjećala tog Perina sna. Ipak su ga bile dostigle bol i tuga njezina srca, što ih je htjela zatajiti pred njim! Doduše, samo u obliku nejasnog sna, ali su ga se ipak dotakle i zasjenile ga. Nije sanjao o Cotiji, nego o Milici, nije bila umrla, samo je bila zalutala, nije otišla za uvijek, nego se vratila. A on je bio tako sretan! Smatrao je to doduše običnim snom, iako mu se činio dosta značajnim da ga zabilježi, a do sada ga je sigurno već i zaboravio, a taj je san uistinu bio opomena, tajni znak, zadnji, nestajući talas strašne činjenice, koja je nju, Pavu, bila povukla svojim jakim virom u crnu dubinu.

Pavu spopade užas od kojeg je sva zadrhtala, koji ju je tako silno potresao i ispunio takvim strahom kao što ga još nije bila osjetila u svim minulim tjednima svoje muke.

— Pero! — rasplače se u ponoru svoje osamljenosti. — Ah, Pero, da si samo tu i da već znaš sve! Da bar tebi nisam lagala u svom bezumnom nastojanju da te očuvam od boli! Kad bih te mogla zagrliti, toplo se privinuti uza te, kad bi mi svoju ruku stavio pod zatiljak, da ti mogu šapnuti u uho sve što se je dogodilo: da je naša Cotia umrla i da je više nikada ne ćeš vidjeti! Ne bi li ti onda rekao: Umiri se, Pave moja, ne plači više! Zajedno ćemo snositi i to, kao što smo već mnogo toga zajedno snosili. Nisi li ti moja lijepa Pave, zvijezda moje mladosti! I nemamo li još Milicu i Dušana, iako su nam umrli Čedomil i Cotia? Nikada se više ne ćemo rastajati, ostat ćemo uvijek jedno uz drugo. Ne plači više, Pave, slatka moja dušo!

Da, tako bi govorio Pero, jer je on dobar, dobar i jak i jer je ljubi unatoč njezine bijedne nevrijednosti i jer ne zna, da je o n a k r i v a! Ne zna, da je Cotia oboljela, jer je njezina majka nije dovoljno čuvala, jer je u svojoj sebičnosti spavala i pustila da joj dijete zebe u hladnoj, vjetrovitoj noći!

Sve je bilo uzalud. Nikad ne će moći da to kaže Peri, nikada. Ali kako, kako će se to svršiti, za milost Božju? Sakrivala je lice rukama, ali ovog puta nisu došle blage sive vode da je utješe, i kad je Pave ušla u blagovaonicu na zajedniču večeru, bilo je njezino lice tako blijedo i razrovano, da je Bepi i Mihu zazeblo srce.

U toj je noći kao i u idućim noćima izostala Cotia. Nije više zvala i domahivala, a u Pavinim je grudima rastao bol i postajao sve nepodnošljivijim.

*

Pero je stajao u onoj sobi na uglu, gdje su nekada stanovala djeca i sa čijih se prozora moglo vidjeti na mnoge krovove, a preko njih i na sam Glacis, na zidove, bedeme i tornjeve samog središta grada. Lijeva mu je ruka visjela nekako čudno i bespomoćno, a desnu je položio na užu stranu velikog, smeđeg ormara i naslonio na nj svoju glavu. Stajao je tako otkad se vratio iz ureda, mnogo ranije nego inače. Katkada bi stenjući podigao glavu, a onda bi se vidjelo njegovo poput pepela sivo lice, u kojemu su jedino vjeđe bile crvene. Mala je bora među obrvama bila još dublja, a one crte od nosa do usnih kuteva duboko su se bile urezale i svjedočile o korkom njegovu jadu.

Ponovno bi zakopao svoje čelo u ruke. Bilo je, kao da je prikovan uz taj ormar, kao da mu još jedino on može pružiti oslona, kako se ne bi bespomoćno survao u ponor tuge. Ne bi znao reći zašto se je zapravo zavukao u tu nastanjenu sobu, što je svojom prazninom i opustjelošću još povećavala njegov bol i kazivala mu više od svake druge prostorije njegova stana o onom, što je nekad bilo i više nikad biti ne će.

Cotia! Ah, Cotia! Bila je mrtva. Ona, kojoj je u svakom pismu slao pozdrave i nedavno joj još poslao čitavu kutiju igračaka, na koju je svakog časa mislio kao na najslađe i najuzbudljivije i najdublje ljubljeno stvorenje, koje je više od svih ostalih zaslužio ljubav, koje mu je obogaćivalo i krasilo život! Nje više nije bilo, nije više rasla tamo dolje na jugu, nije više čekala da dođe Miu da je digne u svoj zagrljaj i privine na svoje grudi. Tko mu je bio dao tako slatko ime Miu, tko ga je tako zvao gledajući ga ujedno i vragoljasto i ozbiljno, tko mu je tepao neobično milozvučnim, tihim glasom, tako milo, da mu se ništa na svijetu nije činilo od veće važnosti, tako puno zamamljivog obećanja, od njezinih dječjih riječi? Ah, to je bila Cotia, Cotia, koje više nema, Cotia, koja je bila mrtva, koju su zakopali, a da on to nije ni slutio!

Mihino strašno pismo, što ga je pred nekoliko sati bio našao u svom uredu, a čiji sadržaj, slutio je sa užasom, još nije bio ni shvatio u svoj njegovoj gorčini, ležao je na velikom praznom stolu, za kojim su se jesenas igrale njegove male djevojčice, na kojemu su stajale njihove dirljivo nezgrapne šalice za kavu, što su ih znale uhvatiti objema revnim ručicama i oprezno podići k ustima. Doduše, još je živjela njegova lijepa Milica, ali njemu se činilo kao da mu je i ona ugrabljena zajedno s malim bracom, kao da mu lijepo napisano šurjakovo pismo ne javlja samo Cotijinu smrt, nego razaranje i uništenje čitava njegova doma. Bilo mu je kao da su prijateljske, a ipak tako zagonetne riječi pisma zauvijek raskinule toplu, tajnovitu vezu, što je članove njegove obitelji povezivala u jedno.

Mala sluškinja Netti, koja je opazila kako se njezin gospodar razrovana lica vratio kući mnogo ranije nego inače, ušla je konačno plaho u sobu i upitala, bacajući zastrašen pogled na čovjeka, koji je stajao naslonjen na ormar, da li smije gospodina majora poslužiti objedom. On je prenerađeno pogleda i pro-

mrmlja nešto tako nerazumljivo, da sirota djevojka tek nije znala što bi uradila, ali se nije usudila zapitati ga ponovno, pa je za svaki slučaj unijela juhu u blagovaonicu. Kad je primijetila da njezin gospodin ne vodi o tome računa, pošla je ponovno na vršcima prstiju do vrata one sobe i plaho pokucala.

Sada je major izašao, sjeo za građanski postavljeni stol, čija je skromna urednost bila u takvoj opreci sa strahovitom burom u njegovoj duši. Sudbonosno je pismo položio do svog tanjura, i dok je nesvijesno dizao žlicu k ustima, ponovno je čitao ono, što je već bio pročitao nekoliko puta, što se očajno trudio da shvati i čiju je strašnu istinu od svega srca želio da nikada ne upozna i ne shvati.

Pismo je javljalo da je Cotia mrtva. Jest, to je tu bilo napisano i nije se moglo krivo razumjeti.

»Dobri moj Pero,« počeo je šurjakov izvještaj napisan njegovim čistim, lijepim rukopisom, »dobri moj Pero, bolna i tužna je moja zadaća, što sam je dužan izvršiti prema Tebi. Snašao vas je težak udarac sudbine i ti, dobri moj prijatelju, moraš skupiti svu svoju snagu i podnijeti ga muževno.

»Mala Slavica,« šurjak je upotrebio svečano ime, kojim je dijete bilo kršteno, ali kojim ga skoro nikada nisu zvali, — »mala je Slavica bila teško oboljela od kašlja hripavca, što se je naskoro razvio u upalu pluća. Sva je pomoć bila uzaludna i drago je dijete prešlo u bolji život, bez sumnje u život anđela, čijim je redovima uistinu pripadala već na ovom svijetu.«

Dakle je umrla, Cotia je umrla, ali kada, kada se to dogorilo? Šurjak nije označio ni dan ni sat, nije ga izvijestio o pobližim okolnostima. Govorio je o Cotijinoj smrti, kao da se ona zbila izvan zemaljskog vremena, kao da to nije važno za oca kada je Cotia oboljela, kako je dugo patila i kada mu je zauvijek bila oduzeta. A on je za to vrijeme živio kao obično, vršio svoju službu, išao u operu, uživao u pjevanju pjevačica! A Cotia je međutim ležala u groznici, ispustila svoj zadnji dah, bilo je to svijetlo dijete položeno u crnu zemlju. A Pave? Što je sve ona morala pretrpjeti, dok je on tu bezbrižno šetao i ništa nije slutio o svemu tome!

Što je bilo s Pavom? Skoro se nije usudio da nastavi čitanjem Mihina pisma, svaki bi put stao kod istog mjesta, jer bi ga uhvatio ledeni užas, tako strašan, da se nije usudio nastaviti čitanje, a ni misliti o tome, što bi još moglo da dođe.

»Možeš zamisliti,« nastavio je šurjak, »kako smo bili očajni, a osobito sirota Pave.« Tako je dubok bio njezin bol da su smatrali potrebnim počekati da se malo smiri prije no što bi obavijestili Peru.«

Pero je naglo položio pismo na stol. Zašto, zašto čekati?! — To ne razumijem, — reče poluglasno preda se, njegovo se čelo namršti, a strašna provala straha i srdžbe stegnu mu želudac. — To ne razumijem! Tu nešto nije u redu. — Ove je riječi izgovorio sasvim razgovijetno, pa je Netti, koja je upravo donosila drugo jelo, prestrašeno pogledala svoga gospodara.

— Netti, — reče major, — primio sam vrlo tužnu vijest. Umrla je mala Cotia.

Djevojka brzo odloži poslužavnik sa zdjelama, a suze joj poteku iz okruglih, sivih očiju.

— Cotia! Zaboga, mala Cotia! Mili Bože, kako je to žalosno! Od čega je umrla? No, tako što! A gospodin major nije bio prisutan! — Obrasala je suze, pogledala svoga gospodara bolnim saučešćem, a zatim se uspravila, pristupila k stolu, pružila majoru ruku i rekla: — Htjela bih izraziti gospodinu majoru svoje iskreno saučešće.

Pero joj zahvali. Godilo mu je ljudsko saosjećanje dobre djevojke, ali je ponovno osjetio potrebu da bude sam i da nastavi razmišljanje o nom strašnom pismu. Već je htio narediti Netti da iznese netaknuto jelo, kad se sjeti da je to možda zadnje toplo jelo, što mu se nudi prije no što će otputovati. Zato je pustio da Netti iznese samo zdjelu s juhom i pri-

silio se da pojede malo mesa i povrća. Pri tome je neprestano zurio u Mihino pismo, čija ga je neobjašnjivost sve više mučila.

»Ali, nažalost, Pavina se tuga sve više zaoštravala,« pisalo je dalje, »i konačno dostigla toliki stepen, da je osjetljivo otštetila njezino zdravlje. U nekoliko su dana nestali plodovi dugog liječenja i na svoju najveću žalost moram ti javiti, da me njezino stanje ozbiljno zabrinjuje.«

Dakle je Pave bila opet bolesna. Cijelo to putovanje na jug, taj dugi rastanak, sve žrtve i njegova osamljenost nisu urodile željenim uspjehom, nisu donijeli Pavi ozdravljenje, nego su mu oduzeli njegovu slatku Cotiju i učinili Pavu bolesnijom no što je ikada bila. Uzdahnuo je bolno i duboko, a da mu nije odlanulo. Ogledavao se tužno i bespomoćno po priprostoj sobi tog siromašnog časničkog stana, koji je ipak za njegovu obitelj bio toplo, prijatno gnijezdo, dom i domovina — i ponovno ga obuzme strahovita slutnja da Mihino pismo ne javlja samo Cotijinu preranu smrt, nego nagovještava još i propast mnogo skupocjenijeg blaga, što je bio temelj njegova života.

Zašto bi ga inače šurjak hrabrio tako zaklinjajući i pozivao ga da bude hrabar i čvrst, zašto bi ga inače opominjao da bude jak i da se pokaže kao pravi čovjek? »Ma kakva bila sudbina što je očekuje, pripravi se da je smjerno snošiš i da se pokažeš doraslim svim udarcima, ma koliko to bilo teško. Pomisli, da si prije svega otac i da moraš živjeti za svoju djecu kojoj si potreban.«

Nisu li te riječi zvučile poput prijetnje i nagovještanja još bolnijeg gubitka nego što je mogla biti smrt trogodišnjeg djeteta, pa bilo ono i tako neizmjerno ljubljeno? Nije li tu sudbina najavljivala posljednju svoju okrutnost? Zar se Pave opasno razboljela? Zar se je možda njezin kašalj od uzbuđenja, muke i napora pri njegovanju djeteta pretvorio u sušicu? Je li mu Miho htio najaviti i njezinu blizu

smrt? Ili mu je možda htio dati naslutiti da je i ona umrla?

Ne, to nije bilo moguće! Zar ga ne bi već ranije pozvali, da je njezino stanje bilo tako opasno? Njezina se bolest u tih nekoliko dana nije mogla toliko pogoršati, da bi već mogla biti mrtva. Od Cotijine smrti moglo je proći tek nekoliko dana. Nije mogao zamisliti da bi mu Miho a pogotovo Pave, zatajili smrt djeteta, iako je ono mjesto u pismu što je govorilo o tome, da su htjeli pričekati s obaviješću dok se ona nešto ne smiri, bilo svakako nejasno.

Ne, nije mogao, nije htio i nije smio vjerovati da je i Pave mrtva, na to nije htio ni pomišljati, pa ni iz daleka, da mu se činilo da u tim šurjakovim rečenicama, što su ga opominjale na hrabrost i smjernost, vrebaju najtamnije zagonetke.

Bilo mu je kao da stoji pred nekim crnim zidom, za kojim su ležali uništeni za uvijek sva njegova sreća i sva njegova nada. Nakazna tajna, kojom mu se odjednom sudbina nacerila, svali mu se na grudi. Bilo mu je kao da više nikada u životu ne će moći slobodno disati, izgovarati radosne riječi ni s povjerenjem gledati u budućnost, i za čas ga uhvati želja da poput Cotije legne na onom tihom mjestu vječnog mira. Glava mu klone na stolnjak, s njegovih se usnica otkine neopisivo bolno, mučno i mutno stenjanje. S odvratnošću, što mu se činila nesavladivom, pomislio je na one sićušne neugodnosti i tegobe, što su njegovoj nesreći dodavali sumorno gađenje. Časovito zaželi da ništa ne zna, da mirno legne i da ga puste na miru. Ali je to bila samo sjena napasti i skoro je nestala. Pero podigne glavu i sabere se u nesebičnoj poslušnosti ratnika i kršćanina. Njegovo je blijedo, ispaćeno lice izražavalo odluku da bude od pomoći i da nastavi svoj put.

Naravno, putovat će još danas. Miho ga je zamolio da dođe čim to bude dozvolila njegova služba, jer je njegova prisutnost svima vrlo potrebna, ali ga je ujedno pozvao da mu javi dan svoga dolaska i

smjer kojim će putovati, da li preko Venecije ili preko Udina, kako bi mu mogao doći ususret.

General mu je bez oklijevanja odobrio dopust što ga je zatražio iz tako tužnog i opravdanog razloga, a brzojav kojim je Mihi javljao svoj dolazak na dan petnaestog svibnja preko Udina bio je već na putu.

Major se digne od stola s davno ohlađenim jelom, spremi nesretno pismo u džep i pođe u spavaonicu, gdje je Pave prije šest mjeseci spremala svoje kovčege, da u brzini pripremi najpotrebnije za svoje tužno putovanje.

*

Uistinu su se događaji bili odigrali ovako:

Prvi dani svibnja pobjedonosno su zasjali nad venecijanskim krajem. Plosnati, poput bjelokosti bijeli cvjetovi bazga mirisali su u svim vrtovima, sve su se livade talasale u cvjetovima ivančica i žabnjaka, mnoge su rijeke bile nabujale, a sunce se odrazivalo u njihovim sporim vodama, dok se jutrom i večerom pijev ševa dizao iz živica i grmlja, klićući u zanosnom ćurliku radosni hvalospjev Božjeg stvora blaženom životu.

— Danas se morate izvesti na lijepu šetnju, — rekao je Miho kod stola. — Možete odmah dobiti kola. Titto će vas voziti. Jeste li sporazumni?

Djeca su kradomice pogledala odrasle, jer nisu bili sigurni da li će ih povesti. Bepi je radosno pristala. Njezino se stanje bilo popravilo, a otkada je Miho na početku velikog posta bio prodao jogunjastog konja što ga je prije imao i nabavio vrlo dobru, mirnu i lijepu životinju bilo je za nju upravo djetinje veselje smjestiti se udobno u kut malih kola i provesti se okolicom.

— Smijem li sjediti na kozliću do Titta? — upitao je Miro plaho, strepeći da će mu odbiti molbu. Titto je bio njegov ideal i sjediti uz njega na kočijaškom mjestu bio je san njegova petgodišnjeg srca.

Miho se nasmije: — Dobro, sine moj, ti ćeš gore na kozlić, a naša će gospođica Milica sjediti otraga između dviju gospođa. Tako je sve u najboljem redu.

— Ja ne idem s njima, — reče Pave.

— A z a š t o ne? — upita Bepi. — Pođi s nama. Neću da se vozim sama s djecom. Dođi, Pave, što ti je opet?

Ali nakon što je pogledala u blijedo, upalo lice sestrino i primijetila suze što su polagano navirale do ruba vjeđa i kotrljale se preko obraza, prestrašila se i okrenula bez riječi. Pave ustane, pođe do prozora i okrenutih leđa obriše suze. Miho ju je promatrao uzdahnuvši.

— Danas je tako lijep dan, Pave, a ja ne trebam kola sve do večeri. Pođi s njima, iskoristi ovu dobru priliku.

Pave se naglo okrene i reče žestoko: — Ne mučite me tako! Da je vama umrlo dijete, ne biste veselo polazili na šetnju. Pustite me konačno na miru!

I opet su joj potekle suze, ramena su joj se trzala, a rupčićem je izmjenično brisala suze i nos. Djeca su preplašeno sjedila na svojim mjestima, ali je Miho ustao, pošao k Pavi do prozora i rekao ozbiljno:

— Pave, moraš konačno skupiti svoju snagu i smiriti se napokon, inače ćeš opet oboljeti. Zar ti Pero u svojim pismima ne savjetuje da se malo rastreseš?

Ali je na te riječi Pave zateturala i zastenjala, pridržavajući se za prozorsku dasku da ne padne. Ipak je skoro svladala svoju slabost.

— Ne srdi se, Bepi, ako ne pođem s vama na šetnju, — rekla je pomirljivo. — Poći ću drugi put s vama, kako Bepi ne bi bila sama s djecom. Carlotta se tako rado vozi.

Brzo je napustila sobu i čulo se kako je otvorila ulazna vrata. Za nekoliko se časaka vratila s radosnom Carlottom i cijelo se društvo pokrenulo. Pave je brižno obukla Milicu i dala joj komadić kolača da usput ne ogladni.

Kad je Miho smjestio izletnike u kola i opomenuo Titta na najveću opreznost, ušao je opet u kuću, uspeo se stepenicama do bijelih vrata s ovalnom pločom od mjedi na stanu gospođe Bibe. Tu je pozvonio i zamolio kućevlasnicu za razgovor.

— Ne, hvala, signora, nemam vremena da sjednem, moram odmah otići. Htio sam samo da vas nešto zamolim. Pave je sama kod kuće. Nikako se nije htjela s njima izvesti na šetnju i opet je u vrlo potištenom raspoloženju...

— Dobro, dobro, — prekine da dospođa Biba. — Već razumijem. Sići ću k njoj. Zaista, stanje te sirotice vrlo je žalosno! Vrlo žalosno!

Miho slegne ramenima i spusti bespomoćno ruke.

— Što ćete! Ah, kakva je to nesreća što je umrla mala Cotia!

Zahvalio je i brzo se oprostio, jer su mnogi bolesnici čekali njegovu posjetu.

Kad je Pave ostala sama, pošla je prijeko Dušanu. Dječaku je sada bilo sedam mjeseci i još uvijek nije bio debeljuškast, ali ipak dosta čvrst za svoju dob. Lice mu je bilo pravilno i dražesno. Plava se kosa kovrčala nad lijepim dječjim čelom. Mogao je već uspravno sjediti u svojoj košarici, igrao se svojim prstićima ili malim drvenim konjićem i bio je pripravan da se srdačno nasmije na svako kreveljenje što bi ga izvodili pred njim, a uz to bi pokazivao svoj jedini zubić u donjoj čeljusti. Pave je svog sina uzela u naručaj, a slobodnom je rukom uhvatila njegovu dječju ručicu i pogledala u njegovo lijepo lišce, što je više sličilo njezinu licu nego Perinu.

— Budi radije svom ocu sličan, Dušane, sine moj! — rekla je tiho i poljubila mu ružičasti obraz. — Ne budi sličan svojoj sirotoj majci, jer ćeš biti nesretan kao i ona.

Malog je Dušana očito veselilo i zabavljalo šaputanje njezinih usana, jer je počeo kliktati i lomatati ručicama, te je smjelo pokušao da se izvine iz majčinog naručja, što mu dakako nije uspjelo.

— Kako si veseo, Dušane, mali moj Furetto! — nastavila je Pave da govori svom sinu. — Ti naravno ne znaš da je Cotia umrla, ti to ne znaš kao ni tvoj otac. Dobro je što to ne znate, vrlo dobro, vrlo dobro! — Pritisla je svoje usne na vrat dojenčeta, koje je mirisalo po mlijeku i slatkoći mladog života, poljubila ga je mnogo puta upravo ispod malog uha, kroz koje crveno je probijalo svijetlo svibanjskog dana. Ljubila ga je divlje i pohlepno i njezina strastvena majčinska ljubav, što se je u zadnjim mjesecima bila pritajila i povukla zbog bolesti i umora, a nakon Cotijina nestanka pretvorila se u ledeni strah i gorak bol, opet je probila, dizala se u nebesa poput pjenušava, blistava izvora milosti i ozdravljenja. S djetetom na rukama, koje je bez protivljenja trpjelo njezina milovanja, počela je da pleše po sobi, okretala se u krugu, smijala se po prvi put nakon one noći, u kojoj je umrla Cotia, a mali se dječak smijao s njom onim bezazlenim, kliktavim, potpuno nesvijesnim smijehom svog tek probuđenog djetinstva. Iz njegovih su usta izvirali smiješni kratki krikovi, kojima nije vladao, ručice je zabadao Pavi u lice, u oči, u kosu, praćakao se sretno, dok nisu jedna za drugom pale sve pelene s njega i oslobodile njegove ružičaste nožice.

— Ah, sine moj! Mali moj nestaško! Najslađi anđelčiću moj! — smijala se Pave i bilo joj je kao da se s njezine duše svalio teret težak poput gore, crn poput najtamnije zimske noći. S užarenim obrazima i od dječakovih prstiju razbarušenom kosom stajala je usred sobe, pritiskivala toplo, živahno malo tijelo na svoje grudi i bila je opet sretna majka, vraćena životu, oslobođena od bola, izbavljena od smrti.

Tada se iza njezinih leđa otvore vrata i ukaže se Santa u svojoj crnoj furlanskoj nošnji. Bila je dosada zauzeta u kuhinji pranjem Dušanovih pelena i košuljica i upravo se vraćala da mu pruži prsa.

Čim je dječak osjetio blizinu svoje hraniteljice, čim je ugledao njezino blijedo lice pod crnim rup-

cem, lice što mu je bilo najpoznatije i najpouzdanije, zakreštao je i pokušao, bacajući ruke i noge, da se istrgne iz majčina naručja i domogne svoje dadilje. Santa mu priđe, ispruži ruke vabeći ga nekim čudnim sikćućim glasovima i reče: — Coccolo mio, ecco la baglia, ecco la Santa! Dođi k meni, srce moje! — i počne otkapčati svoj prsluk.

Pave je njihala Dušana i htjela ga je opet poljubiti, ali je on počeo plakati i svom silom htio k Santi. Tada Pavi navru suze na oči, ona preda dijete dojkinji i pobjegne iz sobice. U svojoj se sobi baci na krevet, zakopa glavu u šareni pokrivač i njezina usta, što su se još malo prije smiješila, rastegnu se ponovno u gorkom plaču.

Moj sin voli neku strankinju više od mene! — pomislila je u očajnoj tuzi. Nitko me ne ljubi, jer ne zaslužujem ljubav! Čak se i moja vlastita djeca priklanjaju drugima. Jecala je grčevito i nije čula, kako je netko ušao u sobu.

— Ah, gospođo majorice! — reče plaho Vizza, koja je bila donijela hrpu izglačanog rublja. — Ah, gospođo majorice, ne plačite opet tako! — Mršava je djevojka smeteno stajala do nogu kreveta i u svojoj dobrodušnosti nije bila kadra da rasplakanu ženu ostavi bez utjehe. — Cotia je bila slatko dijete, to je istina. Ali gospođa majorica ima još drugu djecu, hvala Bogu! Dušan je sada tako dražestan i kad bih imala vremena, najradije bih se čitav dan igrala s njim.

Na te je riječi jecanje s kreveta postalo još jače i očajnije, a Vizza se još više zbunila. Kako je međutim čula zvonce sa ulaznih vrata, morala se odlučiti da gospođu majoricu ostavi samu. Pave je također bila čula zvonce, pa je ustala, prišla vratima i zaključala ih da ne bi tko ušao, a onda stala pred zrcalo. Dok je uređivala svoju u igri s Dušanom razbarušenu kosu, netko je pokucao na vratima i pritisnuo kvaku.

— Tko je? — upita Pave i začuje u isti mah glas gospođe Bibe, koja je s polja pitala da li je dopušteno posjetiti malu signoru.

— Odmah ću otvoriti, — odgovori Pave, poravna malo zgnječeni krevet i otvori vrata.

La padrona di casa čekala je u Bepinoj blagovaonici. U desnoj je ruci držala veliku okruglu košaru za švelo, preko desne podlaktice bila je prebacila toliko mnoštvo smeđih svilenih traka, kao da ih je bilo čitava milja, a preko lijeve ruke visjela je svijetlo plava haljina, koju je oprezno nosila kroz vrata. Bilo je upravo neshvatljivo, kako joj je uspjelo osloboditi jedan kažiprst s kojim je mogla pokucati.

— Svi su pobjegli! — započela je ulazeći, stavila košaricu za švelo na Pavin stol kraj prozora, poslagala uz nju smeđe svilene trake i položila plavu haljinu oprezno na krevet. — Carlotta se odvezla na izlet i ostavila me samu s poslom. Danas je treći svibanj, a petog lipnja ima biti svadba, a što li ne treba još sve posvršavati do toga dana! Mladež misli da sve mora ići poput vihora. Zar ne bi mogli počekati do drugih poklada ili bar do jeseni?

— Ako se Carlotta želi udati neka se uda što prije! — usudi se ubaciti Pave. — Ja sam bila četiri godine zaručnica i vrlo sam teško podnosila to dugo čekanje. Skoro sam čitavo vrijeme bila rastavljena od svoga Pere i sva sam izgarala od čežnje. Često tjednima nisam znala da li je još na životu, a godine četrdeset i osme pisalo je čak u novinama da je pao na bojnom polju.

— Četiri godine, to je doduše prilično dugo! Ali jednu su se godinicu još mogli strpjeti... Pogledajte, gospođo Pave, ovu sam haljinu danas dovršila. Za male večernje svečanosti, zar ne? Lippijevi se mnogo kreću u društvu, imaju veliku rodbinu i mnogo prijatelja po cijeloj venecijanskoj zemlji i još prijeko u Lombardiji. Carlotta će morati mnogo izlaziti među ljude. Ali zadovoljna sam. Dolazi u toplo gnijezdo.

Gospođa se Biba nije osvrtala na to, da je opet bila vrlo potištena i nije pokazivala veliko zanimanje. Uzela je plavu haljinu s kreveta, podigla je u vis i okretala na sve strane.

— Lijepa haljinica, zar ne? Vrlo dobro pristaje Carlotti. Vidite li ovaj dugi ovratnik i bijele manšete što izviruju ispod širokih rukava? To je sada najnovije. Naprsnik se više ne nosi. Šteta, bili su tako jednostavni za šivati, ali uvijek mora doći nešto novo, inače bi život bio odviše jednoličan. Ah, evo, još uvijek ima bijelih niti od prošivanja!

S namrštenim čelom izvukla je po koju bijelu nit iz svilene tkanine, pri čemu joj je Pave pomagala.

— Hoćemo li ostati ovdje kod mene, gospođo Biba, ili da pođemo u srednju sobu?

— Tamo će nam veliki stol bolje poslužiti za posao. Hoćete li mi pomoći, draga gospođo Pave? Da, smijem li vas za to zamoliti? To bi bilo vrlo ljubezno od vas, jer inače zbilja ne znam kako da se izvučem. Ove trake moraju do večeri biti nabrane, a zatim ću ih prišiti na smeđu kućnu haljinu.

Smjestile su se u srednjoj sobi i Pavu iznenada obuzme neka lagodnost dok je sjedeći na Bepinom širokom kožnatom kanapeu nabirala beskrajne svilene trake. Santa je bila izašla noseći na ruci Dušana, koji je na glavi imao mali bijeli šeširić. Miho je želio da dječak što više izlazi na zrak. U kuhinji je Vizza vrlo tiho vršila svoj posao, te se uopće i nije čula. Potpuna je tišina zavladala oko ovih dviju žena, mlade i stare, koje su neumorno šivale uzane porube i brzim prstima nabirale duge trake.

— Otkuda vam te dražesne škarice, gospođo Pave? — Gospođa je Biba bila čvrsto odlučila da se ne će obazirati na šutljivost i potištenost svoje pomagačice. Promatrala je škarice s krunom, otvarala ih nekoliko puta i opet ih položila na stol.

— Govorili su mi da su iz Francuske. Moja je majka bila Francuskinja, njezin je otac bio došao s Marmontom kao upravni činovnik u Dalmaciju, pa

je i ostao tamo. Majka je uvijek pričala da su te škarice pripadale sirotoj kraljici Mariji Antoinetti. Ne znam da li je to istina i kako su došle u posjed moje majke, ali su vrlo dražesne i ja ih vrlo volim.

— Hm, onda je ta nježna stvarčica bila svjedokom velikih sudbina. — I dok je gospođa Biba marljivo šivala, uvijek bi iznova pogledavala na one male škarice s izbočenom krunom.

— Niste mi nikada pričali o svojoj obitelji, gospođo Pave. Da li je uvijek bila nastanjena u Dalmaciji?

— Prije dugo, dugo vremena došli su moji pređi iz grada Bergamo u Italiji. Mislim, da je to bilo početkom šesnaestog stoljeća.

— Ah, iz Bergama u Piemontu! Bravo! To je krasno podrijetlo, odanle potiču mnoge naše odlične porodice. Tako, tako, dakle ste i vi iz Piemonta?!

Ta je okolnost, kako je izgledalo, učinila veliki utisak na gospođu Bibu. — A osjećate li se kao Talijanka?

Pave se nasmiješi: — Osjećam se kao žena svog muža i majka svoje djece. Sva su mi ostala pitanja suviše zamršena. Ja sam Dalmatinka, porijeklom sam iz Italije, moj je muž austrijski časnik, a potječe iz Hrvatske. Moj je brat Toni rekao da se osjeća Austrijancem, a s mojim je mužem isto tako, ma da je inače vatreni Slaven. Meni je sve to preteško i ja se ne razaznajem. Svakako je strašno kad se mora vječito seliti iz jednog mjesta u drugo!

Gospođa Biba nije bila sasvim sporazumna, ali nije rekla ništa, nego je dalje šivala tolikom žurbom kao da do ponoći mora dovršiti Carlottinu opremu.

Nakon nekog vremena opet se obrati Pavi: — A što je započela vaša obitelj nakon što se je bila doselila iz Bergama?

Pave je razmišljala: — Ah, svašta. U glavnom su bili posjednici, bogati veleposjednici. Imali su svoja dobra u okolici Nina u sjevernoj Dalmaciji i južno od Zadra. Ali mnogi iz moje porodice bili su i svećе-

nici, štaviše i biskupi, a jedan je bio poslanik republike Venecije u Carigradu. Ali i mnoge su kćeri morale poći u samostan, kako bi njihova braća mogla zadržati na okupu čitavu baštinu. Tako su mi pričali.

Gospođu je Bibu sve to vrlo zanimalo: — Zar su vaši pređi bili tako zli?

— Jesu. Postoji neka stara priča, koja mi se oduvijek činila strašnom. Jedna kćerka ove obitelji pred sto ili dvije stotine godina ljubila je nekog mladića, a i on nju. Ali joj braća nisu htjela dati miraz i prisilila su je da pođe u samostan. Kažu da je ta sirotica kod odlaska proklela cijeli rod, jer su joj moćna braća iz same škrtosti uskratila pravo na život i sreću. Od ovog je časa počelo propadati bogatstvo obitelji, tako je bar tvrdila naša dadilja.

Pave je sada govorila mnogo živahnije, što je gospođa Biba primijetila sa zadovoljstvom. — Mudra je to priča, zaista! — usklikne ona. — Škrtost i tvrdoća srca ne vode k dobrom. Ali koliko znam o vama i o vašoj braći, te se loše osebine nisu dalje nasljeđivale u vašoj obitelji!

— Ne, nisu. Ali katkada mislim, — i Pave opet progovori tihim, kao ugaslim glasom, — katkada mislim da li ta kletva ne leži još uvijek na nama. Na primjer na meni. Nije li možda zato moja krv tako teška? Možda me zato nitko ne voli i možda sam zato izgubila dvoje djece, što kletva one sirotice još uvijek visi nada mnom?

Gospođa je Biba ogorčeno skočila: — Kakve su to opet gluposti da vas nitko ne voli? Je li se ikada čuto takvo što! Ne ljubi li vas vaš muž? Ne ljube li vas vaša zlatna dječica?

— Moj me muž ljubi iz puke dobrote i samilosti, ali zar mu nisam samo na teret, jer sam bolesna i jer se tako teško snalazim u novim prilikama. Da ima drugu ženu, koliko bi mu taj kruti život bio lakši! A moja djeca? Da, Cotietta, ona me je ljubila. Ali ostala? Da me jednog dana nestane, ne bi to ni primijetili. Bepi bi im bila mnogo bolja majka, nego što bi im ja ikada mogla biti.

Gospođa je Biba bila ozbiljno ogorčena i u njezinim se očima pojavi iskrena i duboka zabrinutost. — Kakva li ludosti! Kakve li ludosti! — ponavljala je osobitom usrdnošću. — I tako govori žena, koju ne samo obožava cijela njezina obitelj, već je i na daleko i široko osvojila sva srca. Zar moj brat Antonio Loro ne sanja o vama? Nije li Bianca, to oholo stvorenje, koje se ruga svima ljudima, bila upravo oduševljena vama? Nije li gospodin Lorenzoni, operni tenor, upravo gorio od ljubavi za vama? No, a stara Biba, nije li i ona sva luda za svojom malom signorom?

— Ljudi su predobri i vole me, jer ne znaju kako malo zaslužujem njihovu ljubav. — Ove su riječi izrazile u jednoj jedinoj rečenici svu malodušnost i osjećaj nevrijednosti vlastite prirode i Pave ih je izrekla tako neizmjerno umornim glasom, da ju je gospođa Biba upravo s užasom pogledala sa strane. U želji da malo rastrese Pavu, započne opet s pričanjem:

— Sada sam skoro zaboravila, da imam za vas, prvo, jednu veliku novost a, drugo, neku malu pikanteriju.

Pave je podigla pogled sa svog posla, ali nije pokazivala osobitu znatiželju.

— Najprije ću vam ispričati malu pikanteriju, — nastavi gospođa Biba. — Profesor Lorenzoni pisao je iz Beča mom bratu i pitao za vašu sadašnju adresu. Čini se da misli da ste sada u Beču, pa bi vas htio tamo posjetiti. Vi, sirota ženice, koju nitko ne voli!

Pave izgovori samo: — Ah, taj . . . — i nastavi svoje šivanje.

— A velika je novost evo ovo: — Gospođa je Biba govorila tiho, naglašujući svaku riječ: — Bianca očekuje dijete. Tako sam sretna, — završi stara majka i Pavi se učinilo da je u njezinim oštrim, ponešto upalim i nesentimentalnim očima zablistala skrivena suza.

Pavino je srce zakucalo, a njezino se lice što je zadnjih dana uvijek tako blijedo malo užari: — Ah, Bianca očekuje dijete!

Odložila je posao i zamišljeno gledala preda se. Bianca je trudna! To je dobro! Ali u isti mah uskrslo je u njezinoj duši goruće i tjeskobno pitanje, pitanje što ga nije smjela postaviti nikome na svijetu, a najmanje Bianci samoj: da li je Bianca pobijedila i svladala svoju griješnu ljubav, je li našla pravi, čisti put i vratila se svom veselom, crnomanjastom mužu blistavih zubi, ili je pošla krivom, kobnom stazom, podlegavši šutljivo zavodniku s podmuklim smiješkom? Ovo ju je pitanje tako uzbudilo i ispunilo joj dušu, da više ništa nije mogla da kaže i razočarala je do skrajnosti gospođu Bibu, što nije pokazala više saosjećanja.

Međutim se je već bila spustila večer. Santa se s Dušanom već davno bila vratila. Beskrajna se vrpca bila pretvorila u čitavo brdo nabranih traka, čiji su krajevi još bili u rukama vrijednih gospođa.

Vizza zaviri u sobu: — Evo, dolaze! — nasmiješi se. — Djeca će biti gladna!

Odjednom je tiha soba bila ispunjena životom i bukom. Carlotta, koja je već napolju bila doznala da je njezina majka ovdje, ušla je kao prva užarenih obraza i blistavih očiju. Već je na vratima kliknula: — Zamislite, gdje smo bili! Kod Biance u Oderzu! — Za njom je ušla Bepi, vodeći za ruku malog, pospanog ali sretnog Miru. A na kraju je ušao Miho, koji je na povratku čitavo društvo sreo pred kućom. On je nosio Milicu, koja je umorno žmirkala, naslonivši svoju glavicu na njegovo rame. Nagnuvši svoje dobroćudno, opaljeno lice k djetetu, trljao je svoj obraz o obraz male djevojčice i rekao: — Milica mora odmah u krevet. Vrlo je umorna. Ta je duga vožnja bila prenaporna za nju.

Bepi mu dovikne iz svoje spavaonice, gdje je skidala šešir: — Čim Milica legne, dat ću joj malo mlijeka, kako bi prije zaspala! — Uz to se opet pojavila i nastavila: — Kako je lijepo u Oderzu; Bianca ima krasnu kuću! A gospodin Tagliapietra! Kakav je to ljubezan i veseo gospodin! Carlotta ubaci: — Bianca je malo blijeda, ali vrlo raspoložena. Mnogo te pozdravlja, mamma, a i vas, gospođo Pave.

Mali Miro, koji je neprestano slijedio svoju majku, a pri tome pucketao nevidljivim bičem, reče: — Teta Bianca mi je dala dobre fritule, a ujak mi je pokazao konje u staji. A onda je došao još neki ujak, koji je imao malu lulu u ustima.

— On misli Ettoreova susjeda, s kojim su tako sprijateljeni, — objasni Carlotta, koja je svoju novu, svijetloplavu haljinu prebacila preko ruke i zajedno svojom majkom napuštala Bepin stan, opraštajući se na sve strane.

A Pave reče Mihi i Bepi, koji su stajali oko Miličina kreveta, promatrajući kako sneno pije čašu mlijeka: — Vi biste zaista mogli biti roditelji moje djece, tako ih volite.

*

Te je noći Pave ležala budna i nije mogla zaspati. Dugi razgovor s gospođom Bibom još joj se pleo po mislima; vijest o Biancinoj trudnoći, pismo tenora gospodinu Antoniju Loro i priča o djevojci, koja je proklela cijeli njihov rod. Onda bi opet osjetila kako se Dušan otimlje iz njezina naručja i hoće k Santi, vidjela je Milicu kako spava na Mihinu ramenu i konačno se sjetila s grozom, da Pero još uvijek ništa ne zna o Cotijinoj smrti. Za milost Božju, kako će se to svršiti? Već tjedan dana nije pisala Peri, sutra ili prekosutra morat će opet sjesti i napisati jedno od onih tako spretno sastavljenih pisama, u kojima mu je pisala o svemu, samo ne o onom, što je bilo najvažnije.

Što da mu piše sutra? Da su ostali bili u Oderzu, a da ona nije htjela poći s njima? Da je Furetto već jak i velik, da već uspravno sjedi i da će mu naskoro niknuti drugi zub? Da su livade pune ivančica i da je prekjučer nabrala veliku kitu i položila je na Co-

tijin grob? Da li da tako piše, kao da se razumije samo po sebi da postoji Cotijin grob, na koji se može položiti cvijeće? Nije li u tome možda bilo rješenje? Ili bi zamolila Mihu da piše? Bi li se odvažila na to, spremna da podnese začuđenje i užas, što bi uskrsnuo u Mihinim i Bepinim očima i njihove ogorčene uzvike? Onda bi Pero sve doznao, jer bi se Miho u svojoj beskrajnoj dobrodušnosti i unatoč svoje odvratnosti prema pisanju smjesta dao na posao i obavijestio svog šurjaka.

On bi pisao mjesto nje, dobro. Ali što bi ona time dobila? Za četiri pet dana, a možda već i za tri imao bi Pero taj list u rukama, doznao bi što mu je ona dosada sakrivala. On, koji živi tako osamljen u Beču, mučen od generala, on, kome je to mučenje trošilo živce i potkapalo zdravlje, on ne bi samo doznao da je umrla Cotia, njegovo miljenče, nego još i to da mu je Pave, njegova žena, koja sačinjava s njim jedno tijelo, jednu dušu i jedan život, ili bi bar tako trebalo da bude, da mu je ta Pave lagala, da ga je već tjednima varala i svijesno mu zatajivala istinu. Da li bi joj ikada više mogao pokloniti svoje povjerenje? Da li bi ikada još mogao vjerovati da ga ljubi i da ga ne vara, kad mu je kroz tako dugo vrijeme, više od pet sedmica, mogla zatajiti Cotijinu smrt? Ne će li pomisliti, da je ona skrivila smrt djeteta? A nije li ona uistinu bila kriva? Ah, da, da, da, veliki, svemogući, milosrdni Bože, naravno, bila je kriva i više nije bila dostojna da je grije Božje sunce. Što joj je ono bio rekao Don Raffaello, taj dobri, očinski svećenik, čiji savjet nije poslušala: »Tvoj će muž još pomisliti, da ste vi ovdje ubili to dijete!« I još joj je rekao: »Pođi smjesta i piši! Strašna će se nesreća survati na tebe, ako ne pišeš!« Ona nije pisala i sada ju je stigla nesreća!

O Bože nebeski, što li će reći Pero kad se opet budu sastali? Hoće li je ikad više moći zagrliti, nju, koja je istog dana kada su zakopali Cotiju mogla da mu napiše dugo pismo od četiri stranice, u kojemu nije javljala tužnu vijest? Pero, Pero, ti moraš znati,

da je tvoja Pave šutjela iz ljubavi, iz straha i obzira, da te je ludo i preuzetno htjela očuvati od bola, od onog bola koji ju je sada samu progutao svojim strašnim ždrijelom. Zar ne vidiš, Pero, da su sve te laži i varke narasle sada poput crnog zida, koji će se skoro, skoro, možda već odmah sada srušiti i pokopati pod sobom tvoju Pavu!

Dok je tako ležala u tami i slušala kako sat za satom odbija sa campanila ugledala je opet jasno pred sobom Perinu pojavu. Vidjela je njegove mirne, odlučne kretnje, bolno sabran i duboko sanjarski, a ipak plameni pogled njegovih očiju pod visokim čelom, uzani oštri nos i vruća, strastvena usta. Vidjela je č o v j e k a pred sobom, otcijepljenog od svagdašnjeg zvanja i obitelji, onog jedinog izabranog u svoj njegovoj zaokruženosti i osamljenosti, ljubljenog ljubavnika kojeg joj je sudbina bila dodijelila za muža i druga. Srce joj je htjelo prsnuti od čežnje, od bola i kajanja, ali je istog časa shvatila da se više nikada ne će usuditi, da se pred Perinim očima pojavi s tim teretom svoje griješne šutnje. Mukli glasovi te noći došaptavali su joj, da joj Pero ne će nikada oprostiti što je povrijedila svetost njihove zajednice i izdala njegovo povjerenje.

Ne će joj oprostiti

jer je pala u zadnji i najveći grijeh, u očaj,

jer je ta laž iz ljubavi uništila vječnu zajednicu dvaju bića, a njezina sumnja potkopala vjeru u velikodušnost njegova muževnog srca,

jer je sagriješila protiv nade, toga potpornja života, zato je bila izrečena njezina osuda i pogašena njezina zublja.

Kad je konačno zaspala, vidjela je u snu mnoštvo slika, što su se brzo mijenjale. Najprije je vidjela Bepi i Mihu, koji su između sebe držali Dušana, kao što je često naslikana Sveta Obitelj na oltarskim slikama. Onda je vidjela Biancu, koju je vodio ispod ruke visok mlad čovjek, snažan i zdrav i Pave je znala, da je to Ettore, njezin muž. To joj se učini nekim znakom da je Bianca pošla pravim putem i ra-

dost joj ispuni srce. Njima u susret dolazio je neki čovjek u hlačama za jahanje i s kratkom lulom u društvu tenora Lorenzonija, ali im je Bianca doviknula: »Nemate što da tražite ovdje! Odlazite!« Konačno je ugledala neku opaticu s bijelim povezom oko čela i crnim velom. Ova je Pavu pogledala vrlo ljutito i rekla: »I ti si jedno od onih koji su mi oteli moju baštinu.« Pave se vrlo uplašila, ali kad je bolje pogledala opazila je da opatica vodi Cotiju za ruku. A Cotia je bila neopisivo lijepa i mila, ispružila je svoje ručice i rekla svojim nezaboravnim, tihim glasom: »Kad ćeš doći, Mau?«

Kad se Pave probudila, bilo je već sve odlučeno. Ustala je kao svaki dan, probudila Milicu, oprala je i brižljivo obukla u čisto rublje i najbolju haljinu. Ušla k Dušanu, poigrala se s njim, a kad je Santa htjela da mu dade čiste pelene i čistu povojnicu, odgurnula ju je bez riječi i sama ga presvukla. Čitavo je vrijeme bila neobično vedra. Međutim, kad ju je Bepi poslje zajutarka zamolila za pomoć kod šivanja zavjesa, koje su morale biti gotove do ranog poslijepodneva, jer je u to vrijeme bio naručen tapetar, i kad je Pave sjela k poslu u srednjoj sobi, obuzme je odjednom tako prodorna tuga, da su joj suze navrle na oči i ona je tiho plakala drhtavim usnama, dok je iglom prolazila kroz krutu tkaninu. Sve ono što je cijele tamne noći u snu i na javi prijetilo, tako okrutno i kobno visjelo nad njezinom glavom, provalilo je sada zadnjom i divljom snagom usred sunčanog jutra, u proljetno vedroj tihoj sobi. Pavi se činilo da više nikako ne može podnositi taj poput noža oštri bol, ali se tada ponovno pojavi dobro poznata, milosrdna voda, što je već danima bila izostala i primi je svu u svoj zagrljaj. Pave je blaženo utonula, mogla je utješena obrisati svoje suze i izvršiti posao, što ga je Bepi od nje zatražila. Sve što joj se bilo dogodilo, postalo je nestvarno i nije je moglo više ni pogoditi ni raniti.

Nije više osjećala nikakav bol, jedino je čeznula za tim da se konačno preda čudotvornim talasima,

koji će je odnijeti daleko od svakog bola k njezinoj Cotiji.

Bepi je bilo sašila bijele zavjese iz mula za sve sobe i bojala se, da bi tapetar mogao doći prije nego što budu potpuno gotove i pripravne za vješanje. Sjedila je već od ranog jutra u srednjoj sobi i prišivala volane na bijele zavjese. Jučerašnje brdo smeđih svilenih traka bilo je neznatno prema gorama lakog bijelog mula što je ležao svuda po stolovima i po posteljama.

Bepi je doduše opazila da je Pave u sjetnom raspoloženju, ali je već bila navikla da je vidi takvu, a osim toga je u tom času bila posve obuzeta brigom da li će zavjese biti gotove do dolaska tapetara. Dok je sjedila na lijevo od Pave na kožnatom kanapeu, izrazila je svoje živo žaljenje, što već jučer nije bila zamolila Pavu, koja je i onako bila ostala kod kuće da nastavi poslom oko zavjesa. Natuknula je kako se čudi da Pave sama nije pomislila na to. Pave je vrlo pripravno priznala, da to i sama ne shvaća, ali tome je opet kriva ta njezina nesretna narav koja nije nikome ni od kakve koristi. Kako je Bepi bila navikla na slične primjedbe od Pave, nije se potrudila da joj protuslovi i šivala je marljivo dalje.

Milica se s Mirom igrala skrivača, djeca su trčala kroz sve tri sobe što su ležale jedna do druge, sad bi na čas nestalo jednoga, sad opet drugoga, dok uz pobjednički smijeh nije bilo pronađeno u nekom kutu. Kad je opet Milica bila na redu da se sakrije, i dok je Miro s grčevito stisnutim očima »zažmirio«, htjela se Milica uvući između majke i tetke pod kanape. Stisnula se uz Pavu, ali je ova u strahu da ne bi zgnječila zavjese, prekorila i potjerala dijete. Međutim kad je vidjela žalosno lice Milice, ustane i potraži s njom dobro skrovište u kutu između zida i kredence. Nije se više vratila k šivanju, nego je pošla u svoju sobu, gdje se dugo zadržala. Bepi, koja je pod svaku cijenu htjela da dovrši svoj posao, postala je nestrpljiva i htjela je pozvati natrag, ali kad se onda sjetila Pavine vidljive potištenosti, nije to učinila.

Nakon nekoliko časaka pojavi se Pave na vratima obučena za izlaženje. Nosila je mali, okrugli, slamnati šešir sa spuštenom koprenom, a preko haljine pelerinu crnoga kaputa što ga je bila nosila na putovanju. Bila je blijeda, ali je izgledala tako lijepa, da je to i Bepi primjetila, ma da je bila toliko obuzeta poslom. Pohvalila je koprenu, što je tako dobro pristajala sestri, a Pave odgovori: — Da, to je lijepa koprena.

Bepi je upita kamo ide i da li ne želi da je Santa prati.

Santa je izišla s Dušanom, a ona može mirno ići sama. Polazi sama na čas gospođici Marietti Zanoner.

— Pozdravi gospođicu, — zamoli Bepi. — Da nisam tako zaposlena pošla bih s tobom.

Pave se okrene prema vratima, a Bepi primijeti, da sestri straga neuredno viri čuperak kose ispod šešira, te je opomene da uredi kosu pred zrcalom.

— Idem odmah u svoju sobu pred zrcalo. — Poljubila je Milicu, koja je sada bila na redu da traži Miru, pa se vrebajući šuljala kroz sobu, a zatim je Pave brzo i tiho zatvorila vrata za sobom.

Pave je bez žurbe pošla niz stepenice. U vrtiću pred kućom srela je Santu, koja se s Dušanom vraćala sa šetnje. Već dosta teški dječak sjedio je umorno na njezinim rukama i sneno žmirkao ispod svog malog slamnatog šešira. Santa odmah zapita, da li signora padrona želi njezinu pratnju, ali Pave odgovori, da to nije potrebno, jer neće poći daleko i skoro će se vratiti. Onda se uputi, ali se odmah opet okrene i poljubi Dušana kratkim cjelovom u vrući obraz, našto dojkinja uđe s njim u kuću.

Na ulici je Pave opazila Titta Palamina koji je upravo Mihina konja vodio u staju i pozdravio šurjakinju svoga gospodara radosnim poštovanjem. Pave se uplaši kad ga ugleda, jer se za vrijeme čitavog svog boravka u Motti nije mogla riješiti straha, da bi koje dijete moglo dospjeti pod konjska kopita. Zato dovikne momku neka dobro pripazi da Milica ne bi stradala od konja. Titto se ogledavao za Milicom i bio vrlo začuđen što je nije vidio. Tada još jednom pozdravi s izrazom potpune zbunjenosti.

Sada Pave nije više nikoga srela i mogla je mirno nastaviti svoj put. Pošla je niz ulicu prema mostu, kojim je putem tako često šetala sa svojim djevojčicama uživajući u lijepim zimskim poslijepodnevima, zatim je prešla Monticano i gledala uz ogradu mosta kako su sunčeva svijetla veselo plesala na polaganoj struji vode, koja je toga dana jedinstveno modra odrazivala još modrije nebo.

Sada skrene na svoju omiljelu šetnju puteljkom uz Monticano. Vrbe su nosile svijetlozeleno lišće, nebrojene su pčele zujale i kružile oko bijelih plosnatih cvjetova bazge, a livade što su se spuštale prema rijeci s obje strane puteljka sve do vode bile su upravo prekrite ivančicama.

Pave je hodala polagano. Voda je tekla na desno od nje i žurila se prema svom ušću. »Sad ću i ja otploviti tamo, gdje će mi biti dobro«, pomisli Pave. Mnoge, davno izblijedjele slike ponovno su uskrsle u njezinoj duši, vidjela je odjednom sjeverni dio vrtnog zida u Lukoranu s grmovima mirte, onda komadić sobe u kojoj je stanovala s Perom na početku svoga braka u Zagrebu. Onda je i toga nestalo i ona je čula glasove ravnodušnih ljudi, napola zaboravljenih znanaca iz raznih garnizona, koji su vodili smiješne razgovore. Bilo joj je lagodno pri duši i nije osjećala ni bola ni straha ni odgovornosti.

Dok je tako hodala i tražila mjesto gdje se nasip blago spušta prema rijeci, opazila je s užasom dugokosog slikara Carla Sattija, koji joj je dolazio u susret na uzanom putu. Bio je obučen u svoje poznato odijelo, bez šešira i nosio je sa sobom pribor za slikanje i neku započetu sliku. Već je iz daleka pokazivao svoje veselje zbog ovog susreta i pozdravio Pavu s mnogo poštovanja, ali odbojan i kao izgubljen izraz njezina lica nije mu dopustio da joj što kaže i upita za zdravlje. Gledao je lijepu ženu svojim djetinjastim ponešto praznim smiješkom. Kad se je približio, počela je Pave lijevo i desno od puta brati

ivančice i odzdravila je nehajno i zamišljeno na njegov pozdrav. Nastavila je brati cvijeće sve dok nije slikar prešao most i nestao prema Trevižanskim vratima.

Nalazila se upravo preko puta šumice franjevačkog samostana. Nagib ispod nasipa nije ovdje bio strm i mali je puteljak vodio sve do vode.

Bez ikakva straha i lakim korakom siđe dolje. Plava je voda vedro tekla, a nekoliko bijelih leptira lebdjelo je nad talasima. Pave se ogleda i ne opazi ni žive duše. Sada brzo skine šešir s koprenom i crnu pelerinu i položi sve zajedeno s ivančicama u travu. Onda pogleda s potpunim mirom na polaganu vodu što se blistala na suncu. Svojom je malom cipelicom ušla u mokru struju i osjetila odmah da je to mjesto duboko.

PERO

Svibanjska je noć razapela svoju ravnodušnu ljepotu nad oba muškarca poput krošnje divovskog stabla, kojeg je granje mjesto cvjetova nosilo nebrojene zvijezde sve do nevidljivog vrška. U vrtovima je mirisalo upravo raspojasano proljeće, grad je ležao u dubokom snu, ništa se nije čulo osim tihog šuma Monticana i drndanje kola, iz kojih su upravo bili izišli, i ova se udaljivala kroz Trevižanska vrata.

Pero i Toni stajali su pred kućom Loroevih i promatrali pročelje ne bi li negdje u kući opazili trak svjetlosti. Ali sve je bilo tamno. Toni je povukao donje zvonce na vratima i oba su čovjeka tako stajala i prisluškivala, obasjana strastvenim a ipak ravnodušnim zvjezdanim svijetlom. Ništa se nije micalo.

— Kako duboko spavaju! Zar ne znaju da ćemo doći? — Pero je bio blijed i iznemogao. Mali je kovčežić stajao do njega na pragu.

— Možda zvonce nije u redu. Mogli bismo pokušati da probudimo dojkinju. Ona spava s ulične strane.

Toni se udalji nekoliko koraka od kuće, da bi bolje pregledao prozore, kad se začuju koraci što su odzvanjali ulicom, a neki je gospodin dolazio sa strane mosta. Bio je to visok čovjek, a napadno uzana glava sjedila mu je ponosno na vrlo uspravnim ramenima.

Kad je pred kućom ugledao oba časnika, približio se bez oklijevanja, pretstavio se kao brat kućevlasnice, izrazio učtivim riječima svoje saučešće zbog teškog gubitka i ponudio im da će dozvati svoju sestru kod koje je bio još pred pola sata. Ona sigurno još nije legla, ma da je već skoro bila ponoć.

Povukao je odlučno za gornje zvono i zaista se odmah na jednom prozoru ukaže svijetlo što je silazilo, a zatim budu kućna vrata iznutra otvorena.

Gospodin je Loro rastumačio stvar svojoj sestri s nekoliko riječi, oprostio se od gospode, a Toni je s mnogo poštovanja pozdravio gospođu Bibu, pretstavio svog šurjaka i molio za oproštenje zbog ove smetnje.

Gospođa odbije kretnjom glave svako izvinjavanje: — Dođite samo k meni gore. Odmah ćemo vidjeti da li možemo probuditi gospodina doktora ili Vizzu. Ali prije toga popit ćete šalicu kave kod mene. Skuhala sam je za svog brata, prijat će vam nakon tako duge vožnje.

Stara je žena žurno pošla naprijed, izbjegavajući da govori s Perom. Dok je on u pretsoblju skidao kaput, povukla je Tonija u sobu i brzo zapitala: — Što on zna?

— Da je mrtva, ali ne i kako je umrla, — prošapće Toni. Ona se ponovno vrati u pretsoblje i zamoli Peru da uđe.

— Žalostan vas je slučaj doveo ovamo, gospodine majore. Vrlo žalostan. Mnogo sam voljela vašu ženu i vašu kćerkicu. — I Biba, ta kruta žena, obriše suzne oči. Iz srebrenog suda, s kojeg je skinula vuneno grijalo, natoči kavu, a ruke su joj drhtale pri tome.

— Još je topla, godit će vam.

Pero nije mogao govoriti. Ugrizao se za usnicu, a svi su mišići njegova lica podrhtavali. Nakon nekoliko časaka prihvati šalicu, popije nekoliko gutljaja, a Toni reče tiho gospođi Bibi:

— Doznao je to tek večeras.

— Svi mi žalimo zajedno s vama, gospodine majore, — reče kućevlasnica, a kad je Pero htio nešto odgovoriti, doda: — Ne trebate govoriti, mogu misliti kako vam je pri duši. Gospodine kapetane, ne biste li sada pokušali da probudite nekoga tamo dolje? Vaš se šurjak mora odmoriti.

— Da. Već sam treću noć na putu, — prizna Pero tiho. Upravo kad je Toni ustao, netko je zakucao na vrata i on je žurno izišao. Bio je to Miho. Šurjaci su stajali jedan uz drugoga u tamnom pretsoblju.

— Dakle, vi ste to? Čuo sam da se netko uspinje stepenicama. — A zatim postavi jednako pitanje kao i gospođa Biba: — Što si mu rekao?

— U Udinama pitao me je čim me je vidio kako je Pavi, a ja sam odgovorio: »Vrlo loše. Nemamo nade da će preboljeti.« Nato je duboko uzdahnuo i samo zakimao glavom. Kad smo izišli iz Udina i počeli se voziti onom dugom alejom, uhvatio me je za ruku i rekao: »Toni, reci mi istinu. Da li Pave još živi?« Nisam se mogao dulje svladati, zaplakao sam i rekao da je umrla od upale mozga i da je već pokopana.

— A kako je to primio?

— Počeo je gorko jecati i dugo se nije mogao umiriti. Ali nakon što se je nešto pribrao, rekao je: »Znao sam to. Mihino je pismo bilo dovoljno jasno.« Kasnije je vrlo malo govorio, bio je sav satrt i umoran. U Codroipu je nešto založio. Kako se nadao da će Pavu još naći na životu, putovao je brzo i bez zaustavljanja, tako da skoro cijeli dan nije ništa okusio. Rekao je: »Sada mi se više ne žuri.« Jeo je šutke, zurio preda se i samo kimao glavom. U San Vitu smo izmijenili kola i konje.

Miho je stajao u mraku i zebao od uzbuđenja: — A najgore mu još pretstoji.

— Ne recite mu danas još ništa, — zamoli Toni. — On mora spavati.

— Upravo se grozim tog susreta, — reče Miho prije no što je otvorio vrata sobe.

Oba su se čovjeka zagrlila nijemo i ozbiljno, poklonila se isto tako nijemo pred gospođom Bibom, a zatim su sva tri šurjaka sišla niza stepenice. U prozor stubišta kroz koji je Pave tako često promatrala kišu ili divni zalaz sunca, ulazio je sjaj svibanjske zvjezdane noći.

Mala je Milica sva blažena ležala do svog oca u krevetu. Kad se je Pero usred bijela dana bio probudio nakon poput smrti dubokog sna iznemoglosti, zamolio je da mu dovedu kćerkicu i Santa je malu djevojčicu, koja je još bila u spavaćici, donijela iz spavaonice Mihe i Bepi.

Pero je objema rukama obuhvatio lijepo nježno dijete, koje mu je kliktalo u susret i sa sretnim se smijehom privinulo uz oca. Pero je okrenuo svoje lice na jastuku prema njoj i promatrao bolnim prodornim pogledom njezino pravilno čelo, obijesno nasmijane oči, ravni nos i lijepa mala usta. Pogladio je njezinu kovrčastu kosu i punašne obraze, dugo ju je ljubio i mazio bez riječi. Dijete se smiješilo, ali mu je konačno očeva šutnja postala sumnjivom.

— Jesi li noćas došao s kolima, Miu? — zapita tiho.

— Da, dijete moje, da, mala moja Milice, — odgovori on, a glas mu je zvučio hrapavo. — Došao sam noćas k svojoj maloj Milici. — Zatim je opet ležao mirno, osjećajući slatku toplinu dječjeg tijela uza se, trudeći se da u tihom traženju u njezinom bezbrižnom licu pronađe Pavine i Cotijine crte. Santa je donijela i malog Dušana, ali se dječak u međuvremenu bio toliko izmijenio da nije probudio u ocu nikakvo sjećanje i pričinjao mu se tuđim. A kako je dječak, ugledavši strano muško lice, počeo plakati, bio je Pero zadovoljan kad je Santa opet iznijela svoje dojenče.

Tada Milica ponovno začuje očev tihi glas do svog uha:

— Reci mi, Milice, gdje je Mau?

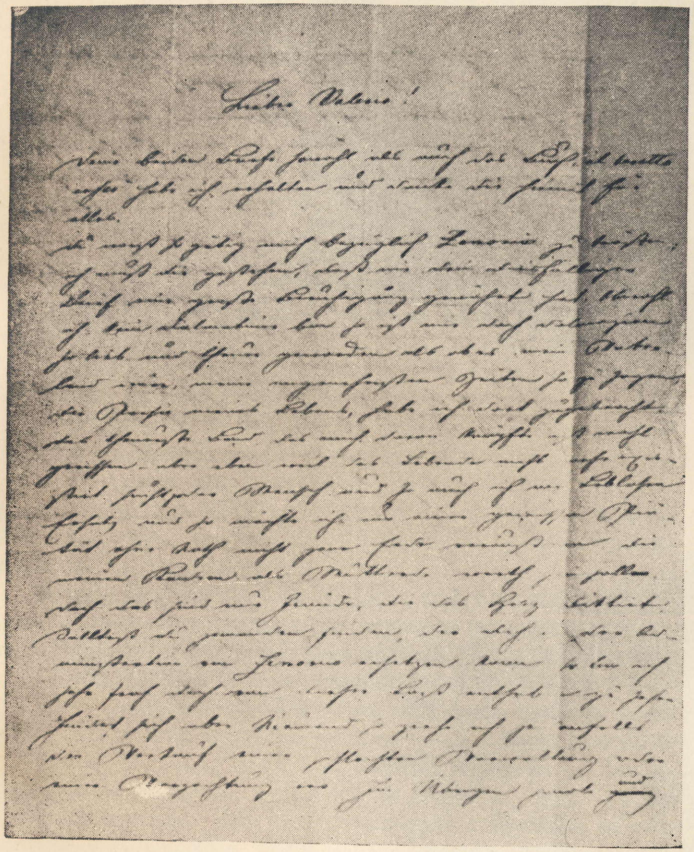
Sva ponosna što je mogla davati obavještenja, mala se djevojčica podigla na lakte:

— Mau je otputovala u Beč.

— A Cotia? — pitao je otac dalje.

I na ovo je pitanje Milica znala odgovor: — Cotia je u nebu.

Pero ju je dugo promatrao: — Tako je Miu preostala samo Milica, — reče tiho.

Preradovićevo pismo Valeriju (njemački).

— Da, i Dušan i Miro i tetka Bepi i ujak Miho i ujak Toni i Santa i Vizza. — Nepokolјeblјivom sigurnošću nabrajala je sve ukućane.

— Jest, dobro moje dijete, siroto moje dijete, — čula je opet svog oca. — Svi su oni još tu, samo one dvije više nisu. Ali dobra će Milica ostati kod svog Miu, jeli?

— Da, Milica ostaje u v i j e k kod svog Miu, — umiljavalo se dijete i pritislo se uz oca, koji je zagrli i strastveno poljubi, sjećajući se pri tome prijašnjih vremena, kad je ta ista Milica bila sitno djetešce, koje bi Pave katkada polegla između sebe i svog muža u bračni krevet. Kakav je to bio cvrkut i smijeh, kakvo tepanje i veselo zadirkivanje u onim davnim, davnim vremenima! Vidio je pred sobom Pavu u svoj njezinoj cvatućoj mladosti, njezino plemenito lice uokvireno crnim uvojcima a bijela joj je ramena pokrivala laka spavaćica. Da, katkada je bivala vrlo vesela, katkada bi ga dražila i vabila tako neopisivo slatkim načinom da je ginuo od ljubavi i čežnje za njom. Katkada nije opažao na njoj ni tračak one sumorne tuge što ju je tako često obuzimala i onda je bila najljepša, najveselija, najvedrija i najsvjetlija među svim ženama ovog svijeta.

Milica je čula dubok uzdah svog oca i sva uplašena vidjela da su mu suze ispunile oči. Miu je plakao! Nikada, nikada još nije vidjela nešto tako strašno i tužno! Nije se više usudila pogledati oca i povukla je pokrivač preko očiju. Ali tada začuje opet njegov glas koji je mirno rekao: — Ali sada moramo ustati. — U isti je mah već osjetila kako ju je Santa podigla i odnijela u sobicu k Dušanu, gdje ju je oprala i obukla, dok je u pokrajnoj sobi čula očeve korake i pljuskanje vode.

U nejasnom osjećaju da se Peri ovog teškog dana ne može pomoći ničim osim pažljivom brigom za njegove tjelesne potrebe Bepi je namjestila stol za doručak obilnije nego inače. — Sigurno ste gladni, siromasi, — rekla je Peri i Toniju. Miho je već otišao po svom liječničkom poslu, ali je bio obećao da će se

vratiti skoro nakon doručka. Bepi je Peru pozdravila vrlo potreseno i ganuto i jecajući ga zagrlila, položivši šutke svoju glavu na njegovo rame a pri tom je gladila njegov rukav. Obuzeo ga je čudan i sladak osjećaj kao da se Pave prislonila uz njega, tim više što ga je Bepino od trudnoće omršavljelo lice potsjećalo na pokojnicu i duboko ga potreslo.

Pero je sjedio kod stola i bespomoćnim, tjeskobnim pogledima gledao oko sebe, dok se Bepi brinula oko njega, nalijevala mu kavu, mazala mu kruh maslacem nakapajući ga medom a Toni s tužnim i zamišljenim licem šutke jeo svoj zajutrak. Još nitko nije bio skrenuo razgovor na oba smrtna slučaja, svi su se vladali kao da Pero i onako sve zna i kao da je sada najvažnije da ga podrže, njeguju i da mu se olakša žalost.

Pero ostavi svoju šalicu, pogleda mutnim pogledom Tonija i reče jadnim i iznakaženim smiješkom, koji mu je razvukao kuteve usnica prema dolje kao u nekom grču:

— Upravo je nepojmivo da čovjek može doživjeti tako strašne stvari kao što sam ih doživio ja, a da onda ipak jede i pije kao da se nije ništa dogodilo. Da mi je to neko unaprijed rekao, da ću sjediti uz prostrt stol i jesti kruh s medom . . . , — nije dovršio rečenicu, nego je zurio preda se i polagano kimao glavom.

— Hvala Bogu što možeš jesti, piti i spavati! — reče Bepi srdačno. — To je upravo bila Pavina nesreća, što se je sva predala svom bolu, a to ju je i uništilo. — Opet se bila prihvatila mazanja kruha s medom, ovaj put za Tonija, pa nije ni pogledala Peru. On je bespomoćno gledao u njezino pa u Tonijevo lice, njegove su oči zaklinjale da mu konačno razjasne žalosne okolnosti kako ne bi bio prisiljen da ih sam upita, ali nitko nije htio opaziti tu nijemu molbu, tako da se je konačno odlučio i započeo prigušenim i opreznim glasom, kojim se stavljaju pitanja što su nam već dugo na jeziku a za koje mislimo da će nam na njih nerado odgovoriti: — Kako je zapravo započela Pavina bolest?

Toni je upravo sada bio vrlo zaposlen sa svojim od Bepi namazanim kruhom, ali je ipak kradomice pogledavao prema njoj, koja je međutim bila primijetila kap meda na stolnjaku i dok je pozorno pokušavala da je otstruže nožem, rekla je: — Previše je tugovala. A kako je i onako bila bolesna, svršilo je to tako zlo.

Pero je sjedio blijed i nepomičan i ponovno uperio svoj upitni pogled na braću: — Da, tako se može rastumačiti to oboljenje, — reče. — Ali kakav je bio tok bolesti?

Toni kojeg je prvog pogodio njegov pogled, promrmlja: — Nisam bio prisutan. Miho mi je pisao tek kad je sve već bilo svršeno. — A Bepi doda: — Moraš za sve to pitati Mihu, on će znati najbolje odgovoriti na sva ta pitanja. Što mi nestručnjaci znamo o takvoj bolesti?

Sada je odjednom Toni bio vrlo zabrinut zbog zvonca i opominjao Bepi neka ga svakako pregleda limar, jer nije zvonilo kad su stigli, a netko bi mogao tražiti Mihu po noći. Bepi je bila ustala te je raspremila stol, pozvala Vizzu i davala joj upute, pa Pero dugo nije našao priliku da izreče ona dalja pitanja što su mu ležala na duši:

— Kakvi su bili zadnji časovi? Je li koga prepoznala?

— Sve je išlo vrlo brzo, — reče Bepi, koja je upravo u taj čas čula Dušanov plač iz pokrajne sobe i brzo izašla uz povik: — Ma gdje je opet ta dojkinja?

Toni je gledao za njom: — Tako se brine za tvoju djecu, Pero, kao da im je majka. U tom pogledu možeš biti bez brige.

Pero uzdahne duboko: — Možda je to neka utjeha, dragi moj Toni, ali mi moraš oprostiti, ako još danas nemam mnogo razumijevanja za to. — I odjednom izbije njegova gorka žalba: — Zar nije strašno da su ta sirota mala djeca ostala bez majke!

— On podupre čelo rukama i Toni opazi po grčevitom trzanju njegovih ramena da plače.

Nakon nekog vremena ponovno je započeo:

— Kad se samo sjetim kako su u studenu otputovali iz Beča! Dakle, u kolima što su nas vozila na stanicu bili smo zadnji put svi zajedno, Pave, Cotia i mi drugi, koji smo preostali. Ah, Toni, kako da sada odgojim tu sirotu djecu, ja, časnik, koji je uvijek kao na skoku, a k tome još u sadašnjem nemirnom vremenu?! Što da započnem bez žene, bez doma?

— Umiri se, Pero, — reče Toni i učini nespretnu kretnju prema šurjaku kao da ga hoće primiti za ruku, — mi smo Pavina braća i nećemo napustiti tvoju djecu.

Pero ga pogleda slabim smiješkom: — Mnogo se survalo na me ovih dana. Danas je šesnaesti, trinaestog sam doznao za Cotijinu smrt i da je Pave teško bolesna, jučer, petnaestog, rekao si mi da joj nema pomoći, a sat kasnije da je umrla. Kad pomislim kako sam još prije osam dana bio miran. Što će me još stići danas, sutra i prekosutra?

Toni je tjeskobno promatrao Peru, ali mu nijedna utješna riječ nije prešla usnice, sav se ukočio i ukrutio, pa je osjetio veliko olakšanje kad je konačno napolju začuo Mihin glas. Ovaj je malo zatim ušao u sobu i smjesta uperio na Tonija zabrinuti i upitni pogled. Zatim je pozdravio Peru vrlo srdačno, ali s nekim opreznim sustezanjem. Pero ga zamoli da sjedne k njemu i k Toniju kako bi ga potanko izvijestio o oba smrtna slučaja. — Bepi mi je rekla da me samo ti možeš izvijestiti o Pavinoj bolesti. Kakvi su bili njezini posljednji časovi? Moraš mi sve ispričati, a jednako i o Cotiji! — Vidjevši kako oba šurjaka šutke gledaju preda se, nastavi naglo: — Izgubio sam toliko. Zar ne razumijete da moram sve znati? Nisam mogao doznati ni dan kad su umrle moje mile!

Miho je učinio nesiguran pokret, namrštio čelo i već je htio početi govoriti. Ali se tada Toni primakne na kožnatom kanapeu na kojem je sjedio dosta udaljeno i posve se približio Peri. Položio je svoju ruku na Perinu podlakticu i rekao drhtavim, no ipak dosta jasnim glasom:

— Dragi Pero, koje li koristi? Moramo ti reći istinu: sirota se Pave utopila.

Pero protrne, otvori široko oči u neopisivom zaprepaštenju i objema se rukama uhvati za rub stola. — Što to opet ima da znači? Zar nije bila bolesna? — upita sav izvan sebe.

Toni, koji nije svoju ruku skinuo s njegove, pogleda mu ravno u lice i reče preklinjući: — Pero, vrlo je bolno i za mene, jer mi je bila sestra. Pave je tražila smrt. Sama se je . . . — sada nije više mogao dalje.

Pero je sjedio kao skamenjen, oči su mu iskočile u nijemom užasu, duboke su mu se bore poput brazda urezale u lice od nosa sve do usnih kuteva što su se u grču spuštali. Počeo je drhtati a iz usta su mu prodirali isprekidani krikovi, razvučeni, nerazgovijetni zvukovi beskrajnog bola. Miho ga pogleda prestravljeno i uhvati ga zabrinuto za ručni zglob: — O Bože, siromašni Pero! Dođi, hoćeš li malo leći? Ispij gutljaj vina! Bilo je pravilno. Pero, budi čovjek! Da, to je sve strašno, ali ona je već sve preboljela. — Miho je sve te rečenice izgovorio brzo jednu za drugom u nadi, da će probuditi šurjaka iz njegove skamenjenosti a to mu je i uspjelo. Perina ukočenost popusti, njegov pogled ponovno oživi, on oslobodi svoje ruke i reče, kimajući još jače glavom nego malo prije: — Sama je to učinila! Pave se utopila svojevoljno! Ali, dragi Bože, zašto? Zašto? — A kad nitko nije progovorio ni riječi nastavi naglo: — Možete li mi vi to rastumačiti? Govorite već jedamput! Zašto je to učinila? Zbog Cotije?

— Da, zbog Cotije, sigurno, — odgovori Miho, — ali možda još iz drugih razloga. Razmišljamo dan i noć o tome, sve otkad se je to dogodilo.

Sada Pero oživi: — Moram znati sve, sve, sve moram znati, od početka, od Cotijine smrti. To je strašno, čovjeku je da poludi od svih tih zagonetaka!

Na vratima se ukaže Bepi i nakon što je jedan čas prisluškivala razgovoru reče: — Dakle, znaš već sve, Pero? — Pero se obrati k njoj i reče bolnim uzdahom, koji je svima parao srce: — Da, Bepi, sada znam. Ali morate mi ispričati sve, sve. Moramo dokučiti sve do kraja. Sjedni k nama, Bepi, ti si najviše bila s njom.

Vidjelo se da bi Bepi više voljela izbjeći tom razgovoru, ali joj Miho dade očima znak i ona sjedne do Tonija na kanape. — Ovdje, na Tonijevu mjestu je sjedila i pomagala mi kod šivanja zavjesa, prije nego što je otišla da izvrši taj strašan čin. — Bepi zastenje i prekrije lice rukama.

— Kada je to bilo, Bepi? Kada, točno?

— Bilo je to četvrtog ovog mjeseca prije podne.

— Već tako davno? A kad je umrla Cotia?

— Cotia? Dvadesetitrećeg ožujka.

— Hoćeš da kažeš travnja?

— Ne, ožujka.

Sada dolazi ono najgore, pomisli Bepi, a njezin muž kao i brat mislili su isto.

— To je nemoguće, — reče Pero i lice mu se zacrveni. — Pave mi je tokom cijelog travnja pisala sasvim vedra pisma. Nitko mi nije javio ni riječi. Što se tu skriva? Što ste učinili svi skupa? — naslonio se obim rukama na stol, napola se podigao i nijem od užasa i ljutine gledao ih sve po redu.

Miho je uzdahnuo, slegnuo ramenima i pogledao Peru zabrinuto, ali mirno: — Da, Pero, to sve izgleda vrlo čudno, ja to shvaćam, ali je nastao čitav lanac nevolja, a bilo je i nešto krivnje, ali ne tako kao što ti sada možda misliš, Pero, čuješ li?

— To mi morate objasniti. Ne shvaćam. Ne shvaćam. Dijete da je umrlo dvadeset i trećeg ožujka? Imate li smrtovnicu?

— Da, Pero, da, naravno da je imamo. Slušaj samo, doznat ćeš sve koliko je i nama samima poznato, jer ona koja bi mogla riješiti sve zagonetke nije više među nama.

Dugim mučnim istraživanjem, pitanjima i razgovorima doznao je sada Pero čitav tužni razvitak Pavine očajne tuge za Cotijom i njezine želje što ju je po svoj prilici imala ,da ljubljenog muža poštedi od te tuge, čuo je o sitnim nesporazumcima i propustima, o Mihinoj premorenosti zbog epidemije koja je još povećavala njegovu prirođenu odvratnost prema pisanju pisama, tim više što je bio osvjedočen, da je Pave već davno obavijestila Peru. Bepi je pričala o Pavinu negodovanju kad je ona htjela pismeno izraziti Peri svoje saučešće, o Pavinoj razdražljivosti i žalosti, koja je onemogućila svako ispitivanje i savjetovanje, tim više što je i Bepi bila boležljiva i morala se čuvati.

Pero ih je slušao i samo od vremena na vrijeme postavio po koje pitanje. Sjedio je sav oronuo pognute glave i gledao ih zamišljeno.

Vizza je već davno bila postavila stol za objed, donijela i opet odnijela jela. Miho je međutim bio nekoliko puta otišao i opet se brzo vrati. Ali su još uvijek sjedili, žena i oba muškarca sve do u kasno poslije podne uz nesretnog Peru i pričali mu u tančine o njegovoj nesreći. Gospođa je Biba bila uzela k sebi Mira i Milicu na čitav dan. — Ono o čemu će se danas raspravljati nije za ove mlade uši. Djeca razumiju često više nego bi čovjek mogao i pomisliti, — rekla je i primivši oba djeteta za ruke, povela ih je u svoje svijetle sobe.

I uvijek iznova zahtijevao je Pero da mu pričaju o svim događajima na dan Pavine smrti. Kako je s potajnim suzama u očima sjedila i šivala zavjese, kako je isprva potjerala Milicu a kasnije ipak potražila za nju skrovište. Kako je pošla u svoju sobu, kako je dugo izostala i konačno se vratila sa šeširom i koprenom na glavi i malo razbarušene kose. Kako je poljubila Milicu i obećala da će pozdraviti gospođicu Mariettu. Bepi je pričala o posljednjim Pavinim susretajima i razgovorima, o kojima su bili naknadno doznali, pa o samoj sebi, kako je marljivo šivala dalje, razumijevajući sve manje zašto se Pave

tako dugo zadržava kod stare usidjelice. Kako se je konačno vrlo uznemirila, a tješila se jedino s pomisli da je Pave valjda otišla na groblje San Giovanni i da će se vratiti zajedno s Mihom.

— Bilo je već jedan i po kad sam čula Mihina kola, — pričala je Bepi. — Bila sam sigurna da će s njime i Pave doći gore, ali je nažalost Miho došao sam, a u isto vrijeme stigao je i tapetar. Kako sam još ujutro bila spremila jedan dio zavjesa u Pavinoj sobi, pošla sam onamo po njih. Odmah sam na komodi primijetila jedno pismo, koje je bilo naslonjeno na neku kutiju, a do njega pram kose. Nisam sama sebi htjela priznati da sam smjesta shvatila sve. Skočila sam do komode, pročitala naslov, otvorila pismo i mora da sam kriknula, jer je Miho smjesta bio uza me i istrgao mi pismo iz ruke.

— Našao sam Bepi svu izvan sebe, — upadne joj Miho u riječ. — Preletio sam očima sadržaj pisma, a zatim sam odjurio. — A Bepi doda: — Uz to je neprestano vikao: »Gdje da je samo tražim? Gdje da je samo tražim?«

Miho je nastavio: — Dolje su mi rekli razni ljudi koji stanuju u blizini, da su vidjeli kako je Pave prije dužeg vremena krenula prema mostu. Otišao sam dakle prema Monticanu, a Titto Palamin, krojač krojač Saccon i slikar gospodin Satti, kao i mnogi drugi ljudi, pošli su sa mnom. Nasuprot šumice pred Franjevačkim samostanom našli smo njezinu pelerinu i njezin šešir. Titto je skočio u vodu, ali je bila tako mutna da je traženje bilo uzaludno. Dopremili su jedan čamac i tako pretražili dno s motikama, ali je i to bilo uzalud. Kako sam krivo sudio o slikaru Sattiju! Svi smo ga mi smatrali nekim taštim djetinjastim čovjekom a međutim se primio posla oko spasavanja s toliko hrabrosti i predanosti i pokazao se tako razborit da sam mu prepustio svu brigu oko traženja dok sam ja otrčao kući da vidim kako se osjeća Bepi, jer me je njezino stanje zabrinjavalo. Za to vrijeme bio je dopremljen još i drugi čamac, tra-

žilo se dalje i konačno su našli sirotu Pavu pod malim brijestom kojih osamnaest koraka niz rijeku od mjesta gdje je bila ostavila pelerinu i šešir. Bilo je to oko tri sata, dakle više od jednog sata nakon što smo započeli s traženjem. Prenijeli su je odmah u neku kuću blizu obale i pokušavali na sve načine da je dozovu k svijesti, ali je sve bilo uzalud.

Miho zastenje: — Možeš zamisliti, Pero, što to za mene znači da ti moram dati ovakav izvještaj. Otvorio sam svoju kuću tvojoj obitelji, a mjesto dobra nastala je iz toga samo nevolja. Svi smo mi imali najbolje namjere, ali je kobna zvijezda stajala nad nama. Ne zamjeri nam!

— Kako bih vam mogao zamjeriti, — reče Pero i pokuša da se sabere i uspravi. — Vidim i sam kako ste žalosni. Sad ću poći na groblje da potražim svoje grobove.

— Da li bih pošao s tobom? — upita Toni.

— Pokaži mi put, a onda me pusti da idem sam.

Kad su prošli kroz Trevižanska vrata i preko glavnog trga stigli do stolne crkve, upita Pero tiho: — Niste mi još rekli kako je moguće da su Pavi odobrili crkveni pokop. Ona je samoubojica. — Izgovorio je tu strašnu riječ oklijevajući i ne pogledavši Tonija.

— Stari župnik stolne crkve, eno tamo, vidiš li, nasuprot crkve mu se nalazi župni dvor, bio je kako kažu duboko potresen zbog te nesreće. Tražio je da mu sve ispričaju u tančine i došao do uvjerenja, da tako dobra žena kao što je bila Pave, nije mogla izvršiti to djelo osim u poremećenju uma. Čini se da ju je poznavao, možda se kod njega ispovijedala. Jednom je bio i kod Bepi i vrlo se zabrinuto raspitivao za Pavu, koja nažalost nije bila kod kuće.

Pero je slušao šutke i vrlo pažljivo i još se jednom ogledao za župnim dvorom.

— Kažem ti, Pero, — nastavi Toni, — cijela je stvar upravo zagonetna. Ali sam siguran da je Pave dospjela u tu nevolju jedino u dobronamjernom iako

sudbonosnom nastojanju da poštedi tebe. Bila je previše savjesna, pa je možda mislila da je nešto propustila njegujući Cotiju. Miho se zaklinje da se ona ni danju ni noću nije makla od kreveta djeteta i da je bila najbolja i najpožrtvovnija njegovateljica.

Bili su sada izvan grada. — Pođi ovim putem, Pero, onda ćeš doći do dugog drvoreda, gdje više ne možeš pogriješiti. Pavin je grob odmah do zida desno od ulaza, a Cotia leži do vrata campanila.

Pero je išao polagano kraj grmova i živica, istih onih grmova i živica pored kojih su vozili mali lijes Cotije, pored kojih je u svojoj gorkoj patnji neumorno hodala Pave i pored kojih su prije jedanaest dana bili odnijeli na vječni počinak njezino mrtvo tijelo. Po svim je poljima stajala visoka pšenica i kukuruz, što su se njihali na vjetru, djetelina je cvala, a nad njom su se skupljali uz tiho zujanje rojevi pčela, dok su nad glavom samotnog pješaka kliktale ševe. Ali on nije znao koliko su puta te blažene ptice pratile svojim kliktanjem Pavine tužne korake, nije znao kako je bolno koracala njezina noga, kako je teško bilo srce što ga je u svojim grudima nosila kroz nasmijano proljeće venecijanske ravnice.

Dok je hodao kroz mirna, plodna polja, pored prolistalih čokota, usred kojih su dudovi širili svoje tamnozeleno lišće, dok ga je okruživala bujna raskošnost blagoslovljenog kraja mirisom i zujanjem, bilo mu je kao da luta po moru gorkog i zagonetnog bola i pitanje za smislom njegova strašna udesa stislo mu je srce poput željeznih kliješta. Izjedao ga je bol šireći se u njemu poput tamna zagušljiva dima kod pomisli kako je Pave jadno patila, kako je njezina šutnja bila nerazborito junačna i kako bi joj on lako bio pomogao. Što je dalje hodao i što su ga duže pratila stabla aleje, tim je više očajavao nad nerješivosti svih tih pitanja. Zar je zbog nekog spleta nesporazumaka i malih propusta morao propasti njegov dom, sreća njegove djece i sveta veza njegova braka? Zašto, zašto mu je Pave to učinila?

Zašto mu je iz ljubavi, kao što je rekao Toni, zadala taj okrutni bol i da bi mu prištedjela patnju, koju bi svojom snagom mogao podnijeti, ranila ga tisuće puta teže svojom smrću.

Njegovo je srce obuzelo nešto poput srdžbe. Zašto nije imala povjerenja u njega? Zar ga je smatrala takvim slabićem? Zašto mu je lagala, zašto ga nije pozvala i rekla mu: »Pomozi mi!« Zašto je u beznadnom strahu razorila život cijele obitelji?

Grobar, koji je stanovao u maloj kućici nasuprot groblja i kojega su vesela djeca s vedrim čuđenjem promatrala stranog, tmurnog časnika, pokazao mu je oba groba, i Pero s nekim čudnim osjećajem tužne znatiželje uđe na groblje. »Tu je dakle!« bilo je jedino što je u prvi čas mogao pomisliti i tek kad je pored stranih grobova stigao do svježeg Pavina humka, uhvati ga ponovno neopisiv očaj. Pavu su pokopali blizu ulaza pored niskog zida otkuda je pucao pogled na aleju kroz koju je upravo bio došao. Spustio je pogled na svježu zemlju njezina groba, na kojemu je ležalo nekoliko vijenaca i sjetio se da nije ponio ni jedan cvjetić za svoje mrtvace. Sagnuo se i s trpko zgrčenim izrazom na licu ubrao sa ruba Pavina groba, kuda nije bila dospjela lopata grobara, nekoliko neuglednih tratinčica što su tamo bezazleno rasle, odnio ih do Cotijinog groba i posipao ga tim cvijećem. Tamo nije našao nijednog cvjetića zato iščupa malo trave i položi je među uvenule vijence nad Pavinim humkom. Sve je to učinio s gorko stisnutim usnicama, a lice mu nije odavalo tugu nego srdžbu. Kad je opet stajao pred Pavinim grobom s kapom u ruci i s pelerinom preko ramena, nije se u prvi čas u njegovu srcu pojavio ni tračak nježne tuge. Samo je optužba: »Zašto si nam to učinila?« odzvanjala kao jedini zvuk u njegovom zanijemjelom srcu, orila se i grmjela i probudila sablasnu jeku u prostoru njegove duše, gdje je vladala strašna praznina prekomjerne patnje. Time što je stajao na ovom seoskom groblju, bilo je sve ono zapečaćeno

što je danas upio u sebe iz beskrajnih izvještaja poput neke strane priče, poput nečega što bi se još moglo pokazati kao plod mašte, što bi se još moglo opozvati i zanijekati.

Ovdje sada leži njegova žena, ovamo su položili njezino od vode nabuhlo tijelo i priznali joj iz osobite milosti i obzira mjesto unutar posvećenog prostora groblja. Mrkog je pogleda promatrao neuredan splet vijenaca i kao što se mjehuri dižu sa dna vode tako se u njegovoj duši neprestano dizalo pitanje: »Kako si to mogla učiniti?« Ali nakon što je duže vremena stajao tako spuštene glave, pričini mu se kao da iz zemlje poput lake magle izvire Pavina muka. Dizala se i dopirala mu do pasa, dotakla mu se srca, zavila ga cijelog. Pero odjednom shvati što je njegova žena propatila u svojoj osamljenosti, bez utjehe, bez potpore, u svom krvavom materinstvu, u svom dirljivom i kobnom pokušaju da unatoč svoje vlastite bespomoćnosti pomogne još i njemu. Vidio je pred sobom kako je svojim lijepim očajnim licem prolazila kroz svu crninu prošlih tjedana, kako se borila, bludila krivom stazom i konačno propala. Njegove se usnice gorko spuste, oči već od ranog jutra suhe opet proplaču a srce mu nađe onu jedinu riječ koja je trebala da bude izrečena nad tim grobom: »Sirota Pave!«

Tihim je koracima zatim stupio do Cotijina groba kraj campanila. Nije još nosio ni križa ni natpisa, ali su i na tom malom humku ležali sasušeni vijenci, a preko njih nekoliko velikih kita ivančica u različitim stepenima uvenulosti.

»Možda je još Pave sama položila ove ivančice«, pomisli Pero i zgrozi se.

Ali onda pozdravi svoje dijete dubokom nježnošću:

Cotia moja! Mala moja Cotia! Nikoga na svijetu nisam ljubio kao tebe. A ipak bih podnio tvoju smrt kao što se mora podnijeti svako zlo na ovom svijetu. Zašto si povukla svoju majku za sobom? Zašto si to

učinila svom Miu? Zašto ste mi to učinile, da sam sada tako jadan i osamljen? Zar hoćete i mene privući k sebi, vi okrutno slatka lica, vi oči što mamite i ruke što domahujete? Ne nalazi li se sada moj dom više u smrti nego li u životu, kad je Pave mrtva, i ti Cotia, ljubimče moje? Zar si toliko jaka, Cotia, da si imala moči dozivati svoju majku dotle dok nije u istinu pošla za tobom, zar si toliko jača od mene, da je ni pomisao na mene i na moju tugu nije mogla zadržati na životu? Hoćeš li i mene dotle dozivati dok ti se ne odazovem? Zar si takva čarobnica, ti mala, slatka, Cotia, da moramo doći k tebi, samo ako ti to hoćeš? Svijet je za mene pust a život bljutav bez tebe, lijepa moja mala vilo, i bez Pave, koja je sada kod tebe. Ako mi hoćeš prirediti mjesto uza se, doći ću da se s tobom poigram i sve ću napustiti što je moje u životu.

Bijela je crkvica sa svojim campanilom stajala u ružičastom odsjevu sunca na zalazu, vrata svetišta su bila otvorena, ali Pero nije ušao unutra. Poput otrovna cvijeta blještave ljepote uskrsla je u njegovu srcu pomamna želja za smrću, dok je stajao nad grobom svog djeteta. Prešao je pogledom cijelo groblje, koje je opkoljeno visokim stablima ležalo mirno usred polja, primijetio je mnoge stare isklesane kamene ploče grobnica i cvijećem ukrašene grobove. To mu se mjesto svidjelo. Bio je u nekom čudnom, podatljivom raspoloženju i toga časa nije ništa više želio nego da legne do Cotijina malog humka i da više nikad ne ustane. A što bi i napustio? Svoju djecu? Drugi bi se pobrinuli za njih. Svoje pjesništvo? Drugi će pjevati mjesto njega i buditi ljude ovog vremena. Svoj narod? Nema li taj boljih sinova od njega? Svoju vojničku dužnost? Nema li u carskoj armiji više stotina majora, tako da on nije bio neophodno potreban ni caru ni carstvu? Nije li sve bilo izlišno i besmisleno u usporedbi s mogućnošću da leži na ovom mjestu mira do svoje Cotije,

pod lelujavom travom humka, pod ružičastim večernjim oblacima i kliktanjem ševa?

Dok se Pero u bolno blaženoj zamišljenosti smiješio nad Cotijinim grobom, odzvonilo je sa campanila sedam sati. On se uplaši sjetivši se dugog puta kojim je trebalo da se vrati. Nije smio plašiti sirote rođake, koji su prošlih tjedana zaista proživjeli već dosta tuge i straha. Očima je pozdravio oba groba i požurio drvoredom prema gradu. Izraz njegova lica bio je čeznutljiv i kao s nekog drugog svijeta, ukočenost i prijekorna srdžba nestale su, ali kad je stupio u sobu, Toni se uplaši boležljivog i stranog pogleda njegovih očiju.

Bepi je naglo ušla: — Je li tu? Hvala Bogu! — Bila je vrlo blijeda. — Milica plače, bojala se da se je Miu opet vratio u Beč.

Tada spadne s Pere podzemno zamamno dozivanje, slatka čežnja da se kao Pave potajno izgubi i odmori do Cotije od svih svojih muka. — Gdje je moja Milica? — uzvikne, — Miu je opet tu, on ostaje tu. Miu i Milica treba da ostanu zajedno.

I on podigne rasplakanu malu djevojčicu u svoj naručaj i poljubi je mnogo puta.

*

Kasnije kad su djeca već bila otišla na počinak, izvadi Bepi iz svoje košarice za šivanje bijeli list papira i smeteno upita Peru da li želi vidjeti Pavino oproštajno pismo. On prihvati prilično zgnječen list, ispisan naglim rukopisom na dosta krutom papiru i s užasom pročita Pavinu zadnju poruku.

»Dragi moji! Kako ne mogu više podnijeti ovaj nesretni život, dokončat ću ga i sigurna sam da nitko, tko me poznaje, ne će osuditi ovaj moj korak. Ti, Bepi, budi majka mojoj djeci, kojoj kao jedino dobro želim kratak život. Kad dovoljno odrastu da bi mogla razumjeti, i ako budu sačuvala još neko sjećanje na svoju majku, predaj im ovaj jadni pram moje kose, da ga nakvase svojim suzama, koje su mi

vrlo potrebne. Tješite mog ubogog Peru, to anđeosko biće, i zamolite ga da mi oprosti. Još jednom zbogom! Šalje Vam svoj zadnji pozdrav Vaša nesretna Pave.«

Dugo su šutjeli. Pero je držao pismo i okretao ga u ruci.

— Postavila ga je na komodu.

— Da. Tako sam ga odmah opazila. Ah, zašto nisam ranije pošla u njezinu sobu?!

— Ali, Bepi, kad je h t j e l a umrijeti! Kad nije imala snage za život!... Kako to, da je pismo tako zgnječeno?

— Miho mi ga je istrgnuo iz ruke, a onda ga odbacio, jer je odjurio da je traži. Tako se je to sigurno dogodilo.

Pero je ustao i nemirno hodao po sobi.

— Da, Bepi, moram još poduzeti mnoge korake, kako bi razjasnio i utvrdio točno tok čitave stvari. Htio bih do konca svibnja ostati kod vas i kod djece, a onda otputovati u Zadar da ispričam Valeriju i ostaloj braći sve što znam o tom žalosnom događaju. Ali najprije ću poći do onog mjesta gdje je našla svoju smrt.

*

Poći onim putem uz Monticano kojim je Pave otišla u smrt bilo je za Peru još teže nego dan prije ono stajanje nad njezinim grobom. Miho mu je pokazivao sva ona mjesta koja su označivala postepeni razvitak zagonetnog događaja: mjesto gdje je bila srela slikara Sattija, mali brijest, čiji je korijen zadržao u vodi njezino po svoj prilici već mrtvo tijelo, tratinu gdje su pronašli njezinu pelerinu i šešir. Pero je išao mračnog i napetog lica za svojim šurjakom postavljajući samo najpotrebnija pitanja, a Miho je poštivao njegovu šutnju. Sjajni svibanjski dan, vruć poput pravog ljetnog dana, prostirao je svoje neopisivo plavetnilo nad vodama rijeke i nad njezinim vedrim, zelenim obalama. Sretali su neke ravnodušne ljude koji su ih prolazeći mimo njih, znatiželjno pogledali i šaputajući sakupljali glave.

Na mjestu gdje su bile pronađene njezine stvari, spustio se Pero u travu i gledao u valove, što se veselo skakutali u virovima i brzicama. Nad površinom vode lebdjeli su bijeli leptiri.

— Što je mislila, dok se je spuštala u dubinu? — reče tiho, ali nije očekivao odgovora, a Miho ga nije ni pokušao dati.

*

Neka stara žena, vrlo pravilna lica ispod crne marame, otvorila je Peri vrata župnog dvora. Kamenom opločeno predvorje u koje je stupio imalo je samo nekoliko komada jednostavnog i lijepog pokućstva iz doba Napoleona I, žute, u plemenitoj oblini izbočene ormare, dugu od trske spletenu klupu s jednako žutim drvenim okvirom, a na zidu je visjelo nekoliko bakroreza.

— Što želi gospodin?

— Mogu li govoriti s gospodinom župnikom Don Raffaellom?

— Pogledat ću.

Otvorila je neka vrata s lijeve strane i Pero najprije začuje teške, trome korake, a zatim dubok, sipljiv starački glas što je rekao »E?«, našto je žena nešto odgovorila da bi se malo kasnije ponovno pojavila. Neka gospodin malo sjedne, pozove ona Peru, nestane žurno u pozadini i vrati se s ogromnim, teškim crnim čizmama, koje je pokušavala sakriti pred Perom, što joj međutim nije sasvim uspjelo. Po tim se čizmama moglo zaključiti da je gospodin župnik bio u papučama i želio promijeniti obuću prije nego što primi gosta.

Vrata se naskoro ponovno otvore i Pero ugleda velikog, debelog starog čovjeka u zelenkastocrnoj sjajnoj sutani od listera koji je svoje navorano i duboko izbrazdano lice obraćao prema njemu. Iznad nešto koso i divlje izbočena nosa sjale su vrlo prijazne oči. Ponovno reče: — E? — ali se smjesta ispravi. — Izvolite, gospodine pukovniče! Molim, ovamo unu-

tra! — Pero je stupio u oveću sobu s velikim stolom u sredini, po kojemu su bili rasuti mnogi spisi i na kojemu je stajao kavez s papigom što je vikala »Papagalli d'or! Papagalli d'or!«, našto je njezin gospodar pokrio kavez nekim pokrivačem. U jednom je kutu prela mačka, a u otvorenom ormaru vidjele se čitave hrpe spisa, svezaka i uvezanih knjiga. Župnik je skupio spise, razasute po stolu, zatvorio ormar, istjerao mačku ma da je bila mirna, dok je papigi u njezin mrak pružio komad šećera, a onda je tek pozvao Peru da sjedne. Bilo je očito da se velečasni gospodin bojao razgovora koji je pretstojao i da ga je ovim sitnim poslovima htio malo odgoditi.

— Držim, da gospodin pukovnik dolazi iz Beča? — započne razgovor Don Raffaello.

Pero reče svoje ime i doda da je tek major.

— Ah, što zato, pukovnik ili major, to je svejedno, — izvali bučno župnik. — Dolazite zbog onog žalosnog događaja, zar ne?

Pero zakašljuca. — S mnogo ste dobrote postupali povodom tog strašnog događaja, gospodine župniče. Htio bih vam zahvaliti . . .

— Nema na čemu da zahvaljujete, gospodine majore, nema na čemu. Sirota žena sigurno nije bila pri sebi kad je to učinila. Bila je tako dobra žena, tako kreposna žena, vjerna supruga i majka prepuna ljubavi. Izvršila je taj strašan čin pod utjecajem nekog čudnog straha, što katkada obuzme žene. Oboljela je od žalosti nad smrću svoje male djevojčice. Valjda ne ćemo takvoj ženi uskratiti čestiti pogreb! Ne, ne, ne! Onda ne poznajete Don Raffaella!

Župnik zavesla rukama po stolu, gurne veliku tintarnicu i kutijicu s pijeskom s istoka na zapad, okupi pojedine papire, složi ih na hrpu i konačno se sjeti da mora pero, što je posve suho ležalo na tintarnici, pažljivo obrisati komadićem sukna.

Pero je zahvalio naklonivši se nijemo i nakon toga zapitao gospodina župnika, da li bi htio otslužiti svečani requiem za unesrećenu.

— Requiem, naravno, naravno, o tome ćemo još kasnije govoriti. Pogledat ću kada bi za to bilo vremena. Ali htio sam vas nešto drugo zapitati, gospodine majore. Vrlo mi je drago što ste došli k meni. Slušajte, nadam se da ste oprostili svojoj ženi, da joj ne zamjeravate više ništa, zar ne?

U prvi čas bio je Pero malo povrijeđen tim pitanjem, jer mu se činilo nametljivim i preuzetnim. Ali odmah zatim osjetio je kao neko olakšanje. Pogledao je svojim od besanice izmučenim očima čudnog starca, koji mu je sjedio nasuprot u svojoj otrcanoj sutani, vrpoljeći se neprestano na svojoj stolici, i on osjeti upravo djetinje povjerenje prema tom priprostom oporom starom čovjeku poštenjaku. Zar mu ne bi godilo razgovarati s nekim tko u istinu saosjeća s njim poput oca u svim strahotama što ih proživljuje?

— Da li sam joj oprostio, velečasni gospodine? Ah, ostavila me je samog s mojom sirotom malom djecom. Razorila je život svima nama! Zašto, zašto je to učinila? — Pero zašuti, svladan težinom ovog pitanja, koje ga je pratilo danju i noću.

Župnik divlje namršti lice, podboči ruke na stol, isturi glavu i ljutito pogleda Peru u oči.

— Zašto je to učinila? Dragi moj gospodine, ne zbog svoje razonode! Znate li, zašto? Iz ljubavi i zdvojnosti srca svoga. Pitajte samo gospodina doktora i njegovu ženu, kako se sirotica mučila! Vjerujte mi: ljubav ju je učinila tako nesretnom!

Pero pomisli na jučerašnje Tonijeve riječi. Ali gorčina u njegovu srcu nije se smanjila. Nije li to bilo još gore, ako je Pave htjela dobro a učinila zlo i ako je tako strašno ispalo ono, što je ona zamislila u dobroj namjeri? Šutio je i grizao usne.

Župnik je očito čekao na odgovor. Kad ovaj nije uslijedio, teško je zaklimao glavom, naslonio se još jače na svoje ruke, okrenuo k Peri svoje navorano, izbrazdano lice s velikim nosom i rekao vrlo ozbiljno:

— Dragi moj gospodine majore, reći ću vam nešto: na svijetu ima strahovito mnogo patnje. Stari svećenik kao što sam ja, zna to i predobro. Kad bismo svaki put pitali zašto . . . ! Moramo snositi svoju patnju i basta! Hoćete li možda i vi zbog tog pustog pitanja »zašto, zašto?« poći u Monticano, pa da vaša djeca ostanu posve sama? Dakle, glavu gore!

Iz pretsoblja se čulo struganje teških cipela.

— Madonna benedetta, zar su već došli na krštenje? Dakle, requiem, čekajte . . . Da li vam odgovara prekosutra, devetnaestog svibnja u devet sati?

On čvrsto stisne Perinu ruku i pored nekog seljačkog društva s rasplakanim dojenčetom, gurne ga kroz vrata.

*

Orgulje su grmjele i tutnjile.

Zvukovi su se razlijegali poput šuma zimskog mora, hujanja bure i krikova galebova u oluji, i ispunjavali su svijetlu crkvu Sansovina stravom posljednjeg suda, dok je kroz visoke prozore ulazilo svijetlo svibanjskog jutra. Trube su nagoviještale neizbježivo, fagoti su jadikovali i propinjali se a jasni su zvukovi violina zakljinjali i molili za milost.

A ljudski su glasovi, visoki i duboki, glasovi muškaraca i žena, pjevali prastaru pjesmu o danu Božje osvete:

Dies irae, dies illa
Solvet saeculum in favilla,
Teste David cum Sybilla,

Pero je klečao i sablasno ga je pjevanje zasulo kao što talas uzburkanog mora preplavljuje palubu lutajućeg čamca, potreslo ga kao što nagla bura zahvaća prekasno smotano jedro. Klečao je bespomoćno i nije vidio Don Raffaella, koji je služio zadušnice u crnom ornatu, nije vidio svoje rođake do sebe na crnom tkaninom presvučenoj klupi, ni ljude, koji su ispunili crkvenu lađu.

Osamljen i bez obrane slušao je veličanstvenu optužbu, neumoljiv poziv, sablasno objavljivanje osvete i srdžbe.

Quantus tremor est futurus...

Bit će straha i drhtanja kad se pojavi sveznajući sudac, za kojega tama nije tama.

Ništa neće ostati skriveno, nikakva krivnja neće izbjeći oku suca, smrt i život, zastravljeni, bit će svjedoci kad sva bića uskrsnu na posljednje opravdanje.

Skrajna i posljednja opasnost bila je tu izražena riječima poput grmljavine što su svoju moć crpjele iz svoje jednostavne, upravo djetinje bezuslovnosti. One su objavljivale svu bezizglednost nastojanja, da se pred ovim sudom sakrije i najmanji prestupak, objavljivale su da će se ovdje optuživati i suditi.

Tko je bio optužen? Kome se grozi? Kome se sudi i proglašuju ga krivim?

Da li se ta grmljavina i tutnjava ticala Pave, za koju su pjevali ovaj requiem?

Da li nju sad optužuju pred licem uzvišenog suca, jer je šutjela i zatajivala, jer se nije pouzdala u Božju milost ni u njegovo, Perino, oproštenje, jer je svojevoljno pošla u smrt i tako okrutno rastužila muža i djecu?

Je li se mjerila njezina krivnja, brojilo njezine grijehe, da li su njezinu nedostatnost zapisali za vječna vremena?

Zar će Bog dodati nove muke njezinoj muci i ne će smatrati za opravdanje što je već trpjela iznad svoje slabe snage? Zar će svojom srdžbom satrti nju, koja je stradala radi svoje bespomoćne ljubavi?

Quid sum miser tunc dicturus?

Jao, Pero, a što ćeš ti reći? Nije li to pjevanje namijenjeno više tebi nego pokojnici, tebi, koji živiš, kojemu je dana velika snaga i milost, koji si bio pozvan da je podupireš, jer je bila slaba i bez obrane?

Kažeš, da te je ostavila samog i gorko je optužuješ. Ali nisi li je ti ostavio samu? Nisi li joj pisao samo rijetka, kratka pisma, tako da je u svom bespomoćnom strahu stalno mislila da si pao žrtvom pošasti? Zašto nisi došao i pohodio je? Jer si siromašan časnik i jer si jedva smogao novaca za život obitelji u tuđini? Novac za put bi se već nekako bio našao, Pero, ne misliš li? Pero, Pero, ona je bila slaba, nije bila stvorena da napusti očinsko tlo. Ti si je odveo i ona je bila uvijek tuđa među tuđincima. Nisi li htio da osjeti ta tvoja lijepa, vjerna žena prepuna ljubavi, da nije imala dovoljno snage i laka krila, da s tobom poleti k zvijezdama tvoje čežnje? Nije li možda bol koju si joj nanio zanoseći se drugim, vedrim i pametnim ženama, toliko izranio njezino srce da je zauvijek ostalo bolno? Kažeš, da si pjesnik, da ti je potrebno veselo društvo prijatelja, zanosan sklad s drugim srcima, a da je ona bila teška i prikovana uza zemaljske stvari unatoč nježnosti svoga tijela. Da li si ti bio spreman umrijeti, da bi je poštedio od bola? Nisi li svoje pjesništvo cijenio više od svete veze muža i žene? Imaš li pravo osuditi nju, koja je bila slaba i bez hrabrosti, ali čista i puna plamene ljubavi?

Perina se glava spuštala sve dublje i dublje. Zar su njemu pjevali taj requiem? Zar je on ovdje trebao biti optužen, pozvan na odgovornost i osuđen?

Quid sum miser tunc dicturus?
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?

Orgulje su ljutito tutnjile, a pjevanje je po njemu udaralo kao što uzburkano more udara o nezaštićenu obalu i njegovo srce nije znalo kamo da se skloni. Kriv sam, kriv, kriv, vikao je glas u njegovu srcu. Usudio sam se podići optužbu. Život nas je oboje naveo na grijeh, ali kako sam smio uzdići se iznad nje kao sudac i suditi njoj, koja je podnijela neizmjernu muku?

Tad mu se odjednom učini, kao da te strašne zimske bure nestaje pred blagim proljetnim daškom i da su se trube posljednjeg suda pretvorile u flaute pomirenja. Zvukovi su se razlijegali sve blaže i sve tiše:

Recordare Jesu pie,
Quod sum causa tuae viae,
Ne me perdas illa die.

I kao što se razvedri nebeski rub kad se počinje stišavati oluja, tako su sad zasjali nježniji i pomirljiviji zvuci iz osuđujuće strogosti. Uzdigla se usrdna molba za milost, bio je istaknut barjak pouzdanja, podignuto jedro nove nade i veliko je pjevanje o sudu svršavalo molbom da bi svima bio podijeljen vječni mir.

Dona eis requiem. Amen.

Jest, Gospodine, daruj joj mir, a i meni! Oprosti joj, a oprosti i meni! I jer je Tvoja volja da nastavim svoj put i jer si mi postavio mnoge zadače i nametnuo mnoge terete, podijeli mi milostivo snagu, pokornost i povjerenje, veliki, svemogući Bože bura i tišina, Bože uzburkanog mora i smirenih voda!

O, Gospode, Ti si u mojoj duši uzdigao vrhove s kojih mogu ugledati svu Tvoju veličinu, a rastvorio si u meni i ponore u kojima stanuju zmije i zmajevi. Mojim si ustima dao dar pjevanja i učinio da ga više volim od svega na svijetu. Ali ipak, Gospodine i Suče pred rastvorenom knjigom mog života, Ti znaš da sam ljubio Pavu, slatku družicu moje mladosti, predanu majku moje djece, pravom ljubavlju i da nisam ništa drugo ni htio ni želio, nego da uz nju proživim ovaj dugi i teški život i da jednog dana izdahnem na njezinim rukama.

Ona me je pretekla i ostavila me samog, ali, vidiš li, Bože, oprostio sam joj. Oprosti sad nama grešnicima!

Trube su zašutjele i Don Raffaello počeo je da čita pred žrtvenikom evanđelje o Martinoj vjeri u uskrsnuće mrtvih.

*

Bilo je to one zadnje večeri pred odlazak. Pero je sjedio za Pavinim stolom kraj prozora i pisao brzim perom po velikim listovima tvrdog, debelog papira, što ga je po sredini bio presavio da su nastale dvije polovice od kojih je jednu ostavljao neispisanu. Pisao je marljivo i sabrano, skupljenih obrva i stisnutih usnica. Njegove bi oči svaki čas preletjele već napisane rečenice, katkad bi okretao listove i pročitao što je bilo napisano na prijašnjim stranicama. Milica je sjedila na nekoj maloj stolici u njegovoj blizini. Držala je u ruci svoju lutku Emu, sjedeći nepomično i ne skidajući oka s očeva lica, osim ako bi pogledala za kojom velikom muhom, što je zujajući letjela kroz sobu. Konačno nije više izdržala i rekla je plačljivo:

— Miu, zar još nisi gotov?

Pero digne glavu: — Odmah, Milice, odmah, ako budeš ostala još pet časaka tako mirna, bit će Miu gotov, pa ćemo se lijepo zabavljati.

Milica zaprijeti svojoj lutki kao da bi s te strane prijetila ocu kakva smetnja. Major okrene list.

— Sad? — upita dijete, pripravno da ustane.

— Samo još ovu stranicu, srce moje.

— Ah, još jednu stranicu? — Milica je bila duboko razočarana, glasno je uzdahnula i razvukla lice. Odjednom nije više mogla izdržati da ne kaže nešto ocu.

— Miu, — reče, — kod tog je stola Mau uvijek pisala pisma za tebe i mi isto nismo smjele bučiti. Onda je još bila Cotietta tu. Ali Cotietta je uvijek bila dobra, samo sam ja bila katkada zločesta.

Pero ponovno digne pogled: — Da li je Mau onda bila ljutita?

— Nije, — odgovori Milica, — samo bi onda uvijek rekla, da ti ne može napisati lijepo pismo, ako

mi dižemo toliku buku, i da se ti onda ne ćeš radovati. Prije nego što bi Mau zatvorila pismo poljubile smo uvijek papir. Jesi li vidio naše poljupce, Miu?

— Dođi ovamo, Milice, — reče Pero i kad je djevojčica stajala do njega, poljubi je tako žestoko u usta, da je djetetu nestao dah, pa se je u smijehu otimalo. Ali na svoje pitanje Milica nije dobila odgovora, no sada više nije htjela šutjeti.

— Ostaje li Mau još dugo u Beču, Miu? — upita ona.

— Da, Milice, još dosta dugo. Ali tebi je drago što si ovdje kod tetke Bepi, zar ne?

— O da, vrlo drago, — odgovori Milica. — Vrlo je veselo igrati se s Mirom, jer on zna mnoge igre. Obično se igramo životinja, pa idemo na pašu. Cotietta nije voljela tu igru. Uvijek je plakala kad je trebala biti koza. Ja sam vrlo rado koza. A onda, tako se strašno rado vozim u kolima ujaka Mihe. Miro hoće uvijek da sjedi na boku, ali ja sjedim do tetke Bepi.

Pero je marljivo pisao, ali Milica sad više nije mogla biti tiha.

— Miu, putuješ li sutra isto u Beč k našoj Mau?

— Ne, sada putujem u Zadar k ujaku Valeriju. Znaš, u Zadar, gdje je živjela Mau dok je još bila mala.

— I ja bih htjela putovati u Zadar, Miu.

— Dakako, jednom ćeš i ti putovati u Zadar. Tamo je vrlo lijepo. Tamo se nalazi ostrvo s lijepom kućom i velikim vrtom. Na to se ostrvo polazi jedrenjakom. To će se svidjeti Milici. A sad sam gotov.

Kao završetak stajalo je ispod sitno ispisanih redaka po cijeloj širini stranice:

»Pisano u Motti nesretnih dana mjeseca svibnja god. 1855.«

Ispod svega stavio je Pero svoje ime.

Ušla je Santa. Na rukama je nosila malog Dušana, koji se golim nožicama bacakao od radosti kad je ugledao oca. — Ecco Dušana, koji svom tati hoće da

kaže laku noć, — poviče radosno Santa. Dječak se bio priučio na oca i pozdravljao bi ga kliktanjem čim bi ga ugledao. Milica je skočila i izvodila pred bracom neku zamršenu, često vježbanu igru prstićima svojih malih ruku, našto se on sav ushićen nasmijao.

— Dakle, sinčiću mali, znaš već što je veselje? — reče Pero i postavi dječaka na svoja ramena. — Sad je tata konjic, a Dušan jahač.

— To on još ne razumije, — umiješa se Milica. — On još ne zna što je to konjic.

— Pusti ga samo, — razljuti se Santa, — on vrlo rado jaši gospodina tatu.

Pero se sad obrati dojkinji: — Dakle, možete ostati do kolovoza? — upita ozbiljno. — Ne ćete li opet pobjeći? Moja šurjakinja treba vašu pomoć kod moje djece.

— O signor padrone, ostat ću, ostat ću. Ne ću napustiti sirotu dječicu, ni svog Dušana, malog mog coccola, niti Milicu.

Pero je zadnji put sjedio s Bepi i njezinim mužem kod večere. Toni se već pred osam dana bio vratio u Milan.

— Znate li vi možda, tko bi to mogao biti? — upita Pero i izvuče neku ceduljicu iz džepa. — Kad sam jutros pošao na groblje, sreo sam nekoga gospodina koji me je vrlo učtivo pozdravio, ali nekako čudno i smeteno. Bilo je to u onom dugom drvoredu. On je bio prilično debeo, ali tanak u struku, blijedoga lica i obučen po zadnjoj modi. Činilo mi se kao da ga poznam, ali se nisam mogao sjetiti tko bi to mogao da bude. Ali, pomislite, kad sam stajao kod Pavina groba, opazio sam da su bili na zidu iznad humka ispisani neki stihovi. Bio sam zbilja ganut, da se je netko sjetio sirote Pave, pa sam ih prepisao.

— Čitaj! — Zamoli Bepi.

— Stihovi nisu baš osobiti, ali sam ipak zahvalan za toliko prijateljskog shvaćanja. — I Pero pročita na glas kratku pjesmu:

»Parka je prekinula nit života
Tom mladom, svježem biću. Puni tuge
Donosimo Ti, zavidni Tvom miru,
Sad naših gorkih suza tužan dar
Za poputbinu na Tvom tamnom putu.
Vječna je tuga za Tobom, Paolino.«

— Kasnije, kad sam odilazio, dao sam grobaru nešto novaca za uzdržavanje grobova i upitao ga tom prilikom da li zna tko je napisao pjesmu na zidu groblja. Odgovorio mi je da to zna. Učinio je to onaj gospodin, koji je malo prije bio ovdje i kojeg sam još morao sresti.

Miho zakima glavom, ali Bepi povikne živahno:

— To je morao biti Lorenzoni! On je ovdje. To mi je jutros pričala gospođa Biba. Doputovao je na vijest o Pavinoj smrti. Gospodin je Loro govorio s njim, pa je rekao da je potpuno utučen i izjavio da više nikada neće moći da pjeva.

Pero se zamisli. — Neki je tenor Lorenzoni ovog proljeća pjevao u Beču u operama »Rigoletto« i »Rosa de Chamonix« i tako dalje.

— To je bio on, — upadne Miho, — znam da je bio u Beču. Zato ti se i činio tako poznat. — I oni su sada pričali Peri o priredbama tenora u Motti i kako se je očito bio zanio za Pavom. — Siromah! — reče Bepi, — govori se da je unesrećio bezbroj žena, ali mi se čini da je sada i sam upoznao što znači beznadno ljubiti.

Ona ustane i donese neki mali omot, koji položi pred Peru na stol. — Ovo mi je dala za tebe gospođa Biba, to jest, zapravo za djecu. To je poslala njezina kći Bianca. Treba da znaš, da je Bianca vrlo voljela Pavu i da je sva očajna zbog njezine smrti, kako kaže gospođa Biba. Čini se da je iz nekog nepoznatog razloga vrlo zahvalna Pavi.

Otvorili su omot u kojemu je bila prilično skupocjena narukvica ukrašena sitnim biserima i dijamantima za Milicu, a za Dušana zlatna igla za kravatu.

Bepi povikne ushićeno i veselo: — Ah, pogledajte samo! Zamislite Dušana s kravatom! Siromah mališan!

— Da, skoro sam zaboravila da ti pričam, — nastavi Bepi. — Dva dana nakon Pavine smrti, upravo onog jutra nakon pogreba, došla je neka gospođa kočijom iz Udina i htjela je posjetiti i pozvati je k sebi u goste. Razgovarala sam s njom, bila je to neka grofica, kako se samo zvala? Da, ovdje je njezina posjetnica: grofica Strassoldo. Vrlo simpatična žena. Bila je sva izvan sebe kad je doznala za nesreću. Zar je bila tako sprijateljena s Pavom?

— Grofica je Strassoldo vidjela Pavu jedan jedini put. To je vrlo mudra žena i Pave joj se silno divila. Da je samo došla ranije!

— Ah, Pero, ni to ne bi pomoglo. Mi smo se svi toliko trudili oko nje.

— Sigurno imaš pravo, Bepi, ali je samo ljudski da neprestano razmišljamo kako se je možda mogla spriječiti ta nesreća . . . Htio sam još da vam kažem ovo, — započne Pero nakon male stanke. — Napisao sam čitav tok tih žalosnih događaja, kako bi kasnije Milica i Dušan imali točan izvještaj o smrti svoje majke. Stvar je tako zagonetna i nevjerojatna, da bi s vremenom mogle oko toga nastati kojekakve priče i neistinite brbljarije. Hoću da Pavina djeca u svom sjećanju zadrže čistu i lijepu sliku svoje majke, kao što odgovara istini. Hoćete li još pročitati što sam napisao? I onako putujem tek sutra poslije podne.

Položio je rukopis na stol. Miho ga primi i počne listati po njemu. Biancini darovi, posjetnica grofice Strassoldo i stihovi Lorenzonija ostali su na stolu. Bepi ih je promatrala zamišljeno i rekla tiho preda se:

— A uz to je uvijek govorila da je nitko ne voli!

Nakon nekog vremena podigne Miho glavu i zapita: — Namjeravaš li skoro napisati nešto novo? Mislim neko pjesničko djelo, — a Bepi doda plaho i usrdno: — Da, pričaj nam o tome, Pero!

— Dragi moji, — odgovori Pero, — tu se ne može govoriti o nekim namjerama. Doživio sam toliko bola, ugledao sam smrt, a iza smrti naslutio sam Onoga, koji je jači od smrti. Ako me on ne odbaci, niknut će i izrasti sjeme ovih tužnih i suznih dana. Ali nitko ne može znati kada će taj plod biti zreo da se ubere.

Oni su ga promatrali zadivljenim pogledima i nisu se usudili izustiti ni riječi.

O S A M L J E N

TUŽNO HODOČAŠĆE

Iz velike dvorane na krmi broda, koja je putnicima služila kao blagovaonica uspinjao se Pero strmim stepenicama što su vodile na palubu. Bio je to parobrod na kotače austrijskog Lloyda, novi brod koji je Pero izabrao, kako bi svojim putovanjem u Zadar izgubio što manje vremena.

Dan prije je bio napustio Mottu, ali ni šarenilo slika ni raznovrsni utisci putovanja nisu mogli potisnuti njegovu tugu, nego su je samo još više podjarivali. Zadnjih dana njegova boravka u Motti bio je donekle našao svoju ravnotežu, jer su mu pomogle svagdašnje navike i ona potsvijesna težnja svojstvena ljudskoj naravi da svlada sve što je zlo i smrtonosno i skrene zdravim putevima života. Ali sada, kad je morao podnijeti živahnost vanjskog svijeta, najrazličitija ljudska lica i snažan dah blistavog pomorskog života, sada je još bolnije i teže osjećao razliku između svoje vlastite jadne, slomljene sudbine i sjajne nepovredive bezbrižnosti neba i mora kao i one živahne ljudske vreve, na čijoj se površini opažalo samo šarenilo, buka i radost. Odjednom je razumio prirođeni nagon svih ljudi i životinja da se skriju u svojoj patnji. Shvatio je, da je svaki bol, koji »razonoda« može ublažiti, sitan, lak i površan, i da je njegov bol poput čvrsto usađene pećine, bez koje se krajolik njegova života ne može više ni zamisliti, da je to neki novi kameni svijet, u kojemu će otsada morati da živi.

Hodao je polagano duboko zamišljena lica uz brodsku ogradu. Daske po kojima je koracao bile su još mokre od jutarnjeg pranja, većina putnika nala-

zila se još dolje pri doručku ili se smještavala po kabinama pripravljajući se na duže putovanje. Bili su već izašli iz tršćanskog zaliva, tog širokog, plavog, čarobnog luka, što je ležao pod tankom koprenom jutarnje magle, pa su sada plovili uz istarsku obalu, koje su boje bile pastelno nježne i blijede. Ugledao je ljetne livade i žitna polja što su se talasala na vjetru, vidio je stabla što su svoje krošnje dizala na suncu i imala onu sivozelenu boju, što je svojstvena vegetaciji zemalja uz Sredozemno More i koja mu je već bila poznata iz Dalmacije. Vidio je kako se obala polagano uspinje i ugledao je u plavoj daljini vrhove Učke, s kojom završava to uzdizanje tla i koja upravo veličanstveno vlada vidnim poljem.

Pero je nemirno šetao ovamo i onamo. Promatrao je kako je bijeli šljunak skrivenih uvala zabljesnuo i nestajao. Pristajali su u lučkim gradovima, po usponima izgrađenim s visokim katedralama i živahnim pristaništima, i opet bi ih brzo napustili. Široke ribarske barke s jedrima kao rđa crvenim ili smeđim plovile su između obale i parobroda, koji je svojom brzom vožnjom podizao silne valove. Moglo se vidjeti kako ribari u sjeni svojih jedara barataju užetima, kako na malim ognjištima kuhaju svoja skromna jela i bez pozdrava i ravnodušno promatraju crni i visoki trup gorostasa u prolazu.

Dok je Pero tako šetao počeo je razmišljati o pitanju, koje se već dugo bilo pojavilo u njegovoj nutrini i koje mu je u jučerašnjem razgovoru s Mihom postalo još svjesnije. Ne će li se sva strahota, koju sam proživio pretvoriti u pjesmu? Ne će li iz moje patnje nastati stihovi, slatki, tužni i ujedno blaženi ritmi? Ne će li to što mi je prohujalo srcem poput strašnog orkana bola bez oblika, poprimiti jasan oblik, zaodjenuti se živom riječi, konačnom riječi? Ne ću li ja, pjesnik, smjeti pjevati o onom što sam pretrpio?

Pero je sjeo na pramac broda, na neku hrpu užeta. Vidio je pred sobom plavetnilo mora sve do

u beskonačnost obzorja, obasjano suncem, vidio je jato galebova, što je uz viku i lomatanje krila slijedilo lađu, vidio je nazupčane hrbatne peraje dvaju dupina, što su se pojavljivali i nestajali, čuo je jednolično tiho žuborenje i udaranje valova o trup broda i snažno grabljenje brodskih kotača. Osjećao je miris morske soli i njezin okus na svojim usnama. I tako je pozorno slušao zbivanje u svojoj duši, da je skoro prestao živjeti.

Nije li se oglasio neki glas? Nije li zazvonila kakva pjesma iz tajanstvena ponora, iz nesvijesne dubine? Nije li ona tamna ruka, koju je upoznao još u danima svoje mladosti i ljubio smjerno i sa strahom, zahvatila njegovo srce i stisnula ga tako jako da bi osjetio strašnu i uzvišenu porođajnu muku? Nije li se na beskrajnoj pučini njegove patnje ukazalo ostrvo ispunjenja?

Šutio je i slušao, udubio se u samog sebe i šutio. Zatvorio je oči i zadržao i samo kucanje srca. Ako nakon tolike patnje ova daljina, ovo plavetnilo, ovo klizanje, šum i mrmor, lijet galebova i naduta jedra ne mogu uroditi pjesmom, Pero, pjesmom u kojoj će tvoja dva mrtvaca doživjeti svoje uskrsnuće, onda nisi više pjesnik. Ako te ovaj čas ne oplodi onda si zauvijek postao jalov.

Ledeni ga strah obuzme. Nijedan se glas nije oglasio, nije se dizao slatki ritam još neiskazanog i nikakva moćna ruka nije zahvatila njegovo srce.

Činilo mu se, da mu je duša kao neplodna stepa, koju su zgazili čopori bivola i koje je tlo od strahovite žege raspucano i isušeno. »Ovdje više ne raste trava«, čuo je sam sebe kako šapće. Zakimao je glavom, podlaktio se i naslonio čelo na sklopljene ruke. Bilo je previše za mene. Ubilo mi je dušu. Podnošljiv bol, bol što odgovara razmjeru ljudske snage, može da bude orač, koji će preorati polje kako bi donijelo ploda, ali ova je prekomjerna patnja čitave gore srušila na mene, što je zauvijek onemogućilo svaki rast i svako klijanje. Nisam samo izgubio svoju ženu i

svoju Cotiju, svu sreću svog muževnog doba, ne, još sam strašnije kažnjen, jer nisam više pjesnik. Nikakva se slika više ne diže pred mojim očima, nijedna nova, još nečuvena melodija ne zvoni u mom uhu, moje je srce mrtvo od tuge, ne dršće više tjeskobno i blaženo kao nekoć kad bi se iz neizmjerne dubine zdenca pojavila neka pjesma.

Parobrod je već dosta dugo vozio među otocima, pa je upravo skretao u neki duboki zaliv. S obje su strane sivozeleni obronci obale pratili napredovanje broda, dok konačno nije pristao u zidano pristanište nekog lučkog grada. Trgnuvši se iz svoje zamišljenosti i dignuvši glavu opazi Pero sa čuđenjem ogromni, dobro sačuvani rimski amfiteatar, što se dizao u blizini samog pristaništa. Mora da smo u Pulju, pomisli, sabere se i pristupi k ogradi. Iznenada ga netko čvrsto uhvati za ruku i radostan glas zavikne:

— Pero, to si ti! Kakve li sreće! O, to je upravo luda sreća!

Pero se nije odmah snašao. Ugledao je pred sobom mršavo, još mlado lice s mnogo sitnih bora oko sljepoočica i sa naočalima na nosu. Tek nakon nekoliko časaka zbunjenosti prepoznao je svog starog prijatelja Augusta Kaznačića, dubrovačkog pisca i liječnika. Perino još malo prije mračno i tužno lice razvedri se.

— Kaznaccio! Stari Kaznaccio! Kakav te je vjetar dotjerao ovamo? Zar si se ukrcao ovdje u Pulju? A ako nisi — kako to, da te do sada nisam primijetio?

— Ako baš hoćeš da znaš, Pero: spavao sam. Putovao sam pola noći od Gorice do Trsta, pa sam smjesta legao čim sam došao na brod. Kamo putuješ? Možda i ti u Dubrovnik?

— Ne, putujem u Zadar k rodbini svoje žene. — Pero je to rekao tiho, jer je unaprijed znao da će sada morati da ispriča cijelu tu žalosnu priču, a činilo mu se da zato ne će imati dovoljno snage. Doktor je Kaznačić, kao što je to Pero predvidio, odmah počeo da živahno zapitkuje za Pavu. Kako je milostivoj gospođi i djeci? Koliko to zapravo ima djece? I da li se još uvijek nalaze u Beču kao što je to Pero pisao u svom zadnjem pismu?

— Dođi, Auguste! — reče Pero i povuče prijatelja k hrpi užeta. — Sjednimo ovamo. Tada ćeš doznati, što mi je još preostalo od doma i obitelji.

U Motti su to bili uvijek drugi koji su pričali; sad je po prvi put bio na njemu red da nekome saopći tu strašnu istinu o dvostrukoj smrti, o Pavinoj zagonetnoj šutnji, o svojoj vlastitoj neupućenosti i gorkoj osamljenosti u kojoj se sada nalazi. Riječi, što ih je upotrebljavao, bile su još nove i neotrcane, bile su žive slike njegove uvijek nove muke i pogodile su oštro i stravično prijateljevo srce.

Kaznačić je bio poražen. Suze su mu potekle iza naočala i kao obezumljen gledao je prijatelja. Nenadani susret s njim bio ga je još malo prije ispunio tolikom radošću! Plaho i sramežljivo primio ga je sada za ruku:

— O, Pero, kakve li smo neosvojive tvrđave, mi ljudi! Kad sam te malo prije opazio kako gledaš na molo, nisam baš ništa primijetio na tvom licu što bi govorilo o strahoti koja se survala na tebe, baš ništa! Pa ni crni trak na tvom rukavu nisam primijetio. Samo sam se neopisivo obradovao i nisam ni slutio nesreću, o kojoj sam sada morao da slušam.

— Moram ti priznati da te u prvi mah nisam prepoznao, tako sam izgubljeno buljio preda se. Koliko je već tome da se nismo vidjeli?

— Otkada si u listopadu godine 1848. došao u Dubrovnik na svoju svadbu.

— Istina, od mog vjenčanja! Nije prošlo ni sedam godina, a koliko se toga zbilo međutim! Osnovao sam obitelj, a od četvero djece umrlo mi je dvoje i Pave . . . Čuo si. A naše zanosne nade u sreću naroda i domovine! Što je preostalo nama Hrvatima od svih tih krasnih nada, kojih je ispunjenje onda obećavala godina četrdeset i osma!

Pero gorko zašuti.

August Kaznačić zakašljuca i reče plaho, poštivajući bol prijatelja: — Nama je Dalmatincima bolje. Ali, naravno, ilirski su sni propali.

Tada se Pero probudi. Pogledao je prijatelja pogledom koji je odjednom bio pun vatre, primio ga naglo za ruku i rekao žestokim glasom:

— Ne! Ništa nije propalo! Naši su ideali ostali i svaki od nas treba da radi na svom mjestu kako bi se ostvarili. Što je dublje poniženje, tim pouzdanija mora biti ljubav i požrtvovnost svakog pojedinca. I koje li sreće da je smjela postojati tako divna stvar kao taj naš mladenački ilirski pokret, koji još uvijek odjekuje u mom srcu kao kliktanje stotine hiljada ševa visoko nad našim krajem! A kada se sjetim vjernog prijateljstva što nas je vezivalo! Auguste, kakvo je samo pravo, iskreno bratstvo vladalo u našem zagrebačkom krugu i kako je obuhvaćalo i udaljene duše kao tebe, mene i mnoge druge! Upravo danas, kad sam tako osamljen i bijedan, osjećam da je ta povezanost bila nadasve skupocjeno blago!

Sav je plamtio i njegove je žalosti nestalo na kratak čas.

Parobrod je već davno napustio pristanište i sada je vozio pored novog dijela grada, što je svoje upravo dovršene novogradnje širio daleko po brežuljcima prema izlazu luke.

— Pogledaj, kako ovdje grade, kuju i zakivaju, — reče Kaznačić i pokaže prema lučkim uređajima, gdje su se mogle vidjeti visoke skele i dizalice. — Ovdje će nastati najveća ratna luka naše mornarice.

— Zemlja naših unuka! — odgovori Pero zamišljeno. — Za sada još sve ide po zlu, ali ovdje ima velikih mogućnosti. Svakako je ova luka bolja od venecijanske.

Kaznačić oprezno pogleda Peru: — Ne ide mi iz glave ono što si mi pričao o svojoj ženi. Ona ti nije ništa javila o smrti djeteta i kad si stigao na mjesto nesreće nisu ti htjeli ništa reći o strahovitom događaju. Sudbina se često ponavlja. Znaš li da smo Carolina i ja u ljetu godine četrdeset i osme bili zamoljeni od Pavinih rođaka da joj saopćimo tvoju smrt, jer je u Dubrovnik bila stigla vijest da si pao kod Mantove. — Zašutio je i pogledao prijatelja.

— Pričaj dalje! — reče Pero.

— Mislio sam, da će mi biti lakše saopćiti joj tu strašnu vijest pod vedrim nebom u prirodi, pa ma da sam onda bio samo siromašan pomoćni liječnik, iznajmio sam kočiju i tako smo poveli tvoju zaručnicu u Lapad. Ali hoćeš li mi vjerovati, nisam smogao hrabrosti da joj priopćim tu nesreću i doveo sam Pavu neobaviještenu natrag u Dubrovnik, gdje ju je dočekalo tvoje pismo, koje je oprovrgnulo zle glasine. Mi joj nismo rekli ništa i ona nije nikada doznala kakav joj je udarac prijetio toga dana.

— Čudno! — reče Pero zamišljeno, — ni ja nisam nikada čuo za to. Kasnije u prosincu stigla je neka vijest o mojoj smrti u Zagreb, i Šulek je, kako ti je možda poznato, napisao čak i posmrtno slovo o meni u Narodnim Novinama. Nisam znao da su takve glasine o meni kružile već ljeti. Ali imaš pravo, upravo je čudno kako je u tom događaju što si mi ga sada ispričao ocrtana unaprijed Pavina buduća sudbina, samo sa obratnim predznakom. Ali je onda još sreća mogla nadvladati nesreću.

Parobrod je bio napustio luku i kroz uzani izlaz stigao na otvoreno more. Sa promijenjenim smjerom vozio je sada prema južnom rtu istarskog poluotoka. Ukazivale su se uvale za uvalama, duboke i oplakivane neumornim valovima, obrubljene hridinama i obrasle šikarjem ukazivale se i opet nestajale. Kopno se još uvijek lagano dizalo prema sjeveru, ubavi su se brežuljci talasali svojim sivim livadama, visoki crkveni toranj bijelio se iz nekog dalekog, nevidljivog sela i još uvijek je Učka Gora krunisala cijeli kraj. Suzavajući se sve više završio je konačno poluotok u šiljku tankom poput igle. Na jednom sićušnom školju dizao se svjetionik a oko njega po uskim klisurama odmarali su se nebrojeni galebovi Blijeda je

istarska zemlja zaostala za njima i novo se more otvaralo prema istoku. Prema jugu se međutim s druge strane Kvarnera i njegovih otoka izdaleka već ocrtavala Dalmacija.

Sunce se spuštalo prema zapadu a more je postajalo sve nemirnije. U ublaženom svijetlu poslijepodneva pojavljivala su se ostrva, klizila i nestajala.

Prijatelji su još uvijek sjedili na pramcu i gledali na površinu vode koju je rezao kljun lađe, a nad kojom su letjeli galebovi i igrali dupini.

— Razumiješ li taj strašni život, Auguste? — upita Pero nakon što su obojica dugo šutjeli.

— Tko bi nam ga mogao rastumačiti ako ne ti, Pero! — odgovori Kaznačić, uperivši svoj pogled s tolikim povjerenjem u prijatelja, da je s Perina čela za kratak čas nestao oblak i uzdah olakšanja raširio mu grud.

Na zapadu se ukazalo neko pusto, kamenito i strmo ostrvo. Ali je Pero svratio pogled prema istoku gdje se iza lijepo obraslog otoka Lošinja moglo vidjeti kopno Hrvatskog Primorja. Iz daljine se razabiralo dugo i visoko gorje s jednoličnim, jedva rasčlanjenim hrbatom. — Vidiš li tamo Velebit? — upita Pero. — Odavle nije daleko do Zagreba.

Prijatelji su sada šetali palubom. Ali odjednom Pero naglo uhvati ruku svog druga.

— Vjeruješ li, da se mogu ponovno vidjeti pokojnici, Auguste? — upita tiho i žestoko.

— Jednom ćemo se svi opet vidjeti, — odgovori liječnik.

— Ne mislim na to. Sada, mislim, sada! Može li se pokojnik dozvati snagom naše čežnje?

— U te stvari ne vjerujem, — odvrati August Kaznačić tiho i odlučno.

— Ispričat ću ti nešto. — Pero se obrati šaptom prijatelju. — Kad sam već Pavu ljubio, vrlo ljubio, ali još nisam znao da li ću ikad biti u mogućnosti da zaprosim njezinu ruku, sjedio sam jednom sam u svojoj sobi, iznajmljenoj u drugom katu neke kuće u

Zadru i radio kod svog pisaćeg stola. Odjednom me uhvati divlja čežnja za njom. Nisam znao što da započnem od ljubavnog bola i čežnje, uzdisao sam, zakopao lice u ruke i dozivao njezino ime. I tada, Auguste, tada je odjednom ona stajala preda mnom. Bila je tu, prošla je kroz sobu, pogledala me čežnjom što je bila jednako jaka i goruća kao moja, a zatim je opet nestala. Bio sam sav izvan sebe, Auguste, nad tom njezinom čudesnom prisutnošću. Kasnije mi je pričala, da je onog časa upravo prolazila pored moje kuće i sa čežnjom pomislila na mene. Ako sam je onda mogao dozvati, dozvati je iz njezina dobro čuvanog djevojaštva k sebi u svoju poručničku sobu, ne misliš li da bih je mogao i danas dozvati k sebi iz one zemlje gdje se sada nalazi? Ne misliš li da bi to svakako moralo biti moguće, Auguste?

Pero je svoje prste zarinuo u podlakticu svog prijatelja i pogledao ga tako tjeskobnim pogledom, da se Kaznačić zgrozio.

— Pozovi je natrag, Pero, ali ne na taj način. Oživi je ponovno u svojim pjesmama, uskrisi je u svojim stihovima. Onda ne će oživjeti samo tebi, nego i nama svima.

— Ne mogu više ništa pisati. Ovaj mi je udarac oduzeo dar pjevanja. — Pero se ugrize za usnice i pogleda na talase, što su u crvenom odsjevu sunca na zalazu plamtjeli poput vatre.

— Tvoja će usta opet propjevati. Ti si naš pjesnik, Pero, mi sve očekujemo od tebe.

I opet Kaznačić pogleda prijatelja pogledom punim oduševljenog pouzdanja. Pero nije odgovorio ništa. Pokazao je samo prema zapadu, gdje je užarena sunčana kugla svojim donjim rubom upravo dodirivala ocjelno-plavu vodu.

PLOČA

PAOLINA NOB. DE PONTE-PRERADOVIĆ
VEDOVATA DI UNA FIGLIA
NON AVENDO ABBASTANZA DI LAGRIME
PER PIANGERLA
VENIVA TRATTA ALLA FOSSA
DALLO IMMENSO DOLORE
IN ETÀ DI 28 ANNI
—
IL MARITO DESOLATO PONEVA
QUESTA MEMORIA
1855

Venecijanska zemlja plodnih nizina i riječnih ušća, duboko zasječenih puteva i zelenih živica, kipjela je pod žegom ljetnog sunca. Žitna su polja ležala dozrela za žetvu u vlažnoj sparini što se dizala s rijeka, visoki su trsovi sa širokim lišćem i još svijetlozelenim grožđem stajali u nepreglednim vinogradima, trbušaste, ogromne bundeve i dinje žutjele su po masnoj zemlji, a guste tamnozelene krošnje dudova bacale su široke sjene. Dugi su drvoredi jablana posvuda prosijecali sočnu i plodnu zemlju i pružali svoje šiljaste svijetle vrhove u titravo bijeli sunčani sjaj.

Nad grobovima groblja San Giovanni sve je bujno i raskošno cvalo. Iz gustih ružinih grmova virili su lijepo izrađeni nadgrobni spomenici tamošnjih starosjedilačkih obitelji, topli jutarnji vjetar prolazio je kroz bujne sagove maćuhica, turskih karanfila, potočnica i dragoljuba što su pokrivali grobne humke.

Grobar i njegovo sedmero djece stajali su oko onog mjesta kod vanjskog zida, gdje u oblom luku zakreće sa zapada na jug i odakle se mogla vidjeti duga aleja što vodi u Mottu. Dva su zidara bila zaposlena poslom da pričvrste nadgrobnu ploču na bijeli kameni zid.

— Previsoko ste je pričvrstili! — povikne odjednom grobar. — Zar je to možda lijepo?

Oba su radnika prasnula u grohotan smijeh.

— Zar se mi miješamo u tvoj krtičji obrt? Zar mi tebi propisujemo kako da iskopaš jamu, šire ili uže? Ne! Mi se u to ne razumijemo i ne ćemo da se razumijemo. Taj posao krtice ne smatramo tako plemenitim, da bi ga željeli naučiti. Ecco! Dakle, neka i nas krtica pusti na miru.

Grobar se s pravom naljutio, a njegova su djeca počela zidarima plaziti jezik, pokazivati im figu i nabacivati se na njih malim kamenčićima. Ali u srcu oca prevagnulo je zanimanje za samu stvar.

— Kad vam velim da je previsoko!

— Maledetto vecchio! — odvrati neuljudno mlađi radnik. — Nije li nam gospodin doktor točno rekao, u kojoj visini treba da bude pričvršćena? Ploča je velika. To se tako i ne vidi dok je samo prislonjena.

— Zbilja, zar gospodin doktor? — mrmljao je grobar, ali njegova mu goruća znatiželja nije dopustila da se povuče. Jedino je potjerao djecu u kuću.

— Da li je maestro Sbisà iz Portogruara napravio ploču? — započne opet, dok su zidari počeli izrađivati udubinu koju su bili probili.

— Sbisà? Ni govora. Ploča je došla iz Trsta. Tamo ju je naručio udovac.

— Tako, iz Trsta? Udovca poznajem. To je neki gospodin major. Vrlo ga dobro poznajem.

Oba se klipana opet nasmiju.

— Možemo zamisliti kako dobro poznaješ gospodina majora! Nije li se možda pobratio s tobom, a?

Grobar se uvrijeđeno namršti, ali podnese i to slegnuvši ramenima.

— Pobratili se nismo, vi gadovi. Ali je često dugo i učtivo razgovarao sa mnom i dva puta mi dao lijepu svotu novaca.

Jedan od tih gadova pogleda sada ozbiljno prema njemu dok je miješao mort: — A ovu ženu ovdje, — pokazao je ramenom prema otvorenoj udubini u zidu, — je si li vidio i nju? Da li je zaista bila tako lijepa?

— Naravno da sam je vidio! Imala je svoju malu djevojčicu tu kod nas, — i on pokaže na grob do vrata campanila. — Dolazila je gotovo svaki dan i donosila cvijeće. Da, bila je lijepa, vrlo lijepa. Prava gospodska ljepotica, nešto što nije za nas, prenježna i prefina.

Zidari su opet zahihotali. — Za tebe je svakako bila prefina, krtice!

Pažljivo su podigli ploču i stavili je u udubinu, koju su bili izmazali mortom. Onda su stupili nekoliko koraka natrag i kao dva umjetnika promatrali plod svojih napora.

— Zar ćeš još tvrditi da je previsoko?

Grobar progunđa nešto nerazumljivo. Ploča od nepoliranog mramora bila je pričvršćena upravo onako, kako je trebalo da bude, ni preblizu zemlji, a ni previsoko do ruba zida. Ukusne, zavinute crte uokvirile su natpis, što ga je tršćanski klesar uklesao u kamen čistim i otmenim slovima, ukrašenim nježnim i sjetnim ornamentima.

— Pročitajte mi što je napisano, zaboravio sam naočale, — zamoli grobar.

Stariji se zidar malo prigne i počne čitati natpis. Mucao je i izgovarao se da su imena vrlo teška.

— Pusti imena, poznam ih. Hoću da znam što stoji ispod njih.

Čovjek nastavi pomalo dostojanstveno:

»Smrt joj ugrabi kćerku
ne imajući dosta suza
da je oplakuje
neizmjerna tuga
sruši je u grob . . . «

— Lijepo, — reče grobar, — vrlo lijepo. Upravo ganutljivo. Meni ne može biti svejedno kakvi se natpisi nalaze na mom groblju. Da li je to sve? Zar ne piše ništa više?

— Da, ovdje je još nešto. — Ponovno se stariji zidar sagne i pročita:

»Neutješljivi je suprug
postavio ovu spomenploču
godine 1855.«

— Ah, vidite li! Vidite li! Neutješljivi suprug! Tako se i pristoji suprugu. Bio sam siguran da će gospodin major postaviti lijep natpis.

Ali iznenada se starac uzvrpolji: — Zar ste izbili iz zida onu pjesmu? Tu je bila napisana pjesma na kamenu! Napisana olovkom!

Zidari, koji su spremali svoj alat i čistili tragove svog posla, nisu se ni osvrtali. — Kakvu pjesmu, stari luđače? Učinili smo što nam je bilo naređeno i ne znamo ništa o nekoj pjesmi.

Oprezno da ne bi oštetio grob, pristupio je grobar bliže i pretražio bijeli vapnenac zida oko mramorne ploče.

— Nema je više. Ništa zato. Neki je strani gospodin napisao tu pjesmu nekoliko dana poslije njezina pogreba. I on mi je dao novaca. Ali ništa zato. Ne volim da se drlja po grobljanskom zidu. To se ne pristoji. A ploča je lijepa, vrlo lijepa.

» . . . neizmjerna tuga
sruši je u grob.«

— To mi se vrlo sviđa. Otmen čovjek, taj gospodin major.

Zidari su sa svojim alatom već bili otišli prema izlazu. Nisu se više ni osvrtali na grobara, koji je u radosnoj pobožnosti promatrao mramornu ploču poput sabirača, koji je u svoju zbirku uvrstio neki novi, skupocjeni primjerak.

VJEČNO ŠUME VODE OKO LUKORANA

Vratio se ti ma otkuda, i ma da si sa novim divovskim parobrodima preplovio silna strana mora i stanovao u najudaljenijim zemljama, ma da si zgrtao mnogo novaca i postigao slavu ili opet sve svoje izgubio, ma da je prošlo mnogo vremena, pa je tvoja kosa posijedila i tvoje lice je puno bora, ma da su tamo vani u svijetu izgradili gradove i satrli čitave države, po brežuljcima ostrva cvasti će žukovina i majčina dušica isto kao u pradavnim vremenima, ovce će ići za svojim pastirom po uzvisinama što nas opajaju oštrim mirisom svoje trave, a po skrivenim klisurama savijat će galebovi svoja gnijezda, za koja nitko ne zna. Leptiri će pijano lebdjeti oko oleandra, iz raspucanog će zida izmigoljiti duga i smeđa zmija i poleći na ležaj od otpalih borovih iglica da ugrije svoju hladnu krv. Kroz plave valove morske, tamo gdje je njihova dubina već posve crna, plivat će tiho velike srebrene ribe opakih očiju, a od jakog udarca njihovih peraja dizat će se drhtavi mjehuri i rasplinjavati se u zelenkastoj tmini.

Kad dođe divlji vjetar sa jugozapada more će se visoko pjeniti, a bura će oštro i ledeno udarati sa planina, dok će za vrijeme scirocca more i ostrvo ležati sivo i sluzavo pod vlažnom zračnom koprenom.

Ali kad jednog lipanjskog dana dune maestral, onda će tvoja barka veselo i brzo poput munje preletjeti morski rukav, pa bilo i tvoje srce ma kako teško. Bijeli će grad ostati za tobom prije nego što to budeš i primijetio, točke smjernice što označuju polovinu puta preletjet će kraj tebe u plavkastoj morskoj pari i čamac će prije uletjeti u malu okruglu

luku nego što će tebi biti milo, jer oni koji su dugo bili otsutni, boje se povratka.

Pero skoči iz čamca i pođe preko mola prema kući. Otkada je stigao u Zadar, očekivao je u strahu i čežnji ovaj čas kad se bude ovdje iskrcao i ponovno ugledao bijele zidove, koji su za njega bili utjelovljenje najsretnijih dana njegova života. Ali već kod prvog pogleda, što ga je bacio na jednokatnu zgradu ispruženu do obale i na stabla što su sa stražnje strane nadvisivala krov od crvenih opeka, osjetio je (jer je bio pjesnik) s upravo bolnom jasnoćom da od početka nosimo sve u sebi i da nigdje ne nalazimo ništa, što nismo sami onamo donijeli.

Zar je očekivao da će opet kao onaj vatreni mladić od nekada, ući kroz ova vrata, da će opet biti onaj tek probuđeni pjesnik koji je u pjesmama, što su kliktale poput pjesama ševe, plameno i zanosno opjevao svoju mladu ljubav i svoju domovinu koja se upravo trgla iza sna?

Zar je mislio da će mu Pave, koja je sada bila mrtva, ovdje izići u susret, u svojoj ružičastoj haljini i nježna poput oblaka? Da će otvoriti vratašca i pozvati ga u sjenu vrta?

Kuća kao da ga je odbijala. Tuđa i bez duše ležala je na suncu kao škrinja iz koje su pokradeni dragulji. Nikad nisam smio doći ovamo, pomisli Pero, jer nigdje neću svoju osamljenost osjetiti s takvom gorčinom kao upravo ovdje.

Otišao je na kraj vrta i legao među divlje rascvjetane grmove oleandra na crvenu zemlju isušenu od sunca. Deblo velikog bora, što su ga nazivali »Perinim borom« stajalo je široko pred plavetnilom neba. Pauk krstaš pričvrstio je na poput igle oštar vršak agavina lista svoju mrežu, u kojoj se bilo uhvatilo nekoliko muha. I dok se je Pero sjetno i tjeskobno prepustio sanjarenju, promatrao je neprekidno tog malog ubojicu, koji je čuvao svoj plijen.

Nigdje, nigdje mu se nije Pavina smrt mogla pričinjati besmislenijom nego u ovom vrtu, koji kao da

je još nakon tolikih godina sačuvao trag njezinih malih nogu. Zar je ona, najdražesnija od svih, samo zato cvala da trpi bol, da donosi bol i da bijedno umre? Zar je samo zato ljubila i samo se zato nadala, da svrši u besprimjernoj gorčini?

Kako se je usudila smrt da upravo nju već unaprijed označi i okrutno pokosi? Što je bilo sigurno od smrti, kad je ona smjela da slomi Pavu i Cotiju, Cotiju koja još nije pravo ni živjela i koja je obećavala tako raskošan cvat?

Zašto živimo, ako je smrt imala moći da uništi ono što je obećavalo najbolji i najslađi plod? Nije li to bilo nedostojno čovjeka, koji može izustiti Božje ime i naslutiti Njegovu bit, da on bude podložan smrti? Ako je Bog stvorio čovjeka po svojoj slici, zašto ga je onda prepustio smrti poput crva ili mrava?

Pauk je krstaš iznenada potrčao u velikoj žurbi po čudesnim putevima svoje mreže i požderao jednu od onih muha, što su se bile ulovile, a zatim je ostao sito sjediti kod tužnih ostataka svog plijena.

I Pero ugleda pred sobom smrt kako poput divovskog krvnika, kojemu su podložna bez razlike sva bića, koraca zemljom. Vidio je da ni dubine morske, ni najudaljeniji vrhovi bregova nisu sigurni od njezinih ubilačkih pandža. Njezine je stope pratio jauk što nikad ne prestaje i svako je biće moljakalo za milost, ali ni jedno nije bilo pošteđeno.

Ne bi li bilo najdostojnije i najrazumnije predati se od svoje volje smrti, kojoj nitko ne može izbjeći?

Ali kako je tako ležao osamljen usred rascvjetanog kraja, koji se žario na suncu i gdje su zujali toliki životi, bilo mu je kao da se u njegovu dušu slila sva voda svijeta, da se u njoj sakupila sva svjetlost svijeta. Vulkani su se dizali iz valovlja i rastvarali se u gigantskom potresu. Ali oko ruba vulkanskog grotla cvalo je čarobno cvijeće i brze životinje sa sjajnim krznima igrale su tu, lovile jedna drugu i parile se.

U Perinoj je duši odjednom zabljesnula svjetlost poput munje: Nisam li čovjek? U neprestanom beskrajnom rađanju priroda uskrisuje od smrti. Iz truleža lješina rastu nove klice, gnjiloća njezinih mrtvaca gnoji proljetno polje. Ali ti, koji si više od same tvari, zar ne znaš da ni tvoja smrt nije svršetak, da moraš proći kroz nju kao što se prolazi kroz neka vrata, da je taj prelaz samo put u ono Drugo, da ovo preobraženje ne pošteđuje nikoga i da nije važan dan i čas kad će te zateći. Zar ne znaš da nitko, tko nije bio pozvan, ne smije to uzeti na sebe i da je život nešto sveto, hrabrost naša prva dužnost, a oslobođenje od tijela zadnja i najviša kruna života.

Zar ne znaš da moramo izgubiti, kako bi shvatili vrijednost posjedovanja i raspoznali lica koja nam se više ne smiješe, da se moramo roditi kako bismo mogli umrijeti i da ne možemo više živjeti ni u mesu ni u duhu, ako nismo prije umrli u tisuću smrti, pa i u onoj posljednjoj, konačnoj smrti.

Kroz uvijek novo, uvijek jednako življenje i umiranje prirode prolazi čovjek, čiji je život teži, čija je smrt bolnija, ali čiji je poziv vječan.

Pero ustane i strese lišće i iglice sa svog odijela. Njegova je duša bila kao izorano polje. Nije više bila suha, isušena od vjetra njegove patnje, ni zgažena od nemilosrdnih kopita. Osjećao je plodan nemir u svom srcu, široku pripravnost brazde da primi svježe sjeme. Da li će proklijati nove pjesme, drukčije nego što ih je do sada pjevao? Bio je uvjeren da će sada, pomazan uljem neizmjerne patnje, smjeti pristupiti većim i dubljim zadaćama, kojih se prije ne bi usudio taknuti. Činilo mu se da će smjeti kružiti svojom pjesmom i oko same smrti, crtati njezine zagonetne i silne obrise i oteti joj njezin otrov skidanjem njezinih koprena. A narod? Nije li sad imao moć da o njemu pjeva u širem zamahu, sa sveobuhvatnom, produbljenom ljubavi? Ne će li sada smjeti dozivati Boga gromkim glasom i taknuti se skuta njegova beskrajna bića svečanim veličanjem? Nije li neizmjerni bol zad-

njeg vremena ušutkao kliktave pjesme samo zato da bi oslobodio u njemu veliki pjev njegove duše?

Osjećao je klijanje neke hrabre nade i bio sav ispunjen novom, neobuzdanom voljom.

Raširio je ruke: Ja živim, ja živim, ja živim! Kliktalo je njegovo izbavljeno srce. Rođen sam za smrt, a da bih živio prošao sam kroz smrt, i opet ću umrijeti da bih živio. O Bože, tko sam da se smijem kititi bolom kao nekim vijencem i da mi se svaka gorčina pretvara u slatkoću? O Bože, tko sam da na oranici mojih muka siješ sjeme pjesama Svojom vlastitom rukom. Tko sam da smijem ljubiti i život i smrt jednakim žarom? Zar je zbilja istina da su pjesnici Tvom srcu najbliži?

Njegovo je srce bilo utješeno.

Maestral mu je mrsio kosu, galebovi su klikćući letjeli nad njegovom glavom, slani mu je zrak sušio usnice, a o kamenitu obalu udarala je mekim udarcima plima koja je rasla.

Konac

Sadržaj ove knjige izgrađen je dobrim dijelom na temelju pisama što ih je hrvatski pjesnik Petar Preradović izmijenio sa svojom prvom ženom Paolinom (Pave) de Ponte.

AUTORICI OVOG ROMANA

Obitelj Preradovića — poput obitelji Mažuranića i Šenoe — urezala je duboke i trajne brazde u hrvatsku kulturnu njivu. Obitelj Preradovića na čelu s osnivačem hrvatske književne dinastije Petrom Preradovićem utrla je hrvatskoj književnoj riječi put do međunarodnog priznanja. U Petru Preradoviću cijenio je njemački i gotovo cijeli slavenski svijet, u prvom redu Hrvati, Česi i Poljaci jednoga od prvaka slavenske poezije onoga vremena. Hrvatski književni povjesnici prikazuju Petra Preradovića kao najvjernijega tumača najintimnijih strana hrvatskoga preporoda i kao interpretu najdubljih osjećaja hrvatskoga i slavenskoga duševnoga života (vidi Vodnik o Preradoviću, J. Matl: »Deutsche Literatur in Kroatien und Slavonien«). Preradović je jačao našu nacionalnu vjeru i nadu, pjevao je o misiji naroda, koja vodi od panslavenskog mesijanizma do ideje humaniteta (Herder, Kollar, Mickiewicz).

Petar Preradović je bio čovjek čeličnog značaja, slavni pjesnik hrvatskog naroda, koji se isticao djelotvornim hrvatskim i slavenskim patriotizmom. Tako iz povjerljivih spisa austrijskog redarstva saznajemo (vidi dokument iz bečkih arhiva, koje je objelodanio dr. Aleksa Ivić u »Zborniku za istoriju...«, Beograd 1931.), da je bio »ein gefeierter croatischer Dichter« i da pripada »zur ultranationalen Partei«. Preradović je samom barunu Šokčeviću iznosio otvorene prosvjede protiv toga, što se »hrvatski narod tlači«.

Gospođa Paula pl. Preradović, koja živi u Beču, nastavlja svijetle tradicije umjetničkog duha svoje obitelji. Kćerka je Dušana Preradovića (umro 1920. u

Beču), unuka Petra Preradovića, velikana hrvatskog Parnasa. Mlađa joj je sestra Zora (umrla 1927. u Zagrebu) bila poznata slikarica, pa je s uspjehom izlagala i u Zagrebu.

Brat joj je ugledni dramatik, esejista i autor, u svojoj vrsti klasičnog djela »Die Kroaten und ihre Bauernbewegung« (Adolf Luser Verlag, Wien-Leipzig 1940.), veoma informativne knjige o postanku, bitnosti i ciljevima hrvatskoga seljačkog pokreta. Ocrtao je uz povijest Hrvata i djelo braće Radića, a napokon je osobito pregnatno prikazao mnogostruki rad »Seljačke sloge«, kojoj je na čelu predsjednik Rudolf Herceg.

Paula Preradović je njemačka književnica hrvatskog podrijetla, koja obrađuje u vezanom i nevezanom slogu hrvatsku tematiku. I njezin je djed Petar Predović, poput bana Jelačića, pjevao njemačke pjesme (vidi dr. V. Kesterčanek: «Njemačke pjesme M. Bogovića i P. Preradovića«, Nastavni vjesnik XVI, 1908.; M. Bergmann: »Njemačke pjesme Petra Preradovića«, Savremenik, XIII. 1918.; gđa Slava Pecinovsky: Preradović-Linna Lieder, Archiv für slavische Philologie, XXX., 1909.; dr. J. Matl: »Deutsche Literatur in Kroatien u. Slavonien« u Nagl-Ziedler-Castle Deutsch-österreichische Literaturgeschichte III. 1927. Hrvatski književnici, koji su pisali u stranim jezicima, držali su se misli Wilhelma Schäfera: »Nur an der Menschheit kann sich ein Volk zur Grösse erheben, nur dienend in ihrer Pflicht kann es im Recht sein.«

Tematikom svoga književnog stvaranja ulazi gđa Paula pl. Preradović u dostojnu plejadu njemačkih pjesnika, koji su crpili teme iz prošlosti i sadašnjosti naše Dalmacije i Hrvatskog Primorja.

Od početka ovog vijeka Dalmacija i njezin pejzaž, estetika, slavna povijest, i politička i umjetnička, bogatstvo kulturnih spomenika i turističke ljepote pobudile su mnoge njemačke pisce na umjetničko stvaranje. Dosta je napomenuti od starijih Düringsfelda, Noe-a, Schiffa, Warsburga i Hermanna Bahra, autora

djela »Dalmatinische Reise«. U posljednje doba daje Dalmacija sve jače poticaje za umjetničko izražavanje njemačkim umjetnicima riječi i kista, čime je obogatila i njemačku umjetničku riznicu. Da spomenemo: Richarda Vossa (»Aus meinem Tagebuch«), Rudolfa von Labriesa (»Spätes Glück«, Berlin 1911.), E. Decseya (»Die Insel der sieben Träume« o Lokrumu, 1912.), Arthura Achleitnera (»Reise im slavischen Süden, Berlin, 1913.), Alfreda Maderna (»Scirocco«, dalmatinski roman, 1916.; Sonnensehnsucht), Bruna Ertlera (»Venusnovellen«), Adolfa Karla Mayera (»Die blaue Bucht«), Rudolfa Siebera (»Dalmatinischen Elegien«, »Madonna mit dem Dolche«, »Ein Phantom«), Mariju Grengg (»Die Liebesinsel«, Wien 1934. zbiva se na Rabu), zatim Perkoniga (»Lopud, otok junaka«), von Gagerna, Fontanu i dr. (vidi: Dr. J. Matl: »Ragusa-Dubrovnik in der deutschen Literatur«, »Zeitschrift für der deut. Geistesgeschichte«).

Njezin je pjesnički prvijenac zbirka stihova »Südlicher Sommer« (»Južno ljeto«), München, str. 103., 1930.), koja je značila u bogatoj njemačkoj poeziji literarni događaj svoje vrste. Ugledni njemački slavist, sveuč. prof. dr. Gerhard Gesemann (»Slavische Rundsthau«, Prag, ožujak 1930.) istakao je, da se pjesnički duh jednoga od najboljih hrvatskih lirika Petra Preradovića probudio u njegovoj unuci Pauli. S pravom naziva Gesemann posvetu te zbirke kulturnim dokumentom, pa je stoga i mi doslovno prenosimo:

»Dir, Johann Preradović, Sagenhafter Offizier in Pappenheims Heer, gefallen von schwedischer Kugel; Dir, Petar Preradović, mein Grossvater, gesegneter Dichter Deines Volkes; und Dir, mein Vater, Dušan Preradović, Seemann und Forscher . . .«. Tu je divnu zbirku posvetila, kao što se vidi, svom pradjedu, djedu i ocu.

Ta njezina prva zbirka »Južno ljeto« (Verlag Kosel & Pustet, München) posvećena je ljepotama naše prirode. O tom djelu piše slavna književnica Enrica von Handel-Mazetti, da je ta zbirka prvijenac Paule

pl. Preradović, a ipak da je savršeno djelo. To je djelo čistoće, pobožnosti, ljubavi prema narodu, djelo pijeteta, djelo nade za one, koji dolaze, djelo mira od naroda k narodu. Već tom prvom zbirkom afirmirala se kao pjesnikinja stvaralačke snage, puna melodike i čuvstva, koje struji k srcu. Njemački kritici proglasili su je lirskim talentom prvoga reda.

Svoju živu vezu s rodnom grudom svojih otaca pokazala je Paula pl. Preradović još plastičkije u svojoj zbirci »Dalmatinski soneti« (Paul Zsolnay Verlag Berlin-Wien-Leipzig 1933.). Tu je zbirku bečki P.E.N.-klub posvetio učesnicima XI. svjetskog kongresa P.E.N.-klubova, koji je bio u Dubrovniku. Knjiga je na omotu urešena gornjim dijelom glasovitoga Meštrovićeva spomenika Grgura Ninskog (u Splitu i Varaždinu). Poslije pjesme »Die Flut« autorica je svoje sonete razdijelila u tri poglavlja »Odlazak«, »Angjeli mrtvih« i »Pustoš«.

Prvu je inspiraciju dobila za svoga odmora na Lapadu (kuća Solitudo). Pjesnikinja glorificira ljepote mora u sunčanom svijetlu i u tihim noćima, pjeva zanosnu himnu otoku Rabu, trabakulima, ribarima i njihovu slobodnom načinu života, svjetionicima, vegetaciji i fauni na osamljenim školjevima, našem kršu i marljivim rukama, koje od škrte prirode dobivaju sredstva za život. Zaseban sonet posvećuje Trogiru, koji ove godine slovi 700-tu obdjetnicu svoje katedrale. Taj krasni grad, dokaz stvaralačke snage hrvatskog naroda apostrofira zanosnim riječima. U nekoliko markantnih karakteristika dočarava nam historijsku znamenitost Trogira (slike, sopraporte, ivorce i »čistu Božju strijelu tornja«). Koliko poštovanje goji prema našem čovjeku dokazuje i njezin sonet posvećen »Guslaru« i njegovoj pjesmi, pa nas podsjeća svojim motivom na pjesmu P. Preradovića njezina djela »Djed i unuk«, koji je motiv uzveličao i Ivan Meštrović svojim dlijetom (»Umjetnik naroda moga«, plaketa u Strossmayerovoj galeriji slika). Autorica ističe, da guslar zna mnoge pjesme i pjeva

ih slobodno, pa se nikada ne zabuni, ali se već njegov unuk, koji zna čitati, zanima za kriminalne romane tako »da naskoro ne će nitko znati starih pjesama«.

Dva soneta je spjevala pred grandioznim Meštrovićevim spomenikom Grgurom Ninskim, kojeg apostrofira: »nije bilo kralja, koji je stajao tako dostojanstveno, koji je bio tako borben i nikome podložan. Split se potresao od tvoje snage«. Slijede dalje pjesme Dubrovniku, rektorskoj palači, Dominikanskom samostanu, svetom Vlahu, patricijima Dubrovačkim (Ghetaldi, Bonda, Pozza Gozze), umjesto kojih sada nedostojna čeljad šeta svetim pločnikom Straduna. Opjevala je nadalje i susjedni Lokrum, groblje svetog Mihajla, u kojem spavaju gospari itd.

Da spjeva ciklus soneta »Angjeli mrtvih«, inspirirao je pjesnikinju veličanstveni mauzolej u Cavtatu, koji je kipar Ivan Meštrović stvorio kao grobnicu obitelji brodovlasnika Ive Račića. Monumentalno djelo Ivana Meštrovića u vezi s angjelima, koje veliča Paula pl. Preradović svojom bogodanom umjetnošću. Posljednji je ciklus dalmatinskoj prirodi i njezinim najznačajnijim karakteristikama, čempresima, pinijama, maslinama, agavama i fauni, a u posljednjem sonetu »Blaženo poslanje« kliče Dalmaciji: »Kraju krajeva, izaslana sam da u sve dane tebe navješćujem, nazvala sam te s tisuću imena i nosila sam te žarko u krvi.«. Pravim kozmičkim čuvstvima klanja se moru, nebu i svetoj dalmatinskoj zemlji. Pjesnikinja je i u ovo svoje djelo unijela svu snagu i nenatkriljivu ljepotu svoga talenta.

Napisala je ovaj roman na temelju do sada nepoznatih dokumenata, na temelju dopisivanja Petra Preradovića i njegove žene Pavice. Približila nam je i osvijetlila ličnost velikoga hrvatskog pisca i njegovu nesretnu životnu drugaricu. Roman izlazi u isto doba i u njemačkom izvorniku. Na hrvatski ga je prevela predsjednica Društva hrvatskih književnica, dramatičarka (»Izmedju jučer i sutra« i »Lampioni«) i pjesnikinja (zbirka »O životu«) Božena Begović, koja

vrši dvostruku zadaću, da s jedne strane upoznaje hrvatsku javnost s djelima njemačke književne kulture, a s druge strane prevodi hrvatske dramatike i pjesnike na njemački jezik (Kranjčevića, Krkleca, Krležu, Cesarića, Senečića, Batušića, Feldmanna i dr..)

DR. IVAN ESIH.

S A D R Ž A J :